

Ilúria

SENYORS I SENYORES
DE LA TERRA

MUSEO EUROPEO
DEL AÑO 2004

MARQ

MUSEO ARQUEOLÓGICO DE ALICANTE

DIPUTACIÓN
DE ALICANTE

ajuntament de
COCENTAINA

PALAU COMTAL
PUCCPINNA
MUSEU VALENCIÀ

AJUNTAMENT
DE CALP

20 ANIVERSARI
POBLA
D'IFAC
CALP HISTÒRIA I PATRIMONI

Sabadell
Fundació

ORGANITZA

DIPUTACIÓ PROVINCIAL D'ALACANT
AJUNTAMENT DE CALP
AJUNTAMENT DE COCENTAINA
FUNDACIÓ C.V. MARQ
MARQ MUSEU ARQUEOLÒGIC PROVINCIAL D'ALACANT
MUSEU MUNICIPAL PALAU COMTAL DE COCENTAINA
FUNDACIÓ BANC SABADELL

FUNDACIÓ DE LA COMUNITAT VALENCIANA MARQ

Director Gerent
Josep Albert Cortés i Garrido

Director d'Exposicions
Jorge A. Soler Díaz

Arquitecte Col·laborador -Director d'Arquitectura Diputació Provincial d'Alacant
Rafael Pérez Jiménez

Secretari
Francisco Ibanco Lorca

Relacions institucionals, atenció al visitant i comunicació
Guillermina Jover Escolano

Coordinació Institucional
Pilar López Iglesias

MUSEU ARQUEOLÒGIC PROVINCIAL D'ALACANT

Director
Manuel H. Olcina Domènech

Cap de la Unitat Administrativa i Econòmica
Inmaculada Cartagena Marín

Cap de la Unitat de Noves Tecnologies
Ignacio Hernández Torregrosa

EXPOSICIÓ

Comissariat
José Luis Menéndez Fueyo

Assistència tècnica comissariat
Joaquín Pina Mira

Projecte expositiu, disseny gràfic i audiovisuals
Rocamora Diseño y Arquitectura SLP

Coordinació itinerància a Cocentaina
Elisa Domènech Faus

Equip de producció MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant i Fundació C.V. MARQ
Juan Antonio López Padilla
Teresa Ximénez de Embún Sánchez
Lorena Hernández Serrano
Zuleima del Pino Ramírez Sánchez

Equip de documentació de peces MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant
Julio J. Ramón Sánchez
Anna García Barrachina
Enric Verdú Parra
Noah Sempere Medina
Alicia Salvador-Rabaza Juguera

Conservació MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant
Silvia Roca Alberola
Tatiana Martínez Riera
Antonio Chumillas Sáez
Ana Pilar Górriz Guillén
María Estevan Ortín

Unitat Administrativa i Econòmica del MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant
Inmaculada Cartagena Marín
Mª Asunción Cañadilla Aguirre
Susana Ferrándiz del Amor

Unitat Administrativa i Econòmica de la Fundació C. V. MARQ
Pilar López Iglesias
María José Varó García
Francisco Praes González

Execució
Rocamora Diseño y Arquitectura SLP

Coordinació seguretat i salut
Angel Rocamora

Transport, manipulació de peces i assegurança a Cocentaina
Expomed, S.L.

Texts panells
Jose Luis Menéndez Fueyo
Elisa Domènech Faus

Valencià
Enric Verdú Parra
Anna García Barrachina

Fotografies
Archivo Documental Técnico MARQ

Comunicació
Gabinete de Comunicación de la Diputación de Alicante
Gabinete de Comunicació Ajuntament de Cocentaina

Relacions institucionals, atenció al visitant i comunicació
Guillermina Jover Escolano

Unitat de Comunicació i Difusió de la Fundació C.V. MARQ
Aurora Cerdá Fuentes
Macarena Gutiérrez Martínez

Web del MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant i Fundació C.V. MARQ
Ignacio Hernández Torregrosa
Lorena Hernández Serrano
Juan Seguí Compañ

Xarxes socials Fundació C.V. MARQ
Gelen Brazal Vila

Didàctica, Accessibilitat, Club Lluqi i Responsabilitat Social
Gema Sala Pérez
Rafael Moya Molina
José María Galán Boluda
Encarnación Hernández Pérez

Unitat de Manteniment de la Fundació C.V. MARQ
Ricardo Valer Gosálbez
Ignacio Andreu Adsuar
Francisco Martín Díaz

Seguretat
Marta García González. Diputación Provincial de Alicante

Agraïments
CEC Centre d'Estudis Contestans

Assessorament lingüístic
Vicent Santamaria. Oficina de Promoció Lingüística. Ajuntament de Cocentaina.

Disseny, maquetació i impressió
Imprenta Domínguez 1922, SL

Dipòsit legal: A 735-2025

ÍNDEX

NOLI ME TÀNGERE. L'ALMIRALL ROGER DE LLÚRIA. SOLDAT, NOBLE I SENYOR FEUDAL	15
Jose Luis Menéndez Fueyo	

EL PODER EN L'OMBRA EN UNA FAMÍLIA NOBILIÀRIA VALENCIANA. LA FIGURA DE LA DÒMINA NA SAURINA D'ENTENÇA	75
Jose Luis Menéndez Fueyo	

L'ESTIRP DE L'ALMIRALL ROGER DE LLÚRIA. PODER I LLINATGE EN L'OCÀS D'UNA FAMÍLIA NOBILIÀRIA	99
Jose Luis Menéndez Fueyo	

COCENTAINA SOTA LA CASA DE LLÚRIA. CONSTRUCCIONS PER AL PODER FEUDAL EN EL REGNE DE VALÈNCIA	123
Jose Luis Menéndez Fueyo	

BIBLIOGRAFIA	151
---------------------	------------

La figura de Roger de Llúria, almirall de la Corona d'Aragó, gairebé ha sigut coneguda a la nostra població, el seu nom ha anat difuminant-se i perdent-se de la memòria del poble.

Però els vestigis que ens ha deixat el seu llinatge testimonien la transcendència que va tindre aquesta família en la configuració de la Cocentaina actual. En aquest sentit, hem de reconèixer el deute que tenim amb Roger de Llúria i amb la seua descendència. Els principals monuments que han perviscut fins el moment encara es mantenen i s'imposen al paisatge de la capçalera del riu Serpis; parlem de la torre gòtica del Castell, construïda sobre un turó des del qual es visualitza qualsevol racó d'aquesta vall. Al poble, domina l'imponent antic alcàsser, actual Palau, i, entre les cases s'oculten les restes d'una muralla la qual, en el seu moment, va servir per a protegir la població.

L'exposició que ara podem gaudir a la sala d'exposicions del Museu del Palau ha sigut organitzada i patrocinada per la Diputació Provincial d'Alacant, l'Ajuntament de Calp, l'Ajuntament de Cocentaina, la Fundació CV Marq, MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, el Museu Municipal de Cocentaina i la Fundació Banc Sabadell, amb la col·laboració del Centre d'Estudis Contestans.

L'exposició és una de les activitats principals per a celebrar el 720 aniversari de la mort de l'almirall Roger de Llúria, primer senyor feudal de Cocentaina, la qual s'ha volgut fer coincidir amb les dades properes a la celebració de la Fira de Tots Sants de Cocentaina en l'edició de 2025, tenint en compte que el privilegi per a celebrar la Fira va ser promogut per Alfons Roger de Llúria l'any 1346, descendent de l'almirall.

Cal ressenyar que Roger de Llúria es va convertir pels seus mèrits militars en un dels principals impulsors de la política expansionista de la Corona d'Aragó cap al Mediterrani. Com a noble resident als territoris del Regne de València, va obtenir nombrosos privilegis i propietats entre les quals destaquen, per la seua importància, el castell de Calp i el de Cocentaina, territoris que, sumats amb altres a Alcoi i al Puig de Santa Maria, el convertirien en un dels senyors més importants de la segona meitat del segle XIII i inicis del XIV.

La mostra expositiva també dedica una part a donar a conèixer na Saurina d'Entença, segona dona del Gran Almirall, la qual va destacar, sobretot, després de la mort d'aquest, en fer-se'n càrrec de la gestió de la Casa Llúria davant la infantesa dels seus fills. Aquesta senyora va dur endavant obres tan importants com el Castell de Cocentaina, els inicis del Palau Comtal i les muralles de Cocentaina.

Els plafons informatius i divulgatius de l'exposició es completen amb una sèrie de peces arqueològiques trobades a Cocentaina, especialment al Palau Comtal, procedents dels dipòsits del Museu Arqueològic i Etnològic del Comtat, el Museu Arqueològic d'Alacant MARQ, i el Museu municipal de Cocentaina. A més, una altra vegada tornarà a exposar-se el document del privilegi de la Fira de Cocentaina de l'any 1346.

L'exposició, en principi, romandrà al nostre poble fins al setembre de l'any 2026 amb l'objectiu de consolidar i donar major difusió a una figura tan rellevant per a la nostra història com va ser l'almirall Roger de Llúria i la seua segona dona Saurina d'Entença.

Rubén Muñoz Sánchez
Alcalde de Cocentaina

L'empremta del que hui som com a alacantins i valencians es va forjar fa més de 700 anys gràcies, entre altres, a personatges històrics com l'almirall de la Corona d'Aragó Roger de Llúria i la seua segona esposa Na Saurina d'Entença. La seua obstinació, dedicació i ambició van ajudar a construir el Regne de València i a configurar les bases de la nostra actual Comunitat Valenciana.

Glossar la història de figures tan il·lustres i vinculades amb la nostra terra, malgrat tindre un origen en la llunyana Calàbria, és una mostra més de l'enorme capacitat dels alacantins per acollir i cuidar a tots aquells que, independentment de la seua procedència, van vindre fins ací, treballant i lluitant per a millorar i desenvolupar la seua història que ara és la nostra. Després de 700 anys, són part del nostre passat i configuren la nostra identitat més profunda i per això els honrem amb esta exposició.

La mostra *Llúria. Senyors i Senyores de la Terra* és un homenatge a tots aquells hòmens i dones, reis, nobles, cavallers, dames, menestrals i artesans que van conformar les nostres ciutats, com la Pobla d'Ifac a Calp, Cocentaina i Alcoi, fundades per la Casa de Llúria, i que van forjar les tradicions i festivitats que hui celebrem, com la Fira de Tots Sants, iniciada durant el mandat d'Alfons Roger de Lauria, net de l'Almirall.

I així ha de ser, una terra d'alacantines i alacantins formada per hòmens i dones que van construir un poble amb les seues circumstàncies i avatars, amb les seues victòries i els seus fracassos. Una terra plena de vides amb somnis per complir, ambicions per prosperar i llegats que perpetuen un millor futur per als seus fills i filles. Res ens acosta més al que som en l'actualitat com recordar el que els nostres avantpassats ens han deixat, per a celebrar la nostra identitat orgullosos de tindre una història esguitada de protagonistes tan insignes com els que homenatgem ací. Servisca este catàleg per a, al mode d'un joglar medieval, recordar les seues glòries, les seues lluites i desafiaments, els seus problemes i dificultats.

Per tot això, vull expressar el meu agraïment als comissaris de l'exposició, als equips de l'Àrea de Cultura, del MARQ i de la Fundació C.V. MARQ, així com als dels museus i ajuntaments de Calp i Cocentaina per sumar-se a esta magna celebració i aportar el seu patrimoni, la seua cultura material, els seus coneixements i la seua professionalitat amb el màxim rigor científic i tècnic posat a l'abast de tots els públics. L'objectiu és que esta mostra es convertisca en una celebració compartida de la nostra història comuna perquè mai oblidem a eixos hòmens i dones que van forjar la nostra identitat com a alacantins.

Antonio Pérez Pérez

President de la Fundació C.V. MARQ i de la
Diputació d'Alacant

Al llarg de la nostra rica i dilatada història, han sorgit molts hòmens i dones que, amb el seu esforç i ambició, han ajudat a forjar la nostra actual identitat com a poble. És el cas de Roger de Llúria, un cavaller calabrès establert des de jove en el Regne de València i que va arribar a convertir-se en Almirall, sent un dels responsables de l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó.

Les seues victòries a Sicília li van permetre construir un ampli senyoriu situat a les muntanyes alacantines, tenint com a residència principal les viles de Cocentaina i Alcoi, a més de comptar amb enclavaments importants en la nostra costa com el *castrum* de Calp i Altea, on va construir la Poble d'Ifach, un jaciment arqueològic molt unit a la Diputació d'Alacant i en el qual venim investigant de la mà dels equips tècnics del MARQ, Museu Arqueològic d'Alacant, des de fa exactament 20 anys.

D'igual pes i importància trobem la figura de Saurina d'Entença, segona dona de l'Almirall i de la qual celebrem este 2025 el 700 aniversari de la seua defunció, una noble valenciana de llarga estirp i vinculació amb la família reial, que va exercir un paper fonamental en la gestió i desenvolupament dels territoris controlats per la Casa de Lauria durant les dècades finals del segle XIII i la primera mitat del segle XIV. Saurina, com la seua filla Margarida, van exercir com *dóminas* i senyores dels seus feus en uns temps difícils, demostrant el caràcter i capacitat de les dones per a exercir el lideratge en un món d'hòmens.

Estes són les històries que trobarem en *Llúria, Senyors i Senyores de la Terra*, l'exposició i el catàleg de la qual tinc l'orgull de presentar i que ha sigut produïda per la Diputació d'Alacant, a través del MARQ, Museu Arqueològic d'Alacant, i la Fundació de la Comunitat Valenciana MARQ juntament amb els Ajuntaments de Calp i Cocentaina, dos ciutats claus en el territori històric de l'Almirall i que han sumat forces per a dur a terme un ambiciós pla d'esdeveniments i celebracions al voltant de la figura d'estos dos personatges amb tant de calat en la nostra història.

Un esforç que mostra una vegada més la qualitat i versatilitat de les produccions expositives del MARQ, sempre dirigides a posar en valor aquells monuments i personatges del nostre patrimoni cultural més rellevants. Em consta que la producció ha sigut excel·lent, per la qual cosa m'agradaria felicitar el comissari de l'exposició, als responsables del projecte, als equips del MARQ i de la Fundació C.V. MARQ, als dels Museus Locals de Calp i Cocentaina, així com als alcaldes i corporacions municipals de les dos poblacions per haver fet possible esta mostra que recupera una història emblemàtica que ens representa a tots i totes en la memòria d'una època en la qual es van forjar els pilars de la nostra identitat.

Juan de Dios Navarro Caballero
Vicepresident de la Fundació C.V. MARQ
i Diputat de Cultura, Contractació
i Residents Internacionals
de la Diputació Provincial d'Alacant

PRÒLEG

Per al MARQ és un veritable orgull poder presentar el catàleg de l'exposició sobre la Casa dels Llíria, que s'ha presentat a Calp i a Cocentaina, en juliol i octubre de 2025 respectivament, amb José Luis Menéndez com a comissari i coordinador.

En realitat, representa un capítol com a part d'un projecte d'investigació innovador i de profunditat que poques vegades es dona i que ha generat un cabdal de coneixements aclaparador sobre la constitució del Regne de València i la formació del feudalisme a la Corona d'Aragó. Una bona prova d'això és la nombrosa presència en congressos o els d'estudis especialitzats de col·lectius en les investigacions de José Luis i el seu equip.

Tot comença amb l'excavació de la Pobla d'Ifac, amb la qual es recupera una fundació de finals del segle XIII, amb un regne embrionari i necessitat de colonitzar les noves terres conquerides. Amb les vint campanyes dutes a terme, no sols s'ha materialitzat un espai arquitectònic o humà, sinó que també és la clau de volta per a clarificar i donar més força a l'acció de Roger de Llíria i la seua família en la conformació dels seus dominis que hui són tant la comarca de l'Alcoià i del Comtat com també la Marina Alta i la Baixa.

Roger, figura clau per a entendre l'expansió de la Corona d'Aragó a la Mediterrània, obtingué del rei Jaume II el senyoriu de Cocentaina i Calp. Aquests són els dos grans fonaments del seu poder i dels seus descendents. A la vila interior tenia la seu i, amb la fundació d'Ifach, al peu del penyal, una porta oberta al mar que s'estenia a orient i a les vies de comunicació amb la resta dels dominis reials.

Però no tot el que significa Llíria és degut a l'almirall. En aquest estudi, que és la destil·lació d'un bon grapat d'altres especialitzats, es posa de relleu el enorme paper de la segona muller de Roger, Saurina. La investigació ha revelat que les construccions que dominen el paisatge urbà i el símbol ciutadà del poble de Cocentaina, el castell, el primer Palau i l'ermita de Sant Bàrbara, són degudes a l'impuls d'ella. Per això, la imatge de l'exposició és molt encertada: home i dona com a organitzadors del nou temps feudal d'aquelles terres que feia poc temps que havien estat conquerides.

Així mateix, com el fascinant tapis de Bayeux, l'eix de l'exposició és un seguit d'imatges de traç medieval, com ara miniatures d'un còdex que conta la història dels Llíria, i un atractiu mitjà d'explicar la història per a tots els sectors socials, siga quin siga el seu coneixement de l'edat mitjana.

En aquest any Llíria, i a fi que es quede la memòria d'aquesta Casa, cabdal per a conèixer el que som, evidentment molt allunyats del seu univers social, econòmic i ideològic, seria bo, i així ho vaig proposar en la presentació de l'exposició a Cocentaina, que es dediqués allí un carrer a Saurina d'Entença, i ara propose també a Calp, sumant-se totes dos poblacions, obra dels Llíria, als carrers que hi ha a Xàtiva o a Alcoi.

La investigació que ha renovat la mirada de l'època feudal i dels inicis de la nostra Comunitat a Ifac o Cocentaina és en un alt grau degut al MARQ i a la vàlua del comissari de l'exposició, José Luis Menéndez. És una prova que els museus, amb els recursos necessaris, són tan competents com altres organismes especialitzats a l'hora d'aportar novetats en la interpretació històrica.

Acabe amb un adjectiu emprat al començament. Com a contestà que soc, estic orgullós de dos de les meues senyes d'identitat més marcades: el ser socarrat i la celebració la Fira de Tots Sants, herència dels Llíria. I com a director del MARQ, orgullós de l'aportació al coneixement i la cultura que esta institució fa amb rigor. Factors imprescindibles per a una societat sana, però en perill avui, envoltats en un temps en el qual la veritat contrastada o el mètode científic estan posats en qüestió.

Manuel H. Olcina Doménech

Director del MARQ, Museu Arqueològic d'Alacant

NOLI ME TÀNGERE. L'ALMIRALL ROGER DE LLÚRIA. SOLDAT, NOBLE I SENYOR FEUDAL

Jose Luis Menéndez Fueyo
MARQ Museu Arqueològic d'Alacant

La història del nostre territori està plagada de fets i de personatges històrics que han ajudat a forjar les nostres arrels i identitat com a poble. Però, sens dubte, aquells que van confluïr en la gènesi de l'antic Regne de València, entre la segona meitat del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, gaudeixen d'un privilegiat espai en els armaris de rebost de la nostra història.

És el cas de l'almirall Roger de Llúria i la seua família, un noble "adoptat" en territori valencià, d'un alt llinatge normand de "*honorat linatge de seyors de senyeres*"¹ com ho va definir Ramon Muntaner (XVIII: 682) i que va contribuir d'una manera decisiva en un moment clau de la nostra història, com va ser la fundació del regne de València, germen de la nostra actual Comunitat Valenciana (Fig. 1). Bocaccio (1313-1375) ho va qualificar de "*Home de valor inestimable i en el seu temps almirall del rei*", sent l'heroi que salva de la foguera al seu lleial amic, el sicilià Joan de Prócida i al seu amant, enfront del judici del rei de Sicília en la sisena novella de la cinquena jornada del Decameró². El poeta Petrarca (1304-1374) el va enaltir en els seus "Triunfi" assenyalant "*Quel di Luria seguiva il Saladino*"³ (Fama, II:

151) equiparant als grans herois conqueridors de la història del Mediterrani com Alexandre el Magne, Anníbal o Juli Cèsar.

Les vicissituds sofertes pel nostre personatge i les decisions i fets en els quals es va veure involucrat durant la seua vida, avui donarien peu per a fer centenars de cançons o contar llegendes dels seus triomfs als nostres fills i nets. No obstant això, la seua figura és desconeguda i ambigua després de segles d'apropiació nacionalista, i exigeix una necessària i justa restitució objectiva, precisament en aquestes dates en les quals commemorem el 720 aniversari de la seua mort i el 700 aniversari de la defunció de la seua segona dona, Na Saurina d'Entença.

La dimensió històrica de Roger de Llúria aconseguirà el seu zenit molt lluny del nostre territori, en les braves aigües de l'illa de Sicília i del sud de la península Itàlica, la seua pàtria d'origen i escenari on aconseguirà la seua major glòria i èxit entre els anys 1282 i 1304, període en el qual es produeix la revolta de les Vespres Sicilianes o Guerra del Vespre -iniciada el 31 de maig de 1282- i que s'estendrà amb la conquesta de Sicília pel rei Pere III d'Ara-

- 1 El "*senyor de senyeres*" tenia dret a portar l'estendard amb les armes del seu llinatge durant les campanyes militars, com ho estableix les ordenacions del rei Pere sobre les armades: "*null hom no gos de portar bandera a son senyal si donchs no és noble o rich-hom*" (Aguilar 2015: 86, nota 3).
- 2 "*I mentre així fins a l'hora fixada eren tinguts, pregonant-se pertot arreu la falta comesa per ells, i arribant a les oïdes de Ruggier de Loria, home de valor inestimable i en el seu temps almirall del rei, per a veure'ls es va anar cap al lloc on estaven lligats i arribat allí, primer va mirar a la jove i la va lloar de la seua bellesa, i després venint de mirar al jove, sense massa treball ho va reconèixer, i acostant-se més a ell, li va preguntar si era Gianni de Prócida*" (682-683) ver *Decamerón por Giovanni Boccaccio* [PDF] [PDF]
- 3 "*Y al fin mostrando en sí valor extraño / También un fuerte moro en estos vino / que hizo a nuestra gente afrenta y daño / Con él va el de Luria y el Saladino / Y el Duque de Alencastre loan de Gante / que a Francia fue aun ayer muy mal vecino*". En l'edició crítica traduïda al castellà de 1555 (f. 159) se li confonia amb el corsari Norandino, senyor de Damasc veure *Trionfi* | *Biblioteca Petrarca*

ja una pço con el llaue me
 que res qui per almo e parat
 de amar que molt pau era be
 bel e lo de cors per. **¶** Una uo
 leu a plar del penyor Rey e
 del penyor mpar qui son an
 catatuya e cornareu a plar r
 del pa almirall. **Con an Roger**
de Lúria pen ana an cigilia e co
corre la ribera de barbaria

159 **¶** ericar es que con los
 franceses fora des
 baratar e aris de catatuya lo
 penyor Rey an p. po a barcin
 e dona al almirall e el calq
 pen la yda de ierba. **¶** Enca
 re li doni capell e loch lo
 up e honrat al Regna de ua
 lengia. **¶** En la almirall ana

pen alguna e pagar p molt
 ratos que nul hom yu alog
 ra no pogua par con el fora
 me per la mort del Rey an
 p. guli de la molt gri con ia
 deuat aucto aucto. **¶** En con
 el ach yreg comar del penyor
 Rey nampor con po torat a
 paragora. **¶** En yreg con sen ue
 nech al Regna de uategia ua
 parat per loch. **¶** En yreg co
 pa riculi epan ana y la ribera
 de barbaria. **¶** En yreg cola y la r
 barbaria. **¶** En yreg ana el ala
 rapla loch e yreg tery be
 naup e gri conho gramariar
 cui gramaria auctegia al fa
 ador pen si que gri ach cor

Fig. 1: Pàgina original de la Crònica de Ramon Muntaner en la qual es descriu l'arribada de Roger de Llúria a la cort aragonesa. Foli 15v.

gó (r. 1276-1285), l'enfrontament contra la Casa d'Anjou (r. 1266-1285) i el papat de Roma⁴ i que acabarà amb el Tractat d'Anagni el 20 de juny de 1295 i amb la Pau de Caltabellotta del 31 d'agost de 1302. Un període clau en la història que va suposar l'entrada de la Corona d'Aragó com un dels actors principals del conflicte territorial de les monarquies europees pel control del mare nostrum.

La cronística contemporània de la Guerra del Vespre recull de manera habitual la presència del nostre personatge. D'una banda, els relats redactats des de la Corona d'Aragó mostren a un heroic Roger de Llúria complint els objectius i estratègies del rei i amic Pere el Gran. Un dels grans ideòlegs del seu temps i gran constructor de la propaganda d'enaltiment del rei Pere serà Bernat Desclot i el seu Llibre del rei en Pere d'Aragó i dels seus antecessors passats (Soldevila 2008) qui va convertir a Roger en l'alter ego del mateix rei, encarnant els valors cavallerescos i militars dels homes del rei (Colomer 2022: 204). Al costat d'ell, tenim a Ramon Muntaner i la seua "Crònica", l'autor contemporani a Roger més rellevant de la seua època, ja que va ser testimoni presencial de la seua arribada a la cort aragonesa, la seua vida adolescent com l'expedició de l'infant Pere a París en 1276 i en la major part dels fets d'armes en els quals participa Roger de Llúria (Soldevila 2011; Aguilar 2015). A més, també comptem amb altres obres de referència importants com el "Llibre de l'infant Pere", d'autor anònim, i que també és una bona font que explica amb detall els esdeveniments produïts entre els anys 1276 i 1286 (Cingolani 2006).

D'altra banda, disposem de les cròniques sicilianes, que també eren partidàries a la causa aragonesa encara que amb les seues diferències, sent molt eloqüents quant a la figura de l'almirall, com són, entre altres, la "Gesta Friederici II imperatoris eiusque filiorum Corradi et Manfredi regnum" (1253-1256) de Nicolò Jamsilla (1726) (Fig. 2), "*Lu Rebellamentu di Sichilia*", on se li titlla de "*malvagio traditore*" (Siccardi 1917: 61), la "Història Sicula" de Bartolomeo de Neocastro (ed. 1921-1922) i de Niccolò Speciale (1727) o l'anònima "Cronica Sicilie" en el qual

mostrava una especial animadversió per l'almirall (1727: 801-912).

Finalment, dels cercles filo-papals contraris a les pretensions aragoneses sobre el Regne de Sicília, disposem d'obres que secundaven sense palliatius els desitjos del papa i de la Casa d'Anjou com la "Gesta imperatorum et pontificum" (Tosco da Pavia 1872), Marino Sanudo, sobrenomenat el Vell, qui acusava l'almirall de ser cruel i sanguinari en les seues campanyes militars⁵ (1873; Giunta 1969: 17) o la "Rerum sicularum Història" del cronista Saba Malaspina, des d'on pontifica molt durament contra la Corona d'Aragó en suport als interessos de l'Església, acusant Llúria d'incitar al rei d'Aragó a la conquesta de Sicília (2014: 267-268). Segons Ma-

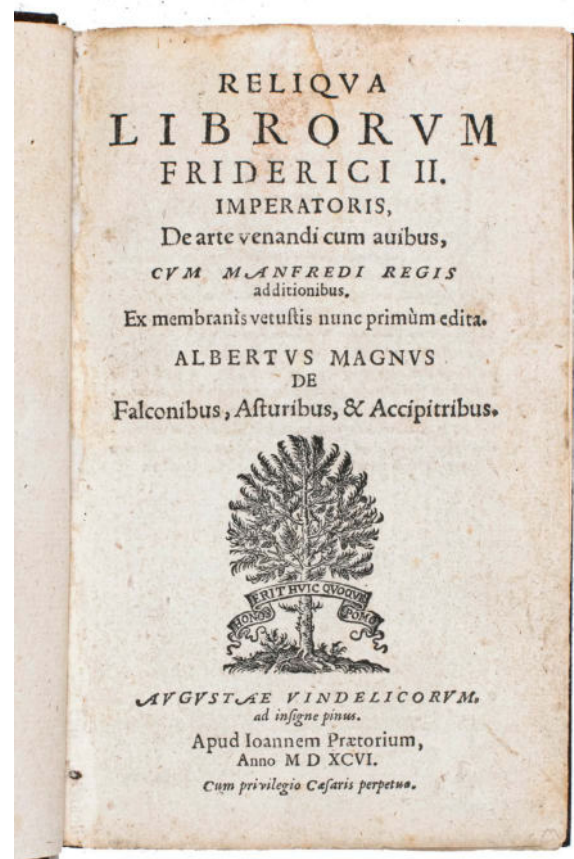

Fig. 2: Portada de la Gesta Friederici II imperatoris eiusque filiorum Corradi et Manfredi regnum de Niccolò Jamsilla. Edició de l'any 1596. Hubert Lebaudy Library

4 Els papes d'aquest període van ser Urbà IV (r. 1261-1264), Climent IV (r. 1265-1268), Gregori X (r. 1271-1276), Innocenci V (r. 1276), Adrià V (r. 1276) Joan XXI (1276-1277), Nicolau III (r. 1277-1280), Martí IV (r. 1281-1285), Honori IV (r. 1285-1287), Nicolau IV, (r. 1288-1292), Celestí V (1292), Bonifaci VIII (r. 1294-1303) i Benet XI (r. 1303-1304).

5 "Et hòndito da Miser Ruzero del Oria istesso, ch'egli quando andò in Romania, andò per correre e dannegiar il Paese dell'Imperatore" (Sanudo 1873: 117).

laspina, el nostre personatge, ple d'odi contra els angevins, va ser un dels culpables de la guerra al costat de Joan de Prócida i la mateixa reina Constança, tots sicilians de bressol i exiliats amb l'arribada dels angevins (Colomer 2024: 205).

Serà a la fi del segle XIX quan el seu valor històric siga posat a prova, aconseguint una posició controvertida a parts iguals. Si observem els estudis sobre la seua figura procedents de la península Itàlica, la major part se centren en la seua doble faceta “sanguinària” com militis i en la seua “traïció” en la Quaestio Siculorum, com es coneix el procés d'alliberament del Regne de Sicília del poder de la casa d'Anjou i el papat. La major part dels estudis se centren en les dècades finals del segle XIX i principis del segle XX, vinculats amb un sentiment de “remembrança” en celebrar el 600 aniversari de la Guerra del Vespre en 1882, amb les obres d'autors com Michelle Amari (1843), Augusto Vittorio Vecchi (1876), Raffaele Starabba (1879), Niccoló Palmieri (1884), Vincenzo Visalli (1890) o Cessés Morisani (1990).

No obstant això, si atenem els estudis realitzats des de la península Ibèrica, la seua imatge se centra exclusivament en la seua perícia i assoliments militars obtinguts com a almirall i que van iniciar la tan necessitada expansió de la Corona d'Aragó cap a la mar Mediterrània durant la segona meitat del segle XIII. Aquí, ha estat tractat com un heroi, com es pot apreciar en els treballs de J.M. Quintana (1807), l'informe de la seua tomba de Bernat Hernández Sanahuja (1890), els treballs de Cesáreo Fernández Duró (1901: 8-20) o el prolífic estudi de la seua casa realitzat pel pare Lluís Fullana (1923) o Josep Narro (1932). Se li ha posat el seu nom en cuirassats de combat (Fig. 3); s'han aixecat estàtues en algunes de les principals ciutats peninsulars, com Tarragona (Fig. 4), Barcelona o Scalea (Fig. 5) i s'han escrit protocols acadèmics atorgant-li epítets gloriosos, com a “Excels Mart”, “vigilant Mercuri” o “Intelligent Neptú” per part de Narcís Feliu de la Penya i Farell (1709: 162). Uns altres van recórrer a la poesia èpica, molt pròpia del segle XIX, per a expressar més àmpliament el que suggereix la vida i miracles de l'almirall com fa Francesc Ubach i Vinyeta⁶ en l'obra “La Regina i l'almirall 1284” que tracta a Llíria amb sobrenoms que ho eleven a l'altura de l'Olimp com a “Gegant de les

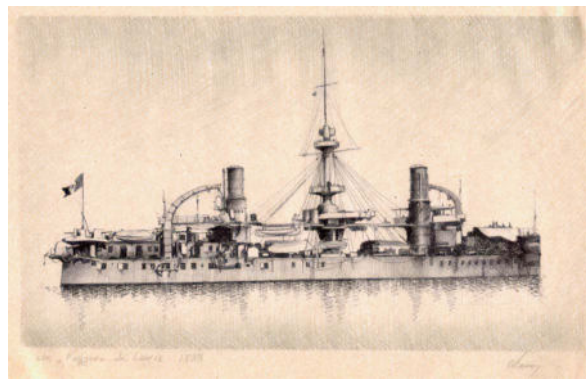

Fig. 3: Gravats del cuirassat “Roger di Llúria” de l'armada italiana. Any 1885

Fig. 4: Estàtua dedicada a l'almirall Roger de Llúria a la ciutat de Tarragona. Foto: Autor

Fig. 5: Estàtua dedicada a Roger de Llúria a la ciutat italiana de Scalea. Foto: Autor

6 *D'homes com ell cada segle / que'n té un es prou sobrat / li diuhen Roger de Lluiria / diguessen Gegant dels Mars / de ferro i cordell te'ls muscles / de lava ardenta la sanch / de roca'l pit, la mirada / co una fornall de llamps / la terra que'l vegué naixer / molt més que las altras val / y es més Rey que cuants governan / aquel que'l té per vasall*”.

Mars” (Sunyer 2003: 1095-1114). Uns altres, com l’oda de Víctor Balaguer coneguda com “El rei de la mar”, escrita en 1861 evoca la conquesta de l’illa de Malta en la qual l’almirall no va acceptar la sorpresa com a aliada⁷ (Sunyer 2003: 1095-1114).

La recerca de la seua figura durant el segle XX va coincidir més amb la visió ibèrica que amb la itàlica. L’ingent treball de documentació fet per Ferran Soldevila, ens mostrarà molts detalls de la vida de l’almirall per qui podem qualificar que ha estat i serà el gran historiador de la figura del rei Pere III i del seu temps, deixant grans obres com “Pere II el Gran” (1953), “Pere el Gran: l’infant” (1995) i “Pere el Gran: el Regnat fins a l’any 1282” (1995). La gran obra de Steve Runciman (1958; 2009), Charles-Emmanuel Dufourq (1969), o J.H. Pryor (1983) li van considerar “L’almirall de major èxit, el més fer i el més influent lluitador de la seua generació. Mereix ser reconegut com el més destacat líder de l’edat mitjana en el Mediterrani occidental; com a comandant naval que no va tenir rival en la història medieval, ni entre els genovesos i ni entre els venecians; com el millor estrateg naval de l’edat mitjana” (1983: 211).

El 700 aniversari de la Guerra del Vespre en 1982 va produir un punt d’inflexió generant treballs que han intentat fugir dels mites, llegendes i falses presumpcions per a trobar un relat més objectiu i real que ens genera un personatge polièdric, amb diferents plans i matisos. Aquí trobem els treballs de Salvatore Tramuntana (1982: 37-55), Alberto Boscolo (1982: 83-101), Lawrence V. Mott (1993: 79-96; 2003), David Abulafia (2006; 2017), Stefano Cingolani (2003: 201-227) i Charles D. Stanton (2019) més centrats en la figura de l’almirall dins de tempestuosos context del mare nostrum de finals del segle XIII; algunes publicacions més pensades en la difusió de la seua dimensió històrica (Fort 1991; Infesta 2003; Planells 2011); els treballs centrats en el període angevin del recentment mort Andreas Kiesewetter (1999, 2005: 98-103) o la prolífica línia de recerca desenvolupada per Rosanna Lamboglia des de la Universitat de Basilicata (2009-2010; 2011: 15-54; 2011-2012: 121-151; 2013: 327-344; 2014: 13-27; 2015; (2017): 101-115; 2023: 47-55).

Siga un heroi o un vilà, siga un senyor feudal o un militar d’esmolada estratègia en la mar que li va reportar importants victòries per a la Corona d’Aragó, la dimensió històrica de l’almirall Roger de Llúria obliga a situar-lo entre les personalitats més importants del nostre territori durant els segles XIII i XIV, sent hora de fer valdre fent un breu repàs d’aquesta polièdrica figura de la nostra història medieval. Per això, analitzarem des d’aquestes línies les facetes més rellevants de l’almirall en una vida llarga i intensa, plena de fets rellevants i marcada sempre pel Mediterrani com a escenari dels seus èxits i la sempiterna dualitat entre la seua terra d’origen i el seu compromís amb les terres valencianes i la Corona d’Aragó.

L’origen de la Casa de Llúria

Un dels aspectes més controvertits sobre la figura de l’almirall es troba a establir l’origen i el lloc del seu naixement, una data i un lloc que no ha estat registrat per la documentació d’arxiu. Malgrat l’atractiva hipòtesi d’utilitzar el locatiu del seu cognom per a establir que el noble italià procedia de la localitat italiana de Lauria, les recents recerques semblen situar-lo al voltant de les regions de Lucania i Calàbria, entre els anys 1245 i 1250 (Fig. 6).

En aquesta zona, pertanyent llavors al Regne de Sicília, és on sembla que s’assentisca un contingent de normands fugint de la ira del duc de Normandia, denominats amb l’apel·latiu “dell’Oria”, que aviat es va transformar en el terme “Lòria”, com els recullen les fonts documentals (Arnoux 2006: 51-67). Aquests normands “vagamundos”, com els va definir Guglielmo di Apulia en la seua “Gesta Roberti Guiscardi” (1096-1099), dient que eren homes que “erravano di qua e di là, canviant senza posa dimora” (Bartlett 2003: 123), assentant-se en el sud de la península Itàlica com a vassalls del rei de França i participant en les peregrinacions i croades a Terra Santa.

És precisament en la instal·lació dels assentaments normands durant el segle XI on es gesten les desavinences històriques tindran amb el papat establert a Roma⁸. L’establiment d’aquests “fortissimi militis” -com els va definir Godofred Malaterra en el seu

7 *Heorica sa vida / homérica sa història / eternament viurà com viu encara / del esdevenidor sagrat exemple / sempre serà de patria amor un ara / de honor valor y llealtat un temple*”

8 Alguns autors, com a S. Musella i F. Auguri, plantegen que els normands van arribar a la Itàlia meridional al comandament de Osmondo Drengot. Entre els partidaris que li van acompanyar estava Ugone Tudextifen, a qui identifiquen com a avantpassat de Roger, encara que no existeix una prova documental que els relacione (2000: 22).

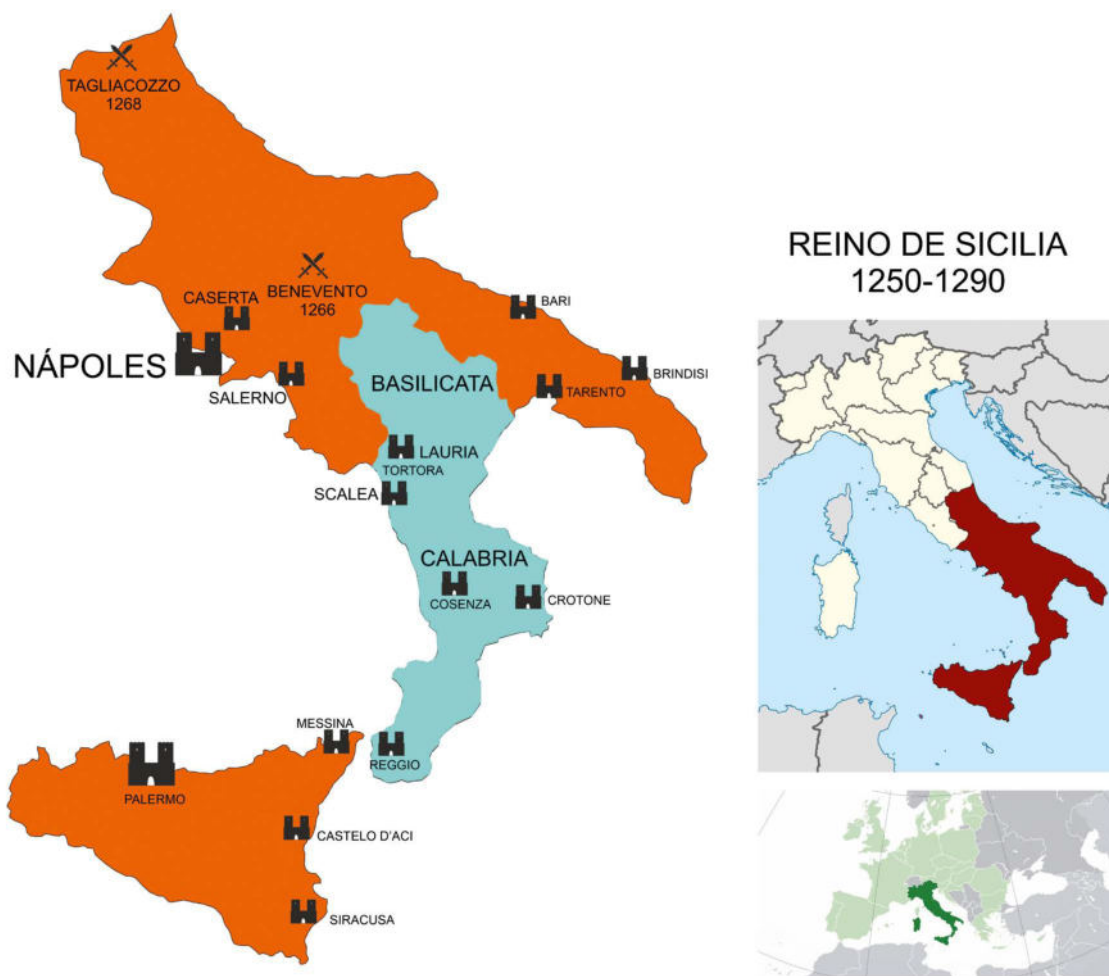

Fig. 6: Mapa del Regne de Sicília amb la ubicació de les principals viles. En blau, el territori on se situa l'origen de Roger de Llúria.

“De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius” a la fi del segle XI (1928: 11)- va començar a molestar molt al papa, qui va advertir la preocupant falta de respecte a l'autoritat dels bisbes i els béns de l'Església que exercien els normands. En aquest sentit, el Papa Lleó IX va buscar l'aliança amb Enric III el Negre (r. 1028-1056), informant de les repetides violacions comeses pels normands. No obstant això, el 18 de juny de 1053, el papa va ser durament derrotat contra un exèrcit normand dirigit per Hunifred d'Hauteville i Robert Guiscard en Civitate (Settia 2006: 110). En les dècades precedents, les relacions entre la Santa Seu i els normands no seran senzilles, arribant a ser excomunicats diverses vegades, com

quan van fer el salt fins a l'illa de Sicília amb les preses successives de Capua (1072), Salern (1076) i Cefalònia (1085) (Bennet i Hooper 2001: 82).

D'aquesta manera, es gesta el domini normand en el regne de Sicília, clau per als lamentables esdeveniments que passaran en el futur, amb la invasió angevina del regne de Sicília. Els Lória s'estableixen en la bizantina terra de la Lucània, en un ampli territori que el mateix Roger va definir com “la terra mía de la Escalea” (Lamboglia 2014: 15), que englobava les viles de Cosenza, Scalea i és clar, Lauria; en una àrea coneguda com “Terranova”, en la qual també es trobaven les poblacions de Tortora, Lagonegro i els 24 castells de la comarca del Val Sinni¹⁰, entre la localitat de Basilicata

9 ACA, RC, CRD de Jaume II, Caixa 93, n° 11305.

10 Així ho recull el cronista Ramon Muntaner quan va glossar el passat aristocràtic d'un jove Llúria, nouvingut a la cort aragonesa, assenyalant que “E la baronia seua era en Calàbria, qui són vint-quatre castells a hun tinent e la cap de la dita baronia havia nom Lauria” (cap. XVIII: 682).

i la Calàbria septentrional, que en l'època normanda es coneixia com els dominis de Chiaromonte¹¹.

El seu domini d'aquest territori esdevé en la seua transformació com a títol nobiliari, ja que es localitza un tal Roger, "Conti dell'Oria", que era espòs de Bulfanaria d'Oria que van tenir dos fills de nom Robert i Gibel de Lória. La historiografia aragonesa, encapçalada en aquest cas per Jerònim Zurita (Anals cit., l. I, III, c. LXXXI: 698), planteja que Gibel va tenir un fill anomenat Riccardo que sembla que va ser un "gran privat" del rei Manfred de Sicília, amb qui va sucumbir en la Batalla de Benevento de 1266, en la qual els normands perden el control de Sicília. No obstant això, cap historiador, italià o ibèric defensa aquest plantejament, no existint cap prova documental que el possible pare de Roger de Llúria, assistís i morís acompanyant al monarca en el desastre de Benevento.

La veritat és que la documentació parla d'un Gibel de Lória al qual la recerca situa com un dels primers representants clarament vinculats amb el llinatge familiar del nostre Roger, possiblement el seu avi (Lamboglia 2011: 37). La tradició i la cronística han identificat al seu progenitor amb un Riccardo di Lória, en unes dates que si no desmenteixen per complet la cronologia d'una possible paternitat de Roger, almenys la fan susceptible de ser qüestionada per falta de proves contrastades (Lamboglia 2009-2010: 138). Les fonts documentals són parques en aquest extrem i només permeten constatar que va existir un tal Riccardo di Lauria en un nomenament emés pel rei Frederic II Hohenstaufen el 25 de desembre de 1239, nomenant-li "*giustiziere del Val di Crati, Terra, Giordana y Calabria*"¹², així com una referència de l'any 1240, on se'l cita en una lli-

ta d'oficials que han de presentar-se a una reunió un Diumenge de Rams en Foggia (Lamboglia 2017: 239; Friedl 2005: 312-316). El més curiós és que apareixen moltes referències en dates posteriors a la Batalla de Benevento, lloc on Zurita situava la mort del pare de Roger de Llúria.

Per tant, el que revelen els últims estudis sobre la paternitat del nostre personatge mostren una primerenca separació d'històries personals entre Roger, que vivia en la cort aragonesa, i els membres de la seua família, alguns dels quals van estar situats en el regne sicilià i es van convertir en proangevins. Per exemple, el setembre de 1270 es va confiar a Robert di Lauria la custòdia dels camins del vessant tirrenià del Giustizierato di Basilicata, en la funció del qual va ser després reconfirmada amb un diploma del mes de novembre següent, sent recompensat per les despeses ocasionades per l'any en curs, que -es diu- es pagarien també per 1271 (Lamboglia 2009-2010: 139).

Un cas diferent és el de la seua mare, Na Isabella Lancia d'Amichi o d'Amicis, una dona pertanyent a una de les més notables famílies normandes¹³ (Sciascia 1993: 44; Lamboglia 2009-2010: 137 nota 47), amb qui s'exilia en l'estiu de 1262 formant part del seguici nupcial de Na Constança de Hohenstaufen o de Suàbia (Fig. 7), filla del rei Manfred I de Sicília (r. 1258-1266) i promesa en matrimoni a l'infant Pere, fill de Jaume I i futur Pere III (r. 1276-1285).

La proximitat d'aquesta "*Madona*"¹⁴ "*Dama*"¹⁵ o "*Doña*"¹⁶, com la citen en les fonts documentals, amb la filla del rei de Sicília es remunta a la seua infància, ja que va actuar com "nudrissa"¹⁷, igual que de la del mateix Ruggiero di Lauria, la qual cosa ha

11 Terranova sempre ha estat vinculada, d'una forma o una altra, a la Casa de Llúria. Recordem que el primer matrimoni de Na Margarida de Llúria i Entença va ser amb Ugó de Chiamonte i el títol que va ostentar quan va contreure segones núpcies amb Nicolau de Joinville va ser el de Comtessa de Terranova i Sant'Angelo.

12 Reg. Cancelleria Frederic II, vol. I, doc. 342-343 i 354.

13 Na Isabella està emparentada al seu torn amb aquella Na Bianca Lancia d'Agliano, qui va ser amant de l'emperador Frederic II Hohenstaufen, la unió del qual va ser legalitzada per "artículo mortis" en el llet de mort del monarca i del qual va néixer Manfred rei de Sicília - "ex filia domini Blanche filiū quondam marchionis Lancie" - i pare de Na Constança de Suàbia (Lamboglia 2009-2010: 150).

14 ACA, RC, Reg. 28, f. 189r.

15 ACA, RC, Reg. 13, f. 254r.

16 ACA, RC, Reg. 16, f. 211r.

17 El mateix Ramon Muntaner la confirma en la seua crònica en cridar-la "nodrí la dita reyna madona Costança" (2015: XVIII: 85) i existeixen alguns documents en l'Arxiu de la Corona d'Aragó que la citen com "nudrissa" en ACA, RC, Reg. 28, ff. 108r - 109r, 112v - 114r i en una variant com "noyrisa" en ACA, RC, Reg. 29, f. 169r; Reg. 30, ff. 6v, 10v; Reg. 32, ff. 94r-94v.

Fig. 7: La reina Constança de Hohenstaufen, reina d'Aragó en la "Genealogia dues Reis de Portugal". Any 1530-1534. British Library.

encoratjat la idea que eren "suckling brothers" o germans de llet (Stewart 2007: 1).

En tot cas, el que demostren aquestes referències és una absoluta proximitat entre la futura reina de la Corona d'Aragó i la família Llúria, convertint-se en una autèntica substituta de la figura materna, (Hirrel-Wouts, 2023) paper que va estendre a la seua arribada a Barcelona, on Na Isabel·la es converteix en la primera dama de companyia de la reina i el seu confident¹⁸, benvolguda en tota la cort per la

seua intel·ligència, estant sempre al costat de la reina en tots els seus desplaçaments pel regne fins a la seua mort¹⁹, arribant a gestionar fins i tot el pressupost assignat per a les despeses de les arques de la Reina²⁰.

En els llibres de comptes s'esmenta en moltes ocasions i de manera directa a Isabel·la, amb el títol de "madonna", terme amb el qual es designava a una dona noble italiana en la cort, però a més, amb importants responsabilitats relacionades amb la futura reina d'Aragó. En aquest llibre s'anotaven les despeses realitzades per la casa de la princesa²¹, en el que refereix a l'adquisició d'aliments, begudes, robes, calçat i joies en les seues dames, en l'educació, el manteniment del servei i en medicines, correus i serveis religiosos i fins i tot l'adquisició d'animals per al transport (Soldevila 1950: 149).

Na Isabel·la comptava amb, almenys, quatre dames de servei, entre les quals es trobava una musulmana²² (Soldevila 1950: 159). Prova de la confiança que la infanta diposita en ella, és l'alt nombre de deslliuraments que realitza en el nom d'Isabel·la, com diversos pagaments de 500 sous a favor seu; i altres de 800 sous per partides. Ferran Soldevila ignora els destins d'aquestes quantitats i per què els rep la seua nodrissa. Semblen estar vinculats amb activitats d'una certa responsabilitat que només pot confiar a persones del seu cercle més pròxim (Soldevila 1950: 159).

Pels seus serveis, va rebre de manera vitalícia la quantitat de 1.000 morabatins²³ anuals percebuts de les rendes i productes de la Taula de València i l'any 1270, el rei confirma, en un acte públic, a Na Isabel·la i al seu fill Roger el lliurament, franca i lliure d'impostos, dels castells de Seta i Xerolers²⁴ (Fig. 8) que inclouen terres d'horta i de secà, amb

18 ACA, RC, Reg. 13, f. 254r.

19 El mateix rei Pere III recorda amb gratitud el servei de "Dona Beyla, vostra mara, ha ben servida la reina" en la cerimònia de nomenament de Roger de Llúria com Almirall de la Corona d'Aragó del qual es fa resó Ramon Muntaner (LXXVI: 421) per a recalcar per part seua, com a coneixedor de la família del futur almirall que "era molt sàvia dona e bona, e no es partí null temps, mentre fo viva, de madona la reina" (Muntaner XVIII: 85).

20 ACA, RC, Reg. 29, f. 189r.

21 Fins i tot assisteix en la compra de "spills de piga" –miralls– i en pells, draps i sabates on es fan importants dispendis com en l'anotació "a madona Bella per penes e erminis e afiblays CL sous e a Sandutxa penes XXX sous" (Soldevila 1950: 167).

22 "Item I. sarayna de madona Bella, si terça..." en ACA, RC, Reg. 29, f. 188 i 188v.

23 ACA, RC, Reg. 13, f. 254v. Osa, 1264, febrer 13.

24 ACA, RC, Reg. 16, f. 211r. 1270, setembre 6. València, sent confirmat pel mateix infant Pere en ACA, RC, Reg. 37, f. 11v. 1270, desembre 28, Lleida.

Fig. 8: Vista general del Castell de Seta, una de les primeres propietats de l'almirall en el Regne de València.

autoritat per a impartir justícia sobre la població cristiana i sarraïna, incloent-hi els residents (Fullana 1923: 68; Hurtado 1976: 102; Planells 2011: 62), sent les primeres donacions que anys més tard s'integraran en el senyoriu de la Casa de Llúria en l'antic Regne de València. Així mateix, ens ha arribat una anotació en els llibres de comptes mitjançant un albarà dels registres documentals del rei Pere III sobre la cessió vitalícia de les rendes de Riba-roja de Túria²⁵ i del Castell de Palma (Mallorca), que formava part del patrimoni personal de l'infant i que Rosanna Lamboglia ha pogut confirmar que se li van lliurar en 1270 i 1273²⁶ (2009-2010: 162).

Per la seua proximitat amb el matrimoni real, Na Isabella va assistir a vegades a l'infant en els múltiples deutes que casa seua generava i que amenaçaven d'esfondrar-se la hisenda real. El mateix rei Jaume I va haver d'establir un bloqueig que va obligar l'infant a sol·licitar diners dels seus afins, entre els quals es trobava Na Isabella, qui li va prestar 5.948 sous²⁷ i que el rei va haver d'abonar al costat d'un altre llarg llistat de deutes que aconseguien l'escandalosa xifra de 200.761 sous, segons el notari Jaume de Montjuïc, auditor dels comptes de l'infant per ordre de Jaume I (Soldevila 1950: 343; Lamboglia 2009-2010: 162).

Sota la protecció de la Corona d'Aragó. Exili i adolescència de Roger de Llúria

La lleialtat i vinculació com a normands dels Llúria i els Lancia d'Amicis cap a la casa Hohenstaufen, regnant a Sicília sota el rei Manfred I (Fig. 9), estava determinada des de feia temps, ja que un dels seus germans d'Isabella sembla haver estat Ruggero d'Amicis, un dels buròcrates més lleials al servei de l'emperador Frederic II (Lamboglia 2009-2010: 150), la qual cosa els va permetre gaudir d'una posició privilegiada com a part del seguici nupcial de la infanta Na Constança de Suàbia amb l'infant Pere, gràcies als acords obtinguts pel rei Jaume I d'Aragó amb el rei Manfred I de Sicília, qui, segons el parer de Bernat Desclot²⁸,

Fig. 9: El rei Manfred I de Sicília, representat en la Divina Comèdia de Dante Alighieri. Ms. Holkham, misc. 48, p. 70. Bodleian University, Oxford. Segle XIV.

25 ACA, RC, Reg. 35, f. 11r.

26 ACA, RC, Reg. 35, f. 29v-30r., 1270, març 15 i 1273, març 5.

27 ACA, RC, Reg. 35, f. 29r.

28 "Aquest rei Metfré havia una filla de la primera muller, qui havia tro a dotze anys; e fē'n parlar al noble enfant En Pere que la presés per muller" (Muntaner XI; Desclot, 11).

és el que fa el primer pas per a aconseguir un enllaç matrimonial amb la Corona d'Aragó, amb l'objectiu de reforçar el seu tron, enfront d'un papat que ha repudiat la seua coronació, excomunicant-li -Urbà IV en una carta de 1262 al rei Jaume I els definia com a "dinastia d'escurçons"- (Soldevila, 1950: 99).

D'altra banda, Carles d'Anjou (Fig. 10), en qui es recolzava Roma per a arrabassar Sicília als normands, havia arrabassat Provença a la Corona d'Aragó, gràcies al seu matrimoni amb l'hereva del ric territori, per tant, era evident que tant sicilians com aragonesos tenien per enemics als angevins. Les primeres negociacions reconegudes es produeixen l'any 1260, aconseguint un ràpid acord quant al dot que es plasma la promesa oficial de matrimoni el 28 de juliol d'aquest mateix any davant testimonis i nota-

Fig. 10: Estàtua de Carles d'Anjou en el Palazzo Reale de Nàpols.

ri -Pere Marc- a celebrar d'aquí a dos anys, el 13 de juny de 1262 a l'Església Major de la Mare de Déu de les Teules de la ciutat de Montpeller (Soldevila 1950: 100; Planells 2011: 61).

Segons tots els indicis, seria sobre finals de maig de l'any 1262 quan té lloc la partida del seguici de Na Constança (Soldevila 1963: 49). La comitiva parteix d'un lloc no conegut per a trobar-se amb l'infant Pere a Montpeller on arriba la comitiva d'exiliats després d'un viatge embolicat en un gran secretisme²⁹. En el seguici, la "*genitrice de l'onor di Cicilia e d'Aragona*"³⁰, com defineix Dante en el seu "Purgatori" a Constança (2012: 115), venia acompanyada de Ferran Sanxis, ambaixador i fill bastard i del rei Jaume I que havia portat els detalls de l'enllaç; Bonifachio d'Agilano, comte de Montealbano i altres barons napolitans i sicilians com els Paleti, el "familiaris regis" Gentile de Padula, Ricard Filangeri, el jurista Enric d'Isernia, Robert de Morro i Na Constança Anna, tia de la mateixa reina (Soldevila 1950: 101; Runciman 2009: 93-94).

Per descomptat, li acompanyava Na Isabella d'Amicis, de la qual no es va separar fins a la seua mort en 1302 (Soldevila 1950: 90). Amb ella ve un Roger de Llúria d'uns dotze anys -Constança tenia 14 quan es produeix el casament-, acompanyat de la seua germana, Na Margherita, que acabaria entrant en el Monestir de Sigena (Osca), amb una important renda vitalícia de 100 sous jaquesos³¹ i en el qual va ser nomenada venerable després de la seua mort; així com uns orfes adolescents les vides dels quals perillaven, com eren Manfred, Conrado i Na Margarida de Lancia, fills de Galeotto Lancia, primer baró de Longi i Castania i de Galvano de Lancia, tots dos assassinats en Gennazzano per ordre de Carles d'Anjou (Fullana 1923: 66; Soldevila 1950: 101; Planells 2011: 27).

A la seua arribada a la cort a Barcelona, al principi Isabella i Roger depenen exclusivament de les arques de la Reina³² i de l'Infant, els qui els proporcionen els mitjans bàsics de subsistència, principal-

29 Ramon Muntaner indica que Constança va arribar a port "*...ab deu galeres bé armades amenaren a la doncella...*" (1979: I, 35; Soldevila 1950: 100).

30 Hem utilitzat una de les últimes revisions crítiques del text de Dante, realitzada per Vittorio Sermonetti i publicada per Giunti Editore l'any 2012.

31 ACA, RC. Reg. 35, f. 45v. Lleida 1270 octubre 25.

32 ACA, RC, Reg. 29, f. 189r.

ment, menjar i roba³³. Poc sabem de la seua infància i adolescència. En aquests moments, encara és un nen que té un “honorat linatge de senyors de senyeres” amb una mare de molta influència en la cort, però que no deixa de ser el fill d’un home de baix rang, que manava una companyia de cavallers sota el seu propi estendard.

En aquests anys de creixement, entre 1262 i 1272, Roger comparteix el seu temps a parts iguals amb altres italians del seguici, sobretot, amb Corrado Lancia, un personatge molt pròxim a la reina Constança per un vincle de parentiu més estret³⁴, ja que Ramon Muntaner assenyala que era fill d’un comte Lancia (Lamboglia 2023: 52), a més d’indicar que “*e aquest Conrat Llança eixí dels bells hòmens del món e el mills parlant e pus savi*” (LXXVI, 133-136). Tots dos tenen edats similars i s’han criat junts en el regne de Sicília, al costat de la seua germana, Na Margarida, qui serà la primera esposa de Roger uns anys més tard. En la cort, es fan inseparables, ja que els seus noms sempre apareixen vinculats en tots els documents i referències en els quals se’ls cita. Al costat d’ells, s’anirà incorporant l’infant Pere, amb qui desenvoluparan una amistat que durarà fins a la seua mort, acompanyant-lo en nombrosos viatges com a infant i rei, com a una arriscada missió a la ciutat francesa de Bordeus (Desclot: CIV, 218; Muntaner: LXXXVII, 152-154) on la vida del rei corria greu perill, demostrant l’alt grau de confiança que el monarca tenia dipositat en Corrado Lancia (Montagut 1987: 70).

Amb el temps, Corrado va realitzar importants serveis a la Corona d’Aragó i al rei. Des del 13 maig

de l’any 1260, el trobem com un dels Locumtenens Procuratoris o Lloctinent del Procurador de València, càrrec que va exercir durant un any en substitució del titular. El 17 de febrer de 1278 és nomenat Almirall de la Corona d’Aragó³⁵ (Cingolani 2015: 92), des d’on va gestionar diversos serveis³⁶, destacant l’expedició comandada en 1279 per a donar suport a la causa d’Ibrahim abu Ishaq, aspirant al tron del regne hafsí de Tunísia, integrada per dues galeres contra el califa al-Watiq, qui s’havia pagat tributs als angevins i no va voler accedir al pagament del tribut establert per Aragó. Aquest episodi -en el qual també participarà Roger de Llúria- va ser l’antecedent de l’expedició i desembarcament en Alcoll³⁷ -actual Collo a Algèria- com a preludi del qual després seria la recuperació dels territoris gibelins durant la Guerra del Vespre.

Per aquests serveis, va rebre en feu el castell, vila i alqueries d’Albaida amb tots els seus pobladors, rendes i drets segons els usos de Barcelona, encara que el rei retenia per a si la potestat del castell³⁸. També va obtenir el castell d’Alaquàs, així com les cases que van pertànyer al rei Pere III en la vila de Gandia³⁹; l’alcaldia del castell de Xàtiva⁴⁰, en les mateixes condicions en què va ser gaudida pel seu anterior alcaide, Roderic Ximenes de Lluna i l’alqueria de Montaverner⁴¹, a la Vall d’Albaida, amb tots els seus termes, rendes i habitants.

El rei Pere III també li envia com a procurador seu en 1281, al costat de Bertran de Vilafranca, per a negociar el casament de la infanta Isabel amb el rei Dionís de Portugal⁴² (Cingolani 2015: 346, n° 281 i 307). Va tornar a comptar amb els seus dots diplo-

33 ACA, RC, Reg. 17, f. 113r; reg. 18, f. 72r; Reg. 28, ff. 85v, 108r -109r, 112v - 115v, 189 r; reg. 29, ff. 1r (a. 1264), 169r, 189r; reg. 30, ff. 6v, 7v, 10v, 71v, 104v; reg. 31, ff. 35v, 58r e 58r bis; reg. 32, ff. 23v, 92r, 94r - 95r, 97v; reg. 33, ff. 19v, reg. 33, ff. 8v, 20r.

34 Michelle Amari utilitza el terme “...notíssimo ghibelino e parente della reina Constanza...” (1969: I, 141).

35 ACA, RC, Reg. 40, f. 95r.

36 Stefano Cingolani recull en el seu tom segon del “Diplomatarium” (2015), alguns serveis realitzats per Lancia, sempre relacionats amb tractes amb italians, com l’ordre de restituir l’embarcació d’uns mercaders genovesos si garanteixen que no comerciaran amb el regne de Granada (ACA, RC, Reg. 41, f. 6v. 1278, octubre 23, Barcelona) o la seua participació en uns suposats actes de pirateria realitzats contra uns capitans genovesos (ACA, RC., Reg. 47, f. 86r. 1279, maig 2, Barcelona).

37 Segons Malaspina (Llib. 8, XVII, 330), va ser una de les primeres accions militars de Llúria, qui va participar i va assessorar el rei en les maniobres de l’exèrcit, contribuint a l’èxit de la campanya (Colomer 2024: 373).

38 ACA, RC, Reg. 44, f. 160v. 1279, novembre, 17.

39 ACA, RC, Reg. 46. f. 104v. 1283, setembre 13.

40 ACA, RC, Reg. 63. f. 13v. 1285, desembre, 31.

41 ACA, RC, Reg. 63. f. 18v. 1286, gener, 13.

42 ACA, RC, Reg. 47, f. 107v. 1281 febrer 25, Barcelona i Reg. 55, f. 66v. 1284, octubre 28.

màtics a partir d'octubre de 1284, quan el rei li encarrega les negociacions d'intercanvi de presoners amb el regne nasrí de Granada ⁴³ (Cingolani 2015: 710-711).

Però potser, el càrrec de major repercussió pel qual li coneixerem serà el d'haver tingut l'honor de ser el primer Mestre Racional de la Cúria Règia⁴⁴ en 1283 (Montagut 1987: 70), un lloc que ja havia exercit per al regne de Sicília una vegada s'inicia la conquesta amb l'inici de la Guerra del Vespri⁴⁵.

A la mort del rei Pere III, li trobarem formant part del Consell Suprem del rei Alfons III (r. 1285-1291) i com a ambaixador en la cort del rei Eduard I d'Anglaterra (r. 1272-1307), amb l'objectiu d'aconseguir el seu suport (Montagut, 1987: 92); servirà a les ordres del futur Jaume II a Sicília encara que l'ascens al tron aragonés, va provocar que, com a bon sicilià, acabés donant suport a les pretensions del rei Frederic II, la qual cosa va comportar la confiscació de tots els béns que posseïa en el regne de València, morint l'any 1299 a Sicília.

A Barcelona, tots dos reben una educació dirigida per un "escolanus", és a dir, un tutor de la cort o algú que s'ocupava de l'educació dels nens que vivien en la cort. Allí va dominar el català, la llengua de la cort al costat del llatí, per a parlar-ho vorejant la perfecció. Així ho reconeix el mateix Ramon Muntaner en assenyalar "*...eixí dels bells hòmens del món e el mills parlant e pus savi; sí que en aquell temps se deïa que el plus bell catalanesch era, del mon, d'ell e d'En Roger de Lòria...*" (Muntaner 1979: I, 44; Fullana 1923: 66; Augurio i Musella 2000: 26; Planells 2011: 63).

Corrado i Roger emprenen també una important iniciació en les armes d'acord amb la dignitat i rang de les persones que eren pròximes al futur rei, una cosa òbvia, en ser utilitzat com a vehicle de promoció social (Lamboglia 2023: 53). En aquest terreny, Roger es va mostrar especialment destre, així com en els jocs de destresa física. Aquests últims no estaven necessàriament relacionats amb l'entrenament amb armes, però servien per a exhibir públicament el valor i el vigor dels qui s'aplicaven a ells.

Entre els exercicis i jocs d'habilitat, Ramon Muntaner (CLV: 810) assenyala que gaudia d'un cert favor el "joc de taulat", en el qual l'infant Pere, que havia estat un consumat jugador, al costat del seu germà Jaume -el futur Jaume de Mallorca- i el nostre Llàl·ria⁴⁶ (Soldevila 1950: 65; Lamboglia 2023: 53). Pel que sembla, es tractava d'una espècie de justa, en la qual cada participant havia de llançar pals de diferents gruixos i pesos per sobre del taulat o entaulament o barrera molt alta. Guanyava qui llançava millor i amb més força per sobre de l'altura de la barrera de fusta.

No tenim un retrat d'època que permeti parlar sobre les faccions del Roger adolescent en ple desenvolupament de les seues facultats. Coneixem les seues capacitats intel·lectuals i el seu ampli domini de la llengua, però no com era físicament. Encara que les cròniques no ens fan un just retrat de la seua figura, sinó del seu caràcter i habilitats per a les armes, M.J. Quintana, basant-se en Jerònim Zurita⁴⁷, va intentar anar més enllà descrivint-ho com un home "*...de estatura más pequeña que grande, alcanzaba grandes fuerzas, y su compostura, grave y moderada, anunciaba*

43 ACA, RC, Reg. 47, f. 130r.-v., 1284, octubre 1284, Tarassona. Es va desplaçar en un "lembum et una barca" fins a Granada (ACA, RC, Reg. 52, f. 85r. 1285, gener 3). Col·labora entre altres operacions, en la rendició de l'exèrcit sarraí d'Uixó i el lliurament per mitjà de Ramon de Riusech de tots els sarraïns que siguen del rei de Granada, per a portar-los a ell i que Abraham Abençamadi facilitarà a l'esmentat Lancia, a canvi de 3.000 sous procedents dels fons que cobrava als sarraïns del regne de València (Planells 2011: 71).

44 No existeix un document de nomenament, però sí una carta amb aquesta data, emesa pel rei Pere III sol·licitant a tots els alts càrrecs administratius del regne (Batlle General, els veguers de Lleida, Urgell, Cervera, Tarragona, Barcelona i Ribagorça; als lloctinents del procurador del Regne de València, al gran Custodi de les Cabanyes Reals, al Justícia d'Aragó, als batlles jueus del regne i a altres representants), per a comparèixer a Tarassona enfront de Corrado Lancia amb tota la documentació dels comptes que tingueren disponible, bàsicament, quaderns, albarans i escriptures.

45 "*...assignavit in camera nostra Conrado Lancee, magne Curie nostre magistro Racionali dilecto consiliario familiari et fideli nostro...*" ACA, RC, Reg. 54, f. 193.

46 "*E l'almirall tantost féu arborar un taulat molt alt per ço con ell n'era, après del senyor rei En Pere e el senyor rei de Mallorca, el pus adret cavaller de trer que null cavaller qui fos en el regne; e En Berenguer d'Entença, son cunyat, atretal*".

47 La referència a l'almirall és breu, indicant que "*...era de muy robustas fuerças para el trabajo, aunque no de tan crecido cuerpo, cuánto de grave y bien proporcionada compostura...*", (Zurita 1562: 305), sent J.M. Quintana qui incorpora posteriorment una certa literatura a la descripció.

desde su juventud la dignidad y autoridad que había de tener. En las ocasiones de lucimiento y en los torneos y justas nadie podía igualarle en magnificencia ni contrastar su esfuerzo y su destreza. Es lástima que juntase a tan grandes y bellas cualidades la dureza bárbara que las deslucía; su corazón de tigre no perdonó jamás, y abusando con tal crueldad de su superioridad con los vencidos y los prisioneros, se hacía indigno de las victorias que conseguía. Puede excusarse en parte este gran defecto con la ferocidad de los tiempos en que vivió y con la naturaleza de aquellas guerras, verdaderamente civiles. Mas distinguiéndose él entonces en la crueldad y en la venganza, parece que su corazón era más terrible y más inhumano que las circunstancias y los tiempos..." (Quintana 1895: 132). Com veiem, el seu retrat està molt condicionada per aquesta visió sanguinària, dura i traïdorenc establerta per autors italians contemporanis de Quintana, com a R. Starabba (1879), Niccolò Palmieri (1884), Vincenzo Visalli (1890) G. Reccioppi (1902).

La seua educació castrense no va deixar de costat la seua formació marítima, clau en els seus èxits en la mar. En els comptes de l'any 1268 existeix una factura pel lloguer d'una barca en el port de Barcelona abonada per Roger⁴⁸ (Planells 2011: 63), que va servir per a acompanyar a l'infant Pere en els seus freqüents viatges pels diferents regnes per a la seua formació i coneixement. Aquest mateix any, apareix al costat de Corrado formant part del seguici de l'infant que va partir de Lleida amb destinació a Tàrraga i Cervera per a reunir-se amb Jaume I, tenint dret a una muntura amb "*IIII besties*"⁴⁹ (Soldevila 1950: 231).

Un altre desplaçament va tenir lloc a l'any següent, en 1269, on tots dos participen d'un viatge per Castella, en el trajecte del qual també els acompanyen els bisbes de Barcelona i de València, a més de molts personatges de la noblesa, i aquesta ocasió els permet entrar en contacte amb les àrides terres peninsulars, recurrent Conca, Ocaña, Yepes i Toledo, on van romandre durant dotze dies. També van visitar Madrid per a seguir cap a Alcalá de Henares, Brihuega, Sigüenza i Almazán, per a arribar el dia 3 de juny al monestir de Santa Maria de l'Horta, on estava el rei Jaume I reunit amb els seus fills (Soldevila 1950: 249-255; 1963: 53).

Mentrestant, l'afecte de l'infant Pere per Roger creixia sense límit. El seu continu contacte amb el futur rei fa que en la documentació siga citat sense l'obligat patronímic⁵⁰, sinó només pel seu nom, la qual cosa denota una familiaritat que el distingia primer, de la resta dels italians exiliats i després, dels membres de la cort aragonesa (Soldevila 1995: 230).

Alhora, s'inicien les donacions territorials en el Regne de València a favor seu. Ja hem indicat que l'any 1270, el rei Jaume I va honrar a Na Isabella d'Amicis i a Roger amb el títol a perpetuïtat de la vall de Seta⁵¹, prop de Cocentaina, durada extensiva també als seus descendents juntament amb el castell que hi havia en aquesta població, obligant-lo a "*facere in Regno Valentie residentiam personaliter*" en el Regne de València, en companyia de la seua mare (Fullana 1923: 159, Doc. 1; Soldevila 1950: 332).

L'assumpte de la residència no era un tema menor. Jaume I (Fig. 11) havia aconseguit en la seua cort a Llíria i a la seua mare Na Isabella d'Amicis com a exiliats que formaven part del seguici de Na Constança de Hohenstaufen quan va contreure matrimoni amb el seu fill, el futur Pere III. Les raons que van moure al rei aragonés a imposar tal condició buscaven asse-

Fig. 11: Retrat del rei Jaume I, obra de Jaume Mateu. MNAC Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona.

48 ACA, RC, Reg. 33, f. 51r. (Wieruszowski 1938: 149; Lamboglia 2009-2010: 160, nota 115).

49 En els comptes de l'infant d'aquest any s'anota "*...Colrat e Maffré VI besties, Rogeró IIII besties...*" en ACA, RC, Reg. 34, f. 41.

50 ACA, RC, Reg. 33, f. 62v. i Reg. 34, ff. 1, 5v., 7 i 36.

51 ACA, RC, Reg. 16, f. 211.

gurar que les donacions territorials que rep la família no acabaren sortint del regne. Assegurar la residència en els nous territoris, permetia al rei lliurar terres que no entraven en greu conflicte amb l'alta noblesa i controlar el que es feia amb les seues terres i impedir vendes i alienacions futures no controlades per la Corona. És evident que els exiliats són estrangers i molt pròxims als futurs reis i capaços d'influir en les seues decisions futures. A més, un jove d'estirp normanda, dolgut i clamant venjança contra els angevins pel seu exili forçat, podia ser un perillós vehicle per a embarcar al regne en empreses que, a primera vista, podrien ser poc beneficioses.

Per a evitar aquest risc, calia aconseguir que els Llúria fixaren la seua residència en el Regne de València, ancorant a la seua futura dinastia a les arrels del territori aragonés. Luis Fullana ja es va fer eco d'aquesta situació a través de les converses i dissensions que el rei Jaume I va mantenir amb l'infant Pere a propòsit de la necessitat fixar la residència de Roger (1923: 68-69). El lliurament dels castells de Seta i Xeróles escenificava el conflicte entre el rei i el seu fill⁵² - "*...contra infantem Petrum...*" - en aquest assumpte (Soldevila, 1950: 460), en el qual el rei buscava salvaguardar un territori tan durament conquistat per les recents campanyes de conquesta i les freqüents revoltes mudèjars dels seus últims anys de regnat. No obstant això, una vegada mort el vell rei, el 28 de desembre de 1276, Pere III va eximir Na Isabel·la i Roger de l'obligació de residir en el territori valencià (Fullana 1923: 160). Tanmateix, aquesta mesura era obvi que es mostrava innecessària perquè la Casa de Llúria, malgrat recuperar amb el temps els territoris perduts enfront dels angevins en el Regne de Sicília, mantindrà una enorme presència en el Regne de València, fent valer el desig inicial del rei Jaume I.

El cavaller Roger de Llúria i la construcció territorial del senyoriu

El seu període d'instrucció finalitza l'any 1273, quan és investit cavaller pel mateix infant Pere (Lamboglia 2009-2010: 153; Ferrer n.d.) que certifica la seua maduresa i l'accés a la cort com a senyor absolut dels territoris que havien estat lliurats a la seua mare Na Isabel·la d'Amicis. Un any després, -tindria uns vint-i-quatre anys- inicia els tràmits per al seu primer matrimoni sollicitant a Manfred, el germà major dels Lancia, la mà de la seua germana Na Margarida, amb qui desitja contreure matrimoni⁵³ (Cala 1660: 228; Fullana 1923: 66; Hurtado 1976: 102; Frers 2008: 77; Planells 2010: 62).

Na Margarida Lancia era donzella de Constança⁵⁴ a qui acompanya, al costat d'Isabel·la d'Amicis, mare del nostre personatge, en el seu viatge pel regne una vegada ha casat amb el rei Pere III, qui, per a augmentar la importància de les noces, estableix un dot de 30.000 sous sobre els rèdits de Xàtiva, Alfandech i Gallinera⁵⁵ (Soldevila 1963: 49; Planells 2011: 66). D'aquesta unió, naixeran els seus primers quatre fills: Roger, Beatriu, Constança i Hilària⁵⁶ (Fullana 1923: 66; Muntaner 1979: I, 44; Planells 2011: 67). Aquesta unió que podem qualificar-la com a natural i lògica, donant tots dos es coneixen des de la infància i junts viatgen a l'exili, on s'estreny encara més el cercle de confiança format pel nucli sicilià entorn de Constança de Hohenstaufen en una cort desconeguda i complexa com era l'aragonesa. Era lògic perquè, que Roger busqués, en aquesta primera aliança, la unió amb algú natural a ell i als seus orígens. Però pensem que no era un matrimoni de rang menor. Margarida era sang dels Hohenstaufen i això permetia a Llúria emparentar amb la família de la mateixa hereva del regne de Sicília.

52 Va ser de tal grau el conflicte que el rei va haver d'expedir ordres per a assegurar la defensa de tots els llocs i castells contra possibles escomeses del seu fill que es va declarar en rebel·lió. Va arribar fins i tot a ordenar-ho fins a Na Isabel·la d'Amicis, senyora del castell de Seta i Xeróles, malgrat ser conscient de la seua enorme proximitat amb la dona del seu fill rebel. ACA, RC. Reg. 19, f. 75v. 1273, desembre 1, Alzira.

53 "*...e donà per muller la donzella germana d'En Corral Llança al dit en Roger de Lúria, la qual eixí molt bona dona e sàvia e honesta e de bona vida...*" (Muntaner 1979: 44).

54 Encara que no sembla integrar el seguici habitual de la casa de la reina, apareix ocasionalment acompanyant a la reina en algun desplaçament com "*...dona Margarida...*" (Soldevila 1995: 132) que va ocasionar una despesa de sis sous per l'ús d'una mula (Soldevila 1995: 160).

55 ACA, RC, Reg. 46, f. 14.

56 "*...e així mateix n'hac tres filles que totes foren bones dones, que la major fo muller del noble En Jacme de Xérica, nebot del senyor rey en Pere...*" (Muntaner 1979: 44).

Del matrimoni naixerà la seua primogènita, Beatriu de Llúria i Lancia (1275-1334), que va ser senyora del Comtat de Xérica, en casar amb Jaume, fill de Teresa Gil de Vidaure i del mateix rei Jaume I i va ser senyora de Cocentaina, a partir de 1325; Jofredina de Llúria i Lancia, casada en 1317 amb Otó de Montcada i Hilària de Llúria i Lancia (1285-1337) i al seu primer fill baró, Roger o “Ruggerione” o “Rogeró” com li citen les cròniques i documents (1285-1307).

A partir d'aquest moment, armat cavaller i amb un matrimoni, el seu estatus en la cort canvia, en convertir-se en noble al servei del rei Jaume I, de l'infant Pere i cap de la seua pròpia casa. També rep major nombre de propietats, concorde a la seua posició, que seran la base del seu senyoriu. El 8 de gener de 1273 rep el rahalum Abinçatcho⁵⁷ “...en el término de Alcalá y que divide la alquería de Benamanices, de la de Eiximen Çapata...” (Zurita 1976-1977: Libro III, Cap. LXXX; Fullana 1923: 69 y 160, doc. III; Hurtado 1976: 102; Ferragud 2003: 141; Planells 2011: 64) i una heretat a Dénia que havia pertangut en primera instància a Carròs, senyor de Rebollet; sent posteriorment venuda a Ponce d'Aede, últim propietari qui va iniciar la venda a Na Isabel·la d'Amicis. Com hi havia una condició d'alienació de vint-i-cinc anys –“non posset vendere predictam hereditatem pro viginti annos”–, el rei li va dispensar de tal obligació de “gratia speciali” i l'heretat va passar a les mans dels Llúria⁵⁸ l'any 1279; i uns certs camps de vinya –duas pecias vinearum– en el terme de Xàtiva, comprats per valor de 3.160 sous al cavaller Pedro de Cultis i una cinquena en terres de reialenc a la vall de Cocentaina que havia pertangut a Pere Dies valorada en 500 sous⁵⁹ (Fullana 1920: 68; 1923: 71; Ferragud 2003: 106 y 141).

L'any 1276 té lloc l'últim aixecament del cabdill Abū 'Abd Allāh Muḥammad b. Huḍayl, més conegut com a al-Azraq, que torna al comandament de 3.000 genets nasríes després del seu forçat exili, producte de la seua derrota en “l'alberch major”

del castell de Benissili en 1258 enfront de les tropes de Jaume I. L'intent de presa de la vila d'Alcoi i el posterior i sagnant enfrontament en el denominat com “El Desbarat de la Canal” el maig de 1276 –actual Barranc de la Batalla– que va acabar amb la mort del mític rebel andalusí, va concitar a tot cavaller, colon o menestral que tingués un cavall i armes per a la defensa. Allí també va morir Pere Dies, fins llavors Ball de la vila de Cocentaina, del qual tenim notícia per un document de l'Arxiu Municipal de Cocentaina⁶⁰ emès per Roger de Llúria com a senyor de Seta, qui promet retornar al Justícia de la vila, Guillem de Castalla, un rossí guarnit que era propietat del ball contestà i que es va perdre durant l'enfrontament⁶¹ (Banyó 1981: 49; Torró 2011).

Poc després d'aquests fets, el mes de juliol de 1276, mor el rei Jaume I. Immediatament, l'infant, com Pere III, Rei d'Aragó (Fig. 12) decideix traslladar-se des de València fins a Alcoi i Cocentaina on arriba entre el 9 i el 12 d'agost per a prendre el pols de la situació com a monarca en embrió. El seu objectiu és enfortir tots els llocs defensius en previsió d'altres atacs o aixecaments de la població mudèjar resident. La seua primera decisió serà encomanar a Roger de Llúria la revisió de l'inventari de les armes

Fig. 12: El rei Pere III d'Aragó raonant amb Carlos d'Anjou en el Purgatori de la Divina Comèdia de Dante Alighieri. Ms. Holkham, misc. 48, p. 70. Bodleian University, Oxford. Segle XIV.

57 ACA, RC, Reg. 19, f. 92r. 1274, gener 8, Dénia.

58 ACA, RC, Reg. 44, f. 141v. 1279, junio 10, València.

59 ACA, RC, Reg. 44, f. 190v. 1282, septiembre 17, Zaragoza.

60 AMC, Cort del Justicia 1275-76, 1276, mayo 7, Cocentaina: “Roger de La Òria (sic) senyor del castell de Seta, promet que el tornarà del present dia estró en 1 mes primer vinent 1 rocín de pèl vermell lo qual fou d'en P[ere] Dieç e fo perdut en lo desbarat de la Canal, lo qual rocí ensellat e enfrenat, promet tornar a la justícia en G[uillem] de Castaylla” (Torró 2011: 250 doc. n.º 398).

61 Unos días después de la batalla, el rey Jaime I reconoce una deuda de 5.700 sueldos en compensación por un caballo de su propiedad, otro que era de Guerau de Font y cuatro monturas y sus arreos que se perdieron durante el combate, en ACA, RC, Reg. 20, f. 350v. 1276, junio 11, Xàtiva.

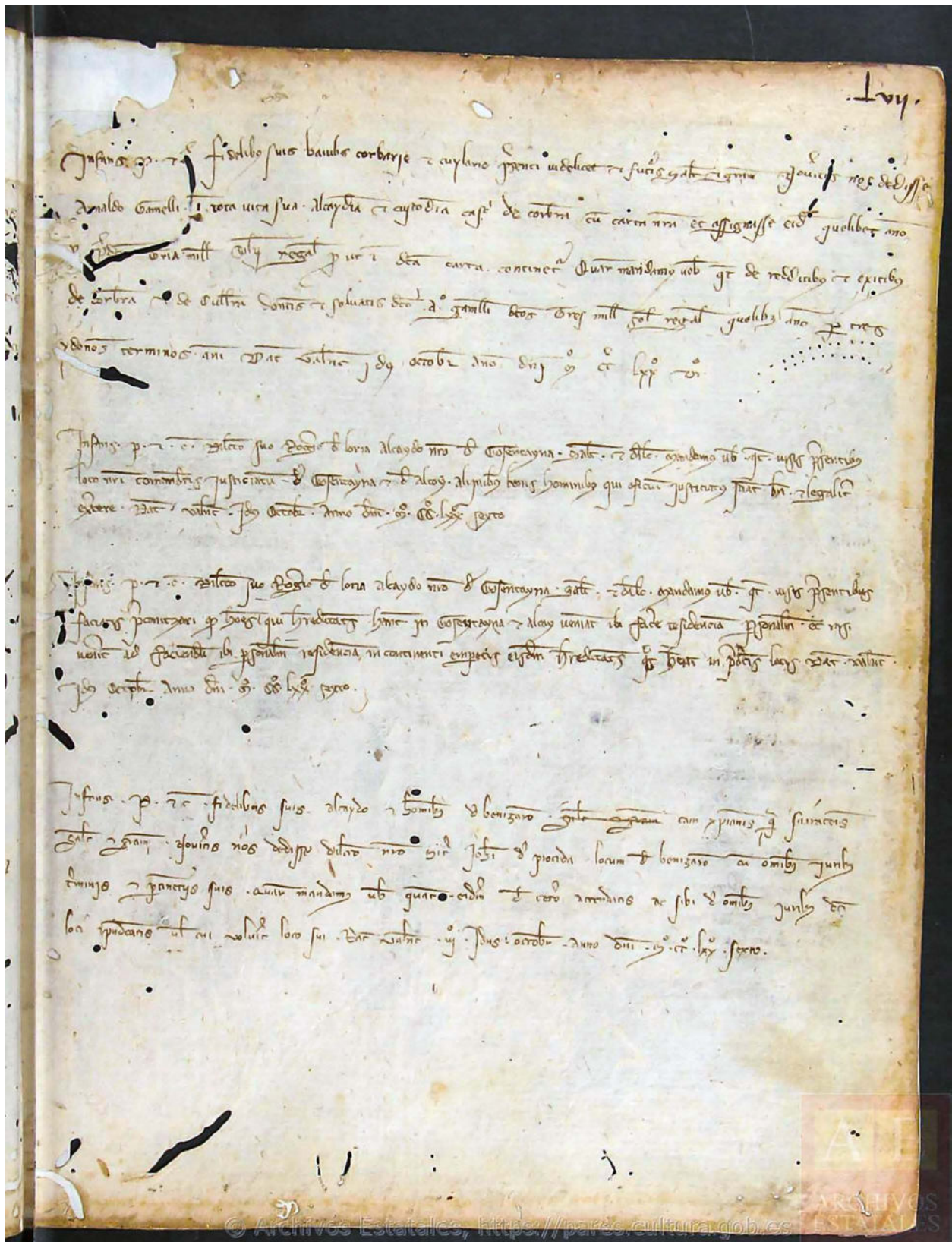

Fig. 13: Nomenament de Roger de Llúria com a batlle de Cocentaina i Alcoi. ACA, C. Reg. 38, f. 23r. 1276, agost 26, Jaca.

que existien en la fortalesa contestana, juntament amb Guillem Ponç de Vilafranca (Fullana 1923: 82; Soldevila 1995: II, 6). La llista⁶² li és lliurada en mà pel mateix Guillem Ponç el 12 d'agost de 1276 i el rei li acaba abonant el deute per les armes que sumava un total de 823 sous als quals hi havia d'afegir altres 2.970 sous i 6 diners per l'allotjament i custòdia del castell de Cocentaina per part de les tropes de Roger durant el mes de juliol.

Des d'aquest moment, la vinculació de Llúria amb la vila de Cocentaina serà permanent i la seua tinença serà determinant en la seua carrera i la seua primera gran responsabilitat al servei de la corona. El mes d'agost d'aquest mateix any, de 1276, el rei el nomena ball de Cocentaina i d'Alcoi⁶³ sent responsable de totes les rendes i altres drets de la població resident que li devia lleialtat i obediència (Fig. 13).

No obstant això, la revolta mudèjar no s'havia acabat a Alcoi i Cocentaina, sinó que s'havia estès a les poblacions de Sogorb, Xelva, Torres i Eslida en la sempre delicada frontera amb el regne de Castella (Soldevila 1995: II, 30). El rei va dedicar bona part de l'any 1276 i el següent a sufocar la revolta i alliberar els castells en mans dels rebels com el de Gartx (Bolulla) fins al llarg i costós setge del castell de Montesa en els mesos de juliol i agost de 1277. Aquesta campanya servirà per a mesurar el caràcter de Llúria i les seues possibilitats de créixer en la vida militar, prenent part en els combats que es produeixen a la frontera contra els sarraïns participant en l'assalt a Montesa, on "es protegien més de trenta mil «homes d'armes», en el qual s'aconsegueix la rendició de la fortalesa el 29 de setembre (Soldevila 1995: II, 35; Planells 2011: 66).

Els triomfs aconseguits enfront dels sarraïns i la batalla de Cocentaina i Alcoi li colloquen en la cort en millor posició, trobant-se en documents de finals de la dècada dels setanta del segle XIII com "*scutifero nostro Roggerio de Leoria*"⁶⁴ per a aconseguir

el 12 d'octubre de 1278, el lloc de Procurador General interí del Regne de València, en absència de Roderic Ximenes de Lluna, que havia estat cridat a la cort⁶⁵ (Fullana 1923: 86; Hurtado 1976: 104; Planells 2011: 66). Poc temps després, és nomenat governador provisional del Regne de València (Fullana 1923: 86; Planells 2011: 66). No obstant això, alguns autors com Francesc de Moxó, asseguren que si va arribar a ocupar el càrrec va ser durant un temps molt curt, ja que el seu titular apareix citat durant el mateix mes del nomenament de Roger i fins i tot durant els mesos següents (1990: 90).

Amb aquests llocs d'alt rang, les rendes de Llúria van augmentar exponencialment així com les seues "*gratiam specialem*". A part de la ja comentada exempció de residència obligada en les terres del Regne de València que va suposar un fort enfrontament entre el rei Jaume I i l'infant Pere l'any 1270; Llúria va ser exonerat del pagament del monedatge per a les rendes de les seues primeres possessions a València, les valls de Seta i Travadell l'any 1280 (Fullana 1923: 77).

L'any 1280, el rei Pere III li concedeix a Roger un molí en el feu de la vila de Cocentaina que havia pertangut fins llavors a un tal Pietro de Galmes⁶⁶. El 17 de setembre del mateix any el sobirà li permet comprar, a través de Jaume Sa Guàrdia, dues parcelles de vinya situades en el terme de Xàtiva, que el rei havia comprat prèviament a un tal Pietro de Cultis per la suma de tres mil cent seixanta sous reals, així com una altra vinya per un valor econòmic de cinc-cents sous⁶⁷ en el terme de Cocentaina (Fullana 1923: 71), que també era propietat del rei, comprada al seu anterior posseïdor, Pere Dies, qui havia estat com Justícia de Cocentaina i havia mort en el Desbarat de la Canal de 1276. En les mateixes dates, posseeix la custòdia del castell de Biar⁶⁸, la principal fortalesa o "clau del regne" del sud del territori i que va suposar el final del procés de conquesta de l'antic regne de València en 1245.

62 ACA, RC, Reg. 38, f. 7r. 1276, agosto 12, Cocentaina. El listado incluye 20 "escuts", 10 "cuyrazes", 3.000 "treytes [projectiles] de balesta", 18 "balestes en fre de dos peus e d'estrep [estribo]", 1 "baleste de torn", 5 "tenaylles", 1 "pastera" y unas 2.000 "teules".

63 ACA, C. Reg. 38, f. 23r. 1276, agost 26, Jaca.

64 ACA, RC, Reg. 41, f. 1r. 1278, 12 octubre, Barcelona.

65 ACA, RC, Reg. 41, f. 1.

66 ACA, RC, Reg. 44, f. 175r.

67 ACA, RC, Reg. 44, f. 190v.

68 ACA, RC, Reg. 41, f. 1r., 1279, octubre, 12.

Va ser tal el seu poder en el feu que fins i tot, va obtenir llicència com “locator” al costat de Ponç Guillem de Vilafranca per a reassentar, lliurar, dividir i cedir parcel·les i terres abandonades a tots aquells que mostraren el desig de poblar el territori⁶⁹ (Fullana 1923: 81-82; Ferragud 2003: 65). Aquesta àmplia nòmina de possessions i privilegis formen part del senyoriu al qual arriba després els seus compromisos diplomàtics en Anagni i Calta-bellotta, poc abans de la seua mort l'any 1305, on presa una sèrie de mesures per a realitzar les modificacions i fortificacions necessàries⁷⁰ (Muntaner 1979: II, 12).

Els antecedents de la Guerra del Vespre al regne de Sicília: El desastre de Benevento i la invasió angevina

El matrimoni de l'infant Pere amb Constança de Hohenstaufen, filla del rei Manfred I de Sicília en 1262 acaba involucrant directament a la Corona d'Aragó en el conflicte sicilià. Les tensions existents entre Jaume I i la Casa d'Anjou durant la segona meitat del segle XIII estableixen un escenari molt negatiu per a la pau. Recordem que el rei aragonés havia perdut molt de terreny en terres occitanes del Comte de Tolosa i Provença havien caigut en possessió dels angevins gràcies a diversos enllaços matrimonials que Jaume I no va poder impedir (*Soldevila 1995: I, 86). L'augment dels seus dominis amb l'annexió d'Anjou i Maine en 1258, el prestigi aconseguit per l'angeví en Terra Santa durant la setena Croada (1248-1250) fent costat al seu germà Lluís IX (r. 1226-1270) i el fet d'haver acceptat la proposta de Roma de ser el rei de Sicília, li col·loquen com un rival en els interessos aragonesos, amb una visió mediterrània molt similar a la de Jaume I, on el regne de Sicília, en el centre del mare nostrum, era un territori clau.

Per aquest motiu, en veure els moviments d'aliança del rei aragonés amb els normands de Sicília, el papa Clement IV (r. 1265-1268) (Fig. 14) considera il·legítima la seua coronació i excomunica al rei Manfred, proclamant rei de Sicília a Carles I d'Anjou (r. 1282-1285), obertament interessat a fer costat a Roma i evitar que la unió sícul-aragonesa acabés amb els interessos expansionistes angevins en el Mediterrani.

Els esdeveniments es precipiten. El 6 de gener de 1266, a Roma, Carles d'Anjou és proclamat i coronat rei de Sicília, per cinc cardenals i quinze dies després l'exèrcit güelf, compost per francesos, provençals i italians, es posa en marxa travessant el pont de Ceprano, que era la frontera de l'estat pontifici i comença la invasió del regne de Sicília (Planells 2011: 23). Al seu torn, Manfred sol·licita a l'emperador Frederic II l'enviament de 1.000 genets, desplegant el seu exèrcit entre Capua, San Genaro i Roca d'Arce esperant a l'exèrcit angeví el 26 de febrer de 1266 a Benevento (Fig. 15), lloc on es va produir la batalla, el desenvolupament de la qual va afavorir a les tropes gibelines. No obstant això, la traïció de les tropes de reserva de Manfred, composta pels homes del comte de Caserta i d'Acerà, juntament amb Manfred Maletta, oncle del rei, comte de Manfredonia i senyor de la Terra de Mont Sant'Angelo i gran cambrer del regne, provoca la derrota gibelina (Abulafia 1982: 418).

Fig. 14: Retrat del papa Clement IV (r. 1265-1268). Fresc de la Tour Ferrande, Pernes les Fontaines, Vaucluse, França.

69 ACA, RC, Reg. 20, f. 342v. 1276, maig 15, Xàtiva. És igualment cert que a aquesta potestat de «locator» que se li infereix, s'acompanya l'opció d'adjudicar-se per a si mateix les terres i cases que cregués convenient. Això sí, aquesta vegada subjectes al pagament corresponent dels impostos per aquestes. Sense exempcions (Fullana 1923: 82; Ferragud 2003: 65).

70 “...e venc-se’n a València, e anà regoneixent sos castells y viles e llocs, que n’hi havia molts honrats i bons...” (Muntaner 1979: II, 12).

Fig. 15: Batalla de Benevento en 1266, en les "Chroniques de Saint-Denis". British Library, Royal 16 G VI f. 432

Segons les cròniques sicilianes⁷¹, el rei Manfred mor en el pont sobre el riu Calore, en rebre una sèrie de ferides mortals que el descavalquen de la seua muntura. Segons alguns autors com Fullana, qui ho extreu de Jerònim Zurita, en aquesta acció mor Riccardo di Lauria, el suposat pare del nostre personatge a mans del traïdor Jacopo Sambiase (1923: 65; Planells, 2011: 25), encara que ja hem aclarit que això sembla poc probable, sent un relat aportat per les cròniques sicilianes per a generar la idea d'un retorn triomfal dels exiliats com Na Constança, Roger de Llúria o Corrado Lancia per a venjar la mort dels seus progenitors a les mans dels güelfs⁷².

Després del "disastro de Benevento" com ho qualifiquen les fonts, els angevins van perseguir amb ferotgia a tots els membres de la casa gibelina que encara es trobaven a Sicília. La madrastra de Constança i segona esposa de Manfred, Helena Angelina Doukaina, filla de Miquel II Comneno Ducas (r. 1230-1266-68) va ser feta presonera morint a la presó de Nocera. Igual sort van córrer els seus fills, Enric, Frederic i Beatriu, els germanastres de Na Constança, que van ser tancats en el Castello dell'Ovo a Nàpols (Fig. 16). Només Beatriu serà alliberada per Llúria després de la batalla de Castellammare di Stabia en 1284 (Planells 2011: 27).

No obstant això, la casa gibelina encara compta amb Conradí -anomenat Corralí en la crònica de Bernat Desclot (2008: 128)- (Fig. 17), nascut el 25 de març de 1252, fruit de la unió de Conrad IV i d'Elizabeth de Wittelsbach, filla del duc Otto, al castell de Wolfstein (Soldevila, 1950: 222). Com

Fig. 16: El Castello dell'Ovo a Nàpols, lloc del tancament dels fills de Manfred, fins que van ser alliberats per Roger de Llúria.

Fig. 17: Conradino de Hohenstaufen en el Codex Manesse, fol. 7r., Heidelberg University Library (Alemanya).

71 Sobre la batalla, ens remetem sobretot al relat del cronista Niccolò di Jamsilla, en la seu *Historia de rebus gestis Friderici II imperatoris eiusque filiorum Conradi et Manfredi Apulie et Sicilie regum ab anno MCCX usque ad MCCLXVIII*, RIS1 1726, col. 607-608 (Lamboglia 2009-2010: 138, nota 48).

72 La historiografia italiana de finals del segle XIX eleva el moment previ al sacrifici final a la cúpula de l'heroisme nacional quan Riccardo di Lauria expressa al rei sicilià les paraules "...Principe, noi siamo pronto a lasciare la vita per voi...le sponse, e i figli gli abbiamo di già lasciati..." (Guerrazzi 1827: 205).

a possible hereu de la corona de Sicília juntament amb Na Constança a la mort de Manfred, Conradí veia perillar la seua corona amb la victòria angevina a Benevent. La resistència antiangevina a Calàbria i Sicília s'organitza al voltant dels gibelins supervivents, encapçalats per Manfred Maletta i els germans Galvano i Frederic Lancia, els qui van aconseguir que ciutats com Palerm, Messina i Siracusa es proclamaren fidels a Conradí (Zurita 1669: 380). Algunes ciutats del nord de la península Itàlica com Pàvia, Verona, Pisa o Siena es mostraven proclius a secundar militarment un alçament a Sicília, que es materialitza a la fi de 1267 amb Conradí al capdavant (Mitre 2004: 226).

Entretant, el papa Clement IV, des del seu refugi de Viterbo i donada l'obstinació de Conradí a continuar en el seu intent de reconquesta del regne de Sicília, proclama la seua excomunió (Capmany 1784: 126; Suárez 1976: 161; Ballesteros i Rodríguez 1984: 469; Holmes 1994: 18), que aquesta vegada no inclou només al monarca, sinó a tots els seguidors gibelins que el secunden. Els angevins prenen posicions en l'altiplà d'Ovindoli a l'espera de l'exèrcit gibelí de Conradí (Soldevila 1963: 339).

El 23 d'agost de 1268 totes dues forces entren en combat en Tagliacozzo (Fiorani 1968; Artifoni 1998: 457; Canaccini 2010: 343-344), on els angevins comandats per Aleard de Valéry obtenen una victòria aclaparadora aconseguint a més, capturar a l'aspirant gibelí al tron i als líders de la "resistència" els qui són executats amb crueltat (Quatriglio 1991: 43; Planells 2011: 35). Conradí és traslladat a Nàpols on és jutjat per haver trencat la pau de l'Església, haver usurpat el títol de rei de Sicília, haver envaït violentament i indegudament el regne i haver conspirat contra el sobirà legítim i atemptar contra la seua vida. Conradí és sentenciat a mort i en el matí del 29 de setembre de 1268, en la repleta plaça del mercat de Nàpols, Conradí és decapitat, seguit de tot el seu seguici (Artaud de Montor 1840: 46; Cantú 1866: 85; Hinojosa 2006: 145; Planells 2011: 37).

L'hora de la veritat i la causa siciliana: Llúria, Almirall de la Corona d'Aragó

La dura i humiliant desaparició de l'últim descendent home dels Hohenstaufen a Sicília redobla l'interés del rei Pere III d'Aragó, qui renova les seues aspiracions al tron com a monarca consort de Constança, última descendent de Manfred, alguna cosa que les cròniques i la documentació d'arxiu insisteixen citant sempre com a "reina" (Zurita Lib. 4, cap. XXII: 35; Amari 1843: 180-182; Wieruszowski 1938: 141-162). A més, amb el pas dels anys, les intencions aragoneses van agafar pes quan gran part dels parents germànics de Constança es van desentendre del problema sícul, reforçant el paper de Pere III que s'erigia en l'hereu del conflicte iniciat pels normands, per l'emperador Frederic II, pel rei Manfred com a rei legítim i contra el papat i els Anjou.

La influència de Constança i el cercle sicilià⁷³ que el rei tenia també van ajudar a la decisió de conquerir Sicília, encara que no van ser raons de pes, sinó més aviat un continu soroll de fons en les oïdes del rei aragonés clamant venjança i justícia. Les cròniques aragoneses enalteixen a la reina i la seua audàcia en recuperar el seu regne perdut⁷⁴. Les cròniques güelfes demonitzen a la reina Constança a qui culpabilitzen de la guerra⁷⁵. Els relats sicilians com Bartolomé Neocastro, reconeixien que era l'última possibilitat de la Casa Hohenstaufen de recuperar Sicília i Niccolò Speciale distingia a la reina Constança com l'hereva directa del rei Roger II (r. 1130-1154), amb la frase "Huic coaiunx est incluta Constantia de stirpe Rogerii felicitis et gloriosi Regis Siciliae, qui cum suis hoc Regnum de manu infidelium gladio acquisivit per legitimam sui genitoris neam Manfredi Regis derivata"⁷⁶ (Javierre 1966: 171-185; Colomer 2023: 203).

Però la decisió d'intervenir a Sicília no sols és producte de les peticions dels exiliats, inclosa la seua dona, sinó d'una fina estratègia política dirigida a convertir a la Corona en el nou poder emergent

73 A part de Roger, Isabella, Corrado, Margarida o Joan de Prócida, la reina Constança mantenia continus contactes amb els nobles sicilians, com el comte Enrico Ventimiglia, Guilbert de Cruïlles o Bernat Carròs, que apareixen de manera visible en el Llibre de comptes de la reina, on s'adonava de la celebració d'un banquet a València l'1 de juliol de 1265, dies després de la coronació de Carles d'Anjou com a rei de Sicília pel papa Clement IV i previ als desastres de Benevent i Tagliacozzo (Soldevila 1995: I, 153-156).

74 Desclot, cap. CIII, 217; Muntaner, cap. XXXVII, 80.

75 Malaspina, lib. 7, cap. III, 268.

76 Speciale, Llib. 1, 929.

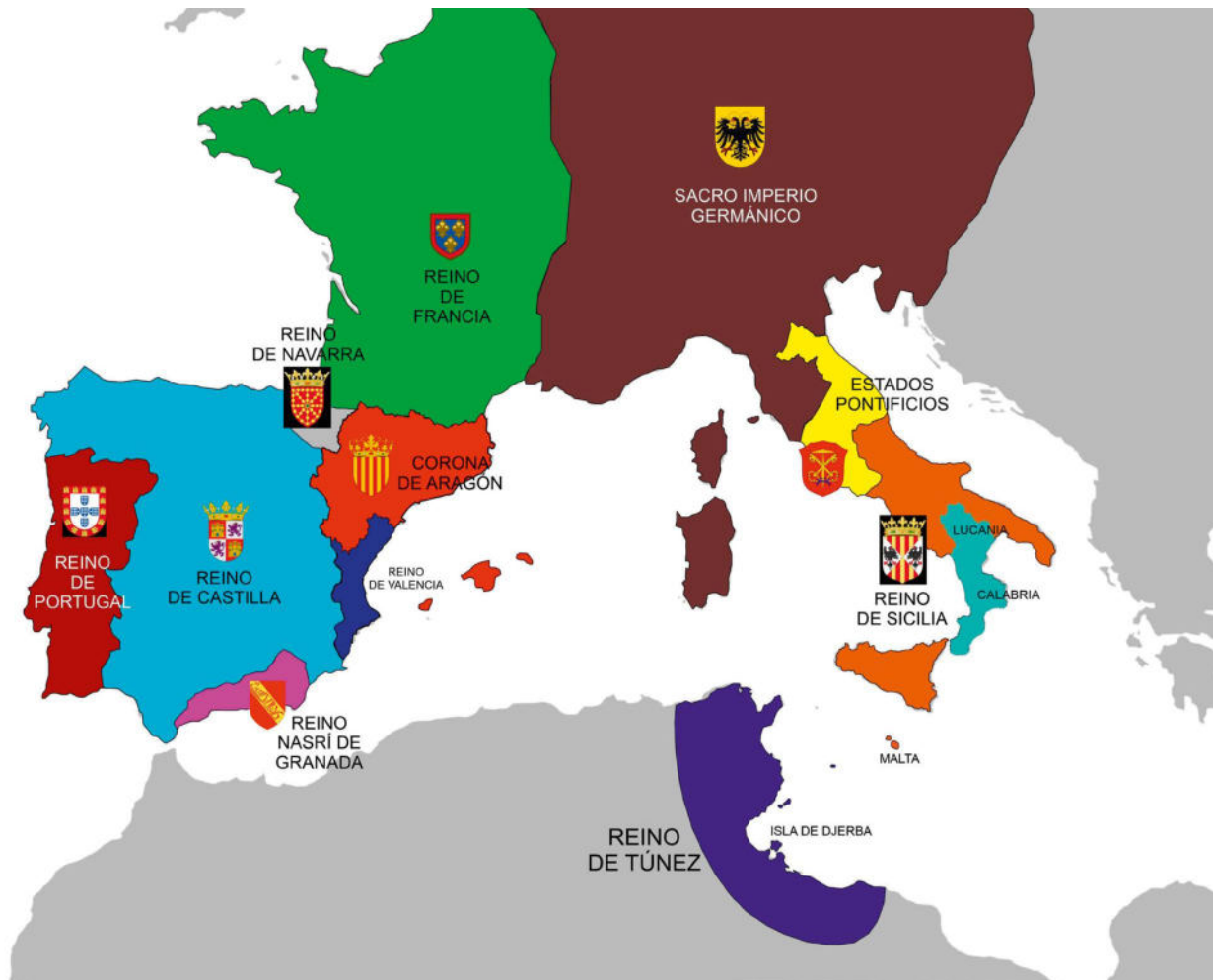

Fig. 18: Mapa del Mediterrani occidental amb els principals regnes a la fi del segle XIII.

al Mediterrani (Landingham 1997: 87-104). Per a aconseguir-ho, integrar Sicília en la Corona d'Aragó s'antullava evident i necessari (Fig. 18). Sicília era el productor més gran de gra de la regió⁷⁷, el que suposava un objectiu atractiu i prioritari per a Aragó, ja que la confederació era deficitària en el subministrament del gra necessari per a respondre a les demandes dels seus productes bàsics i el seu subministrament podria generar un balanç comercial positiu per a la Corona (Astarita, 2011: 215). El problema era tan seriós que, l'any 1271, Jaume I va prohibir exportar gra i vegetals. Pere III deroga part del decret, una dècada més tard, però manté tot el que concerneix l'exportació del gra (Serra 1988: 82-83).

Però fins i tot sent important el control cerealístic, Sicília no és només una qüestió de gra per a la Corona d'Aragó. També als comerciants els convé accedir al regne sícul, com a mercat, per a entrar en contacte amb la ruta de comerç cap a Orient. La possibilitat de comerciar amb Egipte o amb Grècia ofereix al comerç català una alternativa al Magreb (Ferrer 2004: 143-159; Soler 2015: 10).

La pretensió aragonesa va alimentar les esperances sicilianes, els qui no van dubtar a realitzar una sèrie de moviments diplomàtics a Alemanya i Llombardia que van connectar a la Corona d'Aragó amb les més influents famílies a Sicília i en el sud d'Itàlia⁷⁸ para

77 L'auge cerealístic sicilià es basa en la doble rompuda biennal, en camps oberts o combinats amb plantacions arbòries, model que acaba estenent-se a la Itàlia central a partir d'auge de les ciutats en el segle XV (Peris 2000: 16).

78 Entre els nobles que van entrar en converses estaven els caps més destacats del partit gibelí, Francisco Trojasio, el margrave de Montferrat, els comtes Guido Novelli, Guido de Montefeltro, Conrado d'Antioquia. També va contactar amb els nobles Rogerio de Petrapercia, Gentile de Padula; els jurats Palmeri Abat i Gualterio de Caltagirone, Rogerius Maurus i Johannes de Mazarino (Wieruszowski 1935: 551-552).

animar sus futuras pretensiones al trono (Wieruszowski 1935: 547-602). Aquest moviment de resistència anti-angeví, més ben organitzat que el de Conradí, permet establir una estratègia divergent, però amb un efecte convergent: d'una banda, Pere III s'encarregaria de prendre posicions en els territoris circumdants a Sicília, i per un altre, les nobles famílies sicilianes i el poble es van aprestar a un alçament popular des de dins del territori sícul.

Aquesta part era molt senzilla, ja que el sentiment de repulsa cap als Anjou augmentava amb cada decisió que prenia la nova corona, cas de la confiscació massiva de propietats que es trobaven en mans de les altes cases de Sicília, i que havien estat lliurades a aquells que havien donat suport a la causa dels angevins i posteriorment a fidels toscans. A més, la imposició de l'anomenada collecta o gravamen extraordinari que se'ls va imposar a les principals famílies sicilianes càstig amb més duresa si cap a l'alta societat sícula (Cantú 1866, IV: 191; Planells, 2011: 28). Finalment, la substitució dels funcionaris locals per administradors angevins es va accelerar, posant la gestió del territori en nobles i cavallers afins a Carles d'Anjou.

La repressió semblava haver calmat qualsevol futura rebel·lió, però aquestes accions no es van oblidar. S'havien posat les bases del que seria la Guerra del Vespre (Runciman 1997). Amb l'escenari disposat a Sicília, Pere III ha d'iniciar la seua part del pla, establint una xarxa de contactes per a generar aliances i encoratjar la rebel·lió utilitzant a Joan de Prócida⁷⁹, sicilià i gran amic de Roger de Llúria, com a líder de les negociacions⁸⁰. A més, inicia un acostament amb Tunísia a la recerca de restablir els contactes amb el mercat nord-africà per a recuperar el tribut que el nou sultà Abu-Ishaq, acabat d'assentar gràci-

es també a la intervenció militar de Corrado Lancia, havia de pagar (Muntaner 1979: XXX-XXXI, 692-694), en una estratègica idea d'envoltar als angevins establerts a Sicília amb poblacions aliades en la costa nord-africana amb vista a disposar, com opina Helene Wieruszowski, d'un clar cap de pont amb la qual assaltar el regne de Sicília quan fos necessari (1935: 601-602).

Per això, dona ordre a Roger de Llúria perquè el 4 d'abril de 1279, transport a uns sarraïns en la nau de Francesc, un veí de Barcelona, mitjançant l'oferta de 20.000 sous⁸¹ (Planells 2011: 67). Poc després li trobem, com a capità a bord d'una nau el 26 octubre del mateix any repetint la mateixa operació des de les diferents localitats del Regne a les ciutats de Tunísia, Bugía i Tlemecén⁸² (Planells 2011: 67). No obstant això, aquests moviments van generar una revolta que és aplacada quan arriba la flota al comandament de Corrado Lancia (Muntaner 1979: 45), que desembarca i presa el llavors port tunisià de Alcoll (Collo), que se situava entre les ciutats de Bugia i Hipona (Annaba) en 1281 (Miret 1914: 354-360; Dufourcq 1966: 240-242; Planells 2011: 44).

A inicis de l'any 1282, quan els plans angevins per a expandir-se cap a Constantinoble es troben en marxa amb la flota de Carles d'Anjou anant cap a Orient (Mitre 2004: 226; Barreres i Durán 2010: 185; Planells 2011: 85), s'obrirà una finestra d'oportunitat per a Sicília. Les labors de coordinació entre Joan de Prócida com enviat aragonés i noblesa siciliana permet que les ciutats de Palerm i Corleone s'aixequen en armes⁸³ (Runciman 1997: 221). Messina va haver de suportar un dur setge, ja que tenia atracada la flota angevina, presta per a sortir cap a Orient.

79 "Vinni lo re Imperi d'Aragona cum la regina Costanza sua mogleri figla di lo re Manfrè; per la quali la casa d'Aragona fu chiamata in Sicilia per lo aiustamento chi fici misseri Joanni di Procida contra re Carlu tando re di Sicilia, e di Napoli, chi era frati di re di Franza et fu coronatu re Imperi di Aragona per re in Sicilia per li siciliani in Palermo" (Giovanni 1865: 209).

80 La diplomàcia portava la signatura de Joan de Prócida, que en la cort aragonesa era, l'ànima de la conjuració gibelina contra Carles d'Anjou i qui va ser enviat en secret a Sicília per a recaptar el suport de la noblesa sícula a la causa de Pere III (Wieruszowski 1935: 549).

81 ACA, RC, Reg. 41, f. 53.

82 ACA, RC, Reg. 42, f. 161.

83 Les cròniques sicilianes situen l'espurna que va encendre la revolta a l'església de l'Esperit Sant de Palerm, en la qual es festejava el Dilluns de Pasqua i nombrosos habitants de la ciutat s'havien reunit per a assistir als oficis vespertins. En la plaça, al costat del temple, els fidels esperaven l'hora d'iniciar les vespres quan va arribar un grup d'angevins embriagats. Un d'ells, un sergent, es va dirigir a una jove casada i va començar a molestar-la. El seu espòs, furios, va treure un ganivet i li va apunyalat. Els altres van acudir a socórrer-ho i a venjar-se, però els palermitans, més nombrosos, els van envoltar i els van donar mort just en el moment en què les campanes de l'església i les de tota la ciutat començaven a tocar.

Curiosament, les notícies de l'esclat de la revolta sícula "sorprenen" el rei Pere III en Alcoll (Desclot 2008: 171; Muntaner 1979: 85), revelant-se llavors el veritable objectiu de l'armada aragonesa: Sicília. Aviat van arribar al port tunisià dues naus tripulades per palermitanos, que actuen com una ambaixada per a oferir-li el tron de Sicília al monarca aragonés (Muntaner 1979: 93; Runciman 1997: 294-295; Amari 1943: 219-240; Lamboglia 2009-2010: 214) (Fig. 19).

A la fi d'agost de 1282, l'expedició aragonesa amb el rei va salpar de Alcoll rumb a Sicília, desembarcant en Trapani el 30 d'agost, sent coronat a Palerm, el 4 de setembre, davant el Comune de Palerm (Amari 1943: I, 240; Runciman 1997: 298). Pocs dies després, el rei envia una ambaixada a Carles d'Anjou, formada per Pere de Queralt i Pere Eiximén de Lluana, amb una carta en la qual el convida a abandonar Sicília, obligant el monarca francès a retirar-se a Reggio (Muntaner 1979: 100).

Mentrestant, la flota aragonesa va prendre posicions en Messina, on una companyia d'almogàvers va aconseguir penetrar a la ciutat incendiant diversos navilis i obligant els angevins a abandonar la ciutat. La flota aragonesa estava en aquests moments

sota el comandament de Jaume Pere, fill natural del rei, assistit pels almiralls Pere de Queralt i Raimon de Tallada (Planells 2011: 96). La primera trobada entre totes dues potències es produeix en Nicotera, sent desastrós per als angevins que repeteixen derrota en la presa de l'arsenal de Gatuna als afores de Reggio, que està defensat pel comte d'Alençon, nebot del rei de França i germà de Carles d'Anjou. Alençon mor en la seua estança a les mans dels almogàvers amb la guarnició ja rendida. No obstant això, després d'aquesta acció, el rei Pere III destitueix a Jaume Pere (Lalinde 1979: 14).

No sembla existir acord en les cròniques sobre el motiu de la destitució. Per a Jerònim Zurita, que cita una crònica d'un autor anònim, Jaume Pere havia emprés la incursió sense permís del monarca i bé va poder costar-li el seu cap si no hagués estat recolzat pel seu pare (Zurita 1976: Llibre IV, XXIV). No obstant això, tant Bernat Desclot (1885: 102) com Ramon Muntaner (1860: 70) descarreguen de tota responsabilitat al monarca, en assenyalar que el rei es trobava en Messina durant la incursió. A més, Muntaner indica que l'assalt a Gatuna no va ser tan fàcil com es va poder pensar (1860: 70). Pel que sembla, una companyia d'almogàvers es va quedar en territori enemic i Muntaner descriu com el

Fig. 19: L'ambaixada de palermitans davant el rei Pere III oferint-li la corona de Sicília en "De gestis siculorum sub Friderico Rege" de Niccolò Speciale, Universitat de València, Manuscrit MH Ms. 0848, f. 9v. (1401-1450).

rei Pere III va estar esperant amb insistència el seu rescat. Això ha fet pensar a alguns autors que l'operació no va ser gens reeixida i que l'atac va ser desordenat fins al punt de deixar a diversos homes a la mercé de l'enemic (Mott 1999: 92; Planells 2011: 103) el que deixa entreveure un excés d'improvisació i una falta d'autoritat en el control dels almogàvers, prou raons per a rellevar a Jaume Pere com a màxim responsable de la flota aragonesa.

No obstant això, en cap d'aquestes accions trobem a Roger de Llúria. En canvi, Corrado Lancia sí que es trobava en ella com consta en alguns documents emesos des de Alcoll (Miret 1914: 356). La primera vegada que el nostre personatge toca de nou la terra siciliana dels seus ancestres serà el setembre de 1282, acompanyant als infants Jaume i Frederic, mesos després de la coronació de Pere III a Palerm (Lamboglia 2009-2010: 217). De les seues funcions a Sicília en aquest temps fins al seu nomenament com a almirall en 1283, poc sabem. Sembla que va ser nomenat Capità i rector de la ciutat d'Augusta⁸⁴ amb la missió de reclutar la quantitat més gran d'homes possibles⁸⁵ amb vista a un possible contraatac angeví, un càrrec que no va exercir durant molt de temps, ja que, a principis de l'any 1283, el trobarem formant part del seguici real en l'expedició a Calàbria, encarregant-se de la presa de la ciutat de Gerace (Reggio Calàbria) (Kiesewetter 2005: 99; Lamboglia 2009-2010: 218).

La presa de posicions en la península Itàlica generava un problema molt superior de caràcter estratègic i militar. Amb el papat a esquena com a davantera, ara el rei aragonés havia de controlar i gestionar una major porció de terra, la qual cosa l'obligaria a dividir les forces i ser més vulnerable davant la més que segura reacció angevína. A més, Pere III havia situat en els principals càrrecs de l'administració siciliana als seus principals cavallers i als membres de les famílies sicilianes que havia donat suport a la seua coronació, atorgant-los títols i terres. En particular, Roger de Llúria serà nomenat senyor⁸⁶ de Castiglione (Catania), Francavilla (Mesina), Novara, juntament amb el castell i el pujol de Tripi (Messina),

Linglaglossa (en el vessant nord-est de l'Etna, entre Messina i Catània) i de Motta di Camastra (Messina) (Mirazita 1983: 41-42; Lamboglia 2009-2010: 222; Colomer 2024: 411).

Les desavinences ja comentades del monarca amb el seu fill natural després de l'episodi de Nicotera desemboquen en la seua destitució com a Almirall de la flota. Per a substituir-ho, el rei pren una decisió qualificada de "sorprenent i singular" (Lamboglia 2009-2010: 219), ja que nomena Almirall de la Corona d'Aragó i cap plenipotenciari de les forces aragoneses a Sicília a Roger de Llúria el 4 de maig de 1283⁸⁷ sota la fórmula "dilecti militis, consilarii et familiaris nostri" (Fullana 1923: 87; Hurtado 1976: 105; Planells 2011: 103). Cert és que el nostre personatge s'havia distingit en accions militars a València i recentment a Sicília, però el rei comptava amb altres almiralls com Pere de Queralt, Ramon de Tallada o el mateix Corrado Lancia que s'havia distingit en la presa del port de *Collo un any abans.

Sota el seu comandament, Roger pren decisions orgàniques en el si de la flota. En previsió d'un rearmament angeví després del desastre de Nicotera, utilitza un nombre de naus privades per a assumptes de la flota a canvi d'un lloguer (Planells 2011: 109). Embarca homes, menjar i mercaderies amb destinació a diversos punts del regne sicilià amb els obté rèdits per sumar als beneficis que aconseguix amb les incursions al llarg del litoral oest de Grècia, sobretot, en Mytilene, Lemnos, Quíos i altres illes de l'Egeu i, especialment, de la venda o rescat de captius, pel qual Ruggiero es quedava amb el 20% de la venda de qualsevol sarraí que es capture i el 10% de qualsevol rescat pagat per ell, segons apareix en els comptes de la Flota (Huici 1918: 57-66 i 149-156 i 261-268; Mott 1999: 105).

També modifica la composició dels tripulants de les naus, sent més heterogènia i multicultural, integrada per tripulants de Catalunya, Aragó, València i Balears, albergant fins i tot a àrabs (Planells 2011: 111), malgrat que, per a alguns autors, havia heretat una de les millors flotes disponibles al Mediterrani

84 ACA, RC, Reg. 53, f. 17v. 1282, octubre 5, Messina.

85 ACA, RC, Reg. 53, f. 18r. 1282, octubre 5, Messina.

86 En document posterior datat en 1299, Rosanna Lamboglia confirma que també va ser titular dels feus de San Pietro in Patti, Ficarra i Tortorici, totes elles actualment a la província de Messina (2009-2010: 219).

87 ACA, RC, Reg. 54, f. 232r. 1283, maig 4, Trapani. No obstant això, és cert que una part de la historiografia utilitza la data del 20 d'abril de 1283 per al seu nomenament, usant el document ACA, RC, Reg. 42, f. 27 (Diversos Autors 1989: 131, doc. 16).

en aquests moments (Mott 1999: 151; Lamboglia 2009-2010: 227). No obstant això, la motivació que Lauria va inculcar per a impedir que els angevins tornassen a Sicília va ser clau per a l'èxit de la campanya. També intervé directament en el control dels arsenals per a la construcció de naus per a la flota, la qual cosa li permetia reposar embarcacions si es produïen pèrdues (Lalinde 1979: 128). El seu ampli marge de guanys obtingut per les incursions i altres negocis li permetia actuar de manera directa sense necessitat d'esperar els fons de la Corona.

Com a Almirall de la flota, també se li van atorgar poders diplomàtics, cosa que els seus predecessors a Sicília no van tenir mai⁸⁸. Roger negocia una sèrie de tractats entre els anys 1284 i 1287, com el que tanca amb Robert d'Artois, pel qual el nostre personatge aconsegueix el control de l'illa d'Ischia (Fig. 20) obligant a pagar un peatge sobretot el trànsit marí d'entrada o sortida del port de Nàpols (Boix i Ruiz 1980: I, 270; Baroque, Salrach i Zabalo 1982: 282; Hinojosa 2006: 156). Amb la maduresa aconseguida, està llest per a enfrontar-se amb el seu repte màxim: Tornar a la seua pàtria en nom del seu rei i amic, recuperar les terres perdudes davant els angevins per a la seua reina legítima i venjar els afronts d'un passat mai oblidat. Per al nostre personatge, ha arribat l'hora de la veritat.

L'Almirall invencible

Els significatius canvis en l'estructura d'organització de la flota generen rèdits de manera immediata. El rei Pere III part de Sicília deixant a Constança, la seua esposa i reina legítima de Sicília en el tron, recolzada en la força militar organitzada per Roger de Llúria, la saviesa i coneixements diplomàtics de Joan de Prócida i en l'ajuda de diversos cavallers amb experiència com Pere de Queralta, a qui nomena Vicari General del Regne de Sicília ultra Salsum i superintendent dels castells reals (Lamboglia 2009-2010: 223 i 228).

La reacció angevina davant les derrotes en la defensa de Messina i en Nicotera no es van fer esperar molt (Fig. 21). En la primavera de 1283, Carles

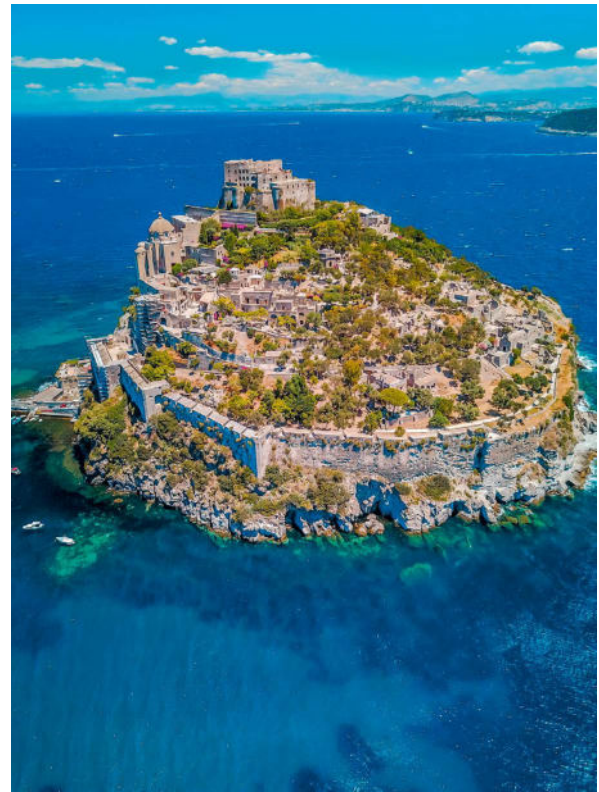

Fig. 20: L'illa d'Ischia amb el Castell de Sant'Angelo, que va ser feu de Roger de Llúria.

d'Anjou va posar el comandament d'una flota de 18 galeres en els almiralls provençals Barthelémy Bonvin i Guillaume Cornut, que aviat es van reunir amb la flota angevina restant en el port de Nàpols, dirigida pel fill del rei, Carles el Coix -el Zoppo en la cronística italiana- en absència del seu pare (Descot 2008: 234-236; Muntaner 1860: cap. 83; Runciman 1997: 308).

Amb la flota angevina a Nàpols, la flota aragonesa dirigida per Manfred Lancia, germà major de Corrado, assetjava l'illa de Malta, un port bàsic per al control de les operacions militars al Mediterrani. El príncep Carles va enviar, per al rescat, a la flota provençal que acabava d'arribar al port de Nàpols, contribuint així a preparar l'escenari de la primera gran batalla i victòria de Roger, que va tenir lloc en el port de La Valletta en l'estiu de 1283 (Amari 1943: I, 305-307; Runciman 1997: 317-318). El gran èxit de l'estratègia del nostre personatge va radicar en la

88 Si busquem en el passat, en l'Administració dels Hohenstaufen i dels angevins, no es troba cap prova que els almiralls haguessen rebut autorització per a moure's en els assumptes polítics tan sensibles (Planells 2011: 117).

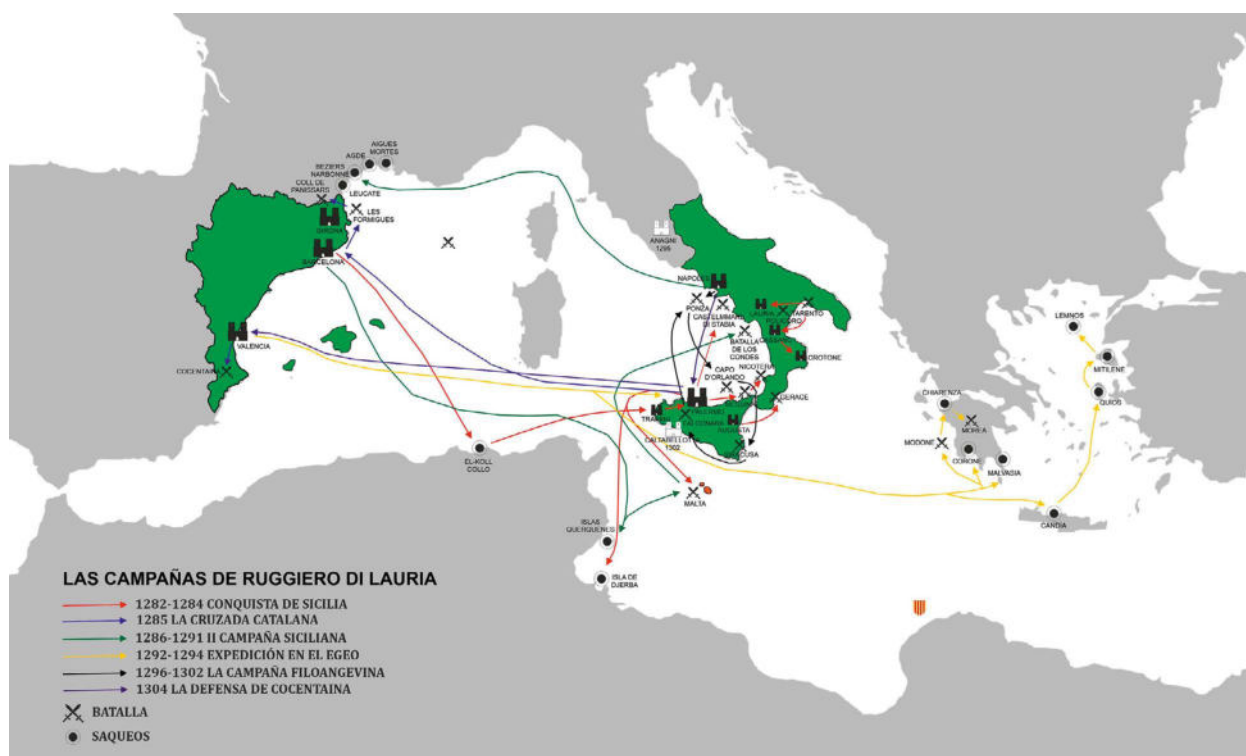

Fig. 21: Mapa del Mediterrani on es marquen les expedicions militars empreses per l'almirall Roger de Llúria entre els anys 1282 i 1304.

seua decisió d'abarloar⁸⁹ les seues naus per a generar un bloc impenetrable que impedís la dispersió de la flota (Foerster 1987: 32) deixant el port de Malta “cobert de gent morta e de llances e d'escuts e de remes e d'arnés, quan la batalla fo finada” (Desclot 2008: 239).. El cronista Muntaner va titllar de boig a Llúria per atacar a la flota encallada i deixar que els angevins s'armassen a l'interior del port, en assenyalar “E llavors lalmirall feu una cosa que li dech esser mes notada en folia que en seny” - per a després convertir els seus comentaris en èxtasis per la victòria (Muntaner 1979: 127).

La gran victòria va arribar a les oïdes del rei a través d'una carta del propi Llúria, explicant els detalls de la batalla⁹⁰. Desclot va parlar d'ella com “la batalla fo molt gran e forts, de llances e de peres e de calcina e de cairells” (Desclot 2008: 238). Va narrar l'enfrontament directe de Llúria amb Cornut en tints èpics amb un gran significat propagandístic (Colomer 2023: 458) en el qual Roger va ser “nafrat en la cui-

xa”, però acaba derrotant al seu enemic amb un llança en el pit “que d'altra part li'n passà més d'un palm”. Del combat es van fer ressò els cronistes sicilians com Bartolomé Neocastro o Niccoló Speciale⁹¹.

Malta serà ara i per sempre, una de les fites més importants del nostre personatge per ser prova d'habilitat i estratègia militar, d'hàbil gestió de l'espai de combat, i també del temps, triant perfectament quin havia de ser l'hora de l'atac, malgrat que això podria suposar un enorme risc. Tanmateix, la flota angevina es rearma a inicis de 1284 amb nous contingents navals procedents de Provença, Nàpols i Apulia, flotes que, en el cas d'unir-se, podrien suposar un greu perill per a les aspiracions aragoneses. Llúria es posa en acció i abans que els vaixells angevins es reunisquen, pretén batre'ls de manera separada.

Novament, la lluentor estratègica de Roger surt a relluir posant un cimbell que servei a mar oberta a la flota angevina per a batre'ls el 5 de juny de 1284 al

89 Abarloar suposa que les naus es col·loquen una al costat d'una altra i s'amarren entre si passant un cap de proa a proa i de popa a popa. Així les naus romanen paral·leles, a poca distància entre elles, prou perquè els remers puguin vogar. Una vegada subjectes les galeres formaven una plataforma flotant, on cada galera surava al vaivé de les ones. La maniobra és efectiva perquè es crea un dic flotant i impedeix a l'enemic sortir del port (Planells, 2011: 172).

90 ACA, RC, Reg. 54, f. 237r. 1283, agost 26, Logronyo.

91 Neocastro LXXVI: 56; Speciale I, XXVI, 324.

voltant de la badia de Nàpols, prop de l'illa de Capri a l'altura de població de Castellammare di Stabia (Fig. 22) (Amari 1943: I, 328-330; García 1977: 236; Runciman 1997: 321-322; Planells 2011: 182-191; Lamboglia 2009-2010: 230). En aquesta ocasió, la derrota angevina va tenir dues greus conseqüències. La primera va ser l'alliberament de Na Beatriu, una de les filles del rei Manfred, que portava com a presonera des del desastre de Benevent al Castell dell'Ovo de Nàpols (Amari 1943: 10). La segona va ser la captura de Carles el Coix, el fill de Carles d'Anjou i Príncep de Salern, que va ser reclus al castell de Mattagrifone a Messina, i després traslladat a Barcelona, la qual cosa va obligar a Carles d'Anjou a una humiliant negociació per a alliberar el seu fill i hereu (Planells 2011: 192). Desclot narra l'episodi amb detall, ja que era molt important destacar la captura del Príncep de Salern i fill de Carles d'Anjou. Roger salta a la galera capitana dirigida pel comte Guillaume de l'Estendard i el príncep es va rendir al crit "Beils senyor! Ací és el príncep qui és rent a vós e al rei d'Aragó!", lliurant la seua espasa en senyal de capitulació (Desclot 2008: 255) (Fig. 23). Des de la cronística filo-angevina, es desprén una gran crítica per la gestió de l'estratègia del príncep i hereu, arribant a veure's com una "verecundia dolorosus"⁹² (Colomer 2023: 474).

Amb una flota reforçada d'una esquadra portada de Pisa (Amari 1943: I, 337; Runciman 1997: 324) els angevins es van preparar per a llançar el contraatac, intentant embotellar la flota de Llúria. Per a evitar l'estret de Messina, la flota, circumnavegue Sicília, dirigint-se al port de Crotona. Des d'aquí, després d'aprovisionar-se, Carles va assetjar la vila de Reggio encara que sense èxit, demostrant la feblesa de les forces angevines (Runciman 1997: 325; Lamboglia 2009-2010: 231).

Les victòries consecutives a Malta i Castellammare di Stabia també van generar un important desgast en la flota aragonesa, per la qual cosa necessitava

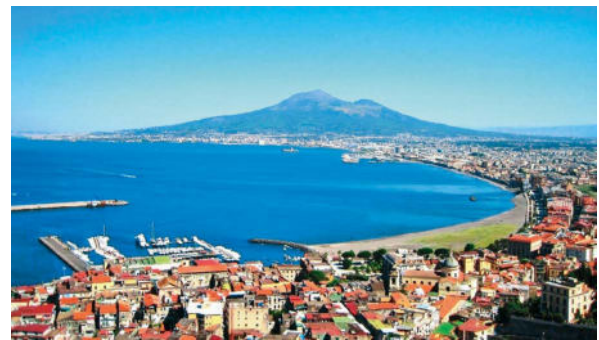

Fig. 22: Badia de Castellammare di Stabia, als voltants de Nàpols, lloc de la victòria de Ruggiero di Lauria en 1284.

Fig. 23: Captura de Carles el Zoppo, fill de Carles d'Anjou durant la batalla de Castellammare di Stabia en la Crònica de Giovanni Villani, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Chig.L.VIII.296, 134r. Segle XIV.

92 Neocastro, cap. LXXVII, p. 57.

Fig. 24: Les restes del castell de la vila de Lauria. Foto: Autor.

Fig. 25: Vista aèria de l'illot de les Formigues, lloc de la gran victòria de l'almirall Llúria sobre els angevins.

fons amb els quals recuperar-se. A l'espera que arribaren les demandades provisions de fons del rei, Llúria decideix saquejar les costes del Principat i Calàbria i fins i tot atacar l'illa de Djerba (Tunísia) el setembre de 1284. El cronista àrab Ibn Khaldoun parla d'un assalt molt sanguinari i cruel, on els nens van ser llançats als pous - "l'ennemi i mit tout au pillage et l'on dit qu'il emmena en captivité huit mille personnes après avoir jeté els petits enfants dans els puits"- (1925: II, 397; Auguri i Musella 2000: 59-73; Lamboglia 2009-2010: 235), passant a ser feu del propi Roger, sent una de les partides econòmiques més importants dels seus ingressos fins a la seua mort⁹³.

Reproveits amb els saquejos, Roger torna a colpejar l'àrea de l'estret de Messina, batent als angevins novament l'agost de 1284 en Nicotera. Des d'allí, posa rumb al golf de Tàrent, aconseguint conquerir també la seua ciutat portuària. Des de Tàrent, decideix penetrar cap a l'interior, avançant fins a Castrovillari i ocupant també les ciutats de Cassano i Cerchiara (Lamboglia 2009-2010: 237), mentre un contingent d'almogàvers al comandament de March Fortunio, envaeix l'actual territori de Basilicata, la terra natal de l'almirall, prenent els castells de Morano, Laino, Rotonda, Lagonegro i, és clar, Lauria (Fodale 2001: 189-190) (Fig. 24). Les dificultats de la flota angevina permeten a Roger atacar Castelvetero i Crotone, marxant cap a Strongoli, Martirano, Nicastro Squillace i Tropea que acaben hissant l'estendard aragonés (Placanica 1999: 149; Hinojosa 2006: 150; Planells 2011: 199; Barreres i Durán 2012: 237).

L'obertura d'un nou front: La croada catalana

Més enllà de les derrotes i l'infortuni en forma de tempestats que van minvar la seua flota, la inacció angevina a Sicília s'explica per l'obertura d'un nou front: Carles d'Anjou, amb el suport del papat, i buscant venjar els afronts de Roger de Llúria i afeblir la potència marítima aragonesa, aposta per concentrar les seues forces envaint el territori aragonés des del nord per terra fins a assetjar Girona i Barcelona (Planells 2011: 193), mentre la seua flota ocupava Blanes, assegurant el proveïment de l'exèrcit angeví (Pryor 1993: 196). L'escenari millora una mica per a les pretensions aragoneses en emmalaltir Carles d'Anjou, afeblit per una disenteria des de finals de 1284 i morir el 7 de gener de 1285, deixant el comandament a Felip III, rei de França (r. 1270-1285).

Amb escassos mitjans de defensa atés que el gruix de la seua flota a Sicília, el juliol de 1285 Pere III mana avís a Llúria perquè li envie dotze taridas i trenta galeres armades amb homes de Sicília "*necessarias habemus pro expugnanda et invadenda armata regis Francie, dei auxilio mediante*"⁹⁴ (La Mantia 1990: 162-164, doc. LXXVIII). Roger arriba a Barcelona a la fi d'agost de 1285 (Desclot, 2008: 344-346) per una ruta secreta per a evitar les naus angevines, unint les seues forces amb les naus dels vicealmiralls Ramon Marquet i Berenguer Mallol que defensaven la capital (Ferrer 2007: 135-267). La reagrupació de totes dues flotes permet a Llúria sortir a l'encontre dels angevins i el 4 de setembre de 1285 els escombra prop de l'illot de les Formigues (Riu 1989: 392; Planells 2011: 211; Lamboglia 2009-2010: 241) (Fig. 25).

93 L'11 d'agost de 1295 el papa Bonifaci VIII (r.1294-1303) nomena Roger de Llúria, Príncep de l'illa d'Erba, amb el que adquireix una autonomia total, quedant com a feudatari de l'Església. La butlla d'investidura és un dels més alts títols de noblesa que rebrà la Casa de Llúria (Planells 2011: 201).

94 ACA, RC, Reg. 56, ff. 116v-117r.

La victòria i les represàlies amb els presoners van ser de tal calibre⁹⁵ que la flota queda completament destruïda i l'exèrcit francès de terra queda completament desabastit -Roger s'apropia de la paga dels soldats en prendre el castell de Cadaqués uns dies després-, posant en greu dificultat la seua supervivència. Aquesta victòria va permetre a Bernat Desclot encunyar per a la història la famosa frase “...ne encara no solament galera ni lleny, mas no creu que nengun peix se gos alçar sobre mar, si no porta un escut ab señal del rei d'Aragó en la coa per mostrar guiatge d'aquell senyor rei d'Aragó...” (Desclot 2008: 369-370).

El cop de mà de Llíria en les Formigues serà definitiu per a acabar amb el que queda de l'exèrcit angeví que, atacat per febres des de la presa de Girona, és massacrada per les tropes aragoneses al Coll de Panissars (Soldevila 1963: 372; Lalinde 1979: 85; Hinojosa 2006: 159) amb la fatal conseqüència uns dies després, de la mort del monarca Felip III de França (Lamboglia 2009-2010: 242; Planells 2011: 223). Les victòries de Roger de Llíria en els diferents fronts bèl·lics li van situar com el “primus inter pares”, en el més alt de l'escalafó militar de la Corona d'Aragó, convertint-se en el braç armat del rei Pere III en els inicis de la seua política expansionista.

No obstant això, el braç armat perdrà al seu principal valedor i amic amb la sobtada mort a causa d'unes febres del rei Pere III, l'11 de novembre de 1285 a Vilafranca del Penedès. Les cròniques recullen el caràcter fulminant de la seua malaltia, no detectada amb anterioritat, amb les paraules “...mas no plac a Déu que ell personalment hi anàs; que mantinent que aquestes coses hac ordenades lo pres e l'agreuja malaltia, en enforti's la febre sobre ell règeament. E ell, qui viu que així era, partí's de Barcelona, e tenia son dret camí e hac cavalcat tro o tres o quatre lleugues senti's tan fort agreujat de sa malaltia, que anc no hac poder d'anar més avant...” (Desclot 2008: 380).

El seu cos va ser traslladat al Monestir de Santes Creus on encara, avui dia, reposen les seues restes⁹⁶ (Fort 1966; Dupré 2002: 83) (Fig. 26). Els recents estudis realitzats pel Museu d'Història de Catalunya arran del projecte de restauració del Panteó Real del Monestir de Santes Creus semblen haver trobat una cavitat òssia provocada per un probable tumor cerebral benigne de lent creixement. També s'han identificat calcificacions en els pulmons que són indicatives d'una malaltia inflamatòria o infecciosa pulmonar que podria tractar-se de tuberculosi. Aquesta podria haver estat la causa de la seua mort, encara que les anàlisis efectuades no poden determinar la gravetat de la malaltia.

Fig. 26: Tomba del rei Pere III d'Aragó en el Monestir de Santes Creus a Tarragona. Foto: Autor.

95 Compte Bernat Desclot en la seua crònica que Roger “...feu pendre aquells tres-cents hòmens nafrats que havia presos en les galeres e trasque'ls en terra e féu-los enfil·lar en una corda e puis, ab la popa moriren tots aquí. E puis pres aquells do-cents seixanta hòmens que romaniens que no eren nafrats, féu-los trer a tos abdós los ulls e enfil·là'ls en una corda; e hac un hom d'aquells matéis a que no trasc sinó la un ull per tal que menàs los altres. E, tots enfilats, un davant altre, tramès-los per presentalles al rei de França...” (2008: 368).

96 L'any 2010, coincidint amb el 850 aniversari de la fundació del Monestir de Santes Creus, la Generalitat de Catalunya va començar un programa de restauració del Panteó Real de Santes Creus, així com una recerca científica de les tombes dels reis Pere III el Gran, Jaume II i Blanca d'Anjou, així com de la tomba del mateix Roger de Llíria qui descansa als peus del seu senyor dirigit pel Museu d'Història de Catalunya. Els primers resultats d'aquest programa –com presenta el mateix portal d'informació de la Generalitat de Catalunya– han revelat l'excel·lent estat de conservació del cos del rei Pere III, un home molt alt per a l'època amb una altura entre 1,75 i 1,80 metres. Sembla que tenia una cara allargada i el maxil·lar inferior més prominent que el superior. Les anàlisis semblen haver revelat l'existència d'apigenina, un producte procedent de la ginsteta i utilitzat històricament per a tenyir els cabells de ros.

Lleialtats trobades: la dualitat Aragó-Sicília

Amb la mort del rei aragonés, els principals actors que havien liderat el trienni 1282-1285 pel regne de Sicília, havien desaparegut a la fi d'aquest any. Ara nous actors ⁹⁷, alguns d'els infants quan van començar les hostilitats, seran els qui hereten el conflicte. En el cas aragonés, assistirem a la separació entre la corona aragonesa i la sícula, abans unides sota la mateixa persona del rei Pere III. En el breu regnat d'Alfons III (r. 1285-1291), deixarà el govern del regne de Sicília a l'infant Jaume qui, amb el temps, es convertirà en el rei Jaume II d'Aragó (r. 1291-1327) (Fig. 27).

Aquesta separació territorial provocarà en el nostre personatge una complexa dualitat de lleialtats que li generaran no pocs problemes en el futur. El rei Alfons III, una vegada coronat, renova la seua confiança en Llúria com a Almirall de la Corona d'Aragó i li promet "difendere contra omnes personas de mundo" el regne de Sicília⁹⁸ (La Mantia 1990: 269-271, doc. CXXXV). Per part seua, Llúria li jura lleialtat i fidelitat ⁹⁹ (La Mantia 1990: 274-276, doc. CXXXVI). A inicis de l'any 1286, Roger part cap a Sicília per a assistir a la coronació de l'infant Jaume com a rei de Sicília a Palerm (Hinojosa 2006: 185).

Durant aquest any de 1286, el nostre personatge se centra en el reproveïment i reparació de la flota (Huici 1918: 151-156; 261-268; 369-372) utilitzant novament el saqueig de la costa tunisiana com a mitjà d'ingrés, prenent les illes Querquenes, on va obtenir un tribut anual de 150 unces d'or i al voltant de 1250 sarraïns per al mercat d'esclaus (Kiesewetter 2001: 100; Lamboglia 2009-2010: 247). A més, introdueix una sèrie de canvis en la seua organització per a fer-la més eficaç, emprant un grup de persones que no eren oficials de la seua flota, sinó funcionaris dedicats a tasques de caràcter administratiu i econòmic (Huici 1918: 57-66), com el magister prothontinus, encarregat de controlar l'arsenal, reclutar als homes, pagar a les tripulacions i supervisar l'avituellament de la flota (Planells 2011: 248). També crea el *Officium Tarsianatus* o oficial de l'arsenal, qui assumirà les gestions i la res-

ponsabilitat de distribuir els diners als arsenals i el càrrec de mestre portolano, qui s'ocupa d'un enorme conjunt de funcions com a oficial del trànsit marítim entre les quals podem destacar la provisió d'aliments; el control sobre el menjar, llegums, armes, cavalls per a la guerra, animals vius, i qualsevol substància contemplada en el llistat de coses vedades; la inspecció de l'estat dels navilis i dels seus oficials, i sobretot i més important és la verificació de les cartes d'exportació del vaixell, per a comprovar que la mercaderia transportada correspon a la que es relaciona en l'esmentat document i que la destinació és el correcte, abans d'abandonar el port (Planells 2011: 249). Finalment, crea el lloc de nunci, la missió del qual anava des de la recaptació gestió d'impostos amb els quals efectuar el pagament a les tripulacions i vitalles, fins a portar un missatge o gestionar un assumpte específic, en nom de l'almirall (La Mantia 1990: 594; Planells 2011: 250).

En els inicis de l'any 1287 es reprenen les hostilitats davant l'existència d'una flota angevina que aconseguí fer-se amb el port de Malta. Llúria persegueix la flota fins al golf de Nàpols i en el tram de mar entre Castellammare i Sorrento, bat a la flota del Príncep de Salern, denominada per les cròniques com la Batalla dels comtes, dita així perquè els almiralls vençuts eren els comtes Quarell i Narjot de Toucy. Una dura derrota per la forma en què es produeix, amb un gran avantatge numèric de les setanta naus angevines, enfront de les quaranta naus del nos-

Fig. 27: El rei Jaume II presidint el consell en els Usatici et Constitutiones Cataloniae, BNF, Latin 4670 A. Circa 1315-1325.

97 Al marge d'Alfons III, l'escenari l'ocupen Carles II el Coix en el malparat tron angeví, el rei Felip IV a França (r. 1285-1314) i el papa Honori IV com a Vicari de Roma (r. 1285-1287).

98 ACA, RC, Reg. 63, f. 97r. 1285, novembre 25, Mallorca.

99 ACA, RC, P (Alfons II/III), crp. 120, n. 130. 1285, novembre 25.

tre personatge (Quintana 1852: 225; Kiesewetter 1999: 488-491; Lamboglia 2009-2010: 249; Planells 2011: 236), que no van poder evitar la derrota, destruint el 75% de la flota angevina i fent un gran nombre de presoners que van ser alliberats mitjançant el pagament d'un rescat (Kiesewetter 2001: 101). Els almiralls angevins van cometre l'error de detenir les seues naus en obligar els seus remers a incorporar-se a l'atac –“jussit itaque in remis percutere”– en paraules de Vittorio Visalli (1900: 157), la qual cosa va permetre a les galeres de Ruggiero maniobrar i atacar amb l'esperó de proa el costat de les galeres enemigues que no comptaven amb remes (Planells 2011: 240).

La derrota angevina els obliga el juliol de 1287 a la signatura del Tractat de Campofranco, una treva de dos anys a canvi de posar en llibertat al príncep Carles, hereu de la casa d'Anjou i pres a Sicília des de la derrota a Malta i el pagament de 30.000 marcs d'argent¹⁰⁰ (Balaguer 1861: 786; La Mantia 1990: 421-423, doc. CLXXXI; Artola 1993: 235; Planells 2011: 243).

La signatura d'aquest acord entre França i Aragó va comptar amb la benedicció inicial del rei Jaume I de Sicília, que canviés d'opinió poc després mostrant-se molt contrari a la signatura de qualsevol treva amb els angevins. Alguns autors, com Rosanna Lamboglia (2009-2010: 250), apunten al fet que el canvi de rumb del monarca, seria dirigit pel cercle cortesà sicilià a Palerm, qui hauria convençut el monarca de l'escassa fiabilitat d'arribar a un acord a hora que les derrotes havien afeblit la pressió angevina. Encara més, aquest cercle podria ser l'autor de les primeres acusacions de traïció sobre Roger de Llúria que ja recull la historiografia sícula, donats els grans beneficis que l'almirall havia obtingut amb la treva, quedant-se l'illa d'Ischia, que es va convertir en una de les possessions més estables de l'almirall a Sicília (Planells 2011: 242). A més existien, per part de l'administració sícula, “multi questiones, deductiones, defectus et dubia” en els comptes presentats per l'almirall, que van ser aprofitades pels seus opositors per a deixar caure que van existir apropiacions il·legals de diners per part de l'almirall (Huici 1918: 151-156, 261-268, 369-372).

L'expansió del senyoriu de Llúria. El conflicte amb Bernat de Sarrià per Calp i Altea

Un dels inductors d'aquests “rumors” va ser un personatge que formarà part de la vida del nostre personatge i de la seua família al llarg del temps: el noble Bernat de Sarrià, qui accedeix a la Capitania de la flota del Regne de Sicília nomenat pel rei Jaume (Hinojosa 2006: 161), malgrat que Alfons III, com hem vist, havia confirmat que el comandament residia en Roger de Llúria. Muntaner ens diu d'ell que “... És encara, el pus llarg de cor que cavaller que anc fos en Espanya...” (1979: II, 6). Sembla que Bernat era fill d'una dona anomenada Nina i de Vidal de Sarrià, definit com un “home del comú” (Ferrer 1983: 33-34; Torró 1995: 319) que havia llaurat la seua fortuna en les oportunitats que oferia la vida a la frontera al servei del rei Jaume I i que veiem assentat en les alqueri- es de Beniardà i Benassim¹⁰¹ a la vall de Guadalest a partir de 1249 (Cabezuelo 2023: 43). Quan Roger de Llúria contreu el seu primer matrimoni i ja exerceix de cavaller i titular de la seua casa, trobem a un jove Bernat de Sarrià com a receptor de les salines de Xàtiva¹⁰² i com a integrant del seguici de l'infant Pere en qualitat de “cavaller català”, com a membre d'un antic llinatge que senyorejava la casa forta de Sarrià, en el territori de Barcelona (Soldevila 1995: I, 71). La seua distinció i joventut en la campanya d'Alcoll i en les primeres accions en territori sicilià li col·loquen en una excel·lent posició per a créixer sota l'estructura establerta per Roger com a almirall.

No obstant això, com assenyala José Vicente Cabezuelo (2023: 48), la carrera política de Bernat de Sarrià es llaurarà al costat del rei Jaume II, convertint-se en el principal rival i alter ego del nostre personatge, llaurant una forta enemistat que s'iniciarà a Sicília i s'estendrà a les terres que posseïen en el regne de València, on eren veïns (Pastor 1989: 64) i que va culminar amb un desafiament a dol l'any 1292. La seua primera acció serà una reeixida campanya contra els pirates en la costa amalfitana, atacant Sorrento, Possitano, Prócida i Gaeta (Kiesewetter 1999: 485-486; Hinojosa 2006: 161). Després de desembarcar en la vila d'Amalfi, va arrasar Pasterna i Maiori, cremant les galeres i els troncs que

100 ACA, RC, Reg. 77, f. 2r. 1288, juny 1.

101 “Vitalis de Sarriano: XV iovatas (Benavera et Cotredona) in Benaçim et in Benerida, alqueriis de Guadalest. Kalendas augusti” (Cabanes i Ferrer 1979: II, 145).

102 ACA, RC, Reg. 52, f. 24r. 1282, març, 1.

tenien en terra i després va assolar la costa des de Nàpols fins a Roma, apoderant-se de naus, troncs i galeres que va enviar a Sicília (Hinojosa 2006: 162). Va tornar a Messina amb un important botí per a satisfacció del rei Jaume “...qui fo molt pagat d’açò que ell hac fet...” (Muntaner 1979: II, 7). Vist l’èxit de Sarrià, el rei va decidir dirigir la flota cap a Calàbria on les ciutats li van obrir les portes per a prometre obediència i rendir-se a la seua autoritat, arribant a no més de 30 milles de la ciutat de Salern (Planells 2011: 231-232).

Després d’aquest tour de force, el rei es veu davant la possibilitat de posar fi a el domini angeví en tot el territori sicilià. Per això, durant bona part de 1288 i inicis de 1289, el rei es congracia amb Llúria noliejant 30 galeres que tornen a fer-se a la mar en direcció a Calàbria, per a donar suport a un desembarcament terrestre¹⁰³ per a trobar-se amb l’exèrcit de Carles II a l’altura de Regazzano en el matí del 29 de juny de 1289. El resultat de la batalla podem qualificar-lo d’empat tècnic, ja que, encara que Roger va atacar les files angevines amb violència i moltes baixes, la cavalleria angevina va carregar sobre el flanc esquerre aragonés desorganitzant les seues files obligant-los a retirar-se (Lamboglia 2009-2010: 255). El xoc facilita una treva -trencada per totes dues parts en diverses ocasions- però estableix un reduït temps de pau, que el nostre personatge utilitza a servir al seu senyor en tres facetes: la primera, evidentment, com a almirall, preparant una nova flota davant un possible contraatac angeví; la segona, com a corsari, no sols de la costa nord-africana, convertida en el seu habitual territori de saqueig, sinó en aquesta ocasió en la costa provençal. Roger munta una expedició amb troncs i 12 galeres durant el mes de març, es dedica a saquejar la costa des de Salses fins a Marsella (Planells 2011: 230). El seu primer destí va ser el cap de Leucata, on va desembarcar amb un centenar d’homes a cavall aconseguint saquejar tota la comarca. La notícia va arribar fins a la ciutat de Beziers, a poques milles de distància, els qui van enviar reforços per a rebutjar l’atac, però els almogàvers i ballesters de Roger, van rebutjar a la columna local i van obtenir un copiós botí.

A mitjanit, les galeres van posar rumb al Grau d’Agde (Balaguer 1866: 665; Hinojosa 2006: 161). Tan aviat com van poder penetrar en el port, van desembarcar les tropes i pels seus canals van introduir les galeres lleugeres, acompanyada dels troncs, amb els quals van aconseguir arribar a la ciutat, penetrant en les seues fortificacions, saquejant-la per complet (Diversos Autors 2001: 444). Des d’Agde es va dirigir rumb a Aigües Mortes (Balaguer 1866: 665; Riera 1986: 90; Kagay i Villalon 1999: 168; Hinojosa 2006: 161), on es van apoderar de diversos troncs i galeres que van enviar a Barcelona. Finalment, es va detenir en el grau de Narbona, on, de nou, es van apoderar de galeres i troncs i se’ls van emportar amb la flota, donant per finalitzada la seua expedició corsària (Planells 2011: 231), demanant llicència al rei per a dirigir-se a les seues possessions en el Regne de València.

El retorn a les seues propietats en terres alacantines li permeten propiciar una agressiva estratègia dirigida amb un objectiu dual. D’una banda, Roger buscava consolidar els territoris prèviament adquirits per la seua mare Na Isabel·la i confirmats quan es produeix el seu ascens com a cavaller en 1273 (Fig. 28). En aquest sentit, en 1291 obtindrà, a causa dels seus continuats serveis “tam in Cathaloniam quam in regno Sicilie” el lliurament de la vila i el territori d’Alcoi¹⁰⁴ com a senyor “in feudum honoratum a costum de Barcelona” (Torró 2006: 126) i de la vila de Cocentaina¹⁰⁵ (Fig. 29) amb un extens territori en el qual s’integraran les alqueries de Muro, Alcudia, Benamer, Alcocer, Rafol Blanch -L’alqueria d’Asnar en l’actualitat- Benataire, Benifit, Cella de Núñez -actual Setla de Nunyes-, Benifloret, Benimàmet, el Rahal i Penella (Fullana 1923: 72; Ferragud 2003: 140) per al que es va consignar una partida de 4.000 reals de salari que percebrà anualment de les rendes conjuntes de Cocentaina, Alcoi i Plans (Visalli 1900: 30; Fullana 1923: 72; Soldevila 1962: 30; Hurtado 1976: 104; Torró 2011: 7; Planells 2011: 65). Si bé, eren territoris vinculats amb la seua persona des de 1276, ara passaven a les seues mans de manera completa consolidant la unió que totes dues viles tindran amb la seua família.

103 “E així, ab la gràcia de Dèu, lo señor infant per terra y l’almirall per mar anaven prenent ciutats, viles, castells e llocs. Què us diré? Que si tots vos ho volia per ordre contar, con jo altres vegades vos he dit davant, no em bastaria paper. Que tantes de cavalleries e de fets d’armes s’hi faïen en los llocs que prenien, que en neguna història del mon no oís de majors meravelles que les gents qui eren ab lo senyor infant e l’almirall faïen...” (Muntaner 1979: I, 185).

104 ACA, RC, Reg. 192, f. 3v. 1291, setembre 11, Lleida.

105 ACA, RC, Reg. 287, ff. 39r-39v. 1291, setembre 11, Lleida.

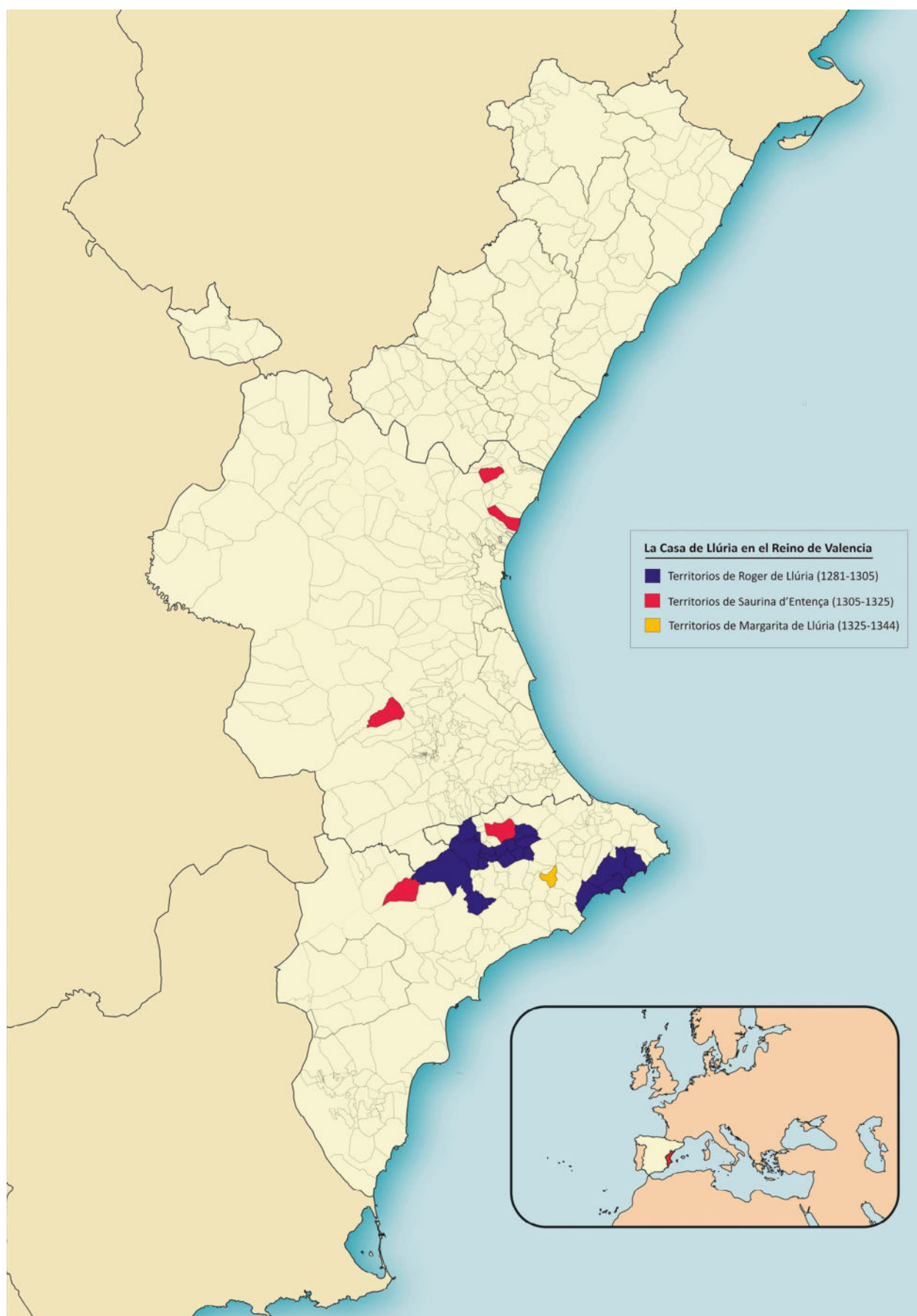

Fig. 28: Mapa de les possessions de la Casa de Llúria en el Regne de València.

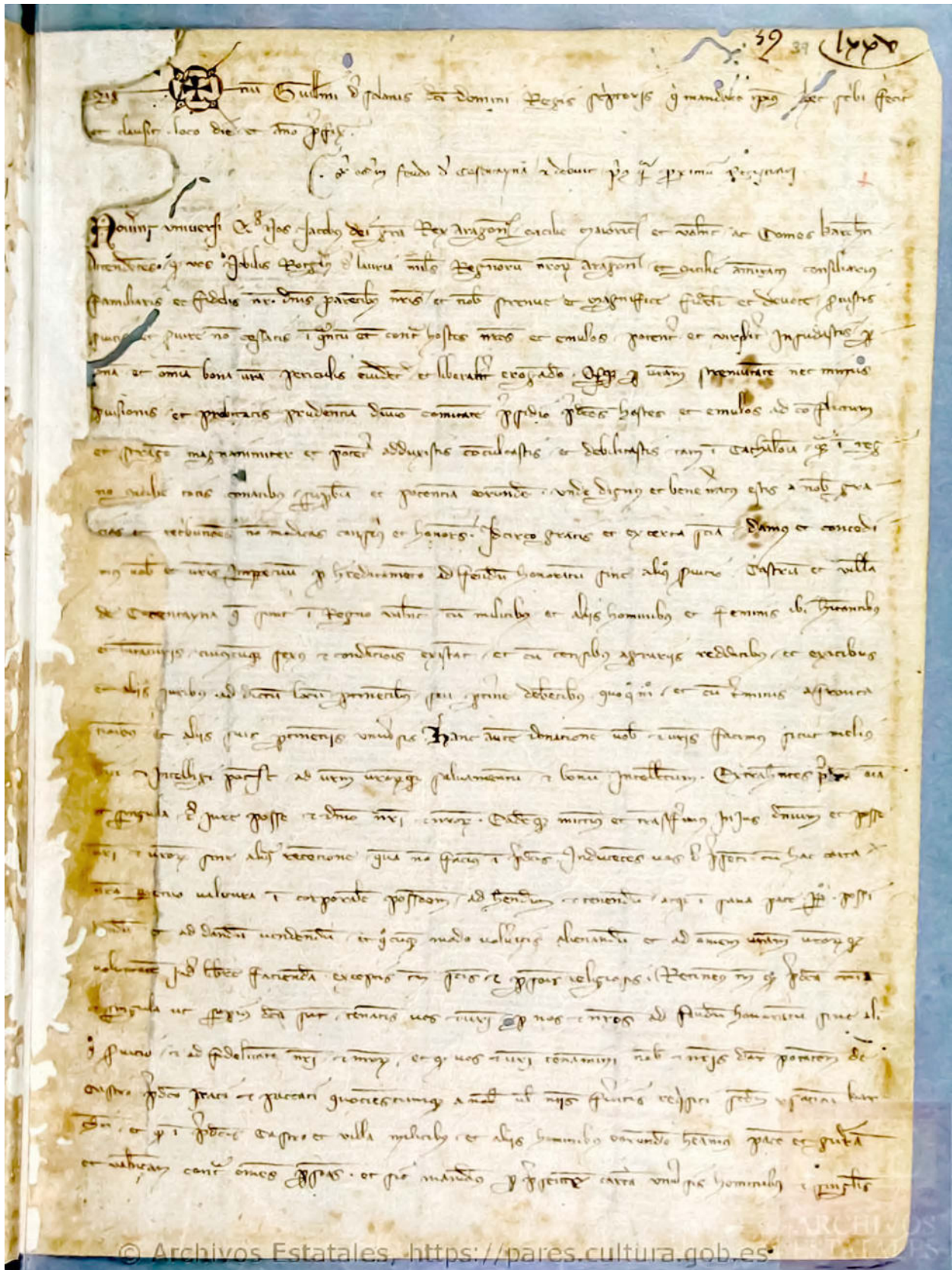

Fig. 29: Jaume II atorga a Roger de Llúria la vila de Cocentaina en feu pels seus grans serveis a la Corona d'Aragó.
ACA, RC. Reg. 287, ff. 39r-39v. 1291, setembre 11, Lleida.

Així mateix, aconsegueix un major nombre de privilegis que li permetien obtenir més rendes i avantatges dels seus territoris, com l'exempció de host et cavalcata¹⁰⁶, és a dir, del jurament de fidelitat i obligació de servir en temps de guerra que posseïa des del trienni 1276-1279 (Fullana 1923: 79) alguna cosa que s'antullava innecessari, després dels serveis prestats a la Corona. Més importants van ser la concessió del mer imperi l'any 1297, que li atorgava plena jurisdicció civil i criminal sobre els llocs del seu senyoriu (Fullana 1923: 79; Ferragud 2003: 92); i el privilegi de franquícia –aquesta vegada, per a si i els seus vassalls d'Alcoi i Cocentaina-, eximint del pagament del peatge –imposat de naturalesa indirecta que grava els drets de trànsit- (Ferragud 2003: 67); la lleuda –l'impost pel pas de mercaderies per un territori-; així com pels pesos i mesures –penso et mensuratico- (Fullana 1923: 80). D'aquesta manera, s'obrien nous mercats als seus vassalls amb els quals millorar la situació econòmica i obtenir més riqueses per al seu senyoriu (*Ferragud 2003: 165). També va aconseguir l'exempció de qualsevol classe de pagaments per als veïns de Cocentaina, perquè poguessen reparar les seues cases i murs després de l'assalt nasrí en 1304 (Fullana 1923: 80).

D'altra banda, i a la vista de l'ascens d'altres nobles amb poders i influència similar a la seua en la cort del nou rei, com Bernat de Sarrià, Ruggiero emprén una estratègia dirigida a posicionar el seu lloc com "primus inter pares". Per a això, va aconseguir l'alcaldia de Xixona¹⁰⁷ per la qual rebrà 1.500 sous, dels quals, 400 sortiran de les rendes de la vila i la resta de les de Xàtiva (Fullana 1923: 85) i adquireix l'alqueria de Iri –actual Torre de les Maçanes-, propietat cedida en 1246 a Garcia Martí, el qual, fent ús del seu dret a alienar-se, la hi transfereix a Pelegrí de Bolas¹⁰⁸ i a la seua esposa Joana, els quals acaben venent la propietat en franc i lliure alou a Roger de Llúria l'any 1297 per la quantitat de 18.000 sous¹⁰⁹ (Fullana 1923: 76, doc. V; Fer-

ragud 2003: 141; Cabezuelo 2023: 75), passant a la mort de l'almirall a les mans de la seua segona dona, Na Saurina d'Entença, dels infants Carles i Berenguer i del seu tutor Gombau d'Entença¹¹⁰ (Banyó 1987: 210-211, doc. 3).

Però, sens dubte, en aquest moment inicia les negociacions per a la transferència de les viles de Calp i Altea (Fullana 1923: 75; Pastor 1988: 65; Ferragud 2003: 141), lliurades en 1286 al noble Jaspert de Castelnou i adquirides per l'almirall mitjançant una transacció titllada de polèmica, que va ser qualificada l'any 1292 pel mateix rei Jaume II¹¹¹ com "exponatum" (usurpació) (Fig. 30), iniciant el seu desembarcament en el castrum calpí on posarà en marxa la fundació de la pobla medieval d'Ifac¹¹² en els vessants de l'emblemàtica roca calpina en 1298 i que va ser definitivament oficial en 1308, una mica després de la mort de l'almirall¹¹³.

La possessió del castrum de Calp i Altea reobre el conflicte larvat entre Llúria i Bernat de Sarrià, que ja havia tingut un parell d'episodis a Sicília. Aquest espinós assumpte, que aprofundeix en l'enfrontament entre tots dos almiralls, ha estat molt ben explicat per investigadors com Jaume Pastor Fluixà (1988: 65-68), José Hinojosa Montalvo (1995: 153) i més recentment, per José Vicente Cabezuelo en una monografia dedicada a Bernat de Sarrià (2023).

El conflicte s'inicia en l'al voltant de l'any 1288 –encara que per a alguns, és l'any 1290– quan els territoris castrals d'Altea i Calp es troben en mans del vescomte Jaspert de Castelnou, noble procedent de la històrica comarca del Rosselló (Fuster 1971: 81; Gutiérrez 1980: 40). El vescomte havia estat greument perjudicat per Jaume II de Mallorca, qui aliat amb Carles d'Anjou, havia alienat les terres del vescomte com la d'altres nobles de la corona per a desgrat del monarca aragonés. Com a desgreu per les pèrdues territorials, el rei Alfons III li fa lliurament

106 ACA, Cancillería, Reg. 20, f. 342v. 1276, maig 15, Xàtiva.

107 ACA, RC, Reg. 193, f. 173r. 1292, març 13, Barcelona.

108 Jose Vicente Cabezuelo recull que va ser un escuder i cavaller localitzat en terres valencianes des del final del regnat de Jaume I. El rei Pere III li encarrega és castell de Penàguila amb una retribució de tres mil sous (2023: 80).

109 ACA, RC, Processos en quart, 1318 G, ff. 4r.-9v.

110 ACA, RC, Reg. 204, ff. 4r.-5v. 1307, gener, 16 i 17.

111 ACA, RC, Reg. 91, ff. 59v-60r. 1292, febrer 24, Barcelona.

112 ACA, RC, Reg. 265, f. 89r. 1298, agost 10, Nàpols.

113 ACSCX, I-16, València, 1308, febrer 1.

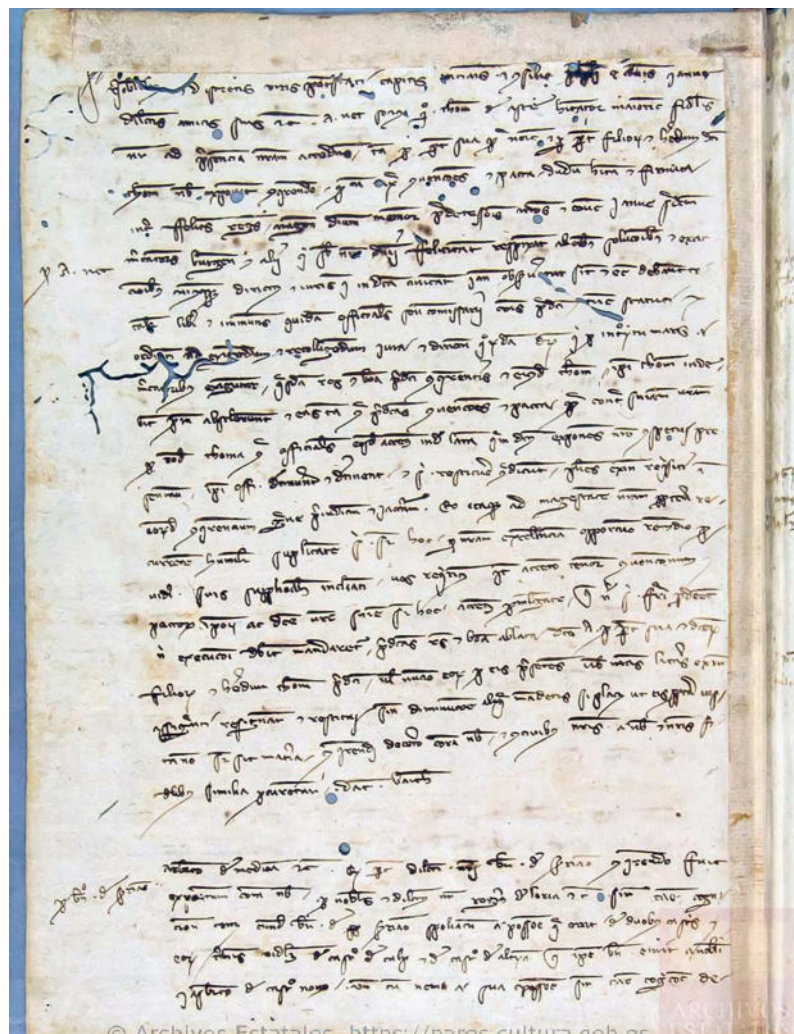

Fig. 30: El rei Jaume II comunica a Albert de Mediona la usurpació perpetrada en els senyorius de Calp i Altea per Roger de Llúria. ACA, RC. Reg. 91, ff. 59v-60r. 1292, febrer 24, Barcelona.

a Jaspert d'una sèrie de llocs situats en l'episcopat de Girona i altres a València, incloent-hi viles i fortale-ses així com totes les poblacions que allí habitaran. En aquesta nòmina es troben les viles de Cullera, Bokairent, Ontinyent i els castells, viles i ravals de Calp i Altea amb la condició que, una vegada re-tornades les seues possessions ultres pirinenques¹¹⁴, procedís a *"...restituatis nobis vel vobris successoribus omnia loca et castra que vobis nunc in emendam damus et tradimus..."* (Pastor: 1990: 64).

No obstant això, dos anys després de la donació, el vescomte embene les propietats de Calp i Altea a

l'almirall Bernat de Sarrià per 25.000 sous (Ferra-gud 2003: 141; Cabezuelo 2023: 62), conformant un extens territori que pràcticament recull el que avui dia seria la comarca de la Marina Baixa. Amb el castell i terme de Confrides en 1286, els llocs de Callosa i Castell de Castells en 1300 (Salvà 1960: 15-16; Cabezuelo 2023: 59), havent iniciat la construcció de la nova pobla de Vilajoiosa (Orts 1982: 22-23; Guinot 1991: 438 núm. 233; Galiana 2010: 13-17; Menéndez 2011: 227; Cabezuelo 2023: 59) i posteriorment, va atorgar carta de po-blació a la vila de Benidorm en 1325 (Orts 1976: 7). La necessitat de liquiditat de Jaspert i el gran

114 Malgrat tal promesa, complerta l'any 1298 pel tractat d'Argelès, la vinculació del vescomte amb la Corona es fa llarga i profunda, destacant en matèries administratives, sent nomenat Procurador del Regne de València entre els anys 1300-1303 (Guinot 2011: 316) i ambaixador davant la cort de Frederic II de Sicília fins a l'any 1313; i en les militars, participant contra l'exèrcit angeví a Girona i en la Batalla del Coll de Panissars en 1285, i sent almirall de la flota aragonesa on es registren diversos èxits militars com la presa de Sardenya en 1308 i el lloc de Ceuta en 1309 (Mateu 1963: 57-58; Pastor 1989: 65).

interés de l'almirall fa que es tanque la venda ràpidament. Per a Bernat, obtenir aquestes terres li permetria créixer més enllà de la muralla geogràfica que genera la Serra de Bèrnia i ascendir des del litoral cap a Dénia.

A la fi d'agost de 1291, el vescomte es tira enrere i li comunica a Sarrià el seu desig de recuperar les propietats renunciant a la quantitat acordada en la compravenda (Fullana 1923: 75; Gutiérrez 1980: 41; Cabezuelo 2023: 63). Sarrià, després de conèixer les intencions de Jaspert, reclama davant Jaume II, qui insta el vescomte per escrit, l'agost de 1292, a mantenir el seu compromís inicial de venda, ja que fins i tot havia estat confirmat pel mateix rei. Els motius de la seua marxa enrere no s'indiquen, però sembla obvi que existia una contraoferta més substancial per a les arque del vescomte que el van portar a esmenar la seua decisió inicial. Cabezuelo apunta que la xifra era més del doble de l'oferta per Sarrià (2023: 62); Jaume Pastor la defineix en 60.000 sous, gairebé tres vegades més de l'ofert per Sarrià i que va ser coneguda anys després per un document¹¹⁵, del rei Jaume II en el qual recorda al vescomte la quantitat rebuda en concepte de la venda d'Altea i Calp a l'almirall (Pastor 1989: 69). Del que no sembla haver-hi cap dubte és l'acte de l'oferta: Roger de Llúria.

En l'interès de Llúria a fer-se amb els territoris de Calp i Altea convergeixen diferents al·licients: primer, la necessitat d'augmentar les propietats en sòl valencià enfront d'altres nobles, com Sarrià que havien multiplicat els seus béns de manera exponencial, controlant bona part de la franja costanera del sud del regne. Per a nobles com Llúria, que només posseïen terres a l'interior, disposar de territoris en la costa era molt beneficiós per les múltiples possibilitats comercials que oferia. Ruggiero acabava d'obrir una via comercial de blat des de Sicília amb la Corona d'Aragó amb els seus propis vaixells¹¹⁶ (La Mantia 1990: 451-452, doc. CXCI), gràcies a una concessió del rei Jaume en 1290 per a extreure cinc-centes cinquanta faneques de blat del regne de Sicília per a ser comercialades extra regnum, gratuïtament i sense el gravamen del pagament del ius

exiture o dret d'extracció a la Cúria Règia siciliana (Lamboglia 2009-2010: 257).

Segon, fer-se amb Calp i Altea, dos territoris rics, dotats de salines, amb embarcadors que mostren una alta mobilitat comercial (Soler 2015) li permetria ressituar la seua posició dotant al senyoriu d'un territori amb unes rendes molt importants. I tercer, òbviament, era necessari frenar al seu rival polític i militar després de tenir una relació tirant a Sicília amb rumors d'acusacions de malversació i corrupció. Ara, "l'opa hostil" empresa per Roger sobre Calp i Altea obliga a passar a una hostilitat oberta entre tots dos almiralls. Una prova ens l'ofereix Jose Vicente Cabezuelo en assenyalar que la malvolença és de tal calibre que fins i tot van estar disposats a desobeir una ordre règia amb la condició de perjudicar el rival. És així que Jaume II va haver de reprendre a Bernat de Sarrià per haver-se inhibit en el compliment d'un mandat real que referia al pagament a Roger sobre determinades rendes reals, en concret sobre el subsidi dels jueus valencians, per a saldar un deute contret amb ell (2023: 62). En la mateixa línia, el 24 de febrer de 1290, Bernat denuncia a Llúria davant el rei per un atac sense cap raó dins de les seues possessions.

Ara les estratègies són clares, desencadenant un térbol enfrontament entre tots dos nobles. La primera peça la mou Bernat de Sarrià, qui va rebutjar la devolució dels 25.000 sous, negant-se a complir la clàusula de restitució que hem assenyalat abans i provocant que Roger es fes amb Calp i Altea a la força. L'enorme disputa entre Sarrià i Llúria s'esceñifica en les mateixes noces del rei Jaume II el 27 de febrer de 1292, on tots dos nobles acorden, per escrit i davant diversos testimonis i notaris¹¹⁷, signar una carta de desafiament mútua per la qual es declaren la guerra sense possibilitat de treva i per a tota la vida contra les seves persones i béns, així com reconeixent-se perjurs i traïdors de fer-ho, negant fins i tot el mandat regi que els obligarà al cessament d'hostilitats, encara a risc de perdre les seves hisendes (Diversos Autors 1989: 135-136, docs. 25 i 26; Cabezuelo 2023: 62).

115 ACA, RC, Reg. 195 f. 104v.

116 ACA, RC, CR, 9835. 1290, març 22.

117 ACA, Pergamins de Jaume II, n° 94. En tots dos documents apareixen com a testimonis els noms de Guillem de Montecateno, Raimon de Cervera, Guillem d'Entença, Berengari de Rosanis i Romeus de Marimundo, acompanyats pels notaris Bartholomeo Sanahugia, Jacobo de Malvino, Nicolau de Patrella i Guillem de Colle.

Els dos documents, d'una cortesia exquisida no exempta de fermesa¹¹⁸, són pràcticament un calc, atés que havien de seguir les fórmules establertes. Sarrià exposa sota la fórmula "...quod ego senar firmabo vobis ius nec dabo vobis fideiussores de directe, nec possim vobis signés ius super predictis..." que no reconeixerà els drets i testimonis que Llúria puga presentar per a provar que Calp i Altea són legalment seues, perquè de reconèixer-ho, Bernat quedaria com a perjur –periurus- i fals –bausatorum-. Per això, "...promitto vobis quod toto tempore vite pixi garrejabo vobiscum..." és a dir, promet enfrontar-se a Llúria i els seus descendents allà on calga. No obstant això, un detall fa que aquest document siga molt interessant per al desenvolupament d'aquesta causa en la frase "...confitens vobis quod rationibus supradictis dedistis et solvistis mihi decem milia solidorum bone mone-te Barchinone, perpetue de terno...". En aquesta frase queda clar que Roger podria solucionar aquest enfrontament si li hi hagués 10.000 sous a Sarrià, quantitat que representen els perjudicis ocasionats per la fracassada compra de Calp i Altea. Una quantitat que Sarrià denúncia que se li ha estat oferta i a la qual renúncia amb el terme "...in quibus renuncio excepcioni senar numerate peccunie...". Potser, aquesta podria haver estat la desitjada sortida negociada al conflicte, però sembla que Bernat no podia permetre que el seu adversari se sortís amb la seua amb una amistosa encaixada i una quantitat ridícula per a deixar el tema resolt i enterrat, que no arriba ni a la meitat dels diners que Sarrià havia ofert per a la compra.

Per a alguns autors clàssics de la historiografia com Jerònim Zurita, aquest enfrontament va ser qualificat de un "bàndol irreparable" de dos contendents els qui "certament es pot amb tota veritat afirmar que tots dos van ser dels més excel·lents i valerosos cavallers que va haver-hi en aquests temps" (Zurita 1976: IV, CXXV, 428). Uns altres, més objectius com Eufemià Fort i Cogul, ho qualifiquen de "diferències sense solució" (1966: 44).

El rei, en tenir coneixement d'aquest jurament, crida a capítol als dos nobles¹¹⁹ instant-los a l'imme-

diat cessament de les agressions i del mutu desafiament (Fullana 1923: 73-74; Cabezuelo 2023: 62). En obtenir una negativa a la seua ordre, Jaume II ordena a Bernat de Mediona, regent de la Procuració General a València, que investigue la denúncia presentada per Bernat de Sarrià amb l'encàrrec que si es demostrés que Llúria havia incorregut en illegalitat, l'almirall hauria de retornar els territoris (Pastor 1989: 67). En aquest terme, percebem que el rei s'inclina des del principi per donar suport a la causa de Sarrià, atés que ja havia reclamat a Jaspert la devolució dels territoris. Fins i tot, en la petició de recerca parla directament d'usurpació" utilitzant la frase "*dilecti nostri Bernardo de Serriano comitendo fuit exponatum coram nobis pro nobilis et dilectum nostrum Rogerius de Loria*"¹²⁰.

De la seua recerca només sabem el resultat, que va ser favorable a Roger de Llúria, per la qual cosa el monarca acaba lliurant els territoris castrals de Calp i Altea el 2 de desembre de l'any 1297, en una donació inter vivos i amb caràcter perpetu en franc i lliure alou, incloent-hi les salines, ports, peixateries i altres drets (Fullana 1923: 74 i 160 núm. IV; Gallofré 1968: núm. 374-375; Gutiérrez 1980: 42, doc. X) fent especial referència a la fidelitat de Llúria pels serveis prestats al seu pare i a la reina Na Constança (Pastor 1989: 68). Finalment, sembla que les acusacions de Bernat de Sarrià cauen en sac foradat, sent desestimades pel rei qui, com bé indica Jaume Pastor, no dona de primera mà, sinó que confirma¹²¹ la compra prèvia de totes dues poblacions efectuada per Llúria (1989: 68), la qual cosa li permetrà iniciar a l'any següent la fundació de sa Pobra medieval d'Ifac en els vessants de la roca calpina (Menéndez 2009; 2018).

No obstant això, el tancament del conflicte per Altea i Calp no redueix la tensió entre totes dues famílies. Com a veïns mal avinguts que eren, els desacords i violències se succeïen, una vegada mort l'almirall en 1305, amb la seua esposa Na Saurina d'Entença, les seues hereves, els seus tutors i els seus procuradors de la Casa de Llúria en una espiral d'eterna

118 Malgrat el delicat que suposava acusar de robatori i engany a tot un Almirall de la Corona d'Aragó, no pot deixar de prestar homenatge per les grans gestes de Roger amb la frase "...*Facio vobis homagium ore et manibus pro predictis...*" (Varios Autores 1989: 135, doc. n° 25).

119 ACA, RC, Reg. 91, f. 105v. 1292, març, 21.

120 ACA, RC, Reg. 91, ff. 59v-60r. 1292, febrer 24, Barcelona.

121 Dos dies més tard, el rei completava el paquet atorgant-li el nero i mixt imperi (Pastor 1990: 68).

malvolença¹²². En unes certes ocasions, el rei podrà mediar entre tots dos i solucionar la situació¹²³ com en la proposta real d'amollonament dels termes per a acabar amb les disputes¹²⁴. En unes altres, seran les espases les que parlen¹²⁵.

Amb aquest marc territorial i amb els seus negocis comercials oberts arran del període de pau, enxampen a Roger a Catalunya quan, el 18 de juny de 1291, el rei Alfons III va morir d'unes sobtades febres, sense deixar un fill primogènit, per la qual cosa la successió al tron d'Aragó i Sicília havia de procedir d'acord amb el que s'estableix, una vegada més, temps enrere per Pere III: si l'infant Jaume hagués arribat a ser rei d'Aragó, hauria hagut de cedir Sicília al seu germà menor, l'infant Frederic. L'arribada al tron aragonés de l'en altre temps rei de Sicília i la seua agressiva política en el front sícul, augurava la represa de les hostilitats amb França i el papat. Almenys, la reunificació de les dues corones en la persona de Jaume II d'Aragó (r. 1291-1327), retornava a Roger la situació antany desitjada que existia amb el seu amic i rei Pere III: tenir un únic senyor. Llúria, com a almirall de la Corona, acompanyarà al nou rei en el jurament de diversos senyors¹²⁶ com el ja esmentat Jaspert de Castellnou, Arnau de Corsaví o Dalmau de Castellnou; i en reunions diplomàtiques, com la realitzada a Calataiud per a entrevistar-se amb el rei Sanxo IV de Castella (r. 1284-1295) (Muntaner 1979: II, 36), on Llúria va participar en un torneig contra uns certs cava-

llers castellans com Berenguer Arnau d'Anguera, al qual derrota en la lliça aconseguint llevar-li el parany i ferint-li en la cara¹²⁷.

La restitució social de Roger. El casament amb Na Saurina d'Entença

La seua estada en territori aragonés també estava justificada per motius personals, malgrat que semblen importar-li molt el transport de tres vaixells carregats de blat que venien des de Sicília¹²⁸ (La Mantia 1990: II, 15-17, doc. VIII). En aquestes dates redacta a Lleida el seu primer testament ante mortem (Quintana 1922: V, I, 214-215; Lamboglia 2009-2010: 3), en el qual expressa clarament que desitja ser enterrat als peus del rei i amic Pere III en el Monestir de Santes Creus, una petició cridanera, atés que el projecte de trasllat del cos del monarca al seu lloc definitiu en Santes creus encara no estava planificat en aquest moment (Lamboglia 2009-2010: 267).

No obstant això, creiem que el seu principal motiu de la seua estada és entrevistar-se amb Berenguer d'Entença per a negociar¹²⁹ el casament amb la seua filla Saurina. És important indicar que Na Margarida Lancia mor l'any 1290 i per a llavors, el nostre personatge ja no és l'adolescent que s'uneix amb una noble siciliana, germana del seu fidel amic Corrado i companya d'exili, sinó que ens trobem davant un líder militar d'uns quaranta anys, senyor d'un ampli territori i invicte Almirall de la Corona d'Aragó. En aquests

- 122 Un cas realment cridaner és el “facere mutari” o intent de modificació, per part de Sarrià, del curs del riu Algar que regava els camps d'Altea amb la condició de perjudicar els Llúria, els qui aconsegueixen impedir el fet, després d'una “querula insinuacione” davant el rei Jaume II (ACA, C, reg. 168, ff. 243r.-v. 1319, desembre, 26. Tarragona) (Cabezuelo 2023: 53 i 327, doc 12).
- 123 En 1312, el rei facilita que Sarrià compre les alqueries d'Albalat i Beniema, en els termes de Polop i d'Altea, posseïdes per la família Escrivà, sobre les quals també s'havien interessat els procuradors de la Casa de Llúria (ACA, RC, Reg. 209, f. 149v. 1312, abril, 27).
- 124 ACA, RC, Reg. 146, f. 103r. 1311, abril, 5; Reg. 149, f. 183r. 1312, maig, 1 i f. 184v. (mateixa data i registre); Reg. 153, ff. 12r.-v. 1313, maig, 15). Les fites van ser instal·lades en 1320 i es veu que van ser destruïts pels hereus de l'almirall en 1321, segons consta en una denúncia interposada per Sarrià (ACA, RC, Reg. 173, ff. 182v.-183r. 1321, juliol, 8) (Cabezuelo 2023: 64).
- 125 Jose Vicente Cabezuelo recull en la seua monografia alguns episodis molt interessants que mesuren a la perfecció el grau de tensió existent en el territori (2023: 55 i 63). Per exemple, en 1320, Sarrià va envair les possessions del fill de l'almirall, Berenguer Roger, saquejant una alqueria del terme d'Altea amb deu homes a cavall i una host de peons a atacar, sense existir cap raó (ACA, RC, Reg. 169, f. 20r. 1320, febrer, 13), fet pel qual va ser représ durament pel rei, indicant que ja no tenia edat per a actuar de manera tan poc reflexiva (ACA, RC, Reg. 245, ff. 263v.-264r. 1320, febrer, 15).
- 126 ACA, RC, Reg. 55, f. 23r. 1291, agost 27.
- 127 “...e l'almirall deri'l pero l'elm, que l'elm volà del cap més de dues astes de llança llun, e la llança féu més de cent peces. E al ferir que féu l'elm, avantà tan fort a la cara del dit En Berenguer Arnau, que tot lo nas li fonyà, en tal manera que null temps puis no en fo adret; e encara per lo mel de la cara e per les celles, que tot corec en sang...” (Muntaner 1979: II, 41).
- 128 ACA, RC, Reg. 90, f. 1v.
- 129 ACSCX, I-2. 1291, juliol 31, Barcelona.

moments, amb la desaparició del rei Pere III, el seu amic i capdavanter, Roger precisa que la seua estrella continue sòlida en el firmament cortesà i que la seua influència no decaiga, malgrat els rumors de corrupció i l'ascens d'altres militars, com hem vist, en el cas de Bernat de Sarrià. La seua restitució militar i territorial ja l'hem vist en les campanyes a Sicília i en l'expansió territorial del seu senyoriu dirimit amb el dur enfrontament amb Bernat de Sarrià. Per tant, Llúria es troba en el zenit de la seua carrera i acabat d'enviduar amb un fill home i tres filles. Sens dubte, un gran partit.

En el seu moment, el seu primer matrimoni no va generar reticències en el rei Jaume I, encara que sí la seua residència, com ja hem vist. La insistència del rei que consolidés la seua fidelitat i lleialtat a la corona a través de l'establiment en el Regne de València va ser una de les seues preocupacions i motiu d'enfrontaments amb el seu fill, el llavors infant Pere. Casar amb una donzella siciliana emparentada amb la casa regnant a Sicília no hauria estat la millor opció per al monarca, d'aquí ve que insistís en el tema de la residència. Ara, assentat i madur, ple de facultats, decidida una "valencianització" de la seua identitat (García 1991: 69), convenia buscar un casament més polític que, alhora, potenciés la seua influència en la cort aragonesa i li permetés augmentar els seus dominis en el regne de València. Poques famílies podien comptar amb beutats que unissen totes dues exigències. En concret, només hi havia una: Saurina d'Entença i Montcada.

Saurina era filla del Comte Berenguer V d'Entença i de la dama Galbors de Montcada, sent una de les famílies més influents i poderoses en el Regne de València, consolidada pels heroics fets d'armes del seu avi Bernat Guillem d'Entença, cosí del rei Jaume I i peça clau per a la resolució de la batalla de Anisha en 1237 -la Enesa clàssica i actual Puig de Santa Maria- l'únic gran enfrontament directe, amb els defensors andalusins de Madinat Balansiyya (València), on aconsegueix gran renom en morir defensant la plaça (Soldevila 2008: 52), trobant-se actualment enterrat a l'església del monestir que la seua neta Saurina i la seua besneta Margarida construïran en honor a les seues accions.

A més, Saurina és parent d'importants figures de la política aragonesa d'aquest moment, com el conegut

Berenguer d'Entença i Montcada, company d'armes de Roger de Llúria a Sicília a la fi del segle XIII i cap de Companyia Catalana d'Orient en 1304, després que Miquel IX Paleòleg, fill de l'Emperador de Bizanci, assassinés al seu anterior cap, Roger de Flor. També era familiar seu Guillem d'Entença, sisé baró i últim de la saga en morir sense descendència en 1321. Un altre familiar destacat en la família va ser Gombau d'Entença, cinqué baró de la casa, que va assistir a Jaume I en la conquesta de València i va ser tutor legal dels fills de l'almirall després de la seua mort en 1305. Però potser, la més important de la família seria la seua cosina Teresa d'Entença, filla de Gombau, que va ser Comtessa d'Urgell en succeir a Ermengol X i es va unir en matrimoni l'any 1314 amb el qual arribaria a ser el rei Alfons IV (r. 1327-1336), no podent exercir de reina en morir uns dies abans de la coronació del seu marit en 1327, sent la mare del futur Pere IV el Cerimoniós.

Com veiem, el seu ascendent impremta amb el mateix Jaume I. Excepte la família directa del rei, només els Entença podien equiparar-se en posició en la cort i influència tant en el polític i social com en el militar. Per tant, per totes dues parts conflueixen interessos comuns. D'una banda, Llúria emparentava amb la família més pròxima al rei, la qual cosa garanteix la seua posició i la dels seus fills. Per un altre, els Entença s'unien al braç militar del regne, aquell que havia eixamplat els límits de la Corona cap al Mediterrani i posseïa grans territoris tant a València com a Sicília, que ara caldria sumar les aportades per Saurina que, no sent especialment extenses, sí que eren políticament significatives, com per exemple és el Puig de Santa Maria, enclavament espiritual i polític del Regne i unit a la família Entença des de la mort de Bernat Guillem en 1237.

Així consta en l'acord de matrimoni¹³⁰ formalitzat entre Berenguer d'Entença amb Roger de Llúria el 31 de juliol de 1291 (Fullana 1923: 67) (Fig. 31), on el primer es compromet a lliurar en matrimoni a Saurina, acompanyant-la amb 5.000 florins d'or així com el castell, lloc, terme, jurisdicció, rendes i drets del Puig –"impignorabimus vobis specialiter castrum nostrum de Podio Sancte Marie cum villa eiusdem castri et [...] pertinenciis et iuribus suis, et cum hominibus et feminis"-; mentre que el segon afegiria a aquesta quantitat la de 3.000 morabatins,

130 ACSCX, I-2. 1291, juliol 31. Barcelona.

així com el Castell de Seta, una de les seues primeres propietats en el Regne de València. Per tant, d'aquesta unió política i territorial sortirà un dels senyorius més poderosos de la primera meitat del segle XIII (Guinot 1993: 103) i clau per a entendre la creació i consolidació del Regne de València des de finals del segle XIII d'ara endavant.

Acabat el seu pla d'expansió territorial i comercial i amb una nova esposa, a inicis de l'any 1292, Llària va rebre ordre real d'embarcar-se de nou i equipar "cum festinacione" -preparatius urgents- una flota a València¹³¹ perquè estigués llesta a la fi del mes de març (La Mantia 1990: 84-85, doc. LXV; Lamboglia 2009-2010: 270). A la seua arribada a Sicília, el rei Jaume II ordena a Roger comandar una expe-

dició contra les illes de l'Egeu i en particular, contra Quios amb l'excusa d'atacar als feudataris angevins de Morea (Auguri i Musella 2000: 124), encara que realment es tracte d'un simple exercici de pirateria per a recuperar fons amb els quals portar unes armes sempre molt minvades.

El primer objectiu va ser el port de Malvasia (Quintana 1845: 50; Balaguer 1866: 8), al Peloponès, al sud-est d'Esparta (Planells, 2011: 256), per a dirigir-se després a Quios, assaltant les poblacions de Corone, Corfú, Candia i Chiarenza. Finalment, el mes d'octubre va tenir lloc un combat en Modone, enclavament situat en les proximitats de l'illa de Corfú, contra els grecs que s'havien organitzat per a tendir una emboscada.

Fig. 31: Contracte matrimonial del matrimoni de Roger de Llària i Na Saurina d'Entença. ACSCX, I-2. 1291, juliol 31. Barcelona.

131 ACA, RC, Reg. 91, f. 27r. 1292, febrer 12.

L'empresa per l'Egeu va durar fins a finals de l'hivern de 1294, quan el rei Jaume II va escriure a l'infant Frederic suspenent qualsevol acció bèl·lica contra els súbdits de l'emperador bizantí per a protegir el comerç del port de Barcelona¹³² (Lamboglia 2009-2010: 271). Paral·lelament, el rei Jaume II inicia un "secret negoci"¹³³ amb els membres de la Cúria de Roma, en tenir la seu vacant per absència de papa, per a organitzar una croada en Terra Santa, on el rei aragonés -acompanyat de Roger de Llúria- estaria com a Almirall i Capità General de l'Església "pro subsidio Terre Sancte, vel contra quoslibet hostes dicte Ecclesie seu rebelles" (Del Treppo 1964: 270; Ferrer 2005: 25; Hinojosa 2006: 179).

Rosanna Lamboglia recull en la seua tesi (2009-2010: 273-274) diversos assumptes menors que van tenir ocupat al nostre personatge entre els anys 1292 i 1294, on les intrigues de la cort siciliana retornen amb acusacions d'apropiació indeguda de propietats, com va ocórrer en el bosc de Rosarno (Fodale 2001: 201); l'interrogatori a l'és li sotmet pel feu de Novara¹³⁴ o la devolució de la vila de San Silvestro en el territori de Lentini¹³⁵ (La Mantia 1990: 283-284, doc. CCLXXXV).

El perfil diplomàtic de l'Almirall. El Tractat d'Anagni de 1295

A la fi de 1294, s'obre un període marcat pels successius intents de pau en el conflicte sicilià. Tretze anys de guerra frontal havien desgastat a totes les faccions del conflicte. A Roma, la crisi per la seu vacant i el fugaç nomenament de Celestí V (r. 1294) evidenciava la falta d'un Vicari de Crist, així que l'elecció de Bonifaci IV (r. 1294-1303) i l'acostament de la Cúria amb el monarca aragonés un any abans per a organitzar una croada en Terra Santa, permetia tenir unes certes esperances de solució.

Amb aquest clima, Bonifaci IV convoca un cim franc-angeví-aragonés en la localitat d'Anagni, seu del papa, on acudeixen l'infant Frederic, com a Lloc-tinent de la Corona a Sicília, acompanyat per Joan de

Prócida, Manfred Lancia i Roger de Llúria (Suárez 1976: 220; Lalinde 1979: 17; Mitre 2004: 284; Hinojosa 2006: 184; Planells 2011: 261). Sens dubte, els més beneficiats amb l'acord van ser Aragó i Roma (Fig. 32). Segons els termes de l'acord, signat el 5 de juny de 1295, el papa recuperava el control sobre el Regne de Sicília, alguna cosa que Jaume II no havia acabat d'acceptar del tot, malgrat que el clima constructiu amb Roma, així ho indicava. No obstant això, com planteja Rosanna Lamboglia (2009-2010: 277), per a restaurar el prestigi aragonés en l'escena internacional i escombrar definitivament la coalició anti-aragonesa que amenaçava la seua existència i que estava animada pel papat, Jaume II va pensar que una unió amb el papa -que li aixeca l'excomunió existent des de Pere III- podria conduir a la recuperació de les posicions momentàniament abandonades, ja que Aragó obtenia, les illes de Sardenya i Còrsega a través d'una clàusula secreta. Ara, l'acció política aragonesa afectava a tota la conca occidental del Mediterrani i entrava en conflicte amb els interessos de Pisa i Gènova, en primer lloc, sense perdre un àpex competitiu amb l'expansionisme angeví. França obté un suport militar contra Eduard I d'Anglaterra (r. 1272-1307) i els angevins l'acord matrimonial del rei d'Aragó amb Blanca d'Anjou, filla de Carles II, a més d'ajuda per a recuperar el regne de Sicília.

Fins i tot el nostre personatge sortiria beneficiat, malgrat que era conscient de la negativa siciliana als acords¹³⁶. Malgrat això, sembla obvi que van existir acostaments de Jaume II del papa per a fer-li canviar de postura. Prova d'això és que Bonifaci IV li va oferir a Llúria el títol de Príncep d'Erba i Querqueses (Kiesewetter 2001: 101; Lamboglia 2009-2010: 278; Planells 2011: 263), convertit en feu de l'almirall des de la seua presa en 1284, en una cerca per retirar als aragonesos de Sicília sense que el vegen com una pèrdua de territori en mantenir enclavaments perifèrics.

El problema fonamental de l'acord va radicar en la postura adoptada pel Parlament de Sicília, que va rebutjar de ple el tractat el 15 de gener de 1296, coronat rei a l'infant amb el nom de Frederic II de

132 ACA, RC, Reg. 261, f. 336.

133 ACA, RC, Reg. 252, f. 71r. 1293, abril 3, Barcelona.

134 ACA, RC, Reg. 96, 59r. 1293, setembre 30.

135 ACA, RC, Reg. 93, f. 316r. 1292, octubre 18.

136 Andreas Kiesewetter (2001: 101) i Rosanna Lamboglia (2009-2010: 278) recullen l'existència d'una trobada prèvia a Anagni, on Llúria hauria acompanyat a l'infant Frederic a una reunió amb el papa Bonifaci IV en la localitat de Valmontone el 30 de maig de 1295 en la qual hauria declarat la impracticabilitat de la qüestió de la restitució de Sicília a l'Església.

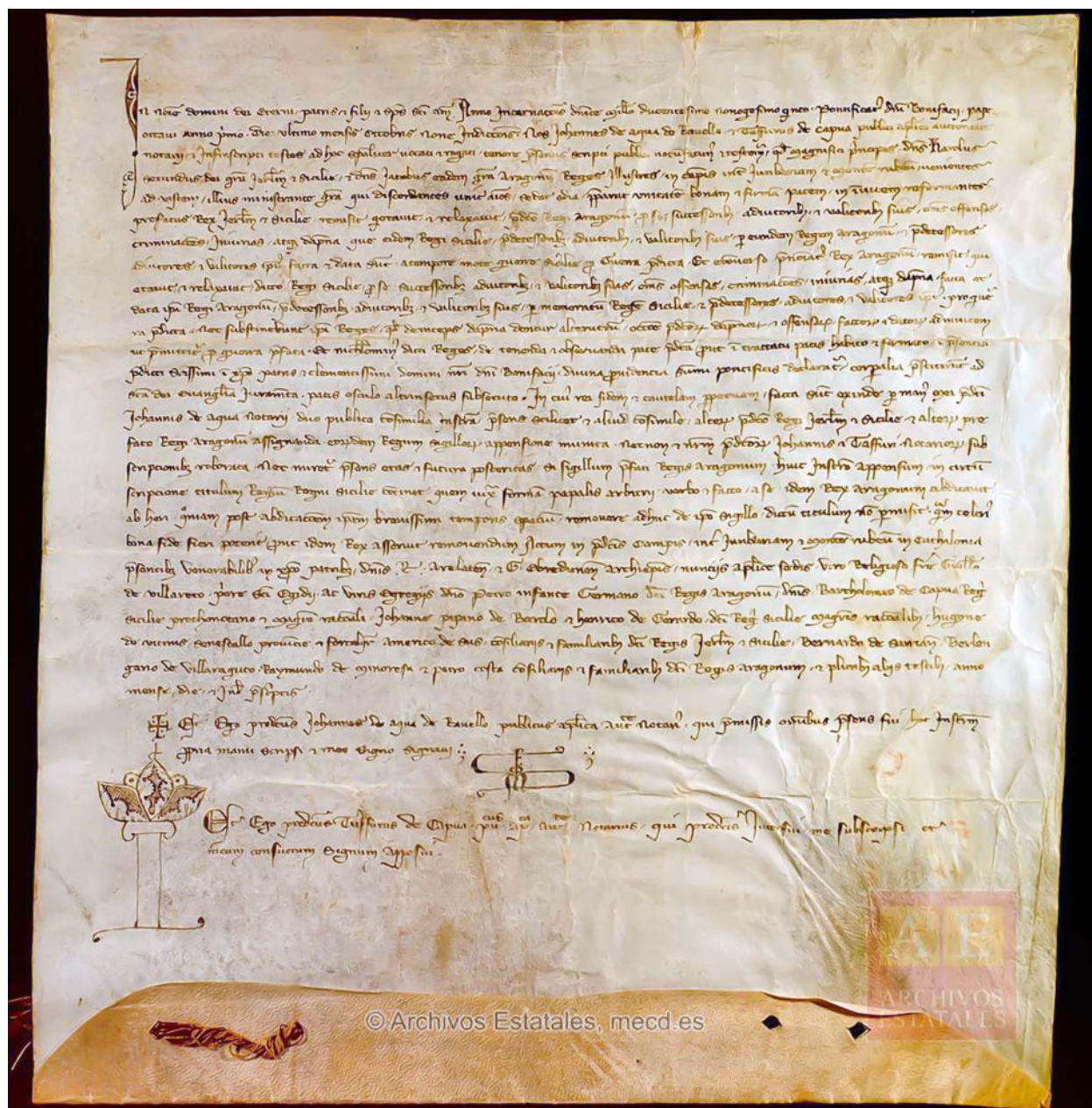

Fig. 32: Ratificació del Tractat d'Anagni del 5 de juny de 1295 pel rei Jaume II. ACA, RC, Pergamins Jaume II, Sèrie general, 569.

Sicília (r. 1296-1337) el 25 de març de 1296 a Palerm (Muntaner 1979: II, 46; Amari 1990: I, 491; Hinojosa 2006: 185). Bonifaci IV ho va intentar tot per a convèncer-ho, fins i tot li va oferir el casament amb Caterina Courtenay, filla de Felip IV de França i neboda de Baldoví II, emperador de Constantinoble, donant-li també el títol d'emperador d'Orient, encara que precisa que atés que l'Imperi d'Orient no existia, ja que està ocupat per Andrònic Paleò-

leg, caldrà conquistar-ho amb les armes (Balaguer 1861: 14; Hinojosa 2006: 184). La proposta obté un rotund no per part de l'infant¹³⁷.

Amb la negativa siciliana, el tractat va ser condemnat a la ruptura i la represa de les hostilitats. Per al nostre personatge es va plantejar una situació difícil, ja que, com a Almirall de la Corona d'Aragó, el seu rei i senyor li ordenava ajudar a reconquerir el

137 Altres protagonistes d'aquesta proposta, com la mateixa Caterina, ho qualifica de la unió "d'una princesa sense terra amb un príncep sense terra per a construir la seua fortuna" (Planells 2011: 263; Runciman 2012: 271).

territori als seus antics enemics, invasors de la seua terra natal. Si fos poc el dilema, Llúria va contribuir decisivament a la coronació de Frederic II, qui el va nomenar Almirall de la flota siciliana (Balaguer 1861: 22) mantenint tant la magistratura de l'almirallat de la qual havia estat investit com les possessions sicilianes adquirides prèviament. Novament, Llúria tornava a tenir dos senyors i dues lleialtats.

Un món de lleialtats trobades. Servei i traïció sota el servei de Frederic II de Sicília

Mantenir totes dues lleialtats no anava a ser fàcil per Llúria. Sicília volia actuar de manera independent, atés que tots li havien relegat a un escenari d'acords entre potències, però sense comptar amb l'opinió del poble sicilià. En opinió de Rosanna Lamboglia, és possible que Roger cregués que tenia capacitat per a influir en el rei i convèncer-lo que la situació siciliana havia d'anar de bracet de Jaume II d'Aragó, com havia estat en temps enrere (2009-2010: 281). Llúria no podia imaginar-se una Sicília separada d'Aragó, i mai s'havia plantejat la qüestió de si lluitava per o per una altra, ja que la idea d'una Sicília independent va ser una idea fomentada per la historiografia decimonònica que va generar un relat a la mesura dels esdeveniments ocorreguts després, més que existís una consciència dels qui van actuar i van viure el context sincrònic a 1296 (Lamboglia 2009-2010: 284).

No obstant això, el rei no es deixava guiar pel seu conseller i va mostrar una voluntat ferma d'emancipar-se dels seus antics consellers com Roger i confiar en la figura d'altres nobles, més proclius a defensar en exclusiva la causa siciliana, com Balasc d'Alagó, noble català descendent d'un dels cavallers més pròxims al rei Jaume I durant la conquesta de l'antic Regne de València, que havia estat nomenat Baró de Sinopoli (Fodale 2001: 200).

Malgrat que la desconfiança augmenta entre tots dos, Roger es posa al capdavant del nou exèrcit sicilià en una campanya terrestre per a aconseguir l'adhesió i lleialtat de les poblacions de Calàbria, prenent Reggio i Squillace, presa per Balasc d'Alagó. El rei decideix anar cap a Catanzaro, malgrat l'oposició de l'almirall,

més tendent a dirigir-se cap a Crotone (Lamboglia 2009-2010: 283). Les dissensions en el si de l'alt comandament revelen una posició de feblesa de Llúria fins ara desconeguda (Speciale 1727: lib. III, caps. IX-XI). Acceptant la decisió del rei, Roger avança fins a Rocca Imperiale, i després cap a Policoro, on es va apropiat de 100 cavalls i dels queviures de l'exèrcit angeví (Auguri i Musella 2000: 137-223; Planells 2011: 269). Una vegada pres Catanzaro on el rei deixa a Balasc d'Alagó, Roger es dirigeix cap a l'Adriàtic per a saquejar la costa i descendir fins a Rocca Imperiale per a batre a les tropes angevines que assetjaven la ciutat, comandades per Jean de Montfort, Capità General de Carles II (Lamboglia 2009-2010: 284).

Posteriorment, acompanya al rei Frederic en la conquesta de Santa Severina i Rossano i de les terres veïnes del Val di Crati. No obstant això, el distanciament amb el seu almirall i conseller és cada vegada major i la ruptura es fa realitat en 1297 quan el monarca es nega a anar a una reunió propiciada per Roger en el seu feu de l'illa d'Ischia¹³⁸ per a cridar a l'ordre al monarca sicilià i que s'avingués a complir les clàusules del tractat d'Anagni. Aquest conat de reunió, a part del mateix convenciment de Roger d'una "Sicília amb Aragó", també va estar encoratjat per les pressions exercides per Jaume II al nostre personatge, amenaçant-li el 16 de gener de 1298 amb privar-li de tots els seus feus valencians¹³⁹ (Kiesewetter 2001: 202; Lamboglia 2009-2010: 285).

La sortida de Sicília s'escenifica amb la cessió de l'administració de les seues propietats sícules al seu nebot Giovanni di Llúria i comandat el seguici que acompanyava fins a Roma a la reina Constança, la seua gran valedora i amiga, àvia de Jaume II per a assistir a la coronació del monarca aragonés com a rei de Còrsega i Sardenya en compliment dels acords d'Anagni. Poc després, el seu nebot Giovanni s'alça en rebel·lia contra Frederic i el monarca li expropia a l'almirall tots els béns existents en el regne de Sicília. Algunes de les seues propietats, com la baronia de Ficarra, en la magistratura de Castrogiovanni, Val Demone i Malacii, el rei les hi va lliurar a Balasc d'Alagó¹⁴⁰. Llúria va ser declarat per Frederic com "rebellis et proditoris nostri et ob prodicio-nis crimen per eum maiestatem nostram commis-

138 ACA, RC, Reg. 321, f. 59r. 1297, abril 13.

139 ACA, RC, Reg. 321, f. 26v.

140 ACA, RC, Reg. 287, f. 38v.

sum”¹⁴¹ i acusat de traïció a inicis de 1298¹⁴², sota els càrrecs de ruptura de l’homenatge feudal i del sagrament de lleialtat al qual Llària estava obligat com a vassall de les terres sicilianes, delictes de traïció i lesa majestat contra la persona del rei i els sicilians, el de conspiració contra la Corona en aliar-se Roger amb els seus enemics i, finalment, el càrrec d’haver emprés, la guerra contra el poble sicilià, secundant-se en el fet que podia procurar la pèrdua, i de l’honor i del Regne de Sicília.

Les victòries de Capo d’Orlando i Ponza. L’armada contra Sicília i l’aliança angevina

A Roma, Roger percep que el seu rei i senyor està organitzant una flota a Barcelona amb les benediccions papals per a atacar Sicília i sotmetre a Frederic (Carucci 1934: 539-540, doc. CDXXXVII) per la qual ja havia rebut nombrosos rebuts, que van ser considerats per Jaume II com a insuficients, sent un excellent pretext per a dilatar la guerra contra Frederic¹⁴³ (Lamboglia 2009-2010: 290). El rei aragonés li restitueix en la magistratura d’Almirall de “omnium regnorum nostrorum et comitatum”¹⁴⁴ -eliminant, òbviament, *et Sicilie*- del qual havia estat privat pel monarca sicilià (Fullana 1923: 87, nota núm. 3, Lamboglia 2009-2010: 287). Per part seua, el papa Bonifaci IV li investeix amb el càrrec de Vicealmirall de l’Església Romana, i li concedeix en feu el Castell d’Aci (Fig. 33), que pertanyia a l’església de Catània (Kiesewetter 2001: 102) i li fa lliurament d’unes galeres dotades de tropes angevines ancorades en el port de Nàpols.

La primera incursió militar amb suport angeví i benedicció papal es va produir en Catanzaro, l’en altre temps, motiu de disputa per la seua presa amb el rei Frederic. El resultat per al nostre personatge va ser molt negatiu, ja que van ser derrotats i fins i tot el mateix Llària va ser ferit i obligat a refugiar-se en Badolato (Amari 1990: 520; Lamboglia 2009-2010: 290; Planells, 2011: 279). Una vegada recuperat, part cap a Barcelona per a unir-se a una flota aragonesa de 80 naus que s’estava armant a València (Auguri i Musella, 2000: 85). En aquesta ex-

pedició el rei aragonés no acompanyarà inicialment al nostre personatge, ocupat en la conquesta del regne de Múrcia, atorgant a Llària plens poders¹⁴⁵ referent a les maniobres militars, reclutament d’homes i mitjans, així com a la recaptació de les sumes necessàries per a posar-ho tot en marxa. La flota angeví-aragonesa al comandament de Roger de Llària i de Robert d’Anjou, fill de Carles II va prendre les ciutats de Patti i Milazzo, posant lloc a Siracusa el 21 de setembre de 1298 amb resultat infructuós, que a més va portar la captura del nebot de l’almirall, Giovanni di Llària i Giacomo Rocca que van ser decapitats per ordre del rei (Rodgers 1939: 139; Quatrighio 1991: 53; Kiesewetter 2001: 102; Lamboglia 2009-2010: 296; Planells 2011: 281).

Fig. 33: Castell d’Aci a l’illa de Sicília, que va ser propietat de Roger de Llària i de la seua família.

Fig. 34: Vista aèria de Capo d’Orlando, lloc de la victòria de Roger de Llària sobre els sicilians en 1299.

141 ACA, RC, P, n. 854.

142 ACA, RC, P, n. 1003. 1298, febrer 9, Palermo.

143 ACA, RC, CR, n. 10179. 1298, març 28.

144 ACA, RC, Reg. 195, ff. 8r-10r. 1297, abril 2.

145 ACA, RC, Reg. 256, f. 2v.

A principis de 1299, es reprenen les hostilitats i la flota parteix des de Nàpols per a arribar el 4 de juliol a l'altura de Capo d'Orlando (Fig. 34), on Llúria bat a la flota siciliana dirigida per Corrado Doria (Lamboglia 2009-2010: 301) després de tres llargs dies, en els quals va utilitzar una estratègia molt similar a l'empleada en Castellammare di Stabia en 1284, atraient a les tarides sicilianes i guardant diverses galeres en reserva per a acabar desarborant les seues naus i capturant un alt número d'elles (Pryor 1983: 208), mentre la nau capitana, en la qual es trobava el rei Frederic, aconsegueix fugir del camp de batalla.

Tornant a mostrar el seu geni militar d'antany, Capo d'Orlando serà una gran victòria naval que ha estat considerada per la historiografia com un emblema perquè va ser la seua primera victòria sota un nou estendard angeví que, tradicionalment, havia caigut sistemàticament sota la bota de l'almirall i perquè havia estat la primera derrota dels sicilians, el símbol de la traïció del seu paísà (Quintana 1809: 137; Runciman 1997: 355; Abbate 1998: 102; Pui-gardines: 2000: 216; Sciacca 2004: 227; Hinojosa 2006: 187; Ciucciovino 2007: 17; Ciccardini 2009: 86; Lamboglia 2009-2010: 298). No obstant això, malgrat el que es puga pensar no canvia els plans de Jaume II, obstinat a complir els acords d'Anagni i lliurar-los Sicília als Anjou.

L'escenari que deixa Capo d'Orlando és inicialment contrari a la causa siciliana. La nova unió de forces angeví-aragoneses provoca la caiguda successiva d'Ischia, Capri i Prócida. Roger apresta les seues galeres en les drassanes de Salern (Carucci 1934: 654-655, doc. DLII; Lamboglia 209-2010: 303) i es llança a recuperar les seues possessions perdudes de Castiglione, Roccela, Placa i Francavilla, mentre Robert d'Anjou conquista Aderno, Patern i Buccheri. A continuació, uneixen les seues forces i ocupen Palagonia i assetgen Adeone i Chiaramonte la qual, donada la seua gran resistència, una vegada conquistada, va ser saquejada i bona part dels seus ciutadans aniquilats (Blackman 2002: 164; Planells 2011: 289).

No obstant això, a la fi del 1299 els dos bàndols s'enfronten en Busetto Palizzolo¹⁴⁶, també anomenada Batalla de Falconara (Mariana i Gebhart, 1862: III, 601; Ballesteros 1943: 205; Suárez 1976: 220) (Fig. 35), entre les poblacions de Marsala i Trapani, on

els sicilians baten a les forces angeví-aragoneses – Llúria no va participar en la batalla- considerat per les fonts sícules com el combat més important de la Guerra del Vespre, ja que permet recuperar la confiança entre els sicilians d'aconseguir la victòria i a desitjada independència (Auguri i Musella 2000: 153-154; Hinojosa 2006: 187).

La derrota en Busetto Palizzolo sembla convèncer el papa Bonifaci VIII de seguir les indicacions de Roger, qui considera que Sicília només cauria si hi havia una conquesta ràpida i amb molts efectius. En cas contrari, el conflicte podria allargar-se i desgastar els esforços del front aliat. Precisament, l'habitual escassetat de fons fa que la coalició es prenga un temps per a reunir diners i voluntats. En aquest temps, el papa Bonifaci VIII, aporta les almoines que milers de fidels lliuraven a la Santa Seu amb motiu de l'Any Sant de 1300 (Planells 2010: 294). Carles II d'Anjou, assumeix el compromís de recompensar a Roger pels seus serveis, concedint-li el títol de comte de les illes de Malta i de Goig (Auguri i Musella 2000: 154).

Els esforços financers i logístics de la coalició donen els seus fruits amb una poderosa flota que localitza als sicilians a l'illa de Zannone –enfront de Terracina i Gaeta- entrant en batalla amb ells el 14 de juliol de 1300 on es produeix una dolorosa derrota siciliana en Ponza, que serà la penúltima perla del geni militar de Llúria, aconseguint que caiguessen presoners tota la plana major de l'alt comandament sicilià (Quintana 1809: 129; Tomacelli 1847: II, 442; Runciman 1997: 346; Hinojosa 2006: 187; Planells 2011: 296). La victòria en Ponza, podent ser determinant, no resol la presa de Sicília, ja que Frederic continua resistint en algunes ciutats claus, com Messina, que aguanta el setge de Robert d'Anjou arribant fins i tot a trencar el cercol en algunes ocasions.

La fi del conflicte sicilià i la Pau de Caltabellotta de 1302

Finalment, davant el mutu esgotament de recursos, s'estableix una treva de sis mesos en Siracusa, que només sembla servir perquè totes dues forces es reorganitzen i reforcen. En concret la coalició angeví-aragonesa rep l'aportació d'un exèrcit de 50.000 homes al comandament de Carles de Valois, tercer

146 Tradicionalment, ha estat denominada com a Batalla de Falconara, i que recentment, Antonio J. Planells, ha convertit en la Batalla de Busetto Palizzolo, un lloc situat a 20 quilòmetres i que sembla el lloc més probable de l'enfrontament (2011: 292).

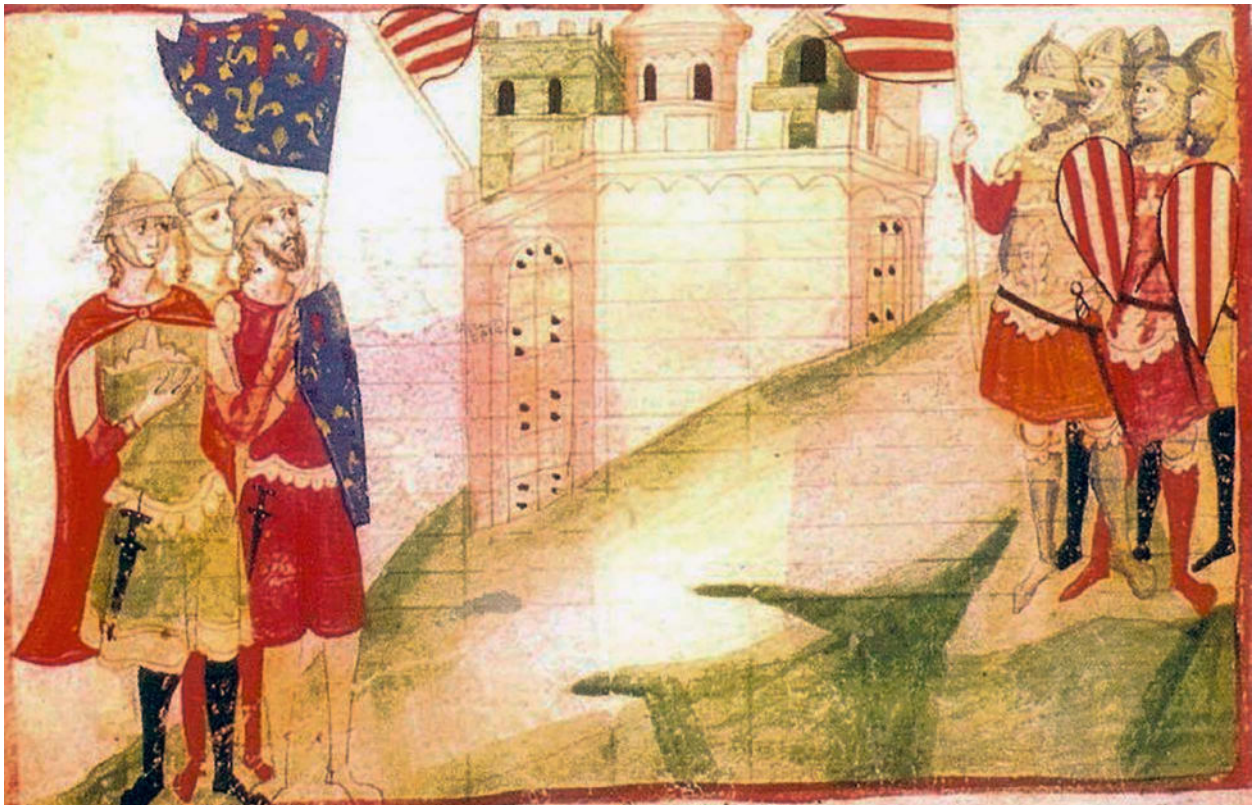

Fig. 35: Felip de Tàrent i Frederic III de Sicília en la batalla de Falconara de 1299 en la Crònica de Giovanni Villani, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Chig. L.VIII.296. Segle XIV.

fill de Felip III i fundador d'una llarga dinastia a França (Abbate 1998: 102; Planells 2011: 299). Les forces de Robert d'Anjou i les de Valois conformen, unides, la força militar reclamada tantes vegades en el passat per Llúria per a la presa de Sicília.

L'exèrcit desembarca en la costa de Termini, però l'absència d'un enemic que aparega en el camp de batalla, dona peu a l'inici d'una guerra de guerrilles que no resol res i només provoca desgast a l'exèrcit angeví. Els episodis de Corleone i Sciacca (Pagà 1835: 389; Franchi i Rocco 1985: 32) i la falta de mobilitat de les tropes, encallades a la platja sine die, provoca que en el contingent aparega la malària i les febres amb la consegüent pèrdua d'efectius. La malaltia i el mal proveïment minen la resistència que acaba amb la proposta francesa d'una entrevista entre Carles de Valois i Frederic, en la qual també participen el príncep Robert d'Anjou i el mateix Llúria entre altres nobles i capitans de tots dos bàndols (Hinojosa 2006: 234; Planells 2011: 301). Crida l'atenció que el monarca sicilià permetés que Roger estigués en la reunió i que fins i tot, poguera

parlar, atès que encara estava obert el procés per traïció i en diverses cartes¹⁴⁷ al rei Jaume II mantenia que res havia de negociar amb algú que continuava sent un traïdor.

Les negociacions van començar el 24 d'agost i el 29 es va redactar un tractat de pau que el dia 31 d'agost de 1302 serà signat i jurat per totes dues parts, en la localitat de Caltabellotta (Fig. 36), lloc històricament unit a la independència siciliana (Suárez 1976, 622; Franchi i Rocco 1985; Amari 1990; I, 610-612; Runciman 1997: 358; Abbate 1998: 102; Auguri i Musella 2000, 114; Backman 2002: 336; Belart 2006: 180; Guicciardini 2006: 473). Segons els acords establerts, Frederic és reconegut com a sobirà absolut i independent de Sicília durant la seua vida natural, sota el títol de "Rei de Trinària", la qual cosa implicava, l'acceptació del seu domini papal sobre Sicília (Lamboglia 2009-2010: 307).

A la seua mort, el regne passarà a les mans dels angevins. Aquest fet s'assegurarà amb el matrimoni de Frederic amb la filla del rei Carles, N'Eleonor.

147 ACA, RC, CR, n. 10251, s.d., agost 8.

Fig. 36: Vista de la població de Caltabellotta, a Itàlia, seu de l'acord que va segellar la pau el 31 d'agost de 1302, amb la participació de Roger de Llúria.

D'altra banda, Frederic restituirà les seues terres de Calàbria a Carles d'Anjou i els angevins retornaran les terres ocupades a Sicília. Finalment, els feudataris que es van rebellar durant la contesa i havien perdut els seus feus, els recuperaran, excepció feta a alguns senyors com Llúria, al qual se'l reconeix la seua possessió del castell d'Acì lliurat pel papa (Balaguer 1861: 26; *Renda 2003: II, 507; Planells 2011: 303).

Amb Caltabellotta es tanca un dels conflictes més durs i complexos de l'edat mitjana al Mediterrani. No serà l'últim, per descomptat, però aquest enfrontament, cru per moments; on es branda l'acerada espasa de la venjança en uns altres; on subjau en el fons, l'eterna lluita pel control del mare clausum, no sembla deixar contents a ningú. Potser si algú pot clamar victòria és la Corona d'Aragó, que en aquests anys ha passat d'estar absent a allotjar els seus reals en el centre del Mediterrani, convertint-se en una potència amb la qual caldrà batre's el coure a l'hora de repartir les parcelles de poder.

L'últim servei de l'Almirall. La defensa de Cocentaina en 1304

Amb el conflicte sicilià resolt en 1302, trobem al nostre personatge residint a Nàpols, ocupat en les seues possessions en el comtat d'Acerno i en les seues possessions en la seua terra natal de Lucània i Calàbria. Lamboglia dedueix que podria haver dissenyat un pla militar beneït per la Santa Seu, similar

al realitzat a l'Egeu, per a sotmetre a algunes ciutats en el Mediterrani Oriental, com Alexandria i el Caire (2009-2010: 311), que després es va quedar en la realització d'incursions "habituals" per la costa tunisiana en els anys 1303-1304.

La seua estada a Nàpols es va allargar fins a l'estiu de 1304, quan viatja a Sicília per a reconciliar-se amb el rei Frederic, qui retira l'acusació de traïció i li encarrega la missió diplomàtica facilitar un acostament entre Sicília i la Corona d'Aragó¹⁴⁸ (Scarlatà 1993: 226-228, doc. 249; Lamboglia 2009-2010: 314) amb els capítols d'un pla per a conquerir l'anomenada Romania, les terres d'Orient¹⁴⁹ (Rubió 2001: 13-14. doc. XII). En el seu viatge per a complir la missió el juliol de 1304, canvia de rumb, li lliura les cartes del rei sicilià a un tal Guillem de Frexe¹⁵⁰ (Rubió 2001: 11-12. doc. XI) i es dirigeix al seu feu a Alcoi i Cocentaina, en assabentar-se que el seu fill Robert havia mort prematurament a l'edat de nou anys (Fullana 1923: 90).

Roger arriba a Alcoi a mitjan mes d'agost de 1304, a punt de complir els seixanta anys, en les albrors de l'últim conflicte bèl·lic al qual farà front en la seua vida. Era una petita parada tècnica en els seus dominis per a preparar la marxa a Barcelona per a entrevistar-se amb el rei Jaume II i complir així amb la paraula donada al monarca sicilià. No obstant això, el nostre personatge serà protagonista directe d'un dels episodis bèl·lics més recordats en el nostre territori i que el mateix Llúria va glossar en una carta¹⁵¹ al rei Jaume II explicant el succeït i que va estudiar Maria Teresa Ferrer i Mallol en un article sobre l'atac nasrí a la vila de Cocentaina (2002: 53-150).

Les relacions de la Corona d'Aragó amb el regne nasrí de Granada havien estat relativament bones durant els primers anys del segle XIV, pese al suport granadí per a evitar la conquesta aragonesa del regne de Múrcia per part de Jaume II i a les seues dissensions amb la Corona de Castella. Quan Muhammad III (r. 1302-1309) arriba al tron granadí, la situació canvia, aconseguint un acord de pau amb els castellans i una mínima treva amb la Corona d'Aragó, detectant-se furtives incursions de petits

148 ACA, RC, CR, cj. 16, n. 2111. 1300, juny 20.

149 ACA, RC, Reg. 335, f. 312r.

150 ACA, RC, Reg. 335, ff. 313v-314r.

151 ACA, RC, CR Jaume II, caixa 122, nom. 1479. 1304, setembre, 3. Cocentaina (Ferrer 2002: 116-120 doc. 19).

grups de granadins que van ocasionar uns certs excessos que van obligar el rei aragonés a emprendre una sèrie d'expedicions de càstig en territori granadí en les quals va comptar amb un contingent de cavalleria nord-africà al comandament d'Alabbas ben Rahu, que era un descendent de la casa reial dels benimerins de Fes (Ferrer 2002: 56)

Estant al servei del monarca aragonés, el capità marroquí es comprometia a fer la guerra contra Castella i Granada deixant a quatre dels seus fills com a ostatges d'Aragó. A canvi, Jaume II li va lliurar els castells de Negra, Lorquí i Ceutí per a l'allotjament de les seues tropes. La satisfacció del monarca era gran al principi amb aquest acord quan Alabbas ben Rahu realitza una expedició de saqueig a Conca i torna amb gran botí en caps de bestiar, però no pensaven igual molts dels nobles i càrrecs que s'anaven trobant amb els mercenaris fins que es van instal·lar en el raval de Xàtiva davant la negativa cristiana d'allotjar-se dins de la ciutat (Ferrer 2002: 56). Els informes que arribaven a la cort eren molt negatius sobre l'actitud i comportament de les tropes marroquines en sòl aragonés. Per exemple, el Procurador del Regne de València, Bertran de Canelles el qualifica en una carta de "molt mal hom".

La decisió de respectar una treva acordada amb Castella el maig de 1304 donant ordre Alabbas ben Rahu que no es mogué ni ataqués poblacions castellanes, enerva a les tropes marroquines que no permeten el control de les autoritats nomenades pel rei aragonés que a més, detecten amb preocupació unes certes trobades secretes del capità marroquí amb enviats del rei Muhammad III de Granada.

D'altra banda, l'estada del contingent marroquí en Xàtiva havia atret una enorme multitud de musulmans que veien en el cap mercenari al seu llibertador i qui els portaria de retorn a la costa nord-africana. En els ravals de la ciutat xativina s'acumulaven milers d'acòlits que després d'escoltar a Ben Rahu, venien les seues cases i propietats i es preparaven per a la marxa.

Alabbas continuava mantenint enfront de les autoritats una fingida lleialtat a la corona aragonesa, però les seues paraules i actes no convidaven a la calma. Per això, el rei decideix manar als templers perquè obliguen a Alabbas a quedar-se en sòl aragonés i complir amb els pactes en el contracte. La tensió en la zona augmenta quan les autoritats de-

tecten l'arribada a Xàtiva de predicadors que parlaben obertament de rebel·lió. Un dels més destacats va ser Alhaig, que va ser acusat de sedició l'11 de març de 1304 i reclòs al Castell de Gallinera on va confessar haver parlat de prendre els principals castells del regne (Ferrer 2002: 58). Malgrat això, el rei l'allibera uns dies més tard com a mesura de gràcia i per a rebaixar la tensió, atés que el seu empresonament havia sol·levat als milers de musulmans concentrats als voltants de Xàtiva.

L'arribada dels templers al comandament de Pere de Montagut a Xàtiva serveix per a trobar-se amb els genets de Alabbas i junts dirigir-se cap a Múrcia per a emprendre una expedició de càstig per les poblacions de Zurgena, Vera, Overa i Huercal. Una vegada acabada, el rei dona ordre novament de parar malgrat l'opinió contrària del Mestre del Temple. Fins i tot, el rei arriba a felicitar el capità marroquí pels seus assoliments en batalla. Granada va respondre a aquest atac per mar, amb una flota que va atacar i va saquejar Vila joiosa el maig de 1304, destruint la vila que estava aixecant l'al·mirall Bernat de Sarrià en els seus dominis des de l'any 1300 (Ferrer 2002: 61; Galiana 2010: 13-16; Menéndez 2011: 222-242), deixant-se veure també en les terres de Roger a Calp, a Cullera, Gandia, València i a Alacant.

L'atac nasrí només va servir per a incrementar la tensió i el recel a tot musulmà que es mogué en l'àrea meridional del regne i encara que van existir alguns conats molt localitzats de preses de castells, els musulmans ja coneixien com eren els sistemes de repressió i violència feudal i es van replegar a les seues poblacions d'origen. El rei també va intentar ajudar informant el juny de 1304 als alamins de les principals aljames del regne que les autoritats els protegrien en el cas de produir-se violències contra ells.

Mentre Roger està tornant des de Sicília, arribava a la seua fi la guerra amb Castella amb la sentència arbitral de Torrellas (Del Estal 1998: docs. 133, 134, 139 i 149; Ferrer 1990: 3-14), que a més va permetre una extensió de la treva amb Granada. No obstant això, Muhammad III, que no va semblar donar-se per assabentat de l'existència d'aquesta treva i, preveient un atac conjunt dels dos regnes sobre Granada, organitza un exèrcit amb "gran poder de janetz a cavall e gran poder de peonada" d'els genets d'Alabbas ben Rahu i envaeixen els regnes de Múrcia i València.

Com a Roger té coneixement de la invasió surt d'Alcoi i es dirigeix a Cocentaina (Fig. 37), punt clau del moviment de qualsevol tropa que desitge arribar a Xàtiva i València des de Múrcia. En arribar es troba unes defenses qualificades pel mateix almirall com un "flac loc", fent al·lusió a la mala qualitat de les muralles de la vila que, sens dubte, no eren les que ara es conserven en el nucli urbà de la ciutat. El 26 d'agost, els 4.000 genets al comandament d'Alabbas ben Rahu entren a la comarca cremant les alqueries -"cremeren els alcaries e albergades"- i destruint la vila de Bocairent i Banyeres, dirigint-se a Cocentaina com havia previst Llúria que tenia escortes apostats per tot el territori.

La presència de l'almirall i derrotar la seua fama llegendària era un mos molt atractiu per Alabbas, així que va plantar les tendes als afores de Cocentaina amb la intenció d'assetjar la vila contestana i derrotar en militar invencible, símbol del poder d'Aragó. No obstant això, la fama d'estrateg de Llúria no era fingida, sinó provada en múltiples ocasions al Mediterrani. Per això, va retenir com a ostatges als musulmans que vivien en el raval de Cocentaina, perquè serviren d'escut davant l'atac granadí. Així mateix, decideix pujar al Castell a totes les dones i nens de la vila -"els fenbres e-ls fadrins"-, i s'apresta a la defensa amb els homes que havia pogut reunir en aquests escassos dies. Al migdia, la població no combatent està refugiada al Castell amb escassos queviures i aigua, detall que era del coneixement d'Alabbas, així que va intentar un atac en aquest punt, perdent 20 homes i "un gran majoral d'ells".

Llavors, Alabbas decideix dividir les seues forces, convençut de la feblesa de l'almirall malgrat que la vila aguanta els diferents atacs sense excessius problemes. Mana un contingent per a assetjar Alcoi tenint un idèntic resultat que a Cocentaina, perdent en total 200 homes. Dies després, quan ja havia passat l'atac, Roger reconeixerà que si els granadins hagueren estat "bona gent" és a dir, soldats experimentats, "fóram tots perduts". A Cocentaina, el setge s'allarga fins al diumenge: cinc dies sense possibilitat de moure's ni enviar petició de socors. El dissabte, va rebre l'ambaixada del "gran Alchaig lor, en què éls àn gran fe", el mateix predicador empresonat en Gallinera que havia clamat per l'alliberament de tots els musulmans en els ravals de Xàtiva. El predica-

dor li sol·licita que allibere els ostatges musulmans a canvi de deixar-li marxar al que el nostre personatge respon "que yo no tenia negon sarraín per força, que yo els sarraíns e-ls crestians que ací érem que totz érem [...] que la pus àvol cabra que yo avia la [mort-] no retria menys de vostre manament".

Davant la negativa de Llúria, el diumenge 30 d'agost de 1304, Alabbas llança un feroç atac sobre Cocentaina amb 12.000 homes, ja que s'havien sumat des de Xàtiva milers de musulmans al saber que el seu líder havia assetjat i anava a derrotar a l'almirall invencible. Roger utilitza una tàctica de retirada estratègica que ja havia usat en algunes batalles navals al Mediterrani. Els musulmans avancen i Llúria deixa que prenguen la torre albarrana- "lexam-els pendre la torre barrania"- per a després derrotar-los amb projectils de pedra des d'una posició superior, provocant moltes pèrdues entre els atacants, amb una trentena de morts terriblement amputats - "(...) sense qui-s trencà cama, qui bras y qui coll y qui lo fo lan [.....] de tals que la pedra que rosclàvem los partia pel mig' e morien-i (...)" (Ferrer 2002: 119, doc. 19; Lamboglia 2009-2010: 325).

El mal va ser tan elevat que Alabbas aixeca el lloc i es dirigeix el dilluns a Alcoi (Fig. 38) amb la intenció d'assetjar-la, omplint el fossat amb "XXm feys de branca que cuidaven enplir el vall" cremant completament les muralles, però els defensors van aguantar bé ocasionant un centenar de baixes en l'enemic. El dimecres 2 de setembre, Alabbas es rendeix a l'evidència i inicia la retirada cap a Xixona, passant per l'Horta d'Alacant el 3 de setembre i per Elx el 4 per des d'allí, dirigir-se cap a Granada.

Després de l'atac, el balanç va ser molt positiu, ja que Roger va salvar a la major part de la població contestana d'una mort segura. Això sí, l'almirall reconeix que "en tot lo térmen de Cusentayna [e de Planes ni de] Travadell no ha romasa casa ni casal ni almàsara que tot no sia cremat e tot ço que aviem per los [locs] tot és cremat e totes les vinyes talades". Desconeixem si la vila va ser destruïda igual que el seu "ager", però tot sembla indicar que així va ser. Existeixen dos documents dels anys 1312 i 1315 (Ferrer 2002: 72) que parlen, d'una banda, d'establir una franquícia d'impostos¹⁵² als habitants de Cocentaina perquè pogueren refer les seues muralles i, per un altre, es

152 ACA, RC, Reg. 209, f. 150 r. 1312, abril, 3.

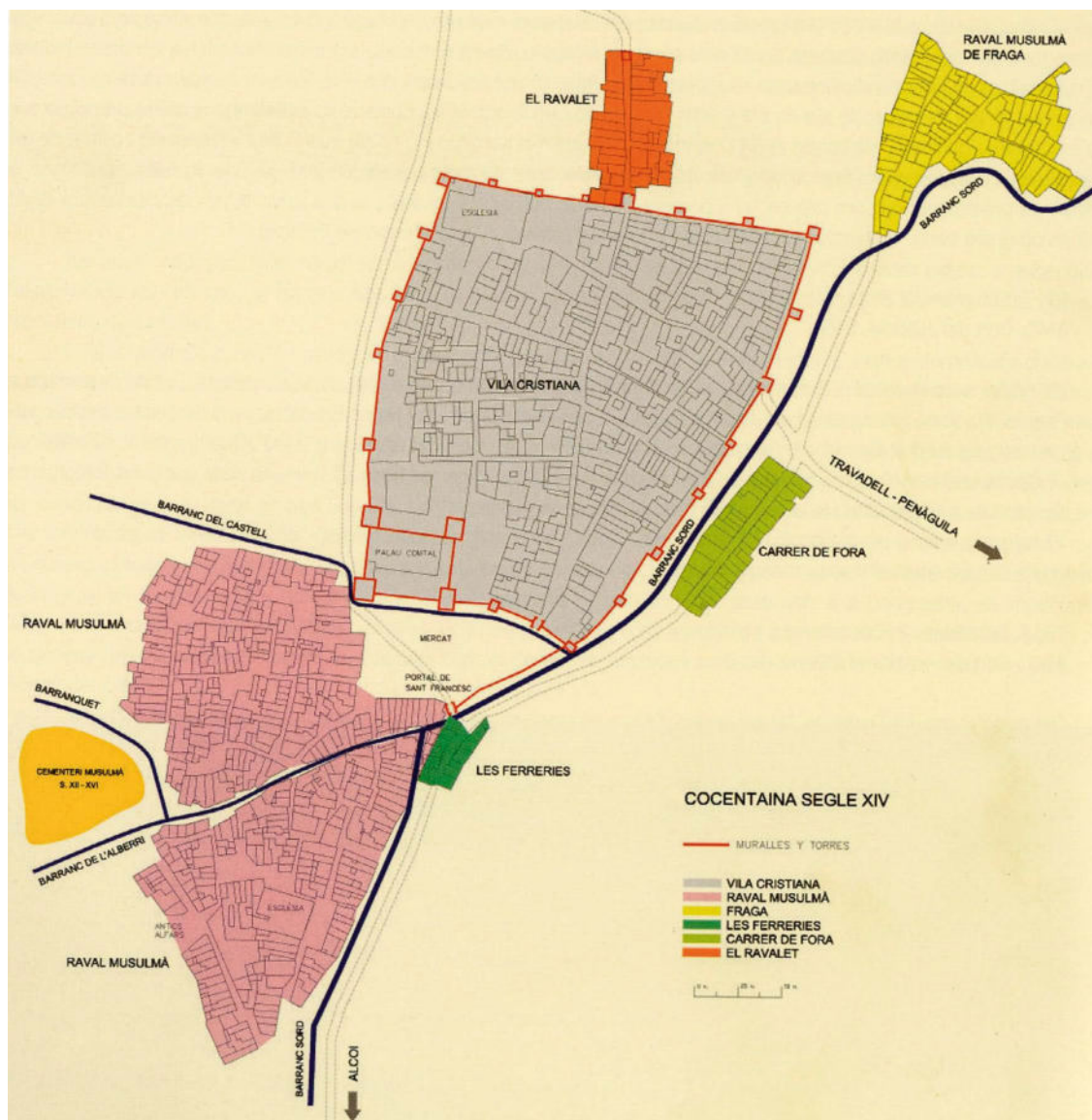

Fig. 37: Pla de la vila medieval de Cocentaina i els seus ravales.

Fig. 38: Vista de les restes de les muralles de la vila d'Alcoi.

confirma la concessió vitalícia de l'escrivania de la cúria contestana¹⁵³ en favor de Domènec de Capillo, perquè el document original "s'havia perdut en la presa i incendi de la vila". En tots dos documents s'aprecia la necessitat de refer els principals recursos defensius de la vila que degueren quedar totalment destruïts després del setge i que l'escrivania de la vila, que hauria de trobar-se en el centre d'aquesta, havia estat cremada, amb el que podem establir que un alt percentatge de l'enclavament també havia estat cremat per l'atac granadí.

Aquest serà l'últim i darrer servei a la Corona de Roger de Llúria. Poc sabem del que va ocórrer en els mesos de vida que li van quedar fins a la seua mort el gener de 1305. Només podem suposar que va romandre en les seues possessions valencianes, centrat a reconstruir la comarca després de la recent devastació. El 7 de setembre, uns dies després de l'atac, el rei Jaume II li va demanar que assumís la defensa del regne de València per terra i per mar¹⁵⁴ (Ferrer 2002: 123-124, doc. 22), i que ajudés a Bertran de Canelles tota l'ajuda i consell que pogués donar-li¹⁵⁵ (Ferrer 2002: 132, doc. 35). Precisament, en un atac de sis galeres i dues petites naus sarraïnes a Dénia havien causat greus danys als súbdits d'aquella ciutat, per la qual cosa ordena que arme totes les galeres i naus que puga per a defensar la costa del regne¹⁵⁶ (Ferrer 2002: 133-134, doc. 37; Lamboglia 2009-2010: 328), una ordre real que no consta si va arribar a complir.

El que sí que sabem és que Roger es trobava en Xàtiva els dies 13 al 16 de novembre de 1304 (Lamboglia 2009-2010: 329), en les seues vinyes situades al voltant de la ciutat xativina¹⁵⁷, en una parada prèvia a dirigir-se a València, potser per a dirigir en els arsenals de la capital la construcció i equipament d'aquesta flota de defensa del regne que el seu rei i senyor li havia encarregat. La veritat és que una malaltia sobtada li va sobrevenir a mitjan gener i va morir a València el 17 de gener de 1305 (Fullana 1923: 88; 1975: 532; Zurita 1972: III, 61; Lamboglia 2009-2010: 329; Planells 2011: 307).

Vull descansar als peus del meu senyor

Així mor un dels militars i estrategs més importants del seu temps, el senyor de Cocentaina, Alcoi, Calp, Altea, Seta, Navarrés, Santa Maria de Besselga, Castellnou i el Puig de Santa Maria. A la vista de l'exposat, Llúria és una figura que sempre va combinar a la perfecció les obligacions del vassall i la virtut del cavaller (Lamboglia 2009-2010: 13). Roger va ser el fulcre de la palanca expansionista de la Corona d'Aragó durant el segle XIII, període clau que ens permet comprendre, d'una banda, com es va gestar la construcció del nostre territori amb la formació de senyories com el de Llúria, que van desenvolupar la major part de les poblacions que avui són el nostre teixit urbà, social i econòmic; i, per un altre, la presència històrica de la Corona d'Aragó al Mediterrani que avui dia, permet que moltes poblacions del mare nostrum compartisquen la mateixa història, cultura i tradicions que tenim nosaltres. A personatges com Roger de Llúria els devem el ric patrimoni històric i patrimonial que avui gaudim i que hem de conservar.

Seguint el seu dictamen (Quintana 1922: I, 214-215; diversos Autors 1989: 135, doc. 24; Hinojosa 2006: 136, Auguri i Musella 2000; Lamboglia 2009-2010: 3), expressat en el testament ante mortem del 10 de setembre de 1291, Roger va ser enterrat en el monestir de Santes Creus a Tarragona "ad pedes sepulcri Illustrissimi [sic] Domini Regis Petri", en un acte darrer d'homenatge feudal de cavaller al seu rei, senyor i amic Pere III (Fig. 39).

El seu enterrament sembla que es produeix uns dies després de la seua mort, a principis del mes de febrer de 1305, com ho prova una carta en la qual el rei Jaume II sollicitava a l'abat del Monestir de Santes Creus si podia fer-li arribar el cavall de l'almirall que el monarca li havia vist muntar a València (Martínez 1948: 16, doc. 27) i que sabia que es trobava en el monestir cistercenc després que fos utilitzat en la cerimònia del "córrer les armes"¹⁵⁸, una pervivència del funus imperatorum romà que protagonitzen els membres de l'ordre

153 ACA, RC, Reg. 232, f. 374 r. 1315, maig, 14.

154 ACA, RC, Reg. 307, ff. 112v-113r,

155 ACA, RC, Reg. 307, f. 115r-115v. Tortosa, 1304, setembre 8.

156 ACA, RC, Reg. 307, f. 114v. 1304, Tortosa, setembre 9.

157 ACA, RC, Reg. 202, ff. 175r-175v. i ACA, RC, Reg. 202, ff. 191v-192v.

158 També se la denomina "solemnitat de descoament de cavalls" o bé "quebrantamiento de escudos" i "arrastre de banderas" segons es tracte dels territoris orientals o del regne de Castella i Lleó (Español 2007: 867).

eqüestre a la mort del seu cabdill i que va tenir un enorme ressò durant els segles del gòtic peninsular (Español 2007: 867-905). Era habitual que la cavalcadura predilecta de l'enterrat marxés dins de la desfílada fúnebre, muntada per un servent i amb les armes heràldiques col·locades al revés. El rei Jaume II, malgrat l'estima que tenia per Roger, no va poder assistir al sepeli a causa d'unes febres que li retenia a Tortosa des de la tardor de 1304. Poc després d'aquesta carta, el 22 de març de 1305, el monarca visita el monestir¹⁵⁹ sent possiblement el moment de rendir-li honors i recollir el cavall que tant li agradava (Estal 2009: 292).

Gràcies a les últimes recerques realitzades per la Generalitat de Catalunya (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016) sabem que la tomba té forma trapezoidal amb 2,20 metres de longitud, 0,62 metres d'amplària i 1,20 metres de profunditat, tenint revestides les seues parets de maçoneria travada amb morter de calç (Fig. 40). Sobre un paviment de morter de calç, descansava el seu fardell funerari que no es conserva en l'actualitat a causa dels múltiples espolis que ha tingut la tomba com després veurem. Per això desconexim la posició del cos i si disposava d'alguna mena de dipòsit funerari, encara que la forma del paviment apunta al fet que l'almi-

rall va ser enterrat en un fardell dins d'un taüt de fusta. L'existència de restes de fusta incrustades en el paviment permeten confirmar aquesta hipòtesi¹⁶⁰.

Fig. 39: Tomba de l'almirall Roger de Llúria en el Panteó Real del Monestir de Santes Creus a Tarragona. Foto: Autor.

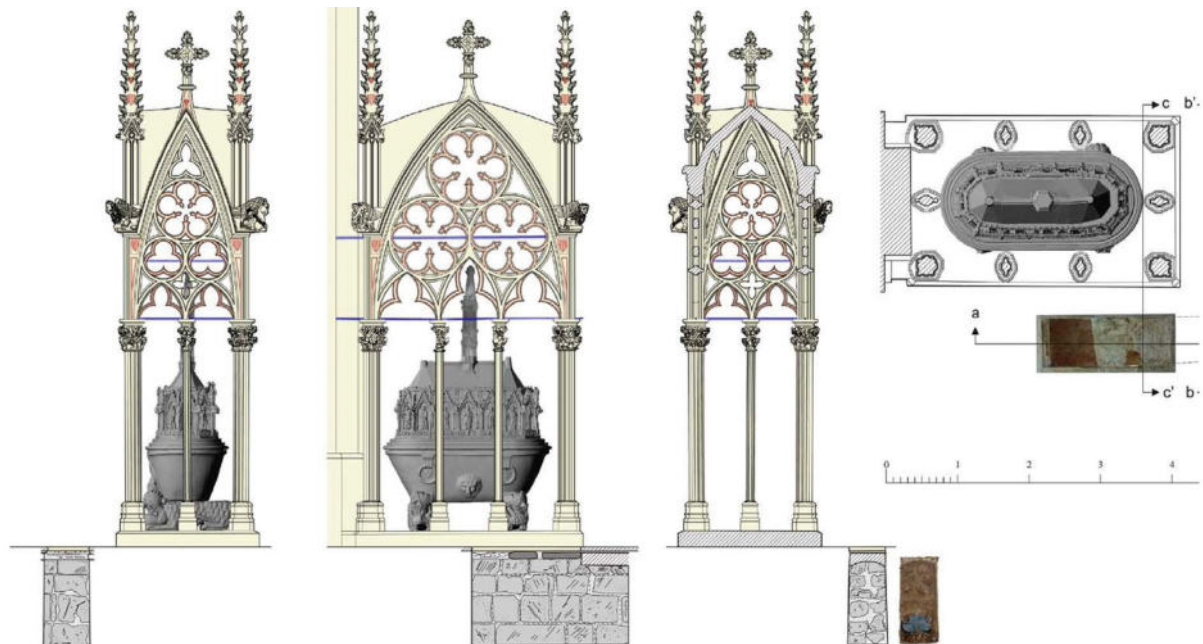

Fig. 40: Planta, alçat i secció de la tomba de Roger de Llúria al costat del monument funerari del rei Pere III en Santes Creus. Font: Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016.

159 ACA, RC, Reg. 134, f. 260r.

160 No obstant això, les datacions radiocarbòniques ofertes per aquestes restes de fusta han determinat una cronologia entre els anys 805-1016, la qual cosa difícilment quadra amb les fitxes del sepeli de l'almirall (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 23; cap. 4.3).

La fossa va ser coberta amb una làpida que no va ser col·locada fins vuit anys més tard, en 1313, quan el rei respon a una petició del fidel Jaume Sa Guàrdia, procurador de l'almirall durant molts anys i ara tutor de Berenguer Roger de Llúria, últim fill home viu de l'almirall, sol·licitant una "lapidem ipsum pedibus calqués" -làpida de marbre- per a la tomba del seu pare. El rei li respon¹⁶¹ que pot valer-se de les peces sobrants de la sala anomenada "Casa dels Marbres", un espai similar a l'existent en l'Aljaferia de Saragossa (Squillace 2012: 408). El treball realitzat en la tomba i publicat en 2016 ha descobert escasses restes de policromia de tonalitat vermella en les restes conservades de la làpida. A més, es detecta que, sota la primera línia de la llegenda, existeix un rectangle excavat en la pedra, on podria haver-se situat una lletra de metall, donant a entendre que el nom de l'almirall estaria marcat amb lletres metàl·liques, una pràctica, d'altra banda, molt habitual en època medieval. Possiblement, la làpida tenia picat el nom de l'almirall des de la guerra de 1462 a 1472 segons declara Jeroni Pujades (1568-1635): "Esta línea al temps del rey Joan picaren los francesos y apenas sa llig" (Fort i Cogull 1949: 93-94).

Les mesures de la làpida consten en el document: entre 8 i 9 pams de longitud -166,98 o 187,85 cm-, entre 2,5 i 3 pams d'amplària -52,18 o 62,61 cm- que coincideixen amb les mesures actuals de la làpida on es va fer gravar la següent inscripció (Fig. 41):

**ASÍ JAU LO NOBLE EN R- | [OGER DE LÚRIA,
ALMI-] | RAL DELS REGNES D'ARAGÓ | E DE
CICÍLIA PER LO SENNOR REI | D'ARAGÓ, E
PASSÀ D'ESTA | VIDA EN L'AYN DE LA EN-
CARNACIÓ DE NOSTRE SE- | NNOR JHESU
CHRIST MIL ET CCC | ET IIII, XVI KALEN-
DES DE FEBRER**

Aquesta inscripció consta en un manuscrit¹⁶² conegut vulgarment com el Llibre de Pedret de Vallbona, que narra la història manuscrita del monestir cistercenc amb els seus drets i pertinences redactada cap a l'any 1420, pel monjo Bernat Mallol († 1428). En la seua obra, publicada per Eufemià Fort i Cogul (1964) es troba el foli 44, en el qual apareix la transcripció de la inscripció envoltada per quatre escuts ametllats sense contingut, excepte un en el qual s'aprecien les

armes de l'escut dels Llúria (Figs. 42 i 43). La transcripció que vam mostrar és l'última i més acceptada versió d'aquesta, que ha solucionat els problemes existents en les versions anteriorment publicades (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016).

El diseg expressat per l'almirall el va realitzar amb tanta antelació que el projecte de tomba del monarca aragonés ni tan sols estava plantejat quan va prendre aquesta decisió, per la qual cosa entenem que en 1291, només tenia clar que el destí final de les restes de Pere III seria el monestir cistercenc. Curiosament, aquest mateix any, havia acompanyat al rei Jaume II en una visita a la tomba del seu pare

Fig. 41: Làpida amb la inscripció funerària de Roger de Llúria en Santes Creus. Font: Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016.

161 ACA, RC, Reg. 240/2, f. 208v. 1313 maig 14.

162 Bibliothèque Nationale de France (BNF), Papiers de Juan Alfonso de la Encina, Ms Baluze 239, f. 44v. y 57v.

pel qual és molt probable que prenguéss la decisió d'enterrar-se allí en aquest moment (Hinojosa 2006: 136-137). Els altres detalls eren prescindibles, sempre que fora al costat de la tomba del seu senyor. Quan mor l'Almirall en 1305, el rei ja es troba en el seu mausoleu construït en 1302 (Miquel i Subiranas 2012: 9-12) així que va ser senzill situar-ho en el costat sud, sense grans adreços, de manera senzilla, una única inscripció per a un cavaller que no sent monarca, ni membre de la família reial, va obtenir la mercé de ser es troba enterrat en aquest espai, només reservats als reis de la Corona d'Aragó.

Repòs interruptus

No obstant això, les seues restes han tingut una agitada vida gens relacionada amb el descans etern que mereixien. Els estudis empresos l'any 2010 en el Panteó Real del Monestir de Santes Creus per la Generalitat de Catalunya i dirigits pel Museu d'Història de Catalunya (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016), han revelat que les restes conservades a l'interior del sepulcre de l'almirall són el resultat de múltiples espolis i profanacions produïdes en la tomba durant el segle XIX.

Una gran quantitat d'investigadors decimonònics, encoratjats per les Reials Acadèmies de la Història, de les Belles Arts i de Sant Ferran, protagonitzant una encesa i polèmic debat sobre les restes de l'almirall, en aquest context de recuperació gloriosa dels principals personatges històrics empresa des de Madrid com a glòries nacionals i des de Catalunya com a part de la Renaixença, amb autors com a J.M. Quintana (1807), Pablo Piferrer (1839-1841), Juan Pérez de Guzmán Gallo (1885: 520-531); Bernat Hernández Sanahuja (1890), Jaume Ramon i Vidales (1891: 290-291) José Maria Barberà (1892), Cesáreo Fernández Duró (1901: 8-20), el Marqués de Montoliu i Ramon Salas (1892), G. Barraquer i Roviralt (1915), el pare Lluís Fullana (1923) o Josep Narro (1932) entre altres.

Després de la desamortització del 25 de juliol de 1835, l'estat de conservació del monestir de Santes Creus, amb la exclaustació dels monjos era una mica més que lamentable. El Panteó Real corria seriós perill de col·lapse per l'abandó i els espolis. Alguns autors que van visitar les ruïnes de l'edifici, com l'escriptor Pablo Piferrer en 1839, indiquen que "cuando la tea incendiaria alcanzó también al de Santes Creus... no fué perdonada ni la [tomba] del almirante Roger de Lauria" (1839-1841: 309).

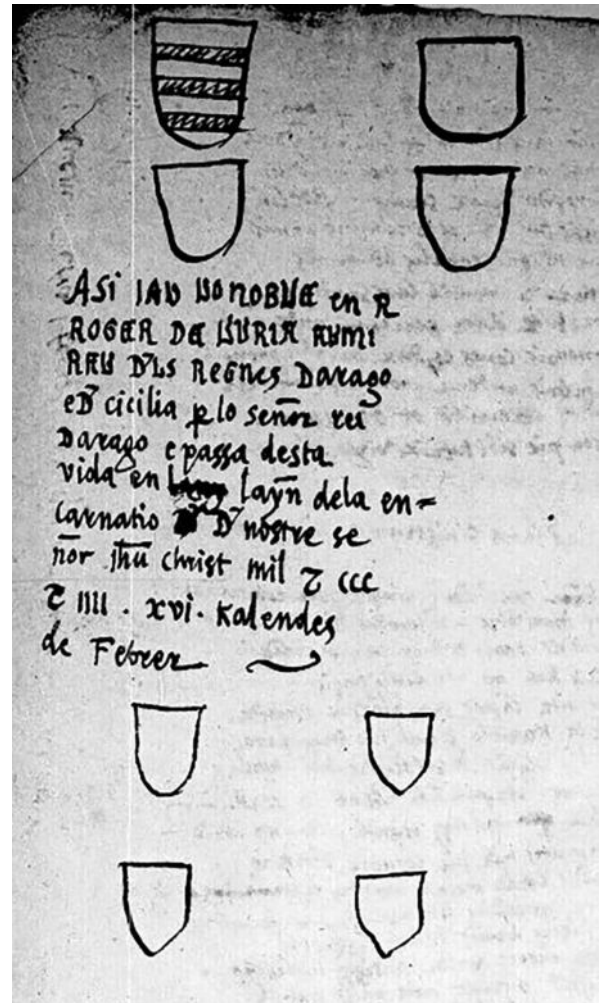

Fig. 42: Descripció de la llegenda de la làpida de la tomba de Roger de Lúria en el foli 44 del Llibre de Pedret de Vallbona del monjo Bernat Mallol († 1428). Cap a l'any 1420.

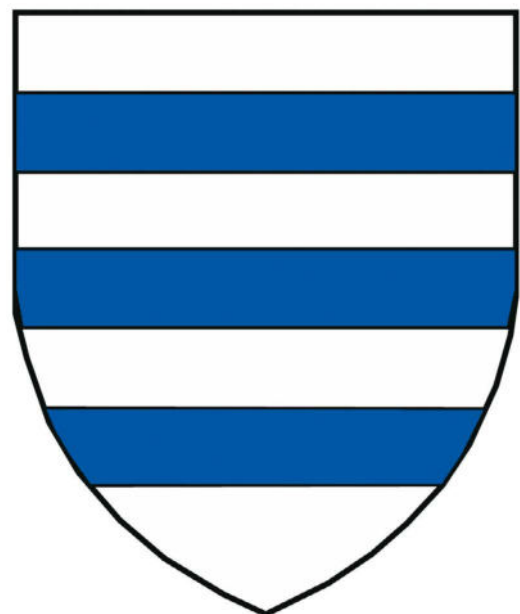

Fig. 43: Escut de la Casa de Llúria segons les dades recollides en aquest estudi.

Fig. 44: Retrat de l'historiador Joan Pérez de Guzmán Gallo, obra del fotògraf Kaulak, recollit en la revista espanyola La Il·lustració Espanyola i Americana 4.

El 30 de gener de 1888, la Comissió de Monuments de Tarragona li sol·licita a la Reial Acadèmia de la Història que demande al Ministeri de Foment un permís governatiu per a obrir la llosa de la sepultura i comprovar la possibilitat que estiguen encara les restes mortals de Roger de Llúria en el seu sepulcre del monestir de Santes Creus. Per exemple, Juan Pérez de Guzmán Gallo (Fig. 44), en un treball sobre el Monestir de Santes Creus per a la Reial Acadèmia de la Història (1885: 520-531) va recollir diversos testimoniatges orals dels últims monjos, com del Rnd. P. Fr. Sr. Gregori Polch i Sardá, que habitaven el monestir abans de produir-se la definitiva exclaustració. D'aquests testimoniatges l'autor pot aprofundir en els successos produïts a inicis de la centúria i saber que havia passat en el Panteó Real per a mostrar una deterioració tan evident on "...sea

por la clase de piedra de que estaba construido y también por la parte donde estaba situado, empezó á desprenderse por uno de sus ángulos..."

Segons aquest relat, els monjos del monestir van realitzar una "recerca preliminar", en la qual anaven "provistos de escoplo y martillo", amb l'objectiu d'obrir les tombes dels reis Pere III i de Jaume II, aconseguint finalment, accedir al fèretre d'aquest últim. Tal va ser el seu èxit, que els monjos van emprendre l'obertura de tots els sarcòfags possibles, valent-se per a això d'un enorme assortit d'artefactes¹⁶³ que els va permetre, per exemple, obrir la tomba de Guillem de Montcada¹⁶⁴.

Sense que coneguem els motius, sembla que van deixar intacta la tomba de l'almirall, potser perquè la seua làpida ja estava trencada quan es va produir la recerca dels monjos. L'escriptor Jaume Ramon i Vidales afirmava que, en l'intent dels monjos per obrir el sarcòfag del rei Pere III, probablement queia alguna de les quatre agulles del baldaquí, trencant una part de la inscripció dedicada a l'almirall (1891: 7-11). Així mateix, Guzmán Gallo fa constar que, segons afirma el seu company acadèmic, l'arqueòleg Buenaventura Hernández Sanahuja, que l'agost de 1839 un tal Ramon Pistol va trencar "a culatazos" la part superior de la làpida de la tomba¹⁶⁵.

L'any 1856 amb els escassos cabals de la Comissió de Monuments de Tarragona, Hernández Sanahuja (Fig. 45) havia emprés petites obres de restauració que van permetre mitigar i detenir una major degradació del conjunt, particularment a l'església (Remesal, Aguilera i Pons 2000: 72-73). Segons el mateix arqueòleg, va confirmar en els seus treballs que Fr. Miquel Mestre Gaset, durant molts anys conservador del monestir i de l'església, havia arrencat part "de una losa de mármol blanco... una

163 "...tomamos un armatoste que había en la iglesia que servía para limpiar los altos de la misma y estaba montado sobre cuatro ruedas. Lo corrimos hasta el panteón, y subiendo vimos que la bóveda era de ladrillo; horadárnosla, metimos una vela dentro y hallamos que para bajar á él era necesaria una escalera..." (Guzmán 1885: 526).

164 La peculiar metodologia dels monjos els va portar a obrir la tomba al més pur estil dels arqueòlegs de l'època, encara que "...no vimos lo que contenía, pero conjeturamos que sería una niña de nueve á diez años, honda de tres y medio, cerrada con llave y una inscripción en letras mayúsculas, claras y bien hechas, que decía: Esta caja contiene los restos de D. Guillermo y D. Ramón de Moncada, que murieron en la conquista de Mallorca el año 1229..." No obstant això, no deixant-se portar per la curiositat del científic, van preferir no continuar ja que "...había una tradición -me parece que en la caja estaba consignada- que decía que los que habían intentado abrirla habían cegado, nuestra despreocupación no llegaba á tanto que despreciásemos la tradición..." (Guzmán 1885: 527-528).

165 Per a l'equip de treball que va dur a terme la recerca i restauració de la tomba en 2009, aquest fet va ser clau perquè després es produïren els espolis, profanacions i altres barbaritats que es van realitzar sobre la tomba i les restes de Roger de Llúria (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 29; cap. 4.3).

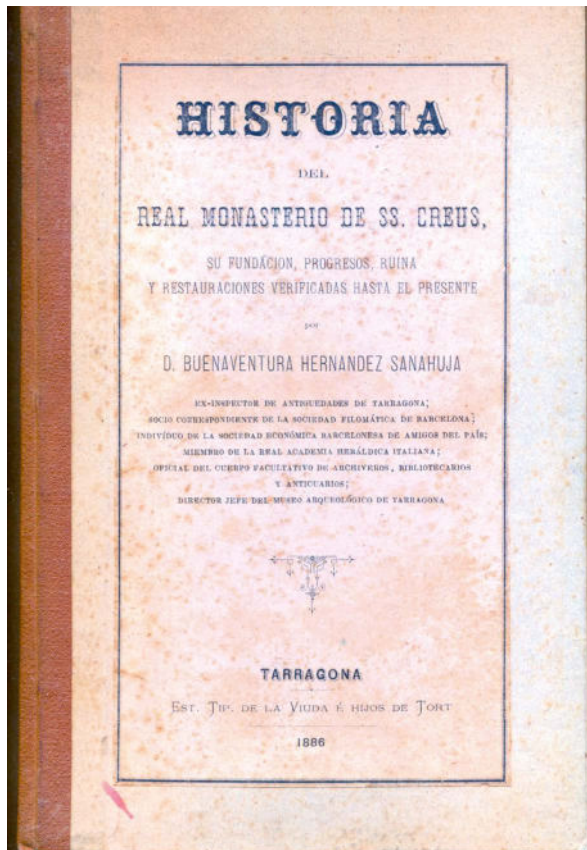

Fig. 45: Portada de la Història del Monestir de Santes Creus de Bernat Hernández Sanahuja de 1886.

modesta losa, apenas legible y que en nada se diferencia de la del más simple monje”, baixant al sepulcre per a contemplar “la huesa de Roger de Lauria”, molt ben conservat “con algunas vestiduras del almirante” i fins i tot, sostenir el seu crani entre les mans (Hernández 1886: 52; Barberà 1892: 26). En aquestes obres, decideixen tapar el forat amb maons molt toscos i escassament aparellats.

Aquesta teoria de la destrucció napoleònica com a insult per les passades victòries de l'almirall contra els francesos, va ser rebutada per José Maria Barberà (1892) qui aportava l'informe de Hernández Sanahuja amb el testimoniatge de Fr. Miquel Mestre Gaset. Guzmán Gallo també coincidía amb Barberà, qualificant de “error” l'afirmació d'Hernández Sanahuja. Per a l'historiador membre de la Reial Acadèmia de la Història, el seu col·lega i acadèmic arque-

òleg va basar la seua datació en la troballa en 1870 de quatre fragments¹⁶⁶ entre els quals es trobava “un trozo de mármol con restos de una inscripción y un dibujo, que resultó ser el de la lápida sepulcral del Almirante” (Barberà 1892: 52-53) i la destrucció del qual va ser obra de les tropes napoleòniques a principis del segle XIX que “...había sido llevada por los Franceses en tiempo de la guerra contra Napoleón, llamada comúnmente de la Independencia. En dichos tres trozos, que constituyen la mayor parte de lo que faltaba...” (Guzmán 1885: 530).

Els fragments degueren ser abandonats “...en algún rincón del Monasterio, los monjes hubieran debido dar con ellos durante los muchos años que permanecieron todavía allí, sin que existiesen los escombros que se fueron amontonando después de su salida...” (1885: 530). Per això, apuntava més cap a “...las guerras de Felipe IV, ó de la llamada de sucesión, mejor que en la de la Independencia; y que la rotura y separación posteriores de la parte superior de la misma lápida debió también ocurrir, mejor también que en esta última ocasión, al pasar por Santas Creus la legión argelina en 1835¹⁶⁷ y que fué, según el expresado Sr. Hernández, la que incendió la sillería del coro y el órgano de la iglesia...” (Guzmán 1885: 531).

En 1877, existeixen notícies que es trenca la coberta de maó col·locada per a tapar la tomba, oberta en 1850. El rector de l'església, Jordi Llobet mana tapar el forat encarregant-se la tasca a Marià Escuté, qui examina l'interior i baixa al sepulcre on va trobar un esquelet “desfet, mitx cobert de runa, que tenia el cap a la banda del presbiteri” i nombrosos fragments de vidre, alguns encorbats i amb un ampli gruix amb restes de daurat (Ramon 1891: 291). En el segellament de la tomba, Escuté regala a Antoni Soler, un estiuellant de Santes Creus que va ser testimoni, diversos vidres trobats a l'interior de la tomba que s'emporten a Vilanova i que els responsables de l'estudi en 2010 dedueixen que es tractaven de fragments que pertanyien a la tapa o a l'urna original del fèretre de Llària (2016). També es van emportar de la tomba “uns quants ab uns capets d'àngel molt ben fets, també de cristall, per jugar-hi la canalla a casa”. Un altre testi-

166 Actualment, de la làpida es conserven 11 fragments pertanyents a la part superior de la tomba, segons els recents estudis empresos per la Generalitat de Catalunya i el Museu d'Història de Catalunya (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016).

167 Les dades que indica Guzmán Gallo fan referència al fet que el monestir va ser abandonat després dels incendis de Reus i Barcelona, però no va ser assaltat immediatament. No obstant això, el 29 de desembre de 1835, va ser incendiat per un grup de legionaris francesos que tornaven de la presa del pròxim castell de Querol. Tanmateix, va sofrir menys assalts que Poblet perquè de seguida els recintes exteriors del monument es van convertir en poble (Remesal, Aguilera, Pons 2000: 72).

moni del segellament, el Dr. Josep Freixa, va agafar el crani de Llúria i la va extreure algunes dents perquè “havia sentit a dir que les dents i caxals de aquesta mena de morts tenen mèrit perquè es posen en anells, com n’he vists trets a Poblet”. No obstant això, aquest segellat dura molt poc, i en 1881, el nou rector Joaquim Magrané, torna a ordenar el segellament de la tomba, baixant de nou a l’interior, però confirma “no haver palpat cap os amb els meus piés” (Barberà 1892: 41). L’operació sembla que es repeteix dos anys més tard, en 1883 (Barberà 1892: 20).

L’interès per les restes de Roger de Llúria s’estén i també les profanacions sobre la danyada tomba. Segons recull en el seu informe José Maria Barberà (1892: 24), l’any 1885 arriba a Santes Creus el majordom d’un dels vapors de la Companyia López, que portava a bord a un marí d’alta graduació a Cadis que, havia fet parada a Tarragona i volia saber si les restes de l’almirall existien “puesto que él creía que estaban sepultados en otro sitio”. Incluso, arriba a fer un calc de la tomba, que és certificat pel rector Joaquim Magrané. No obstant això, Hernández Sanahuja sospita que el rector de Santes Creus, per a donar content al marí -segurament amb un generós òbol per davant- va tornar a obrir la tomba amb l’ajuda del seu germà Joan i amb la supervisió directa de l’arquitecte de la Diputació de Tarragona, Ramon Minguella¹⁶⁸, extraient les restes de l’almirall i venent-los-hi a la dita marina, del qual no consta el seu nom (Barberà 1892: 37).

En les obres que es van realitzar una mica després a l’església, el mateix Ramon Minguella confirma a Plàcid Maria de Montoliu i de Sarriera, Marqués de Montoliu i a José María Barberà (1892: 53) que el cadàver de l’almirall ja no es troba allí, declarant “que en la parte de sepulcro descubierta no se encontró ningún vestigio humano y como no podía considerar microscópico el esqueleto de Roger, por eso supuse que en el resto del sepulcro no cabía entero su cadáver”, y que “toda la sepultura se presentó llena completamente de escombros que fueron en parte extraídos con el mayor cuidado posible”. Cap dels dos investigadors va quedar content amb les explicacions de l’arquitecte, remitent un dibuix molt detallat de l’estat i dimensions de la làpida amb la ubicació dels fragments (Fig. 46) (Companys 1994: 35).

Malgrat tot l’exposat, Buenaventura Hernández Sanahuja sempre va creure que les autèntiques restes de l’almirall encara es trobaven en la tomba, malgrat els rumors coneguts de la venda de les seues restes. Una comissió històrica organitzada per la Comissió Provincial de Monuments de Tarragona a petició del mateix Hernández Sanahuja i en la qual també es trobaven el vicepresident de la Comissió, el Marqués de Montoliu i l’arquitecte Ramon Salas i Ricomà, es desplaça en 1887 al monestir per a fer les comprovacions i interrogar al rector Joaquim Magrané que aquest dia no es trobava en el monestir. L’absència del rector va avivar les sospites de la comissió que les restes de l’almirall havien estat “habían sido extraídos clandestinamente” (Barberà 1892: 25).

Era necessari aclarir els dubtes, així que el 4 de setembre de 1889, es va realitzar una obertura ofi-

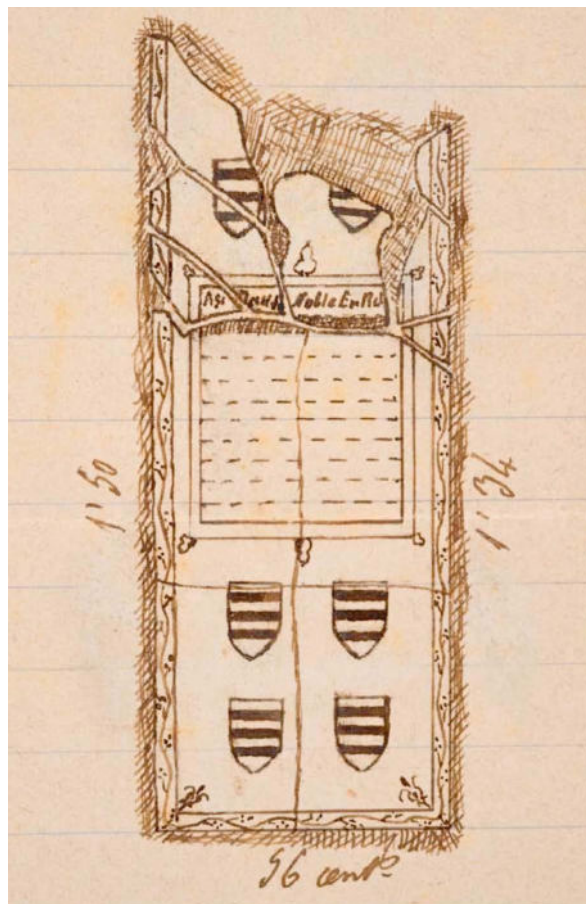

Fig. 46: Dibuix delimitat de la làpida de la tomba de Roger de Llúria en 1892. Font: Alcobarro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016.

168 “Las operaciones verificadas para la colocación de los fragmentos de la losa sepulcral de Roger de Lauria... las presencié todas sentado en una silla pequeña colocada al borde de la relatada sepultura sin apartarme un momento de allí hasta hallarse terminadas” (Alcobarro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 17, cap. 4.3).

cial de la tomba amb la presència del Marqués de Montoliu, l'arquitecte Ramon Salas, el notari Jaume Ramon, el procurador de Tarragona Francisco Salvany, el mestre Vicenç Serramalera i, aquesta vegada sí, del rector Joaquim Magrané i el sempre present Marià Escuté. L'obertura va revelar que "por debajo del resto de la losa, la sepultura; de la que, a la luz de una vela, se estrajeron varios huesos y dos mandíbulas. Mezclados con los huesos se encontraron muchas piezas de cristal labrado de forma cóncava parte de ellos, dejando indicar su procedencia veneciana, ignorándose si eran parte del ataúd o restos de lámparas o arañas de iluminación. Encontrándose fragmentos de escultura de madera figurando unas alas de ángel doradas. El hortelano Mariano Escoté declaró que los huesos y fragmentos del ataúd eran los mismos que había visto cuando en 1876 se había hundido la losa en ocasión de estar allí sentada en una silla una muger que salía a misa de parida. [...] el notario [...] hizo constar que, dadas las circunstancias de lugar y tiempo, y las versiones del hundimiento ocurrido en 1876, era de presumir, pues nada en contra podía alegarse, que existían allí los restos del almirante de Aragón Roger de Lauria"¹⁶⁹

D'aquesta manera, sembla que el relat de la suposada venda no era cert, trobant-se els mateixos objectes que s'havien declarat en 1877. No obstant això, se certifica que el crani "no se encontró el cráneo del cadáver". La comissió decideix tancar la sepultura, i s'acorda disposar una urna de zinc per a allotjar "los huesos y cenizas del gran almirante" (Fig. 47). No obstant això, perquè no hi hagués cap indici de dubte, ja que hi havia restes de fins a quatre persones en la tomba, dos mesos després, el 6 de novembre de 1889, el Marqués de Montoliu es va desplaçar a Santes Creus acompanyat del Dr. Aymat, mèdic forense de Tarragona i perit en osteologia, per a seleccionar les restes dels quals "no encontró más que una mandíbula con una sola muela, que por cierto era la última" (Barberà 1892: 35).

La presència de tantes restes òssies va ser explicada per Josep Maria Barberà explicant que en els espolis i profanacions successives que va viure el Panteó

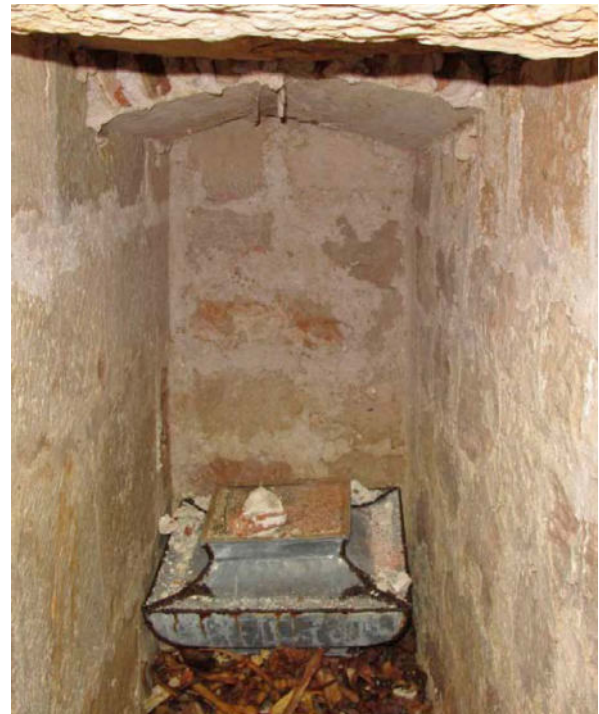

Fig. 47: Urna de zinc a l'interior de la tomba, on van col·locar els possibles ossos de Roger de Llària que van ser trobats en l'estudi emprés per la Generalitat de Catalunya i el Museu d'Història de Catalunya en 2010. Font: Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016.

Real es trobaven també les restes dels reis Jaume II i Na Blanca d'Anjou i que, molt probablement "algunos de los mencionados reyes, que fueron allí introducidos, quizás a puntapiés, cuando profanadores y curiosos indistintamente los pisaban" (1892: 27). Les restes seleccionades van ser guardats en l'urna i els restants es van disposar amuntegats al costat d'ella.

Llària reviscut. El projecte de recerca de la tomba de l'Almirall

La recent restauració del Panteó de Pere III i de Na Blanca d'Anjou¹⁷⁰ en 2009 per part de la Generalitat de Catalunya i del Museu d'Història de Catalunya amb motiu del 750 aniversari del Monestir de Santes Creus, ha permès confirmar els treballs fets per la Comissió Provincial de Monuments de 1889, ja que a l'interior de la tomba es conservava l'urna feta amb un aliatge de plom amb una baixa presència de zinc,

169 AHT, Comissió Provincial de Monuments de Tarragona, Actes (06/09/1889).

170 Les actuacions directament relacionades amb la tomba han estat dirigides per les arqueòlogues Carme Subiranas, Marina Miquel i l'antropòloga física Núria Armentano, sota la direcció d'Agustí Alcoberro, director del Museu d'Història de Catalunya (MHC). En aquests treballs, es va netejar la làpida de la tomba, la qual cosa ha permès recuperar l'aspecte original del marbre amb l'eliminació d'un estrat superficial groguenc que la cobria. A més, es va identificar un fragment de la làpida, fins ara desconegut que va permetre una reconstrucció de les dimensions originals de la làpida (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 24, cap. 4.3).

amb les juntes reforçades per varetes de ferro. La tapa era de vidre i estava fracturada, però ben disposada i a través d'ella podien veure's les restes òssies de l'interior (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 24, cap. 4.3). Al costat d'ella, es va trobar l'acumulació de 198 restes òssies desordenades, tal com els havien deixat els membres de la comissió en 1889. A l'interior de l'urna, es van trobar un conjunt de 46 restes òssies acompanyats d'una ampolla de vidre amb l'etiqueta "FARMÀCIA I LABORATORI DE MARIA-NO DEXEUS- TARRAGONA" amb un fragment de pergami amb marques vermelles en la part inferior.

L'estudi antropològic escomés pel Museu d'Història de Catalunya ha revelat l'existència de 244 peces, va revelar l'existència de, almenys, quatre individus en el conjunt ossi trobat, tant a l'interior de l'urna com en l'exterior (Fig. 48). El primer sembla correspondre amb una persona adulta, de sexe femení, d'1,59 metres d'altura, destra i amb una edat compresa entre els 30 i els 39 anys. El segon individu documentat també és una persona adulta, de sexe masculí, amb una altura d'1,65 metres i d'edat avançada, ja que mostrava marques de squatting, prova d'haver tingut una postura ajupida i haver dut a terme activitats que requerien una hiperflexió del turmell; evidents signes d'artrosis en les epífisis proximals i distals i en la cintura escapular; nòduls calcificants de Schmorl i microtraumatismes que van provocar entesopaties en el

radi esquerre del braç (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 36-37, cap. 4.3). El tercer també correspon amb un home, adult d'uns 30-39 anys amb una altura d'1,66 metres que tenia clares evidències d'artrosis en les epífisis distals dels dos húmer. Finalment, el quart i últim corresponia amb un home adult, d'una complexió robusta, amb una edat situada entre els 30 i 44 anys i una altura d'1,65 metres.

Segons l'estudi antropològic, dels quatre individus documentats en la tomba de l'almirall, solament dos podrien associar-se per edat i característiques físiques per les suposades restes de Llúria, encara que les edats establertes estarien molt lluny dels 55-60 anys que havia de tenir l'almirall en el moment de la seua mort. No obstant això, les dades aportades per les analítiques de C14 per a aquests dos individus ofereixen una cronologia situada entre els anys 805-1016. Atés que la defunció de l'almirall es produeix l'any 1305, resulta del tot impossible que qualsevol de les restes estudiades pogueren pertànyer a Roger de Llúria, encara que el dictamen de l'equip de treball obre una petita esperança al fet que, en el cas d'haver de triar algun dels cossos, hauria de ser el segon individu analitzat, que mostrava una edat avançada amb múltiples signes de sobrecàrrega i degeneració en el seu cos, producte de l'agitada vida militar portada per l'almirall al llarg de la seua vida (Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016: 41, cap. 4.3).

Fig. 48: Imatges dels quatre cossos trobats a l'interior de la tomba de Roger de Llúria després de l'ordenació anatòmica realitzada durant el seu estudi dins del projecte emprés per la Generalitat de Catalunya i el Museu d'Història de Catalunya en 2010.

Font: Alcoberro, Sarobe, Cingolani i Subiranas 2016.

EL PODER EN L'OMBRA EN UNA FAMÍLIA NOBILIÀRIA VALENCIANA. LA FIGURA DE LA DÒMINA NA SAURINA D'ENTENÇA

Jose Luis Menéndez Fueyo

MARQ Museu Arqueològic d'Alacant

La història del nostre territori està repleta d'històries de grans homes que van deixar la seua petjada, sent una part molt important del nostre patrimoni històric. Els seus fets d'armes, les seues negociacions, els seus pactes i les seues vides són una part indivisible de les nostres senyes d'identitat, forjades amb el pas dels segles fins a convertir-se en figures fonamentals sobre les quals construïm la nostra cultura que enfonsa els fonaments en l'època medieval, germen i base del que avui som com a valencians i alacantins.

No obstant això, en aquest món medieval jerarquitzat i marcadament masculí, plagat d'homes, de senyors que posseïen grans senyories, la presència de la dona era imprescindible per a totes les dinàmiques socioeconòmiques, culturals i quotidianes de l'època, encara que sempre subordinades pels seus contemporanis a la condició masculina, relegat a les labors domèstiques i de cura dels fills i de la família. Malgrat els esforços realitzats a generar un relat de l'home per a l'home, és impossible ocultar la seua presència en les fonts escrites, arqueològiques i iconogràfiques.

Les fonts permeten trobar-les dedicades a l'atenció mèdica de les persones amb les quals conviuen, començant per familiars, però també veïns, amics o clients (Ferragud 2007: 133-155); en el funcionament de les empreses domèstiques i en el teixit social de les comunitats rurals (Rosego 2023: 159-181) o en les empreses artesanals a les ciutats (Navarro 2004: 203-244) i també, és clar, en aquells contextos de profunda marginalitat envoltats d'un món carregat de violència (Guillot 2015: 2025-2037).

A excepció de les reines i de les abadesses (Galà 1993:541-557), rarament les veurem aparèixer amb

el seu nom i cognoms propis, i en casos de fer-ho, sempre aniran acompanyades de la frase "filla de", "dona de" o "vidua de", en una clara demostració de la invisibilitat legal i institucionalitzada a la qual eren sotmeses (Bernabéu 2024: 64). En poques ocasions assistirem a la presència de dones posseint el control d'un senyoriu o participant d'igual a igual en les sensibles i polèmiques negociacions territorials que es mantien contínuament amb una corona desitjosa de recuperar les transferències obligades a realitzar en el passat (Guinot 1997: 79-108).

Per a la major part de les dones, la seua presència en les fonts es mostra en l'accés al matrimoni, pas vital que exigia la cessió de la tutela de pare a marit, però també les transferències econòmiques en forma de dot. També les podem trobar en la seua voluntat testamentària, atés que el traspàs de propietats com cotitulars del seu patrimoni exigia l'alçament de documents notariais. Només quan aconseguïen la condició de vídua, podien ser absolutes protagonistes de la seua pròpia història.

Aquest és el cas de Na Saurina d'Entença (Fig. 1), segona esposa de l'almirall Roger de Llúria. El perfil que podem reconstruir de la seua persona i fets no es limita al seu paper de consort o "dona de" un personatge històric del calat de l'almirall. La seua figura, exempta dels mèrits militars del moment, però portant en la seua sang i en el seu caràcter el pes d'una de les famílies més nobles i prestigioses de la Corona d'Aragó, ha de ser reivindicada i equiparada a la del seu cònjuge. Des de la mort de l'almirall, sobretot, Saurina la trobarem administrant el territori de la família, duent a terme obres importants i sent l'agent inductor per a la supervivència de la seua casa en

una època d'enorme competència senyorial pels rics territoris que posseïa en l'antic Regne de València.

El llinatge de Na Saurina d'Entença

Com ocorria amb Roger de Llúria, desconeixem la data exacta del seu naixement, encara que sí el lloc on es va produir, que va ser la vila de Mora de l'Ebre residència habitual de la família Entença (Fig. 2), una noble família establerta en les terres de frontera de la Catalunya Nova, en terres de frontera que va posseir la baronia entre els anys 1244 i 1324 (Meix 2024: 21). La seua línia dinàstica s'inicia quan Alamanda Santmartí-Castellvell (d.1256), IV senyora de la baronia entre 1244 i 1256 i àvia de Saurina, contreu matrimoni¹ amb Guillem d'Entença (1226-1257) el 3 de febrer de 1241 (Romero 1977: 577. doc. núm. 15; Meix 2024: 23). Tot sembla indicar que les negociacions de l'enllaç va participar molt activament el

mateix rei Jaume I (1213-1276), ja que Guillem era cosí germà del rei aragonés, en ser fill de Bernat Guillem de Montpeller², germà de la reina consort del rei Pere II d'Aragó (r. 1196-1213) i heroi en el setge al Puig durant els prolegòmens de la presa de la ciutat de València (Soldevila 2008: 52; Badenes 2018: 225-236) (Fig. 3). Excepte la família directa del rei, només els Entença podien equiparar-se en posició en la cort i influència tant en el polític i social com en el militar.

Alamanda i Guillem van tenir un fill, de nom Berenguer (1243-1294), que serà el pare de Saurina, qui la va engendrar en casar-se amb la dama Galbors de Montcada (1246-1295). Dels 12 fills que van tenir en el seu matrimoni³, Saurina sembla que ocupava la penúltima posició⁴, segons l'ordre que apareix l'any 1285 en les clàusules testamentàries⁵ del seu pare per les quals rebrà 3.000 morabatins (Romero 1977: 579, doc núm. 29; Meix 2024: 25)

Fig. 1: Retrat al·legòric de Na Saurina d'Entença en els últims dies de la seua vida, com a abadessa del Convent de Santa Clara la Real de Xàtiva. Segle XVII.

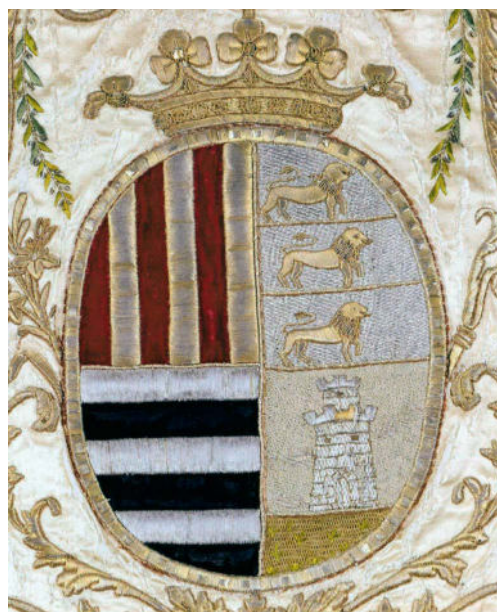

Fig. 2: Emblema i escut dels Entença.

- 1 ADM, Entenza, Leg. 1m doc. n° 8.1241, febrer 3.
- 2 En casar amb la seua dona, Jussiana d'Entença, Bernat Guillem va baratar el seu locatiu Montpeller pel d'Entença (Meix 2024: 25).
- 3 En l'ordre que apareixen el testament eren el primogènit Guillem, seguit del seu germà Berenguer, Teresa, que va ingressar en el Monestir de Santa Maria de Bonrepòs, enclavat en la serra del Montsant, al Priorat, on va ser abadessa entre 1307 i 1314; Jussiana, que va entrar de cantora en el Monestir de Sigena; Margarida; Gombau, que va ingressar en l'Orde de Sant Joan de Jerusalem; Ponce Hug, canònic de València i Lleida; Bernat Guillem; Alamanda, Saurina i la petita Elisenda (Meix 2024: 27).
- 4 En el text del testament de Berenguer, Saurina se la cita en l'últim lloc, però assenyalant que la dama Galbors està en espera de la seua filla Elisenda, qui casarà amb Guillem de Montcada i Queralt, germà de Berenguerona, la dona de Guillem d'Entença (Meix 2024: 25).
- 5 ADM, Entenza, Leg. 1, doc. n° 13.1285 juny 26.

Fig. 3: Sepulcre de Bernat Guillem d'Entença, el besoncle de Saurina, oncle del rei Jaume I i gran heroi en la defensa del Puig durant els prolegòmens de la conquesta de la ciutat de València entre 1237 i 1238.

Saurina és parent directe d'importantes figures de la política aragonesa d'aquest moment, com el seu germà Berenguer d'Entença i Montcada, company d'armes de Roger de Llúria a Sicília fins al Tractat d'Anagni en 1295, que es va convertir en el seu rival en romandre al costat del rei Federico III, qui el va nomenar governador de Otranto en Apúlia en 1297, des d'on va realitzar incursions contra les terres ocupades pels angevins i expedicions marítimes contra les veïnes terres gregues. Anys més tard, en 1301, va conèixer al capità dels almogàvers, Roger de Flor, amb qui va signar un pacte de germanor que els va portar a Orient, convertint-se en megaduc i cap de Companyia Catalana d'Orient en 1304, després que Miquel IX Paleòleg (r. 1295-1320), fill de l'Emperador de Bizanci, assassinés a Roger de Flor (Soldevila 1952; Rubió 2001; Marcos 2005: 99-102, 111-112 i 172-173).

També era familiar seu el primogènit Guillem d'Entença, sisé baró i últim de la saga en morir sense descendència en 1321. Un altre familiar destacat en la família va ser Gombau d'Entença, cinqué baró de la casa, que va assistir a Jaume I en la conquesta de València, i a Pere III, Alfons IV i Jaume II en

la campanya siciliana, la croada catalana i la lluita contra els regnes de Castella i Granada al costat de Roger de Llúria (Cabezuelo 1997: 93-100), sent tutor legal dels fills de l'almirall després de la seua mort en 1305 (Cabezuelo 1997: 93-100).

Però potser, la més important de la família seria la seua cosina Teresa d'Entença⁶ (1301-1327), filla de Gombau, que va ser Comtessa d'Urgell en succeir a Ermengol X i es va unir en matrimoni l'any 1314 amb el qual arribaria a ser el rei Alfons IV (r. 1327-1336), no podent exercir de reina en morir uns dies abans de la coronació del seu marit en 1327, sent la mare del futur Pere IV (r. 1344-1387).

El matrimoni de Saurina amb l'almirall Roger de Llúria

Dels seus anys de joventut, res sabem, ja que la vida d'una dona començava a constar documentalment bé en els testaments dels seus progenitors, bé en les negociacions de matrimoni que servien com a tret de sortida de la seua vida social. Es calcula que Saurina tindria uns 15-16 anys⁷ quan el seu pare Berenguer inicia les negociacions de noces⁸ amb l'almirall Roger de Llúria.

6 Anys més tard, en 1337, Teresa com a mare del rei Pere IV i la seua neboda Margarida de Llúria i Entença en 1344 com a senyora del castrum de Calp i Altea, compartiran al imaginador Aloi de Montbrand, un dels principals escultors de la seua època a Europa, en dissenyar i construir els sepulcres funeraris de totes dues senyores (Liaño 2013: 29-53).

7 En el text de les negociacions de noces, el cavaller Ramon de Canelles actua com a testimoni de Roger, comproment-se al fet que l'almirall complirà els pactes per a "*faciat dictum matrimonium per verba de presenti et infra tempus predictum cum dicta domina Saurineta [...]*" utilitzant un diminutiu que indica una gran familiaritat del testimoni i l'extrema joventut de la filla de Berenguer d'Entença (Meix 2024: 31).

8 ACSCX, I-2. 1291, juliol 31, Barcelona.

Per a situar-nos en context, és important indicar que la primera dona de l'almirall Margarida Lancia, mor l'any 1290 i per a llavors, Llúria ja no és l'adolescent doncel que s'uneix amb una noble siciliana, germana del seu fidel amic Corrado i companya d'exili, sinó que ens trobem davant un líder militar d'uns quaranta anys, senyor d'un ampli territori i invicte Almirall de la Corona d'Aragó. En aquests moments, amb la desaparició del rei Pere III (r. 1276-1285), el seu amic i capdavanter, Roger precisa que la seua estrella continue sòlida en el firmament cortesà i que la seua influència no decaiga, malgrat els rumors de corrupció i l'ascens d'altres militars, com hem vist, en el cas de Bernat de Sarrià. La seua restitució militar i territorial ja l'hem vist en les campanyes a Sicília i en l'expansió territorial del seu senyoriu dirimit amb el dur enfrontament amb Bernat de Sarrià. Per tant, Llúria es troba en el zenit de la seua carrera i acabat d'enviduar amb un fill home i tres filles. Sens dubte, un gran partit.

En el seu moment, el seu primer matrimoni no va generar reticències inicials en el pensament del rei Jaume I, encara que sí la seua residència. La insistència del rei que Roger consolidés la seua fidelitat i lleialtat a la corona a través del seu establiment en el Regne de València va ser una de les seues preocupacions i motiu d'enfrontaments amb el seu fill, el llavors infant Pere. Casar amb una donzella siciliana emparentada amb la casa regnant a Sicília no era la millor opció per al monarca, d'aquí ve que insistís en el tema de la residència.

Ara, en 1291, assentat i madur, ple de facultats, decidit al fet que les seues arrels cresqueren en territori valencià, convenia buscar un casament més polític que, alhora, potenciés la seua influència en la cort aragonesa i li permetés augmentar els seus dominis en el regne de València. Poques famílies podien comptar amb beutats que uniren totes dues exigències. En concret, només hi havia una: Saurina d'Entença i Montcada.

Excepte la família directa del rei, només els Entença podien equiparar-se en posició en la cort i influència tant en el polític i social com en el militar. Per tant, per totes dues parts conflueixen interessos comuns. D'una banda, Llúria s'emparenta amb la família més pròxima al rei, la qual cosa garanteix la seua posició i la dels seus fills. Per un altre, els Entença s'unien al braç militar del regne, aquell que havia eixamplat els límits de

la Corona cap al Mediterrani i posseïa grans territoris tant a València com a Sicília, que ara caldria sumar les aportades per Saurina que, no sent especialment extenses, sí que eren políticament significatives, com per exemple és el Puig de Santa Maria, enclavament espiritual i polític del Regne i unit a la família Entença des de la mort de Bernat Guillem en 1237.

Així consta en l'acord de matrimoni⁹ (Fig. 4) formalitzat entre Berenguer d'Entença amb Roger de Llúria el 31 de juliol de 1291 (Fullana 1923: 67; Meix 2024: 25-28), on el primer es compromet a lliurar en matrimoni a Saurina, 2.000 marcs de plata com a arres i el castell, lloc, terme, jurisdicció, rendes i drets del Puig - "*impignorabimus vobis specialiter castrum nostrum de Podio Sancte Marie cum villa eiusdem castri et [...] pertinentiis et iuribus suis, et cum hominibus et feminis*" -; mentre que el segon posaria 5.000 morabatins alfoncins d'or que duplicaria en cas que el matrimoni no se celebrés, així com el Castell de Seta, una de les seues primeres propietats en el Regne de València. Per tant, d'aquesta unió política i territorial sortirà un dels senyorius més poderosos de la primera meitat del segle XIII (Guinot 1993: 103) i clau per a entendre la creació i consolidació del Regne de València des de finals del segle XIII d'ara endavant. Els acords se segellen amb un jurament *inmixtio manum* i *osculum* (en boca i mans) i tocant els 4 evangelis.

Com estava establert en els acords matrimonials, les nocces es va celebrar el dia 1 de novembre, dia de tots els Sants o "*Festum Omnium Sanctorum*", tres mesos abans de sortir cap a Sicília amb una flota des dels arsenals de València¹⁰ (La Mantia 1990: 84-85, doc. LXV; Lamboglia 2009-2010: 270) per a iniciar una expedició de càstig contra les illes de l'Egeu, en particular contra Quios amb l'excusa d'atacar als feudataris angevins de Morea (Auguri i Musella 2000: 124), encara que realment es tracte d'un simple exercici de pirateria per a recuperar fons amb els quals portar unes arque sempre molt minvades.

Del matrimoni amb Saurina van néixer altres quatre fills. Si en el primer matrimoni hi havia una àmplia majoria de dones, ara seran tres fills, Carles (1292-1310), Robert (1295-1304) i Berenguer (1305-1324); i una única filla, de nom Margarida (1294-1344), segurament en honor de la germana de Saurina.

9 ACSCX, I-2. 1291, juliol 31. Barcelona.

10 ACA, RC, Reg. 91, f. 27r. 1292, febrer 12.

Fig. 4: Contracte matrimonial del matrimoni de l'Almirall Roger de Llúria i Na Saurina d'Entença. ACSCX, I-2. 1291, juliol 31. Barcelona.

La figura de Saurina com a gestora a l'ombra de la Casa de Llúria

De la seua vida durant el matrimoni, les fonts no revelen res, tornant a la dona en una figura invisible, centrant el relat en els esdeveniments i disputes en els quals estava immers Roger de Llúria com a cap de família. Potser, en aquest període, hem de donar per bones les paraules abocades per Luis Fullana que ens ofereix la imatge d'una dona dedicada "... exclusivament a la cura i educació dels seus fills..." (1923: 131), un paper que pot semblar secundari als nostres ulls, però que permetia a les dones exercir la funció de pont per a la transmissió del cognom i del llinatge, tan important en una família com els Llúria (Carlé 1988: 41-43).

No obstant això, aviat bufen nous vents. La mort de Roger de Llúria el gener de 1305, genera un enorme buit en una família amb la notorietat que tenia la Casa de Llúria. Com ocorria amb totes aquelles dones que

van enviduar en aquesta època, la vida de Saurina canvià per complet, havent d'assumir el rol de guardiana fidel dels territoris integrants del seu senyoriu i del futur dels seus fills. Desaparegut el cap de família, amb una plèiade de nens i nenes, la corona i la noblesa inicien un atac frontal de moviments i pressions sobre Saurina d'Entença amb la intenció de desposseir als Llúria de les seues propietats. En primer lloc, la corona personalitzada en la figura omnipresent del rei Pere IV, desitjós de recuperar els territoris cedits per Jaume I, Pere III i Jaume II per paga dels serveis dels seus nobles, però que només servien per a fragmentar els béns de la mateixa família reial. Per un altre, nobles com Bernat de Sarrià, rival i enemic acèrrim de l'almirall que veia la feblesa política d'una família desamparada en absència del seu líder, pare i marit.

No obstant això, encara que el seu estatus de vídua de l'almirall li permetia aparèixer com a posseïdora dels territoris posseïts pel seu marit, va caldre que des de la mort de Roger, es veiés obligada a barallar

pels seus drets i els dels seus fills i filles. Per això és de destacar la carta d'intercessió¹¹ a favor de Saurina d'Entença, vídua de l'almirall, que escriu tres dies després del exitum de Roger, Beatriu de Llúria i Lancia, primogènita del primer matrimoni de l'almirall, al rei Jaume II assenyalant que gran part de la fortuna de la família estava lligada a la seua figura i a la seua capacitat per a gestionar -"las sus cosas"- és a dir, els assumptes de la casa (Scarlata 1993: 239-240, doc. 262; Lamboglia 2009-2010: 391).

Deixant clar des del principi que Saurina havia de fer-se càrrec dels béns de l'almirall, com havia realitzat mentre Roger es trobava a Sicília, un any després de la mort de l'almirall, en 1306, torna a insistir presentant una reclamació¹² perquè li foren lliurats tots els béns que el seu espòs havia posseït en el Regne de València i, en concret la tinença i rendes del castell de Seta, que havia estat lliurat com a dot en els acords del seu casament (Fullana 1923: 132).

No obstant això, l'única cosa que obtindrà d'aquest plet serà el castrum de Seta¹³ i perquè així constava en els acords de matrimoni signats per Roger de Llúria. Tota la resta ho heretarà el primogènit del seu primer matrimoni Roger de Llúria i Lancia en nomenar-lo hereu universal dels seus béns. Malgrat la negativa dels marmessors disposats pel mateix Roger que eren Guillem de Prades, Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, el seu fidel lloctinent i alcaide del Castell de Cocentaina (Fullana 1923: 91). D'aquesta manera, i mentre existís un hereu, el llegat de l'almirall es transmetrà a cadascun dels fills fins que, amb la mort de Berenguer Roger en 1324, les propietats passaran a les mans de Saurina.

Aquest plet va ser el primer dels molts conflictes en els quals va haver d'intervenir Saurina. En la major part dels casos, eren de caràcter territorial, sortint en defensa del patrimoni dels seus fills. Per exemple, com els sostinguts a la vall de Seta contra la universi-

tat de Penàguila¹⁴, que assetjaven sense parar als habitants de la vall sense que existís cap manera de frenar els excessos (Fullana 1923: 132). O el sostingut amb Guillem de Vilafranca, senyor d'Alcalà a causa dels termes de les propietats amb les alqueries de Abenzarto i Capell Maymona¹⁵ -actual Masos de Capaimona, en el municipi de Tollos- (Fullana 1923: 134). Un altre cas cridaner van ser els nombrosos plets que va tenir amb Bernat de Sarrià, a vegades, de manera directa a través d'escrits dirigits per ella mateixa al rei reclamant els perjudicis ocasionats per l'almirall.

No obstant això, és important indicar que la influència dels fills homes en la presa de decisions respecte a la gestió quotidiana dels assumptes de la família, dista molt de ser la que s'espera d'uns hereus amb importants responsabilitats. Només en el cas de Roger de Llúria i Lancia que va aconseguir l'edat de vint-i-dos anys, podria parlar-se d'un hereu en condicions, encara que la seua absència reiterada per a defensar les propietats sícules i nord-africanes del seu pare, li porta en 1305 a una expedició de càstig a l'illa de d'Erba, sent reclamat pel rei perquè fora a Nàpols i estigués al capdavant de les seues possessions a Calàbria¹⁶ (Fullana 1923: 93), el que li va impedir jurar en persona com a cavaller enfront del rei i haver de fer-lo per poders. Estant a Nàpols, el va sorprendre una malaltia que va posar fi a la seua vida el 24 de novembre de 1307, declarant la seua última voluntat davant Bartolomé Gemma, notari públic amb autoritat apostòlica (Fullana 1923: 93), extingint-se amb ell la línia dels Lancia en la descendència de la casa.

Dels fills homes restants, la successió de morts prematures va ser alarmant. En 1310, el primogènit del segon matrimoni, Carles de Llúria i Entença, mor amb divuit anys a Calàbria després d'haver encapçalat una expedició militar sufragada per la mateixa Saurina d'Entença per a pacificar les revoltades illes de Gerba i les Querquenes, que eren territoris de la família¹⁷. En 1304, amb l'almirall encara viu,

11 ACA, RC, CR, cj. 16, núm. 1092, 1305, gener 18.

12 ACA, RC, Reg. 204, fol. 4, Xàtiva, 1306, febrer 16

13 Apunt realitzat per José Ramón Hinojosa Montalvo en el Diccionari Biogràfic electrònic. Reial Acadèmia de la Història, consultat el 4 d'abril de 2025 <https://dbe.rah.es/biografias/56081/saurina-de-entencia>

14 ACA, RC, Reg. 179, fol. 31.

15 ACA, RC, Reg. 184, fol. 126v.

16 "...E con Rogeró hac reconciliada la illa, tornà-se'n en Sicília, e devia cumplir son matrimoni. E el rei Robert cità-lo que vengués a ell a Nàpols, pero ço con en Calabria havia ben vint-e-quatre castells..." (Muntaner, 1979: II, 133)

17 Apunt realitzat per José Ramón Hinojosa Montalvo en el Diccionari Biogràfic electrònic. Reial Acadèmia de la Història, consultat el 4 d'abril de 2025 <https://dbe.rah.es/biografias/56081/saurina-de-entencia>

havia mort a Alcoi Robert ¹⁸, el segon fill del matrimoni, a l'edat de nou anys (Fullana 1923: 89-98).

Només quedava un hereu, Berenguer de Llúria i Entença, el quart fill del matrimoni amb Saurina, qui també va exercir breument com a cap visible de la família, gràcies a la seua presència en les últimes voluntats del seu germanastre Ruggerione. És important indicar aquí que l'acceptació del llegat testamentari¹⁹ ho realitza la seua pròpia mare, Na Saurina d'Entença (Galiana 2017: 51), atés que Berenguer encara era infant a la mort del seu germanastre, per la qual cosa podem considerar-ho una prova més de la seua capacitat decisòria sobre els assumptes de la família, malgrat que no havia estat nomenada legalment.

Aquest fet va obligar Na Saurina a haver de sol·licitar per escrit al rei Jaume II que restituísca, en la figura de Berenguer -va passar a dir-se Berenguer Roger en acceptar el testament del seu germà²⁰- les propietats i terres a Sicília ²¹ estigueren on estigueren (Lamboglia 2009-2010: 319), però sobretot, el Castello d'Aci, que havia estat concedit pel papa Bonifaci VIII (r. 1294-1303) a l'almirall en 1297 (Kiesewetter 2001: 102).

També és vió obligat a suplicar -“*...supplicationem ex parte nobilis domne Saurine uxoris quondam nobilis Rogerii de Loria ammirati nostri*”- al rei que el seu oncle Gombau d'Entença actués al costat d'ella com a tutor ²² de Berenguer Roger fins que pogués ar-

mar-se cavaller a l'edat de catorze anys, cosa que ocorre l'11 de març de 1318, segons els Usos de Barcelona i els Costums de Catalunya (Fullana 1923: 105). El seu nomenament, produït el 27 de gener de 1308 en el Palau Real de València a les mans del mateix rei²³ (Fullana 1923: 101; Pastor 1989: 75), suposa una gran victòria per a Saurina, en aconseguir, en primera instància, mantenir al capdavant de la família a un membre dels Entença, enfront dels desitjos de la Corona i a l'oposició dels marmessors Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, els qui van intentar bloquejar el nomenament per a controlar les immenses possessions de l'almirall, cosa que ocorrerà en 1309 quan es produeix la defunció de Gombau (Fullana Mira, 1923: 100; Galiana 2017: 51).

La fatalitat que persegueix a tots els homes de la família provoca que Berenguer Roger caiga malalt l'any 1323, sent atés pel metge Bartolomé Casaldoria, qui ja anava tractant al senyor d'Ifac des de llarg temps, sent el seu metge de capçalera (Fullana 1923: 108). Malgrat els esforços del físic, Berenguer Roger va morir a mitjan desembre de l'any 1324 a l'edat de dinou anys, per la qual cosa totes les propietats de la casa de Llúria passen finalment a les mans de Saurina d'Entença. A partir d'aquest moment i fins a mort en 1325, els assumptes de la casa continuaran passant per ella, encara que ara la veurem citada en els mateixos com a peticionària o destinatària de tot allò que tinga a veure amb la Casa de Llúria. És el cas de la sol·licitud²⁴ que Sau-

-
- 18 Va ser enterrat inicialment a l'església del Puig de Santa Maria on disposava d'un sepulcre de marbre, de “*...estilo gótico de segundo tiempo...*” com indica Lluís Fullana (1923: 98), però després Saurina, en compliment d'una promesa, va ordenar que les seues restes, al costat dels de Ruggerione, les restes dels quals estaven dipositats des de 1324 a l'església del Convent de San Francisco de València, fossen exhumats i traslladats a l'Església del Convent de Santa Clara la Real a Xàtiva, on ella també havia de descansar.
- 19 ACA, RC, CR, cj. 23, n. 2899, 1307, novembre 24.
- 20 Segons Muntaner, el seu nom era Francesc, en indicar “*...e hac nom Rogeró de Lória així com lo germà major; ço és a saber, que ell havia nom Francesc, de fonts, mas con lo grmà fo mort, al conformar li mudarem lo nom, que hac nom Rogeró de Lória...*” (Muntaner 1979: II, 134); encara que Lluís Fullana ho atribueix a una equivocació del cronista, atés que els documents posteriors sempre al·ludeixen a Berenguer i mai a Francesc (1923: 105).
- 21 ACA, RC, P, n. 9798. Castrogiovanni, 1309, maig 21.
- 22 Aquest nomenament va generar una cruenta lluita de poder de Gombau i Saurina contra els marmessors dels testaments de l'almirall i del seu fill primogènit, Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, el seu fidel lloctinent i alcaide del Castell de Cocentaina. Un enfrontament que va durar molt poc per la mort de Gombau en 1307, amb el que els va ser restituït el control sobre l'últim fill home de l'almirall, en detriment de la seua mare Saurina. Segons tots els indicis, aquest va ser el motiu pel qual van ser destituïts per Saurina a la mort de Berenguer el 29 de desembre de 1324, nomenant marmessor i la seua mà dreta a Gil Martínez d'Entença un membre de la seua pròpia família (Fullana 1923: 109).
- 23 Van assistir com a testimonis els nobles Jaume Pérez, germà del rei, Pedro Fernández de Híjar, oncle del mateix rei, Guillem d'Entença, Guillem de Montcada, Pere de Queralt i l'almirall Bernat de Sarrià, juntament amb Gonçal Garcia, Albert de Mediona i altres consellers de Jaume II (Fullana 1923: 102).
- 24 ACA, RC, Reg. 429, ff. 56v.-57r. 1328, novembre, 17.

rina presenta davant el rei Jaume II perquè el Justícia de Gorga pogués exercir el mer imperi en el lloc de Seta en qualitat d'oficial real, divent Bernat de Sarrià, com a procurador del regne de València i primer garant de l'acompliment d'aquesta jurisdicció per via de competència, rebre el jurament de dita alcaide i no entremetre's en l'ofici, excepte en els casos establerts en els furs (Cabezuelo 2024: 179).

També ho trobem en la documentació calpina, en una petició del rei Jaume II al ball de Calp perquè esmenés una extorsió que havien sofert uns jueus mallorquins, els qui havien llogat la barca de Jaume Sabater per a portar mercaderies des de Barberia al "dictum locum de Calp" i en arribar havien estat obligats pel ball local a pagar 100 sous com a impost (Soler 2015: 953-954, doc. 126).

Saurina, gran promotora en el "fer almoyna"

Si hem aportat alguns fets que confirmen la presència i influència de Na Saurina en els diferents nomenaments dels caps de família oficials de la casa, es reforça la nostra idea que estem davant una dona que, no sent senyora, actuava a l'ombra participant de tots els assumptes que afecten les propietats, territoris, plets i compromisos que la família tenia, així com a la defensa i salvaguarda de la integritat de tots ells.

A més, la gestió dels fons obtinguts per les rendes i privilegis que l'almirall havia acumulat en vida els atorgaven un gran erari que era convenient administrar. En aquest apartat Na Saurina es caracteritzarà com una dona que promourà importants obres constructives en els seus territoris, en concret en el terreny de les obres piules, en el corrent de l'exposat per autors gairebé contemporanis de Na Saurina, com Francesc Eiximenis²⁵ que defensava l'obligació de les dones "fer almoyna" (1981: 483-488), és a dir, dedicar-se a la devoció i a les obres de caritat cap a "els pobres ver gonyants" (Pons y Cárcel 1997: 40).

En aquest sentit, Saurina no sols se la reconeixerà com una cristiana devota que lliura "bacins, pietances i almoines" a través de grans donatius a diferents esglésies i institucions benèfiques, sinó que

es convertirà en una gran promotora en la construcció d'edificis religiosos vinculats, fonamentalment, amb l'Orde de Santa Clara, la branca femenina de l'Orde dels Franciscans, als qui confia grans sumes de diners que converteixen a aquest orde mendicant en una de les més importants del territori valencià durant l'edat mitjana (Webster 1984: 443-451).

El Convent de Sant Agustí d'Alcoi

No obstant això, una de les seues primeres obres piules serà la construcció del Convent de Sant Agustí en la vila d'Alcoi. Els agustins estaven assentats en el Monestir del Puig de Santa Maria des de la conquesta del regne de València per ordre de Jaume I (Santonja 1991: 98), però el seu lliurament als monjos mercedaris va obligar a buscar-los un altre assentament, sent triada la vila d'Alcoi, que es trobava sota el control de la família de l'almirall des que va ser lliurada en feu a l'almirall en 1291, sent la seua domus maior o residència de la Casa de Llúria²⁶ l'edifici utilitzat per a convertir-lo en seu conventual (Fig. 5).

Aquesta gran casa estava situada en l'extrem sud a extramurs del recinte emmurallat, en un lloc elevat que facilitava el seu resguard, sent de planta quadrada, amb quatre torres angulars situades en cadascun dels seus costats, a l'estil d'unes altres domus maior del territori valencià com Cocentina (Doménech 2003: 425-436), Castalla (Menéndez 2010: 31-59; Forna (Torró 2002: 451-462), Vilajoiosa (Menéndez 2011: 222-242), Orimblo i a Dénia (Ivars 2014: 19-35).

Des d'un punt de vista arqueològic, no queda cap resta del monestir, excepte el que actualment coneixem com a plaça de Dins²⁷. A mitjan anys vuitanta del segle XX, unes obres en el lloc van deixar al descobert evidències d'una porta lateral que havia de comunicar el temple (Fig. 6) amb el claustre i que dona a l'actual carrer Sant Tomàs. Es tracta d'un arc apuntat molt rebaixat, format amb dovelles motllurades amb petjades de pigment de color vermell, la part dreta del qual va haver de ser reconstruïda en la seua integritat (Ponce, Dávila i Moltó 2011: 27) (Fig. 7). D'altra banda, en la imposta del costat es-

25 "ab licencia de son marit, pot dar almoyna per son marit e per si mateixa" (Eiximenis 1981: 483-488).

26 L'alçasser o palau se situava sobre l'actual plaça d'Espanya i els carrers de Sant Llorenç, mossén Torregrossa i de l'Escola.

27 El lloc que ocupava l'antic convent correspon; pel seu costat Nord, amb l'actual carrer de l'Escola; pel Sud, amb el Carrer Sant Llorenç; a l'est amb el Carrer Sant Tomàs i la Plaça Espanya -actual accés a l'Ajuntament- i finalment, a l'Oest, amb el carrer del mossén Torregrossa, la qual cosa correspon amb les actuals coordenades O.T.M. (WGS84) X: 719694.92 e Y: 4286285.74.

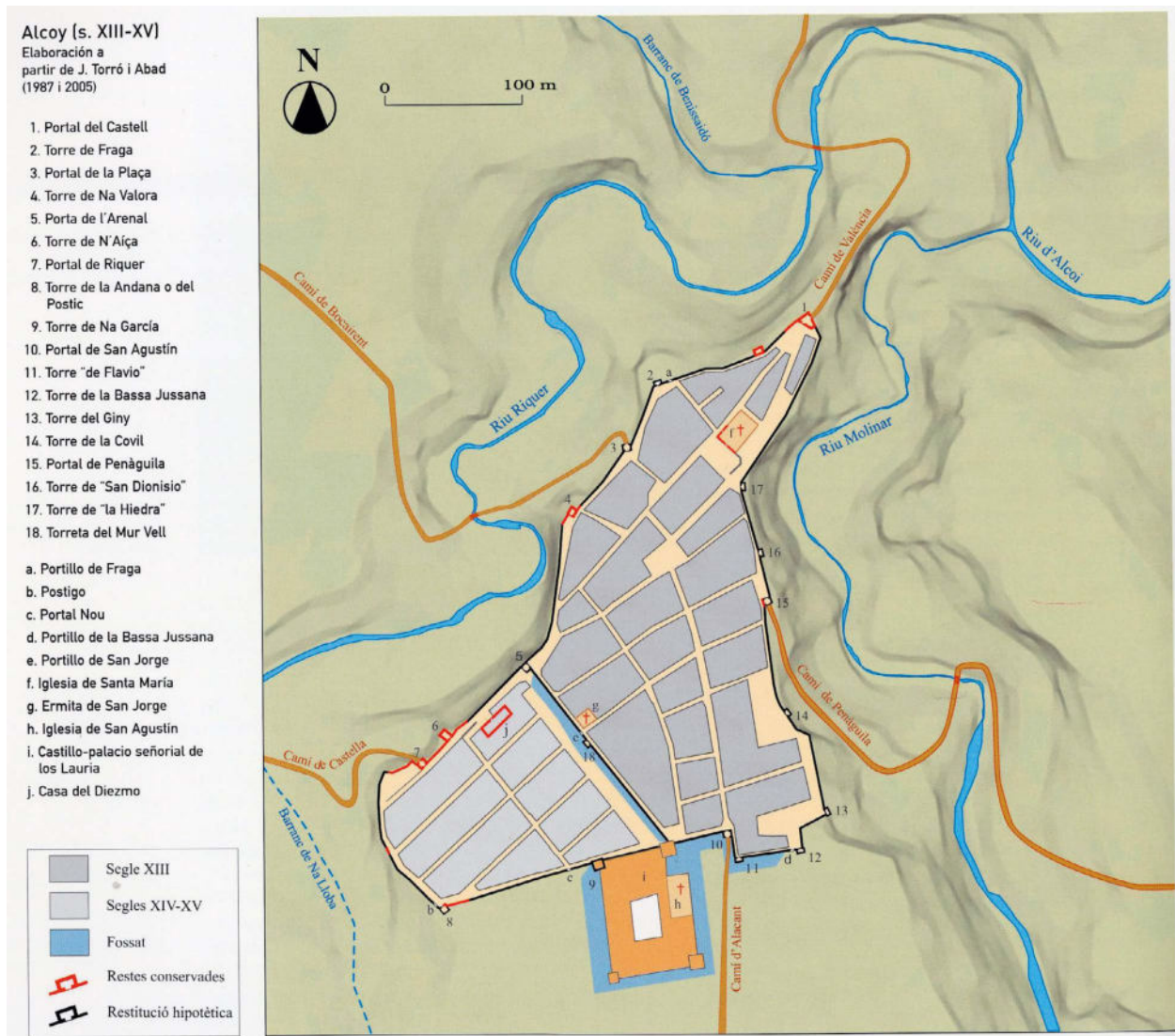

Fig. 5: Pla del recinte emmurallat medieval d'Alcoi. En la I, es marca l'espai que ocuparia la domus domini d'Alcoi en la segona meitat del segle XIII i que va ser la base del Convent de Sant Agustí i la seva església. Font: Torró 2008.

querre s'observa una important peça llaurada amb motius figuratius, on s'aprecia un rostre picat. Segons escriu Josep Torró (2006; 2006: 72-91; 2009), es tracta sens dubte d'un element procedent d'un altre lloc i reaprofitat aquí. Com diem, tot ha quedat reduït a res, excepte una nau de planta rectangular de 23,5 x 7 metres, ajustada a la trama parcel·l·lària del raval. Cinc arcs de diafragma divideixen aquest espai en sis trams; aquests –de quart de punt–, estan realitzats en dovelles de pedra tosca, la llum de la qual té unes dimensions de 5,5 m i una amplària d'intradós de 0,57 m. Els murs exteriors, de tàpia parcialment assentada sobre un sòcol de carreus.

Segons documentació del segle XV, aquesta àrea es correspon amb el lloc on s'emmagatzemava el gra i el vi procedent del delme.

Existeix una certa disparitat a l'hora d'establir l'assentament de l'ordre en sòl alcoià. Fra Jaume Jordán va proposar una data una mica anterior, l'any 1290 (1704-1712: 25-84). Per part seua, el Pare Thomas Herrera afirmava que la primera pedra del convent es va plantar en 1300²⁸ (1644: 73-74) mentre que el Pare Picher defensava la data de 1338 (Sanchis 1986: 23-24). Aquesta última postura és la que prendrem com a referència, sent actualment la més reco-

28 "...Alcodiense (monasterium) S. Augustini, Provinciae Aragoniae. Eius fundatrix fuit circa annum 1300 Domina Margarita ded Lauria uxor Nicolai Ianvillani Comitis Terranova et filia Rogerii de Lauria et Saurinae de Entenza Iacobi Regis Aragonum patruelis germanae..." (Herrera 1644: 73-74; Santonja 2001: 212).

neguda per la historiografia (Banyó 1982; Santonja 1992: 181-255; Santonja i Castelló 2001: 213).

Encara que l'interès per la implantació de l'ordre en el seu territori era extraordinari, les obres les conclourà la seua filla Na Margarida de Llúria i Entença l'any 1338²⁹ amb una dotació de renda anual de 200 lliures sobre els ingressos de la batllia -dos terços del Real Patrimoni i un terç del Convent de Santa Clara de Xàtiva-, a més del domini directe d'algunes terres adjacents i cases de la població (Santonja 1991: 97-124).

Sembla que les obres van ser dirigides pel lapicida et magister operis Berenguer Jofré de València (Santonja 1991: 98) i, segons les descripcions conegudes, es fa notar la qualitat de la fàbrica, realitzada completament en carreus a cara vista amb detalls llaurats en el claustre, església, cor -que comptava amb més de 60 seients- i refetor. Proves arqueològiques d'això no tenim, però sí documentals, ja que tenim coneixement que entre l'any 1338 i 1344, el fuster Salvador Pons, els escultors Tomàs Fardero, Roderic Morales, Pasqual Peris i Ramon Guerau i els picapedrers Nicolau Rosell, Nicolau Comas i Guillem Batlle, tots ells de València, al costat del picapedrer de Múrcia Bertomeu Vidal, els picapedrers Bertomeu d'Agrafull i Macià Cots de Xàtiva i el picapedrer Ramon Narbona de Montesa, van participar en la construcció del Convent (Santonja 2001: 213-214; Torrecillas 2012: 168). També sabem que l'escrivà Bernat Soler va subministrar cordes i claus de ferro i de fusta, mentre que un altre escrivà, Joan Porta, es va encarregar de confeccionar els llibres per a la litúrgia. A càrrec de l'administració de les obres³⁰, van quedar designats successivament els balls Pere Tapioles, mort en 1347, i Pere d'Oló (Santonja 2001: 214).

L'Església i hospital del Puig de Santa Maria (València)

L'altre cas paradigmàtic és el de l'església del Puig de Santa Maria, reedificada³¹ per la família a instàncies de Na Saurina d'Entença i finalitzada per

Fig. 6: Postal antiga de l'església de Sant Agustí, annexa al convent fundat per la Casa de Llúria en el segle XIV.

Fig. 7: Porta lateral que havia de comunicar el temple amb el claustre i que dona a l'actual carrer Sant Tomàs. Foto: Autor.

29 A partir de 1835 l'edifici gòtic del convent va ser destinat a dependències de l'Ajuntament i edificis annexos, fins a la seua desaparició en 1937, durant la Guerra Civil Espanyola.

30 Encara que els pagaments desapareixen a partir de 1349, sembla que les obres degueren continuar, ja que l'any 1361 el justícia d'Alcoi, davant les queixes dels agustins, va emetre una crida pública perquè ningú agafés terra ni altres materials de les obres del convent (Santonja 2001: 214).

31 L'església va ser inicialment construïda per ordre del rei Jaume I del 26 de juliol de 1240 pel qual el monarca va cedir aquesta església a l'Ordre de la Mercé. Després d'això, es va autoritzar l'exercici dels sagrats ministeris sent confirmat pel bisbe de València, Vicent Ferrer de Sant Martí, autoritzant l'exercici dels sagrats ministeris, per la qual cosa és molt probable que l'església estigués en la seua última fase de construcció (Torrecillas 2012: 119).

la seua filla Na Margarida de Llúria i Entença a mitjan segle XIV, incloent-hi la fundació d'un hospital de pelegrins (Vela 1996: 5-14), i construint un alcàsser com a residència contigu a la Capella de la Verge (Torrecillas 2012: 117). A més, es va construir l'esplèndida portada llaurada en pedra calcària, un valuós exemplar del romànic-gòtic de transició³², amb els seus deu capitells historiatos amb escenes com l'Anunciació, el Naixement de Crist, l'Adoració dels Reis Mags, l'Entrada triomfal de Jesús a Jerusalem, l'Últim Sopar, o el Petó de Judes (Torrecillas 2012: 120) (Fig. 8).

Fig. 8: Església medieval del Puig de Santa Maria, aixecada per la Casa de Llúria en el segle XIV. Foto: Autor.

La reforma liderada per Saurina va dirigida a convertir un petit temple d'una sola nau en el primer santuari de la regió i seu de la Patrona del Regne de València, amb un recinte de forma rectangular de tres naus, amb unes dimensions de 26,40 x 16 metres i cobert amb voltes de creueria amb arcs faixons i nervadures de pedra, alternant amb el maó a sardinal i les pilastres estan dotades de capitells amb unes certes reminiscències de l'art astur-lleonés i del gòtic català (Torrecillas 2012: 122). Per a donar-li major glòria a la construcció, l'església actua com a Panteó d'Il·lustres, utilitzant les seues naus laterals per a l'etern descans dels herois de la conquesta valenciana, com l'impressionant sepulcre funerari de Bernat Guillem d'Entença, alcaide del castell i heroi del Puig o albergar als diferents abats de l'Ordre de la Mercé, com és el cas del sepulcre del mercedari fra Joan Gilabert Jofré, fundador l'any 1409 del primer hospital psiquiàtric (Torrecillas 2012: 124).

El Monestir de Santa Clara la Real de Xàtiva

Però sens dubte, la seua gran obra seria la construcció del Reial Monestir de Santa Clara a Xàtiva, obra edificada l'any 1325 i que consta en les seues clàusules testamentàries³³, on Saurina quedava constituïda com a patrona i l'església de la qual havia d'albergar el seu sepulcre a la seua mort. Per a alguns autors, és un dels millors exemples de la unió entre la caritat individual expressada amb claredat en les clàusules testamentàries i la caritat institucional per la voluntat del govern municipal de Xàtiva i de la mateixa orde de les Clarisses de fundar un convent en la segona ciutat del regne (Pons i Presó 1997: 41).

L'elecció de Xàtiva era interessant. En primer lloc, perquè la Casa de Llúria sempre havia tingut propietats als voltants de la ciutat xativina, lliurades a Na Isabel·la d'Amicis, mare de l'almirall. En segon lloc, Xàtiva és la segona ciutat del Regne de València, enclavament de vital importància per a la creació de l'estat feudal i punt bàsic per a l'organització de la zona meridional del Regne. En tercer lloc, perquè a València ja existia un convent de Clarisses i Xàtiva no comptava amb estructures conventuals amb què establir les bases de l'impuls cristià en aquestes noves zones acabades de conquerir i pacificades. Recordem en aquest sentit, que Xàtiva acull una enorme població mudèjar, amb mesquita i des d'on apareixen nous líders que van encapçalar les revoltes connectades amb el regne nasrí de Granada que van desembocar en l'atac a Cocentaina de 1304 (Ferrer 2002: 53-150).

La creació d'un convent suposava un enorme dispendi econòmic al qual només nobles de la més alta classe senyorial i amb el nombre més gran de rendes podien fer front. És interessant observar que la construcció d'aquests convents, d'enorme envergadura i importància xocava frontalment amb la tradicional regla d'estricta pobresa amb el que les comunitats no podien posseir béns terrenals ni posseir rendes procedents de la fiscalitat aplicada als residents en el territori.

Per a fer front a les costoses despeses, Saurina va cedir a les Clarisses les rendes i senyorijs de la vila d'Alcoi

32 Es té constància que fins a l'any 1649 va estar dotada de timpà i trencallums, sent aquests elements substituïts per grans ports, l'última modificació dels quals es va produir l'any 1969 (Torrecillas 2012: 122).

33 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "Eligimus namque sepulturam corporis nostri in ecclesia monas[terii dominar]um mino[retarum or]dinis Sancte Clare quod fieri, construi et hedificari mandamus inferius in villa Xative".

i Gorga i de les poblacions contingudes a la vall de Seta. Els marmessors Jaume Sa Guàrdia i Gil Marín d'Entença van fer present al papa Joan XII la voluntat de la testadora i el pontífex, l'1 de juny de 1326, des d'Avinyó, va despatxar butlla al bisbe de València a favor de l'obra (Martínez 1803: 43; Galiana 1988: 50). Al seu torn, el síndic de la ciutat de Xàtiva, va sol·licitar al rei Jaume II d'Aragó la gràcia d'aquesta fundació monàstica i el monarca va expedir el decret, amb data d'l de gener de 1325, autoritzant i assignant-li una almona per a la seua fundació. Així doncs, només quedava l'emplaçament, que va ser decidit per ordre de Berenguer Fort, justícia de Xàtiva a Berenguer Fluvià, jurat en cap, que i autoritzat pel monarca en un permís amb data 12 de gener de 1326, perquè es pogueren comprar fins a un màxim de quatre cafissades de terra de reialenc, equivalent a quatre faneques en uns terrenys al costat del mur nord de la ciutat i Porta Nova, anomenada després de les monges i més tard del Lleó, "...pro ipso construendo monestir franques..." (Galiana 1988: 49). L'església es va dedicar a la Verge de l'Asunción. El rei Pere IV d'Aragó (r. 1344-1387), des de Lleida, l'1 de juny de 1338, va dirigir carta a l'abadessa sor Beatriu de Cesaraugusta, participant l'acord de protegir el monestir de Xàtiva, al qual concedeix salvaguarda real, amb pena de mil maravedis en or a qui la contravingués.

No obstant això, a partir de les modificacions en la nova regla franciscana aprovades pel papa Urbà IV l'any 1263, les comunitats podien admetre possessions i rendes fixes com mig moral de subsistència perpètua, com recull el testament de Saurina en indicar "Victus et vestitus providere decenter. Ita quod dictum monasterium senar apporteat mendicare set vivere de dicta peccunia quantitate...". Aquest esquema abonava la idea no de viure en la pobresa o de la caritat, sinó de fer caritat i lluitar contra la pobresa. Havia de ser una comunitat per als pobres i necessitats i no una comunitat que camine sempre en la necessitat crònica. I això no és perquè Saurina no haja deixat provisió suficient de fons per a la construcció del convent, a la qual afegeix una generosa aportació de 16.000 sous anuals de moneda valenciana per a la manutenció, hàbits i

altres necessitats de cadascuna de les integrants de la congregació³⁴. Aquesta important aportació, de la qual depenia el funcionament de les Clarisses xativines havia de repartir-se en diferents obres piadoses amb l'objectiu de seguir aquesta nova filosofia de misericòrdia.

De l'aportació total de 16.000 sous, Saurina obliga al fet que les Clarisses destinen uns 5.000 euros anuals distribuïts en 500 sous per a hàbits i vestuari i 500 sous més per a 10 pietançes, coincidents amb les quatre festes de la Mare de Déu, l'Encarnació, la Pasqua de Resurrecció, Pentecosta, Nativitat, Tot el Sants i Santa Anna, en la vespra de la qual haurien de celebrar un aniversari per la seua ànima i la dels seus parents. A més per a les òrfenes a maridar 500 sous, proposant una mitjana de 50 sous per òrfena, quantitat que havia de ser lliurada amb el consens del guardià del Convent de San Francisco de València. Estableix també que per a la redempció de captius manibus paganorum, es destinen 500 sous, però advertint que només servirà per a captius "...qui sint nati civitatis vel regni Valencie...". També s'han de destinar altres 500 sous per a vestir els pobres en les quatre celebracions de la Mare de Déu; al seu capellà Robert, mentre viva, se li mantinga i se li lliuren 200 sous per a vestuari; així com la fundació de sis capellanies perpètuas, sota el ius patronatus de l'Abadessa sota la fórmula encarregades a sis preveres que "...sint habiles et converses honeste...et qui perpetuo pro animaves nostri in dicto monestir teneantur divina officia celebrés..." amb una assignació de 300 sous anuals per a cadascun.

El monestir, fundat extramurs³⁵ de Xàtiva en 1325, va sofrir moltes calamitats des de mitjan segle XIV. Per causa de la guerra de la Unió, les Clarisses es van veure obligades a abandonar temporalment el seu convent traslladant-se a la ciutat de València, trobant-se pràcticament arruïnat l'any 1348. Tres anys més tard, en 1351, la ciutat de Xàtiva va recompondre el monestir, que definitivament va ser derrocat l'any 1359 amb motiu de la Guerra dels Dos Peres i la comunitat de monges es va allotjar algun temps en una casa particular, fins que l'any 1364 se'l va autoritzar a traslladar-se a un nou monestir intra-

34 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "...Cui siquidem monasterio dimitimos sive legamus de redditibus bonorum perpetuo singulis annis sexdecim mille solidorum regalium..."

35 Disposem també del document d'escriptura de la compra d'aquests terrenys, localitzats als afores de la ciutat, amb data el 26 de juny del mateix any de 1326 (Torrecillas Segura, 2012: Doc. núm. 29). L'import global de la compra ascendeix a onze mil vuit-cents trenta-quatre sous, i l'extensió de terra adquirida va ser de vint-i-una faneques i cent seixanta-tres "braces", és a dir, la qual cosa equivaldria a uns 18.128 metres quadrats, i això representa unes 289 hectàrees (Galiana 1988: 50).

murs³⁶, quedant reinstal·lades les monges de 1369, portant amb si el cos de la seua fundadora, Na Saurina d'Entença (Fig. 9).

Les Clarisses van conservar la propietat dels seus solars extramurs, i el nou monestir va obtenir autorització per a construir un túnel sota les muralles. En aquest hort inferior -que arribava fins al convent del Carmen- es va projectar edificar una casa i un tancat amb emmerletat, semblant al frontispici del monestir (Delicat 2004: 1127-1140). Poc després, les religioses, ressentides de salut, van atribuir els seus mals a l'abusiu cultiu de l'arròs que va arribar fins a les mateixes muralles de la ciutat, i van sol·licitar del papa Urbà V (r. 1362-1370) el seu trasllat a València, a la pretensió del qual es va oposar la ciutat, per contrariar els desitjos de la fundadora; i per això es va dictaminar en contra de la seua demanda a la fi de l'any 1369. Xàtiva no era una desconeguda per a la Casa de Llúria. Ja hem indicat aquí que la família tenia "duas pecias vinearum" en la partida de Bisquert, concedides pel rei en 1280 i que havien estat comprades per l'almirall al cavaller Pere de Cultis, per valor de 3.160 sous i una cinquena en terres de reialenc a la vall de Cocentaina que havia pertangut a Pere Dies valorada en 500 sous³⁷ (Fullana 1920: 68; 1923: 71; Ferragud 2003: 106 y 141).

Saurina, continuadora de l'obra senyorial de l'almirall

Però les obres piules no seran l'única preocupació de la vídua de l'almirall. Mantenir i acréixer els territoris de la família, encara que fora des de les ombres del seu paper de dona, era una tasca que excedeix de les seues obligacions piadoses per a i amb l'Església. Creiem que l'obra civil també degué ser un dels seus principals interessos, pel fet que aquest tipus d'obres generava beneficis importants i directes sobre els seus propis vassalls. És cert que no disposem de documents que avalen aquest plantejament, però, com hem vist, la presència de Saurina en totes les accions i decisions que es prenen en la família, estarien segurament beneïdes per la primera dama de la família, malgrat que haja de cedir contínuament el control en mans dels seus joves fills, dels seus tutors com

Fig. 9: Façana i porta principal del Reial Monestir de Santa Clara de Xàtiva, construït en la segona meitat del segle XIV i on reposaven les restes de Na Saurina d'Entença. Foto: Autor.

Gombau o dels seus marmessors, més preocupats pel seu propi futur, davant la pèrdua de l'almirall, sant i senya de la casa i far que els guiava.

No obstant això, mentre el poder oficial es movia dels seus fills absents a Sicília i infants necessitats de tutor i marmessors, calia prendre decisions i Saurina només podia confiar en el seu bon judici i en el de la seua fillastra Na Beatriu, que es trobava en el Comtat de Xèrica i de la seua filla Na Margarida, qui havia estat casada en el Regne de Sicília. Ambdues estaven lluny i les decisions quotidianes eren fonamentals per a no traslladar la sensació de feblesa que la corona i els nobles veïns indiquen.

La finalització de la Pobra d'Ifac

La terminació de la Pobra d'Ifac a Calp (Fig. 10), per exemple, era fonamental per a traslladar la idea de fortalesa necessària per a mantenir els territoris de la família fora de perill. Si bé la fundació es produeix amb l'almirall en vida, encara que absent en les negociacions d'Anagni (1295) i Caltabellotta (1302), és cert que els acords de compra del castrum els comanda el mateix almirall obrint un gran conflicte amb el seu veí Bernat de Sarrià, qui havia denunciat a Roger davant el rei per fer una compra fraudulenta. Per això, mentre no s'havia acabat de resoldre el conflicte, era important prendre posses-

36 ACSCX, IV-66, Avinyó, 1358 setembre 30. L'actual convent es troba al carrer Montcada núm. 23, amb façana posterior sobre l'avinguda Selgas i en ple centre neuràlgic de Xàtiva, intramurs de l'antiga ciutat medieval. La superfície del solar que ocupa consignada en el cadastre és de 3.646 metres quadrats, presentant les coordenades O.T.M. (WGS84) X: 714890.8 i Y: 4318548.06 (Torrecillas Segura, 2012: 85). El monument era de majors dimensions i degué ocupar una superfície d'aproximadament uns 6.400 m² (Cotino 2008).

37 ACA, RC, Reg. 44, f. 190v. Saragossa, 1282, setembre 17.

sió del territori calpí, i sol·licitar en 1282 la construcció d'una pobla nova³⁸ que va ser referendada³⁹ pel mateix rei Jaume II l'any 1297 (Fig. 11) (Torró i Segura 1991; Torró 1988-89, Ivars 1987: 35-41; Menéndez 2018: 378).

Continuar la labor constructiva deixada a mig fer per l'almirall ja era una tasca de titans que la seua esposa havia de finalitzar i acréixer en la mesura que siga possible. L'enorme quantitat de proves arqueològiques que hem investigat des de fa vint anys (2005-2025) permet confirmar que, tant la documentació històrica localitzada en els arxius, les dades publicades per la historiografia, com les datacions radiocarbòniques sobre registre ossi⁴⁰ que hem obtingut durant la recerca ens mostren un horitzó temporal situat entre els finals del segle XIII i la primera meitat del segle XIV.

Dins de les diferents fases constructives que hem definit a través de la seqüència estratigràfica recolzada en la troballa monetària, definim una fase II, que coincidida amb el primer moment d'ocupació de la pobla, immediatament posterior a la seua fundació, i que també estaria datada per diversos diners de velló del regnat de Jaume II (r. 1291-1327) en un període que podem situar després del exitum de l'almirall calabrès, esdevinguda l'any 1305. Per sobre de què el poder es trobe oficialment en mans dels seus fills Ruggerione i Berenguer Roger, la influència de Saurina el portarà a acabar les obres en Ifac -almenys, les precises i necessàries perquè l'assentament funcionés- i de promoure l'ocupació de la pobla en un període la forqueta del qual podem situar entre els anys 1305-1325, data de la seua mort.

A aquest període corresponen aquells edificis que es troben en la segona plataforma d'ocupació del vessant, que responen amb els Edificis 7, 9, 10, 11 i 12 que, de moment, són construccions unicel·lulars de planta rectangular i als quals, de moment, no podem adscriure unes funcions domèstiques, atès que en la major part d'ells, el paviment ha estat arrasat en els anivellaments agrícoles durant la primera meitat del segle XX, si exceptuem el cas de l'Edifici 9 on si s'ha trobat, però no ha aparegut cap

Fig.10: Vista aèria de les restes de la Poble d'Ifac, en el vessant del Penyal, fundat en 1297 i la finalització del qual li va correspondre a Gombau i Na Saurina d'Entença. Foto: ADT MARQ.

prova de llar que permeta plantejar aquesta funció. De moment i mancament una exhaustiva revisió en el futur, només podem assenyalar que es tracten d'espais unicel·lulars -alguns bicel·lulars si considerem els Edificis 9 i 10 com una unitat constructiva- i que han de tenir una funció múltiple.

Saurina es dedicaria a mantenir les disposicions del seu difunt marit, treballant amb la Corona en la posterior partició del gran nombre de territoris que posseïen entre els seus fills, plet que va suposar un enorme esforç i desgast per a la segona dona de l'almirall. A més, dubtem que les obres del recinte emmurallat, torres en sortint, porta i la gran "do-

38 ACA, RC, Reg. 46, f. 77. València, 1282 abril 10.

39 ACA, RC, Reg. 265, f. 89r. Nàpols, 1297 agost 10.

40 Disposem de 18 datacions radiocarbòniques practicades sobre mostres de registre ossi procedents de les inhumacions descobertes en el cimiterium d'Ifac, que fins al moment que han ofert una forqueta cronològica situada entre els anys 1296-1412, amb un calibratge conjunt BCAL situada entre els anys 1300-1370 (Menéndez i Pina 2018: 84).

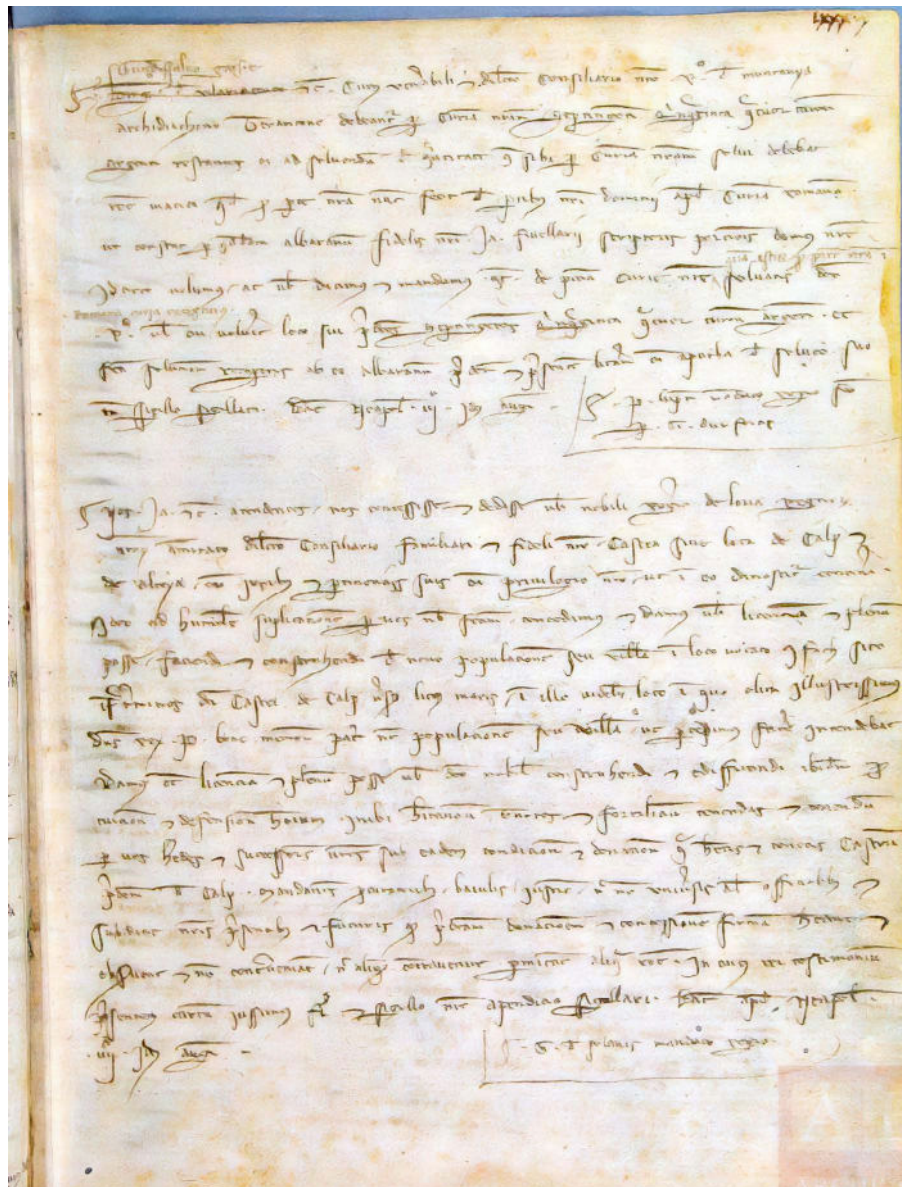

Fig. 11: Jaume II autoritza l'Almirall Roger de Llúria a fundar una pobla nova en Ifac en 1297. ACA, C. Reg. 265, f. 89r. Nàpols, 1298 agost 10.

mus domini” estigueren finalitzades en el moment de la defunció de Roger de Llúria (Menéndez 2020; 2023: 45-78) (Fig. 12). No obstant això, i malgrat les obres, la pobla ha de ser ocupada construint alguns espais interns importants per a la consolidació de l'enclavament. Apuntem cap a la segona plataforma perquè alguns d'aquests edificis es veuen afectats seriosament per la construcció de l'església d'Ifac, com ocorre en l'Edifici 11, on el vèrtex nord-oest és tallat pel llenç de tancament de la Capella Sud 1 de l'església, confirmant que quan es construeix el recinte religiós, els edificis de la plataforma ja es troben construïts. A aquest procés constructiu també hem de vincular els nivells d'ús documentats en totes les àrees del jaciment i que corresponen amb les

unitats estratigràfiques disposades sobre el primer paviment de la pobla (Menéndez i Pina 2018: 86).

Fig. 12: Reconstrucció virtual de la domus domini d'Ifac al costat de la Porta del Nord. ADT MARQ.

La reconstrucció de la vila de Cocentaina

L'atac granadí produït a la fi d'agost de 1304 en la vila de Cocentaina, últim servei de l'almirall abans del seu exitum en 1305, va provocar la destrucció general del territori, així com del recinte emmurallat, dels principals edificis i de les cases dels ravals de la vila contestana (Ferrer 2002: 116-120 doc. 19), com assenyalen dos documents dels anys 1312 i 1315 (Ferrer 2002: 72) que parlen, d'una banda, d'establir una franquícia d'impostos⁴¹ als habitants de Cocentaina perquè les obres "quedaren perfectes" (Ferragud 2003: 84) i, per un altre, es confirma la concessió vitalícia de l'escrivania de la cúria contestana⁴² en favor de Domènec de Capillo, perquè el document original "s'havia perdut en la presa i incendi de la vila". En tots dos documents s'aprecia la necessitat de refer els principals recursos defensius de la vila que degueren quedar totalment destruïts després del setge i que l'escrivania de la vila, que hauria de trobar-se en el centre d'aquesta, havia estat cremat, amb el que podem establir que un alt percentatge de l'enclavament també havia estat cremat per l'atac granadí.

La reconstrucció serà responsabilitat de Ruggerione, com a hereu universal de l'almirall, però el seu desplaçament a terres sicilianes no li permetrà fer un seguiment continu d'aquestes obres. En el cas de Na Beatriu de Llúria i Lancia, casada en 1296 amb Jaume II de Xèrica (1276-1321), que va aportar al matrimoni⁴³ la vila de Cocentaina, però no va poder gestionar territoris ni propietats fins a la mort del seu marit en 1321, actuant com a tutora del seu fill Jaume III (1298-1335). Per tant, la qüestió quedava entre dos bàndols: d'una banda, Saurina i la família Entença representada per Gombau d'Entença, tutor de Berenguer des de 1307 i, per un altre, els marmessors del testament de l'almirall, els marmessors Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, els qui van posseir la tutoria sobre Berenguer Roger des

de 1309, a la mort de Gombau d'Entença (Fullana 1923: 100; Galiana 2017: 51).

Ja plantejem fa alguns anys (Menéndez 2015: 214-215) que en el període de temps de la tutoria de Gombau d'Entença amb el suport i influència de Saurina s'han de posar els fonaments de la nova vila medieval contestana, que seran continuats pels marmessors a partir de 1309, donada la residència a Cocentaina de Jaume Sa Guàrdia, fidel lloctinent de l'almirall i alcaide del castell a la seua mort i rematats pel net de l'almirall i fill de Na Beatriu de Llúria, Alfons Roger de Llúria, qui encapçalarà el fet de ressorgir constructiu, econòmic i social de la vila de Cocentaina.

Per tant, aquest inici del segle XIV serà un període transcendental per al creixement de la vila de Cocentaina, on es posaran els pilars institucionals més recognoscibles del seu nucli urbà. En primer lloc, el recinte emmurallat⁴⁴, que ara serà reformat perquè l'enclavament contestà deixi de ser un "flac loc", com ho definia el mateix Roger de Llúria en el seu informe al rei Jaume II posterior a l'atac granadí (Ferrer 2002: 116-120 doc. 19). Actualment, la petjada material d'aquest recinte emmurallat i de la seua trama urbana es conserven gairebé intactes, podent reconstruir-se el traçat complet del recinte medieval amb la disposició de les seues 8 torres defensives en sortint com les de Fraga, Torreta, Sant Tomàs o les tres defenses que envolten l'alcàsser o Palau Comtal; les petjades dels portals de l'Àngel, Sant Jaume o Nou, i Fosch, o els llargs llenços de muralla aixecada en tàpia de maçoneria en les quals encara es conserven espitlleres i altres obertures defensives (Domènech 2003: 21-28; Nadal 2015: 230-241) (Fig. 13). També sabem que es reconstruiran els espais públics, al costat de l'església de Santa Maria; així com de la carnisseria, l'almàssera (Domènech 2003: 342), alguns forns, diversos molins i tallers, taverna, alhóndiga i fins i tot de bordell (Ferragud 2003: 76) així com un fossar o necròpo-

41 ACA, RC, Reg. 209, f. 150 r. 1312, abril, 3. També fa referència a aquesta franquícia fra Agustí Arques Jover en el seu manuscrit "*Notas varias y extractos de los notarios, archivos y otros papeles e instrumentos de la villa de Cocentaina, con el principio de dicha villa y materiales para concluirla*" conservat en l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Cocentaina, ca. 1800, vol. 4, f. 84r.

42 ACA, RC, Reg. 232, f. 374 r. 1315, mayo, 14.

43 I així consta amb caràcter general en les clàusules testamentàries de Jaume II, transcrits per Lluís Fullana en les quals se'l defineix com "...Doña Beatriz de Loria, mujer mía tenga en su poder y críe a todos los hijos e hijas mías e suyos e finque dueña e poderosa en todos los mis bienes, rentas e lugares míos..." (1923: 122).

44 Des de 1276, sabem que Cocentaina comptava amb un recinte emmurallat pràcticament conclòs gràcies a l'exempció del pagament de la primera contribució de la peyta, que va ser destinada per a emmurallar convenientment la vila (Ferragud 2003: 151), construir els principals portals d'accés, realitzant-se també l'obertura del fossat dissuasiu que la circumdava per a la seua protecció, encàrrec realitzat a un tal Guillem de Montbardon (Domènech 2003: 18).

Fig. 13: Fragment de les muralles medievals de Cocentaina en c/ Pintor Borràs, reparat després de l'atac granadí a Cocentaina de finals d'agost de 1304.

Fig. 14: La gran Torre gòtica del Castell de Cocentaina, probablement construïda després de l'atac de 1304, pels descendents de Roger de Llúria.

li cristiana en l'antic "passatge del fossar", la qual cosa ara és l'actual carrer de Sant Hipòlit i que situa l'àrea funerària als voltants de l'església de Santa Maria (Domènech 2003: 426-432).

Com hem vist, les franquícies concedides pel rei en 1312 i 1315 permetran donar a la vila contestana un gran impuls que no sols es dirigirà a recuperar el seu perímetre defensiu sinó també a conformar un enclavament en el qual predominen els espais del poder feudal que representava la figura de l'almirall i la seua família.

La primera gran obra nova que podem atribuir a aquest període seria la monumental Torre Gòtica del Castell de Cocentaina (Fig. 14), sobre un castell danyat per l'atac granadí, que domina visualment la vall i controla el que ocorre en el pla on es va disposar la vila medieval cristiana. Els resultats obtinguts durant les actuacions dirigides per l'arqueòloga Palmira Torregrossa (2003: 144-158) van donar la raó als estudis que havien assenyalat que la torre s'hauria construït durant la primera meitat del segle XIV, identificant-se amb un extraordinari i únic exemplar de Gòtic militar de primera època del qual no disposem de paral·lels pròxims (Ferrer 1992: 115-164; Azuar 1995: 1996: 39-42).

El seu sistema constructiu, definit com a gran torre o *turris fortissimae* (Figura -), imitant a les torres del nord de la península Itàlica del Dos-cents i Tres-cents, basat en l'aixecament de paraments

verticals realitzats en tàpia de maçoneria i associats amb el reforç a les cantonades de carreus encadenats, encaixa perfectament amb aquesta base en talús que serveix de mera plataforma per a solucionar l'abrupta orografia de l'entorn⁴⁵.

Els seus recursos defensius són simples i directes, encaminats a dominar l'entorn més pròxim amb espitlles de desenvolupament vertical amb deriva interna i a controlar verticalment l'accés amb les lladroneres sobre mènsules de pedra que permeten evitar la sapa i la turmentaria a peu de torre. Així mateix, tant el registre material procedent dels voltants del Castell dipositat en el Museu Arqueològic d'Alcoi, com l'obtingut de les intervencions arqueològiques l'any 1995, ofereixen un registre homogeni en el qual destaquen les típiques produccions associades al taller valencià de Paterna i que es poden datar de manera genèrica en el segle XIV (Menéndez 2015: 216-217).

La restauració va permetre a més solucionar un deute històric, realitzant la recollida de totes les marques de pedrera que s'observen en el cadirat de l'edifici, un treball molt valuós que només podia realitzar-se comptant amb una bastimentada integral com l'utilitzat durant els treballs de restauració de la torre. Les conclusions que es van extreure d'aquest estudi van ser publicades (Portela 2003: 125-143; Miralles 2003: 35-37) i que van ser revisades fa uns anys, on es van identificar 403 marques que es van associar finalment a 3 grups de picapedrers que treballaven de manera habitual amb els

⁴⁵ No és desconegut aquest sistema constructiu, que podem rastrejar en altres construccions de la zona com en les defenses d'Alcoi (Torró i Segura 2008: 7-66), Penàguila (Azuar 1995), Castell de Perputxent (L'Orxa) (Bazzana, Guichard i Segura 1988) i en altres més allunyades, però també dins del territori controlat per la Casa de Llúria a la Poble d'Ifac, en el castrum de Calp (Menéndez i Pina 2018: 95-116).

Llúria, ja que les marques coincideixen amb altres obres encarregades per família a Alcoi i a la Pobla d'Ifac durant la primera meitat del segle XIV (Menéndez 2015: 213-229).

Així mateix, en aquest moment s'han d'iniciar els treballs de construcció d'un nou alcàsser que servís de residència de la família en la vila contestana. No existeix cap referència a l'existència d'un habitatge oficial de l'almirall en la vila. Només existeix un document datat l'any 1280, on el rei Pere III li concedeix a Roger un molí en el feu de la vila de Cocentaina que havia pertangut fins llavors a un tal Pietro di Galmes⁴⁶. L'absència d'aquesta residència es reforça davant el fet que l'almirall, una vegada acabades les feines diplomàtiques en Caltabellotta i en el Regne de Sicília, torna a la vila d'Alcoi, segurament per a instal·lar-se en la seua "domus maior" que serà després reconvertida en el Convent de Sant Agustí, com hem vist anteriorment. Aquest retorn a la vila alcoiana indicaria que, a la fi del segle XIII, Cocentaina no posseïa residència palatina en la qual pogués residir el senyor de la vila. D'aquí la necessitat de construir-la després de l'atac granadí de 1304. En la confirmació d'aquest plantejament tindriem les recents excavacions realitzades al pati del Palau Comtal, en el qual han aparegut les restes d'un alcàsser o d'una residència datada en les primeres dècades del segle XIV i els resultats del qual s'exposen en un altre capítol d'aquest volum a càrrec de la directora, Elisa Domènech. Per tant, el germen de l'actual Palau podríem vincular-lo a la fase de reconstrucció de la vila contestana posterior a l'atac granadí de 1304 i, en conseqüència, a la fase de gestió de la casa en mans de Gombau i Saurina de Entença.

Finalment, deixariem per al final les obres de fundació de l'Ermita de Santa Bàrbara, situada en el paratge del mateix nom per ser considerada un edifici religiós de conquesta datat en els finals del segle XIII i la primera meitat del XIV per troballa documental forqueta cronològica que quadra amb el domini de la Casa de Llúria. L'edifici ha sofert una dilatada evolució de reformes al llarg del temps que van desembocar en un projecte de rehabilitació emprés des de l'Ajuntament de Cocentaina a la fi del segle passat (Moya 2003: 191-202). L'edifici presentava una planta d'una sola nau de quatre cruïes separades per arcs de diafragma que generen

contraforts a l'exterior que es tanquen amb una coberta de fusta de dos aiguavessos, amb una longitud de 14,60 metres i 6 metres d'amplària i amb una única entrada a través d'un arc de mig punt.

No disposem d'estudis arqueològics que ens permeten trobar referències cronològiques clares. Només cal indicar que la seua planta podem associar-la amb els primers edificis religiosos documentats en àmbit rural en territori valencià després de la conquesta cristiana dels quals encara es conserven molts com l'ermita de la Sang a Castalla, que es troba dins del recinte emmurallat de l'albacar del Castell; l'ermita de Sant Joan als voltants de la ciutat de Dénia; o l'ermita del Cap de Sant Antoni a Xàbia que va ser aixecada entre els anys 1377-1387 al capdavant dels quals va estar una famosa ermitana, Caterina de Vas, protegida dels Ducs de Gandia (Cruaños 1986: 13).

Una obra qualsevol de les quatre que hem mostrat constitueix en si mateixa un procés d'enorme complexitat on cal conjuminar una gran quantitat de condicionants i agents directes i indirectes poden fer fracassar o encimbellar l'objectiu d'acabar la construcció planificada. És difícil acceptar que, enmig del període d'inestabilitat previ amb l'atac granadí, es promoga la construcció d'edificis tan potents i emblemàtics com són, per exemple el Palau i la Torre Gòtica, propis de temps més estables i pacífics en els quals existia una certa seguretat en els camins per als transports i una comunitat de colons i mudèjars menys afectada per la mobilitat poblacional induïda per les contínues violències en la zona. D'aquí ve que pensem que l'aixecament d'aquestes construccions només puga produir-se en un període de reconstrucció posterior a l'atac de 1304 en el que sembla ser l'ocàs de les accions bèl·liques en la zona. Amb el nou període de pau, en un context de reconstrucció, sembla més plausible la fundació d'aquests edificis que sembla coincidir amb el moment immediatament posterior a l'atac de 1304, això és, el moment de gestió realitzat per Gombau d'Entença sota la supervisió de Na Saurina com a dòmina "in pectore".

El testament i exitum de Na Saurina d'Entença

L'1 de maig de 1325 la corona li reconeix a Saurina tots els seus drets sobre el Puig de Santa Maria, la vila d'Alcoi, la Vall de Travadell amb el lloc de

46 ACA, RC, Reg. 44, f. 175r.

Gorga i el castrum de Calp i Altea amb el mer imperi o justícia criminal⁴⁷, que s'uneixen al domini sobre Seta que se li havia concedit a la mort de l'almirall. Una gran victòria d'aquest moment serà el reconeixement que, a la seua mort la seua hereva universal serà la seua filla Na Margarida de Llúria i Entença, la qual cosa la converteix en una de les primeres dones que seran titulars dels seus dominis.

No obstant això, el període de gaudi dels béns de la família com a senyora oficial durarà poc temps, ja que l'1 de setembre d'aquest mateix any, Na Saurina morirà a la ciutat de València, sent enterrada temporalment en el Convent de San Francisco de València, un lloc on residia el seu confessor Gil Pérez d'Albarrasí, i que havia estat el seu refugi en els últims anys. Uns dies abans, el 25 d'agost, havia dictat les seues últimes voluntats⁴⁸ (Fig. 15) davant el notari Pere Ferrer, tenint com a testimonis⁴⁹ de la seua escriptura

a aquells que havien estat els seus suports durant els últims deu anys de vida: l'esmentat Gil Pérez d'Albarrasí, el seu parent Gil Martínez d'Entença, gestor dels seus comptes des de la mort de Berenguer Roger en 1324, Jaume Sa Guàrdia, el fidel lloctinent del seu espòs Roger i alcaide del Castell de Cocentaina, el jurisperit Roddericus Didaci i el notari Bernat de Solerio (Sendra 1926: 250-261; Galiana 1988: 41; Ventura 2008: 205-213, doc. 75; González 2024: 89-98).

La decisió més important que adopta Saurina en el seu testament va ser el nomenament de la seua filla Na Margarida de Llúria i Entença com a hereva universal de tots els seus béns⁵⁰ amb el petit i important detall que la seua decisió no puga ser alterada per la corona amb posterioritat al seu "exitum"⁵¹, sense modificar cap clàusula, en previsió que interessos creats modificaran les últimes voluntats de Na Saurina en perjudici de la seua filla i hereva (Fullana 1923: 135).

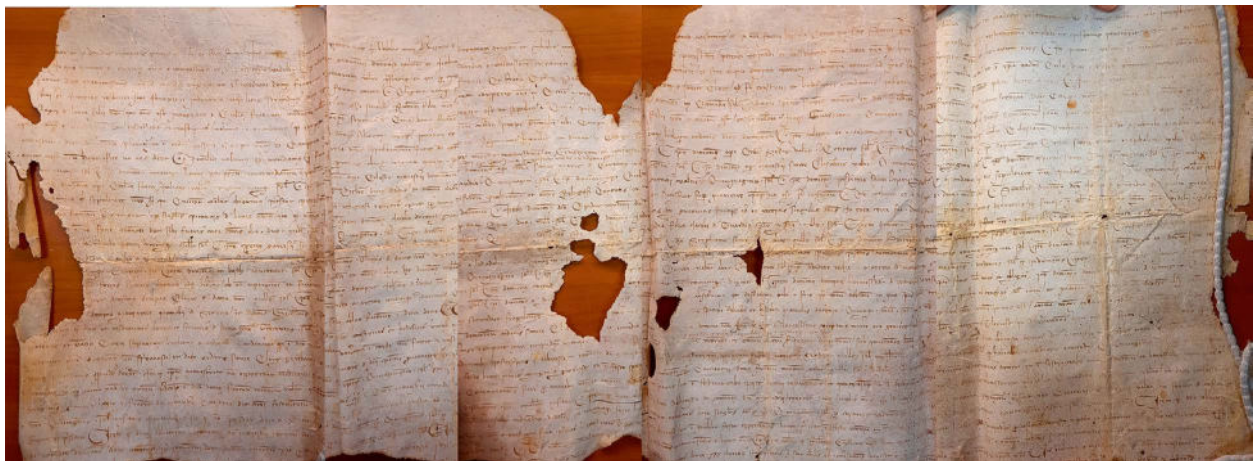

Fig. 15: Testament i codicil de Na Saurina d'Entença València, ARV, JC 628. 1325 agost 25-29.

- 47 ACA, RC, Reg. 233, ff. 111v.-112r., Tarassona, 1325, agost 5.
- 48 Existeixen tres còpies del testament de Saurina, atés que l'original s'ha perdut. La primera còpia està datada l'any 1338 (ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29) que va ser trobada entre les pàgines del Llibre 628 del Justícia Civil de València; la segona correspon a l'any 1369 (ACSCX, V-81) i la tercera de l'any 1665, està conservada en l'Arxiu del Convent de Sant Clara de Xàtiva (ARV, JC 628, ff. 28r-40r). Recentment, l'historiador José Tébar ha realitzat una llarga cerca de la documentació de la Casa de Llúria, localitzant i transcrivint totes les còpies existents del testament i els seus codicils.
- 49 Lluís Fullana fa referència al fet que la Corona va substituir en l'últim moment als marmessors per la figura de Bernat de Noces, batlle general del Regne de València, nomenant-lo procurador interí dels béns de Saurina i de tota la Casa de Llúria, encara que en el text del testament no consta tal nom (1923: 113). Encara més, tant Gil Martínez d'Entença com Jaume Sa Guàrdia, apareixen mesos després com a marmessors de Saurina el que confirma el seu nomenament ACSCX, I-17, Barcelona, 1325, desembre 3.
- 50 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "volumus et mandamus quod si forte dicta dompna Margarita filia et heres nostra".
- 51 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "Insuper illustrissimum dominum regem Aragonum, naturalem dominum nostrum, et inclitum dominum infantem Alfonsum, primogenitum [suum, et alios inclitos eius nato]s implorando supplicamus et atente requirimus, et rogamus quatenus amore Dei et intuitu pietatis et pro salute et remedio animarum ipsorum et pro serviciis que dictus nobilis ammiratus, marit[us noster, fecit] domui [A]ragonum temporibus retroactis ipsi et successores sui habeant nostram ordinacionem et testamentum faciant observari, prout de hoc in eiusdem gerimus fiduciam pleniorum et ut eorum pertinet [di]gnitati ac etiam bon[itat]i".

Entre les decisions adoptades en el testament es troba la comentada fundació d'un convent franciscà de sors menoretas a la ciutat de Xàtiva "...*pro remeio animae suae et tarentum suorum...*" que permeta desenvolupar una intensa activitat de "fer almoyna", així com servir de lloc definitiu del seu repòs, l'església del futur Convent de Santa Clara en Xàtiva, on també han de ser traslladats els cossos del seu primogènit Roger⁵², que es trobava en el Convent de Sant Francesc de València i del seu fill Robert⁵³, enterrat sent infant en una de les capelles laterals de l'església del Puig de Santa Maria (Fullana 1923: 134).

En el codicil emés el 29 d'agost de 1325, quatre dies després de redactar el testament i tres abans de la seua mort, Saurina introdueix un parell de novetats. En primer lloc, sentint una gran devoció per la Confraria de Sant Jaume Apòstol de València, deixa sol·licitat que se l'anomene cofrade aportant 200 sous d'almoyna⁵⁴. I en segon lloc, si les obres del Convent de Santa Clara no estigueren acabades, que el seu cos siga traslladat al Convent de Sant Francesc a València⁵⁵, alguna cosa que ja apareixia en el testament, encara que ara introdueix l'opció que si el Bisbe o el Capítol de València s'oposaren a aquest trasllat, el seu cos fos llavors dipositat temporalment en el Convent de Santa Clara de València (Fullana 1923: 136).

Una vegada va ser aixecada l'església del nou convent, les restes de Saurina i dels seus dos fills van ser traslladats al seu sepulcre en Xàtiva. Però no va ser el seu lloc de descans definitiu, ja que el convent promogut per Saurina va ser destruït durant la

guerra de la Unió (1347-1348), obligant les Clarisses a abandonar temporalment el seu convent, trobant-se pràcticament arruïnat l'any 1348. Tres anys més tard, en 1351, la ciutat de Xàtiva va recompondre el monestir, que definitivament va ser derrocat l'any 1359 amb motiu de la Guerra dels Dos Peres, i la comunitat de monges es va allotjar algun temps en una casa particular, fins que l'any 1364 se'l va autoritzar a traslladar-se a un nou monestir intramurs⁵⁶, quedant reinstal·lades les monges de 1369, portant amb si el cos de la seua fundadora.

Allí va ser enterrada la matriarca de la Casa de Llàuria, en un sepulcre format per una urna de marbre sobre potes de lleó en pedra, amb l'estàtua jacent de la fundadora sobre la tapa, sobre el qual s'havia col·locat la inscripció de la qual avui no es conserva cap resta material, ja que el monument funerari va ser totalment destruït durant la Guerra Civil (Fullana 1923: 138):

Hic jacent ossa / nobilis Dominae Saurinae de
Entenza / Illustris Domini Rogerii de Lauria, /
invictissimi Aragonum et Siciliae Ammirati, /
honestissimae piissimaeque –conjugis, / hujus civita-
tis Setabensis monialium / Sanctae Clarae pristini
conventus fundatricis; / una cum ossibus filiorum
suorum / Roberti atque Berengarii, alias Rogerii /
Valentiae, Spiritum Deo reddidit / Anno Domini
MCCCXXV

No obstant això, existeixen proves gràfiques, a través de la publicació del catàleg d'una exposició titulada Els Tresors de les Clarisses del Museu de l'Al-

52 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "ipsa eadem ecclesia dicti monasterii precipimus incinerari ossa dicti [nobilis] Rogerii de Loria, filii nostri, qui nunc est incineratus in ecclesia fratrum minorum Valencie".

53 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "Et ossa similiter Ruberti, filii nostri, qui incineratus est et sepultus in ecclesia Podii [Beate] Marie, quorum [ossa] detinentur in comanda, scilicet Rogerii, penes fratres minores et dicti Ruberti penes fratres Podii Beate Marie".

54 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "in confratria Beati Iacobi Apostoli civitatis Valencie et in orationibus confratrum eiusdem, requirimus et r[oga]mus quod per priorem et confratres eiusdem fiat nobis in obitu nostro officium confratrie, et nos dimitimus elemosine dicte confratrie ducentos solidos".

55 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29: "Nunc autem volumus, percipimus et mandamus in hoc nostro codicillo quod si forte dominus episcopus et capitulum aut [alii clerici civita]tis obstabant in aliquo nostre sepulture faciende in dicta domo fratrum minorum Valencie, quod dictus corpu[s] nostrum in]cineretur in ecclesia dominarum minoretarum Valencie ordinis Sancte Clare".

56 El actual convento se encuentra en la calle Montcada nº 23, con fachada trasera sobre la avenida Selgas y en pleno centro neurálgico de Xàtiva, intramuros de la antigua ciudad medieval. La superficie del solar que ocupa consignada en el catastro es de 3.646 metros cuadrados, presentando las coordenadas U.T.M (WGS84) X: 714890.8 i I: 4318548.06 (Torrecillas 2012: 85). L'edifici era de majors dimensions, incloent-hi tots els immobles de la mateixa poma pertanyents a carrer Portal del Lleó (núm. 4,6,8 i 10) i els núm. 2,4 i 6 de l'avinguda Selgas, a més de part de l'actual via pública de C/ Portal del Lleó, objecte d'una reconfiguració de façanes a mitjan segle XX. Amb tot això, podem dir que l'edifici en el seu estat original degué ocupar una superfície d'aproximadament uns 6.400 m² (Cotino 2008).

modí: El Retorn del sant sopar, relativa a l'enorme patrimoni del Convent de Santa Clara, celebrada en Xàtiva l'any 2010, i on apareixen el retrat de Saurina com a Abadessa major del Convent (González 2010: 69) i l'única fotografia existent del sepulcre, realitzada per Carles Sarthou Carreres l'any 1918 (González 2010: 50) (Fig. 16).

Fig. 16: Tomba de Na Saurina d'Entença a l'església del Reial Monestir de Santa Clara, a intramurs de la ciutat. Foto: Carles Sarthou, 1918. Font: González 2010: 50.

Fig. 17: Inscripció atribuïda al sepulcre de Na Saurina d'Entença en el Reial Monestir de Santa Clara. Museu de l'Almodí de Xàtiva. Foto: Autor.

No obstant això, existeixen en Xàtiva més indicis sobre la presència de Saurina d'Entença i la Casa dels Llúria i ens referim a una inscripció que es conserva en el Museu de l'Almodí de Xàtiva (Fig. 17) i que va ser documentada en primera instància en 1907 per V. Pascual i Beltrán, qui va ser membre del Centre de Cultura Valenciana i corresponsal de la Reial Acadèmia de la Història de Madrid, quan estudiava les inscripcions romanes descobertes en Xàtiva i envia una missiva amb uns "...calcos de tres inscripciones romanas nuevamente descubiertas en Játiva. Una de ellas es de muy buena época, y no poco extensa; pero desgraciadamente, está gastada y borrosa; mereciendo, no obstante ser estimada así por su texto como en atención a la belleza de sus caracteres paleográficos..." (Ventura 1972; Torrecillas 2012: 105).

L'estudi més recent d'aquesta inscripció que tenia poca semblança amb una inscripció romana quant a talla i text, li ho devem a l'excel·lent treball de Josep Corell que la descriu com una placa de marbre blanc, amb el camp epigràfic lleugerament realçat i emmarcat per un rebaix. La cara anterior i les quatre vores estan allisats; la cara posterior, escalabrada. La cara anterior es troba tan erosionada, principalment en el costat dret, que la lectura resulta fragmentària i poc fiable. Presenta unes dimensions de 52 x 72 x 7 cm i de 3,5 en les lletres (Corell i Gómez 2006: 172-173).

La transcripció i l'anàlisi que apareixen en Inscripcions Romanes del País Valencià, són els següents: Illustis D(omina) Saurina / + + + gerens + (-.4-) is (...) / gloria ingen (ti -c.7-) / las sarciit (j) ce (-c.9-) 7 libus erxit (-c.9-) / concessisset (-c.9-) / presidente (j) ++ (-c.8) / filiis suis Roger (rio et Rober)- / to

L'escriptura és pesada, les lletres A, D, V i X són molt obertes; l'asta que presenta la T és excessivament llarga i l'E té l'asta horitzontal inferior molt més llarga que la superior, mentre que la del mig resulta una mica curta. El tipus de monument sembla encaixar millor amb el període renaixentista que amb l'època romana, de la qual en un primer moment es va parlar (*Corell i Gómez 2006: 173). Tot sembla indicar que la inscripció guarda una relació directa amb la fundació del convent, estant vinculada a la voluntat de la testadora de ser enterrada allí juntament amb els seus dos fills, Roger i Robert de Llúria. Quant a la seua cronologia, es veu que oscil·laria entre finals del segle XV i principis del segle XVI (Corell i Gómez 2006: 174). No obstant això, sent una inscripció d'adscripció tardana, per-

tanyent a una època posterior als fets protagonitzats per Saurina i els seus fills en relació amb el convent, és interessant que encara passats més d'una centúria, es continuen recordant aquests fets en Xàtiva com per a ser esculpits en pedra i mostrats a la col·lectivitat.

Post exitum: El misteri entorn del cos de Na Saurina d'Entença

No obstant això, transcorreguts els anys i les centúries l'una sobre l'altra, les referències s'apaguen a la velocitat en què el convent entra en crisi. Per això, sembla lògic que amb l'obertura del segle XX, com va ocórrer amb l'almirall en la seua tomba de Santes Creus, se susciten uns certs dubtes sobre l'autenticitat de les restes que reposen en el sepulcre existent a l'església del Convent.

Per això, com indica Lluís Fullana, l'any 1923, van començar les obres de restauració del Convent de Santa Clara, treballs que tenien com a objecte, entre altres, desentranyar els misteris del sepulcre de Saurina: Alberga les seues restes i els dels seus fills? L'obertura de la tomba es va realitzar el 26 de setembre de 1922⁵⁷, trobant dos cranis⁵⁸ en l'interior que Lluís Fullana, present en l'obertura de la tomba, identifica amb el cos de Saurina d'Entença mentre que l'altre l'associa a Berenguer Roger de Llúria. També troben altres ossos pertanyents a un infant de poca edat que identifiquen amb les restes de Robert de Llúria. Amb aquestes comprovacions, Lluís Fullana sembla confirmar que la voluntat de Na Saurina es compleix amb tots els detalls (1923: 137).

No obstant això, el valor d'aquesta tomba inviolada i fotografiada per a l'eternitat per Carles Sarthou en 1918, trobarà greus alteracions amb l'arribada de la Guerra Civil, quan la tomba és destruïda i les seues restes semblen perdre's al costat de la resta d'obres, objectes i peces que es trobaven llavors en les dependències del Convent (González 2010: 49).

No obstant això, l'any 1984, un matí del mes de juny, amb motiu de les obres que les Clarisses enca-

rreguen per al trasllat del Baix Cor a la rodalia del presbiteri de l'església, en el picat d'un dels murs, sobre el bigam de llinda d'una porta de la capella, embolicada en un drap, apareix una urna de pedra feta d'una sola peça, buidada i solament escalaborada, amb una tapa en el qual s'havia escrit a carbonet Any 1810 (Figs. 18 i 19).

La seua troballa va suposar tota una revelació perquè l'urna, encara que no semblava tractar-se d'un sepulcre original, sí que corresponia amb un envàs preparat per a albergar una ossada d'una certa consideració. Es deia en el manuscrit de fra Albert Pina, director de la Fàbrica de la Seu i datat en el segle XVIII, que en una de les capelles de l'església havia albergat les restes de Pedro, infant d'Aragó (González 2010: 37). L'absència de motius ornamentals i la seua troballa a l'interior d'un mur, indicaven clarament la importància de les restes contingudes en ella i la seua especial condició d'objectes ocults (González 2010: 51). Efectivament, dins es trobaven les restes d'un cos. De qui es podria tractar? Seria l'infant Pere?.

No obstant això, una sessió radiològica⁵⁹ realitzada pel Dr. Víctor Smith-Ágreda, del Departament d'Anatomia de la Facultat de Medicina de València, a l'esquelet contingut en la misteriosa urna de pedra parla d'un cos en bon estat de conservació la premissa de partida de la qual és comprovar si aquestes restes són els de Na Saurina d'Entença. Aquest plantejament de partida sembla ser suggerit per la mateixa Abadessa de Santa Clara, Sor Maria Francisca Gómez, qui està fermament convençuda que es tracten de les restes desaparegudes de la fundadora del Convent i dona de l'almirall, a pesar que les possibilitats eren molt remotes.

En aquest cas, la data de 1810 que apareix en l'urna seria una reutilització. Com hem vist, les restes de Saurina van ser comprovats in situ, en l'obertura de la tomba realitzada en 1922. Posteriorment, en 1931-1939, la tomba és destruïda. Si foren les restes de Na Saurina podrien haver estat ocultats per la comunitat en aquesta urna i col·locats a l'interior de la tàpia per a evitar la seua desaparició.

57 Van assistir a l'acte Sr. Ricard Llorca, Capellà del Convent, Sr. Carles Sarthou Carreres, secretari del Jutjat i Arxiver Municipal, Sr. Constantí Ballester, funcionari del Cos d'Arxivers, els religiosos franciscans fra Vicent Muñoz i fra Lluís Fullana, que actua com a narrador dels fets; Sr. José Alonso, mestre d'obres; Sr. Vicent i Sr. José Rabaza, decoradors i els obrers Sr. Vicent Muñoz i D. Filibert Alonso (Fullana 1923: 137).

58 De les dades gràfiques es va deixar encarregat a Carles Sarthou, qui va fotografiar les restes, imatge que apareix en el treball de Lluís Fullana (1923: 137).

59 Es troba dipositat en l'Arxiu Municipal de Xàtiva, AF, 146.

Fig. 18: Troballa de l'urna de pedra sobre el bigam de llinda d'una porta de la capella de l'església del Reial Monestir de Santa Clara, on es van trobar els ossos atribuïts a Na Saurina d'Entença. Font: González 2010: 51.

Fig. 19: Tapa i urna de pedra amb la inscripció "Any 1810" i els ossos dipositats a l'interior que es van atribuir a Na Saurina d'Entença. Font: González 2010: 51.

Les proves radiològiques aportades per l'estudi preliminar de les restes⁶⁰ mostra les radiografies de tronc-graelles costal i columna vertebral- entre les quals s'identifiquen les incompletes costelles de l'hemo-tòrax esquerre i dret, algunes amb articulació costo-condral i una certa invasió òssia dels cartílags, encara que no s'observen signes d'artrosis als caps costals (González 2010: 100). També es documenten nou vèrtebres dorsals, de les quals dues estan soldades per una anquilosi desenvolupada sobre les apòfisis articulars. En la columna lumbar es documenten 5 vèrtebres, existint artrosis en els cossos, i una possible resta de la Síndrome de baastrup⁶¹ possiblement produït per l'augment de condensació i probable neo-articulació entre les vores superiors i inferiors de les

apòfisis espinoses. No s'aprecien signes d'osteoporosis ni aixafaments del que l'especialista dedueix que es tracta d'una persona jove o en edat adulta amb una columna molt forta (González 2010: 101).

Quant a la pelvis, a primera vista, l'estudi aprecia unes espines ciàtiques molt desenvolupades en unes restes amb un estret en l'àmbit de la línia innominada d'un gran diàmetre transversal el que fa suposar que ens trobem davant una pelvis femenina amb un angle molt obert de les branques isquio-púbiques, és a dir, davant una dona (González 2010: 101). Aquesta dada sembla enterrar l'opció de què es tracte de l'infant Pere i obre la finestra al fet que es tracte de les restes de Na Saurina.

⁶⁰ Es van realitzar un total de 23 plaques de les quals es van rebutjar 5, entre les 17.30 hores i les 22 hores del 29 d'octubre de 1984 (González 2010: 102).

⁶¹ En opinió de la paleoantropòloga Consuelo Roca de Togores Muñoz, es tracta d'una varietat de reumatisme degeneratiu en el qual avui dia ve a ser el que, una espondilòlisi o espondilolistesi, és a dir una fractura de part d'una vèrtebra -les apòfisis- a causa de microtraumes repetits, bé per malposicions, bé per treballs que impliquen unes certes posicions repetides, però pot incloure's també dins de les malformacions congènites, a més d'existir una predisposició mecànica (Roca 2006: 719-728).

Quant a l'estudi de les extremitats inferiors, s'han pogut documentar els dos fèmurs, en posició simètrica, observant una important anteverió en el coll anatòmic del fèmur dret, molt pronunciada respecte a l'esquerre, on el coll és més curt i ample, no sobrepasant els 10 graus d'anteverió. Respecte a les superiors, en tots dos hùmers s'aprecia una forta i marcada desviació de la diàfisi, que es manté en el cúbit i en el radi. Tot això podria produir una desviació del membre formant un arc entre els ossos del braç i de l'avantbraç tenint un valc molt marcat en l'àmbit del colze en tots dos braços (González 2010: 102).

Les radiografies del cap (Fig. 20) són molt cridaneres perquè s'observa un angle molt agut en el mentó, en les branques horitzontals de la mandíbula i en el gran diàmetre transvers sobre l'occipital. Existeix en el crani una gran inclinació del frontal amb escassa prominència i gran predomini del cervell posterior, amb aplanament de les fosses cerebel·lo- ses. En la cara s'observa una forta prominència de l'os del nas i en la mandíbula, en la qual falten peces dentàries entre els canins i els últims molars, amb un gran desenvolupament de la cadira turca, mostra d'apòfisi clinoïdes⁶² i apòfisi estiloide⁶³ (González 2010: 102). Les conclusions inicials de l'estudi ens revelen el cadàver d'un individu de sexe femení amb una edat relativament avançada, que tenia una accentuada coïxesa veient-se obligada a portar crosses durant molt de temps i del qual no s'ha pogut determinar l'època. Manuel González Baldoví es decanta per la idea que no es tractava ni de Na Saurina d'Entença ni de l'infant Pere, cosa òbvia en el cas d'aquest últim (2010: 49, nota 12).

No obstant això, no queda del tot clar que les restes de la fundadora no pogueren extreure's del sepulcre i ocultar-se amb motiu de les violències de 1931, usant l'urna de pedra amb una data que res té a veure amb el seu interior. Són proves circumstancials i poc sòlides, certament. Per contrari, les obres en la capella i les reformes que s'han pogut documentar coincidint amb el canvi de l'altar en 1810, van

decidir a la comunitat a obrir una reixa el que els obliga a retirar els ossos i guardar-los en l'urna, com arriba a plantejar Manuel González Baldoví (2010: 51). No obstant això, buscant un infant, trobem oculta una dona d'una certa edat amb greus problemes traumatològics que podrien tractar-se d'una alta personalitat de l'Ordre, qui sap si la mateixa fundadora. A això cal afegir que els ossos trobats en el sepulcre en 1922 no són analitzats, sinó que es procedeix a la simple identificació de tres cosos, no existint un estudi antropològic tan detallat com en el cas de l'enterrament descobert en 1984. Què ens hauria revelat aquest estudi? Sens dubte, la solució a aquest enigma no té solució en aquest moment, atès que el sepulcre i les restes de l'interior estan desapareguts. El misteri i l'aura de Na Saurina d'Entença seguiran als llimbs.

Fig. 20: Radiografia del crani trobat a l'interior de l'urna de pedra. Font: Arxiu Municipal de Xàtiva, AF, 146.

62 Es tracten de prolongacions corbes de l'os esenoide que limiten la cadira turca, on s'allotja la glàndula d'hipòfisi. Són quatre, una a cada costat, una anterior i una altra posterior.

63 Es tracta d'una prominència punxeguda del cap ossi humà amb forma d'ullal. Està situada en la cara inferior del penyal de l'os temporal, per davant i per fora de la fossa jugular (Netter, 2001). Un petit percentatge de la població sofrirà al llarg de la seua vida l'allargament de l'estiloide i la calcificació del lligament estilohioidal, una alteració coneguda com a "síndrome de les àguiles". La seua deformació sol afectar els teixits de la gola, que freguen amb l'apòfisi durant la deglució, amb el consegüent dolor al llarg del nervi glossofaringi. També pot produir dolor en girar el cap o en estirar la llengua. Altres símptomes poden incloure alteracions de la veu, tos, marejos, migranya, neuràlgia occipital, dolor en dents i mandíbula, sinusitis i ulls injectats en sang.

L'ESTIRP DE L'ALMIRALL ROGER DE LLÚRIA. PODER I LLINATGE EN L'OCÀS D'UNA FAMÍLIA NOBILIÀRIA

Jose Luis Menéndez Fueyo

MARQ Museu Arqueològic d'Alacant

Viure a l'ombra d'un gran personatge històric com va ser l'almirall Roger de Llúria, obliga, com hem vist en el cas de les seues esposes, a una vida de murmuris i silencis i dures pugnes a la mort del cap de família per la defensa del seu patrimoni i territoris perquè el seu llinatge continue la saga familiar. Aquesta serà la principal missió del seu llinatge: perpetuar i créixer, en la mesura que siga possible, l'extens peculí, propietats i rendes acumulades en vida del nostre personatge gràcies a la seua brillant carrera militar al servei de la Corona d'Aragó.

Si bé la seua descendència masculina no va anar particularment afortunada, fet el seu breu pas pel món, no podem dir el mateix de la branca femenina, que va oferir dos exemples notables en el que avui denominaríem sense rubor com a "dones empoderades", i que van tenir l'oportunitat d'exercir el rol de "senyores" en un món d'homes i per als homes.

De tots els fills de l'almirall, els casos de Na Beatriu de Llúria i Lancia, primogènita del seu primer matrimoni amb Na Margarida Lancia i el de Na Margarida de Llúria i Entença, última filla del seu matrimoni amb Na Saurina d'Entença valen la pena ser destacats, ja que van ser els pilars primordials per a complir amb la principal obligació d'un llinatge del rang i categoria que tenien els Llúria en època medieval.

El paper exercit per totes dues dones està a més relacionat amb dos territoris units sota l'estendard de l'almirall. D'una banda, Na Beatriu, estarà vinculada a les viles de Cocentaina i Alcoi, feus relacionats amb els Llúria des de finals del segle XIII i que li van ser transferits amb motiu del seu matrimoni

amb Jaume de Xèrica; i, per un altre, Na Margarida, establerta en els territoris de Calp i Altea, gràcies a la seua proclamació com a hereva universal de les possessions de Na Saurina d'Entença establertes en el seu testament. Dos territoris, Calp i Cocentaina, units per una història comuna, la petjada d'una família que va ajudar a forjar les poblacions, comunitats i societats que avui existeixen en tots dos llocs. Els seus mandats com a senyores dels seus territoris sempre van estar mediatitzats per la presència del rei, tutor omnipresent de les accions i decisions dels seus nobles i hàbil estrateg quan era necessari per a recuperar la terra lliurada a la noblesa pels seus avantpassats com a principal objectiu dels seus moviments.

En tots els casos, tant a Cocentaina i Alcoi com a Calp i Altea, havien estat terres de reialenc, una vegada produïda la conquesta per part del rei Jaume I (r. 1213-1276), gràcies a una supremacia bèl·lica sobre la noblesa com a conqueridor, trufada amb discurs ideològic establert per l'Església. D'aquesta manera, era potestat del rei dirigir els moviments militars i, sobretot, controlar els moviments de propietats que els nobles havien de rebre en les terres d'un exhaust i gairebé liquidat *sharq* al-Àndalus, utilitzant aquell recurs gairebé poètic definit per alguns autors com "l'assalt de la terra" (Guinot 1995: 81; Torró 1995: 317-338).

D'aquesta manera, el rei es va atribuir la potestat de repartir entre els seus nobles les propietats que s'anaven conquistant, fins i tot la seua grandària i situació de totes elles, davant la necessitat de pagar la col·laboració nobiliària de tots ells en la conquesta i amb l'objectiu de generar una àmplia i efectiva

maquinària rendista que demandava un sistema tan estructurat com era l'estat feudal. Això va permetre el gradual establiment d'una política de privilegis, on el rei es garanteix un escenari nobiliari fidel i devot, com ocorre amb l'almirall Roger de Llúria, que va ser un devot seguidor del Rei Pere III (1276-1285). La situació canviarà a partir de Pere IV (r. 1344-1387), un monarca de tall cesarista, més procliu a retirar el poder acumulat pels nobles contra els quals es va enfrontar en diverses ocasions, com en la Guerra de la Unió l'any 1347 (Furió 1995).

Servisca, per tant, aquest text com a homenatge a dues dones que, malgrat sofrir durant bona part de la seua vida, les limitacions imposades per una societat i un poder que els va posar enormes traves a causa d'una estricta qüestió de gènere per a desenvolupar el rang i responsabilitats per al qual estaven àmpliament preparades.

Els altres Llúria. El paper de l'estirp masculina

El procés que comporta al nomenament de dues dones al comandament de territoris tan importants i sensibles com eren els aquí assenyalats s'inicia amb la desaparició completa de la branca masculina de la família, extingida prematurament i les decisions conservades de la qual en els documents estan suportades per la presència de Na Saurina d'Entença com a mare i madrastra de tots els fills i filles vius, dels tutors ocasionals que van tenir a causa de la seua minoria d'edat com Gombau d'Entença i dels procuradors i marmessors establerts per l'almirall en el moment del seu exitum, com són els casos de Pedro Garcés de Maçons, Jaume Sa Guàrdia i Gil Martínez d'Entença, aquest últim en el període final de control territorial de la casa en mans de Saurina entre 1324 i 1325.

Recordem que Roger de Llúria va tenir vuit fills oficials. Del seu matrimoni amb Na Margarida Lancia naixeran Roger, conegut com a "Ruggerione", Beatriu¹, Constança i Hilària (Fullana 1923: 66; Muntaner 1979: I, 44; Planells 2011: 67); mentre que del seu matrimoni amb Saurina van néixer altres quatre fills: Carles (1292-1310), Robert (1295-1304) i Berenguer, que va adoptar el nom de Berenguer Roger (1305-1324); i una única filla, de nom Margarida (1294-1344).

El breu domini de Ruggerione di Llúria i Lancia (1305-1307)

Quan mor l'almirall el gener de 1305, de tots ells i elles, ja ha desaparegut Robert, segon fill del matrimoni, qui va morir en 1304 a l'edat de nou anys a Alcoi (Fullana 1923: 89-98) sent enterrat temporalment a l'Església del Puig de Santa Maria², corresponent a Roger II o "Ruggerione", com ho nomenen les escasses fonts documentals existents, com a primogènit del seu primer matrimoni ser nomenat nou cap de família i hereu de tots els territoris i privilegis concedits en vida a l'almirall, com així l'expressa en la seua última voluntat³ expressada en el seu testament ante mortem del 10 de setembre de 1291 (Fullana 1923: 89-98; Lamboglia 2009-2010: 3; Planells, 2011: 69).

Ramon Muntaner es farà ressò en la seua Crònica de l'aparició en l'escena política i cortesana de l'hereu de l'almirall en dir que "...tenia l'almirall en Roger de Llúria e como l'almirall fo mort, en Rogeró son fill mantenc la illa, e per colpa del oficials la illa se rebel·la conra en Rogeró..." (Muntaner 1979: 44). No obstant això, només en el document testamentari del mateix Ruggerione, serà on puguem vincular la seua existència a la vida i herència de l'almirall

1 "...e així mateix n'hac tres filles que totes foren bones dones, que la major fo muller del noble En Jacme de Xérica, nebot del senyor rey en Pere..." (Muntaner 1979: 44).

2 Va ser enterrat inicialment a l'església del Puig de Santa Maria on disposava d'un sepulcre de marbre, de "...estilo gótico de segundo tiempo..." com indica Lluís Fullana (1923: 98), però després Saurina, en compliment d'una promesa, va ordenar que les seues restes, al costat dels de Ruggerione, les restes dels quals estaven dipositats des de 1324 a l'església del Convent de San Francisco de València, fossen exhumats i traslladats a l'Església del Convent de Santa Clara la Real a Xàtiva, on ella també havia de descansar.

3 És curiosa l'existència d'aquest testament, al costat de molts altres testaments redactats per alguns personatges importants de l'època, els quals seguien en els seus viatges i lluites al rei a Sicília. Donada la inseguretat en els transports i la possibilitat de morir en terres llunyanes, aquests nobles desitjaven testar els béns deixats en la pàtria i per a major seguretat en l'execució de la testamentària lliuraven una còpia del seu testament al rei, el qual el diposita en la seua cancelleria, convertint-se en garant de l'execució. En el cas dels fills de Roger de Llúria, el motiu està justificat pel fet de l'existència d'un cert grau de parentiu amb la Corona i l'oportuna existència del document serà capital quan sorgisca, anys més tard, la controvèrsia successòria entre els seus descendents per a la resolució dels quals s'apel·larà al rei.

(Scarlata 1993: 307-311, doc. 334). En aquest document, apreciem que l'Almirall li havia lliurat totes les propietats de casa seua com a hereu universal, però especialment aquelles que es trobaven en el territori sícul i la possessió del qual havia estat posada en dubte per part del rei de Sicília en expropiar-les quan va ser declarat com “*rebellis et proditoris nostri et ob prodiccionis crimen per eum maiestatem nostram commissum*”⁴ i acusat de traïció a inicis de 1298⁵.

En concret, l'interés de l'almirall es troba a conservar “la mia terra de Scalea”⁶ on es trobava les viles i castells de Llúria, Lagonegro, Maratea, Castelluccio, Rotonda, Papasidero i Laveno, els 24 castells de la comarca del Val Sinni⁷ (Fullana 1923: 93), el Castello d'Acì a Sicília (Kiesewetter 2001: 102) i el control sobre les illes d'Erba i els Querquenes (Lamboglia 2009-2010: 278), un territori que, unit a l'existent en territori valencià, va provocar que els marmessors Guillem de Prades, Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, es negaren a exercir el seu càrrec, a causa dels nombrosos deutes contrets per l'almirall i no satisfetes als seus deutors (Fullana 1923: 91). Per a pal·liar semblant situació, al mes de morir el seu pare, l'hereu va apel·lar al rei per a remeiar aquesta pressió⁸, aconseguint de Jaume II una súplica perquè tots aquells creditors i legataris s'abstingueren de demanar cap cosa pertanyent als béns de l'almirall, tret que fos ordenat pels marmessors testamentaris o per qui indiqués el seu hereu universal (Fullana 1923: 92).

Aquesta insistència en el control i gestió dels territoris a Calàbria i Lucània era lògica, a causa dels vaivens que la situació política havia produït en els convulsos anys de la Guerra del Vespre. En efecte,

el seu mandat com a hereu durarà ben poc, ja que, després d'una expedició de càstig a l'illa d'Erba, va ser reclamat pel rei perquè fora a Nàpols i estigués al capdavant de les seues possessions a Calàbria⁹, el que li va impedir jurar en persona com a cavaller enfront del rei i haver de fer-lo per poders (Fullana 1923: 93). Estant a Nàpols, sembla que contreu matrimoni amb una filla bastarda que el rei va tenir amb una senyora anomenada Sibil·la Solmela¹⁰, com assenyala el cronista Jerònim Zurita (1976-77: Llibre VI, cap. XIII), extrem que diu extreu del mateix Ramon Muntaner (1979: II, 248). Poc després, el va sorprendre una malaltia que va posar fi a la seua vida el 24 de novembre de 1307, declarant la seua última voluntat¹¹ davant Bartolomé Gemma, notari públic amb autoritat apostòlica, extingint-se amb ell la línia dels Lancia en la descendència de la casa.

Berenguer Roger i la tutoria de Gombau d'Entença (1307-1309)

Dels fills homes restants, la successió de morts prematures va ser alarmant. En 1310, el primogènit del segon matrimoni, Carles de Llúria i Entença, mor amb divuit anys a Calàbria després d'haver encapçalat una expedició militar sufragada per la mateixa Na Saurina d'Entença per a pacificar les revoltades illes de Gerba i les Querquenes, que eren territoris de la família¹².

Només quedava un hereu, Berenguer de Llúria i Entença (1307-1325), el quart fill del matrimoni amb Saurina, qui també va exercir com a cap visible de la família, gràcies a la seua presència en les últimes voluntats del seu germanastre Ruggerione. És important assenyalar que Berenguer encara era infant

4 ACA, RC, P, n. 854.

5 ACA, RC, P, n. 1003. 1298, febrer 9, Palermo.

6 ACA, RC, CRD de Jaime II, Caixa 93, n° 11305.

7 Així ho recull el cronista Ramon Muntaner quan va glossar el passat aristocràtic d'un jove Roger de Llúria, nouvingut a la cort aragonesa, assenyalant que “*E la baronía seua era en Calàbria, qui són vinte-quatre castells a hun tinent e la cap de la dita baronia havia nom Lauria*” (cap. XVIII: 682).

8 ACA, RC, CR, cj. 16, n. 1092. 1305, gener, 18.

9 “*...E con Rogeró hac reconciliada la illa, tornà-se'n en Sicília, e devia cumplir son matrimoni. E el rei Robert cità-lo que vengués a ell a Nàpols, pero ço con en Calabria havia ben vint-e-quatre castells...*” (Muntaner, 1979: II, 133)

10 En canvi, l'investigador A.J. Planells, sense especificar la font d'on extreu la informació assenyala que Roger es casa amb Giovanna, filla de Reinald de Tortora, amb la qual va tenir un fill al qual van posar per nom Ricard, el qual va morir molt jove (2011: 69).

11 ACA, RC, CR, cj. 23, n. 2899. 1307, novembre 24.

12 Apunt realitzat per José Ramón Hinojosa Montalvo en el Diccionari Biogràfic electrònic. Reial Acadèmia de la Història, consultat el 4 d'abril de 2025 <https://dbe.rah.es/biografias/56081/saurina-de-entencia>

quan es produeix la defunció de l'hereu de l'almirall, per la qual cosa l'acceptació del llegat testamentari¹³ ho realitzarà la seua pròpia mare, Na Saurina d'Entença (Galiana 2017: 51). Aquest fet obliga la seua mare a sol·licitar per escrit al rei Jaume II que restituesca, en la figura de Berenguer -va passar a dir-se Berenguer Roger en acceptar el testament del seu germà¹⁴- les propietats i terres al regne de Sicília¹⁵ estigueren on estigueren (Lamboglia 2009-2010: 319), però sobretot, el Castello d'Aci, que havia estat concedit pel papa Bonifaci VIII (r. 1294-1303) a l'almirall en 1297 (Kiesewetter 2001: 102).

Na Saurina també va haver de suplicar al mateix rei -"supplicationem ex parte nobilis domne Saurine uxoris quondam nobilis Rogerii de Loria ammirati nostri"- que el seu oncle Gombau d'Entença actués al costat d'ella com a tutor¹⁶ de Berenguer Roger fins que pogués armar-se cavaller a l'edat de catorze anys, cosa que ocorre l'11 de març de 1318, segons els Usos de Barcelona i els Costums de Catalunya (Fullana 1923: 105). El seu nomenament, produït el 27 de gener de 1308 en el Palau Real de València a les mans del mateix rei¹⁷ (Fullana 1923: 101; Campón i Pastor 1989: 75), suposa una gran victòria per a Saurina, en aconseguir, en primera instància, mantenir al capdavant de la família a un membre dels Entença, enfront dels desitjos de la Corona i a l'oposició dels marmessors Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, els qui van intentar bloquejar el nomenament per a controlar les immenses posse-

sions de l'almirall, cosa que ocorrerà en 1309 quan es produeix la defunció de Gombau (Fullana Mira, 1923: 100; Galiana 2017: 51).

La gestió de la casa durant el període de tutoria de Berenguer Roger mostra la feblesa de la família davant una atmosfera plagada de contínues lluites i baralles per la conservació de les fronteres territorials del senyoriu, la qual cosa era aprofitat per la noblesa, sobretot per Bernat de Sarrià. Igual que Roger, el tracte de Gombau amb Bernat de Sarrià sempre va ser de clara oposició, mantenint el plet obert pels dos almiralls per la compravenda de Calp i Altea, malgrat que Bernat de Mediona, regent de la Procuració General a València, havia dictat en 1297 a favor dels Llúria. Però, com indica J.V. Cabezuelo, Gombau era alhora tutor de Berenguer i Procurador del Regne de València el que col·locava en una posició molt difícil, obligant a Jaume II a substituir-lo per Arnau d'Antist¹⁸ (2023: 63 nota 78).

Al seu torn, Sarrià va intentar canviar els límits que separaven la vall de Seta -en poder dels Llúria des dels temps d'Isabel·la- de la vall de Confrides -domini Sarrià- i repetint la mateixa operació en el cas dels límits de Calp i Xaló¹⁹, obligant el monarca aragonés a intervenir ordenant al Ball de València i al jutge de la Cúria que visitaren els llocs, consultaren totes dues parts i solucionaren el litigi (Fullana 1923: 103; Pastor 1989: 75). La instal·lació de les fites va ser constantment vulnerada²⁰ per totes

13 ACA, RC, CR, cj. 23, n. 2899, 1307, novembre 24.

14 Segons Muntaner, el seu nom era Francesc, en indicar "...e hac nom Rogeró de Lória així com lo germà major; ço és a saber, que ell havia nom Francesc, de fonts, mas con lo grmà fo mort, al conformar li mudarem lo nom, que hac nom Rogeró de Lória..." (Muntaner 1979: II, 134); encara que Lluís Fullana ho atribueix a una equivocació del cronista, atès que els documents posteriors sempre alludeixen a Berenguer i mai a Francesc (1923: 105).

15 ACA, RC, P, n. 9798. Castrogiovanni, 1309, maig 21.

16 Aquest nomenament va generar una cruenta lluita de poder de Gombau i Na Saurina contra els marmessors dels testaments de l'almirall i del seu fill primogènit, Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia, el seu fidel lloctinent i alcaide del Castell de Cocentaina. Un enfrontament que va durar molt poc per la mort de Gombau en 1307, amb el que els va ser restituït el control sobre l'últim fill home de l'almirall, en detriment de la seua mare Saurina. Segons tots els indicis, aquest va ser el motiu pel qual van ser destituïts per Saurina a la mort de Berenguer el 29 de desembre de 1324, nomenant marmessor i la seua mà dreta a Gil Martínez d'Entença un membre de la seua pròpia família (Fullana 1923: 109).

17 Van assistir com a testimonis els nobles Jaume Pérez, germà del rei, Pedro Fernández de Híjar, oncle del mateix rei, Guillem d'Entença, Guillem de Montcada, Pere de Queralt i l'almirall Bernat de Sarrià, juntament amb Gonçal Garcia, Albert de Mediona i altres consellers de Jaume II (Fullana 1923: 102).

18 ACA, RC, Reg. 144, f. 34r. 1309, maig, 23.

19 ACA, RC, Reg. 146, f. 103r. 1311, abril, 5; reg. 149, f. 183r. 1312, maig, 1 y f. 184v. (mateixa data); reg. 153, ff. 12r.-v. 1313 maig, 15.

20 ACA, RC, Reg. 173, ff. 182v.-183r. 1321, juliol, 8. JJaume II lliurament a Ramon Berenguer, advocat de la ciutat de València, l'apellació feta per Bernat de Sarrià a una sentència per la destrucció de fites entre els termes d'Altea, Albalat, Polop, Callosa i Tàrbena (Cabezuelo 2023: 64, nota 83).

dues parts amb assalts²¹ (Soler 2022: 206; Cabezuelo 2023: 55 i 63), processos judicials i sentències de nous límits que eren transgredides una vegada i una altra (Casanovas 19912: 133-152).

Els plets no sols es van centrar en l'amollonament dels territoris de totes dues famílies, sinó que es va emportar a la gestió de l'aigua, tant la de reg, el plet del qual va provocar l'intent de desviament del curs del riu Algar²² per part de Sarrià perquè l'aigua no arribés a les alqueries i propietats pertanyents als Llúria, qüestió que va ser frenada a temps pel mateix rei Jaume II (Galiana 2017: 48 i 52; Cabezuelo 2023: 237, doc. 12); com la costanera, amb l'explotació de la pesquera d'Altea la Vella, la sentència de la qual ja havia estat dictaminada a favor dels Llúria pel procurador Berenguer Tolsà i que havia estat explotada il·legalment per Bernat de Sarrià²³. Jaume II ordena a Berenguer Llançol, lloctinent del procurador que protegís els drets del legítim propietari prohibint a Sarrià realitzar qualsevol acció contra aquests béns²⁴ (Cabezuelo 2023: 65, nota 86). També es va emportar al terreny dels deutes existents entre ells, com els 10.000 sous que Sarrià devia al difunt almirall, comproment-se a abonar aquesta quantitat als seus successors, qüestió que no va realitzar el que va obligar el rei a embargar béns i propietats²⁵ de Sarrià per la quantitat acordada per a saldar el deute amb els Llúria (Cabezuelo 2023: 65, nota 86).

Gombau d'Entença, en el poc temps que va estar al capdavant de la Casa de Llúria, va haver de fer front a tots aquests plets i a uns altres, com el sempre complex assumpte de l'entrada de grans quantitats de bestiar procedent majoritàriament de l'àrea de Morella i zona nord de Castelló, que baixava a

l'hivern fins a Calp per a mantenir als animals, fonamentalment cabres (Soler 2022: 206), generant una gran quantitat de rendes pel pagament de "l'herbatge" (Ivars 1987; Campón i Pastor 1989: 108), però que comptava amb l'oposició radical dels agricultors calpins, que veien els seus cultius i voltes destruïts el pas de la cabanya ramadera²⁶; o com la tan debatuda qüestió de la propietat del castell d'Aci, entre els reis Carles i Frederic de Sicília i l'església de Catània, els qui van al·legar drets sobre aquesta propietat en contra dels sostinguts pels fills de Roger de Llúria, havent de decidir el plet en un arbitratge (Fullana 1923: 102).

El període de gestió dels marmessors de l'almirall (1309-1324)

A la mort de Gombau en 1309, la tutoria de Berenguer Roger va passar a les mans de Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia els qui van apartar a Na Saurina i als Entença del control i tutela familiar, sent els que governaran els designis de la família fins a l'ordenació com a cavaller de Berenguer, que es produirà 11 de març de 1318, segons els Usos de Barcelona i els Costums de Catalunya (Fullana 1923: 105), encara que mantindrà la tutela de Jaume Sa Guàrdia, el fidel lloctinent de l'almirall fins a la seua majoria d'edat en 1324 (Banyó 2006: 150; Galiana 2018: 298; Soler 2022: 211). En aquests anys, com ja hem vist, bona part dels plets oberts per l'almirall van ser continuats per Ruggerione i sota la tutela de Gombau d'Entença i ara continuaran existint sota la gestió dels procuradors de Berenguer, sobretot, referent als plets amb Bernat de Sarrià, com hem vist. Res va canviar, només les persones que posseïen les decisions en nom de la família, malgrat la més que segura oposició de Na Saurina.

21 Alguns van ser notables com el produït en 1312 pels "hominis castri de Calp" contra el Castell de Xaló, vassalls de Bernat de Sarrià (ACA, RC, Reg. 149, f. 184v. València, 1312 abril 12); en 1315, quan Peregrí Romeu, ball de Bernat de Sarrià i Ramon Berenguer, alcaide de Polop, van travessar el riu Algar i van destrossar les alqueries i cultius pertanyents als Llúria o el perpetrat en 1320, quan Sarrià va envair les possessions de Berenguer Roger saquejant una alqueria del terme d'Altea amb deu homes a cavall i una host de peons a atacar, sense existir cap raó (ACA, RC, Reg. 169, f. 20r. 1320, febrer, 13), fet pel qual va ser représ durament pel rei, indicant que ja no tenia edat per a actuar de manera tan poc reflexiva (ACA, RC, Reg. 245, ff. 263v.-264r. 1320, febrer, 15).

22 ACA, RC, Reg. 168, ff. 243r.-v. Tarragona, 1319, desembre 26.

23 ACA, RC, Reg. 150, f. 198r. y f. 200r. 1312, novembre, 13.

24 ACA, RC, Reg. 146, f. 86v. 1311, març, 15; RC, Reg. 152, f. 229r. 1314, febrer, 4; ff. 251v.-252r. 1314, febrer, 18 i Reg. 154, f. 110v. 1314, maig, 29.

25 ACA, RC, reg. 147, ff. 139r.-v. 1311, febrer, 27 i reg. 154, ff. 20r.-v. 1314, març, 20.

26 Els drets de pastura havien estat donats a un grup encapçalat per "...Bernardi Duran et centum sociis suis...", (ACA, RC, Reg. 40, fol. 17 v.) expressant que Berenguer Roger, com a senyor del castrum de Calp, no tenia drets sobre ells (Campón i Pastor 1989: 77).

Entre els temes que es van activar en aquests moments, trobem proves de l'activació dels carregadors de Calp com a ports del Regne, la qual cosa permetria el seu reconeixement i la seua protecció, generant grans beneficis per a la Casa de Llúria, ja que va suposar l'entrada de productes procedents de territoris llunyans com eren els ports de Provença, Languadoc, Mallorca, Menorca i els ports nord-africans de Bugia, Honein i Tunísia (Soler 2022: 208). Ja hem vist que jueus mallorquins llogaven barques a Calp per a establir aquestes vies comercials tan importants per al sanejament dels comptes de la casa, encara que obtenir no va ser tasca fàcil, com es desprén de l'expedient generat l'any 1317 i que ha estat estudiat per Leonardo Soler (2015: 294 et seq.). Per a obtenir el reconeixement, era necessari demostrar una activitat comercial antiga, és a dir, un costum o hàbit que en els carregadors del castrum de Calp es comerciava des d'antic²⁷ per al que va caldre presentar el testimoniatge de 37 individus -la major part, veïns del castrum, patrons de naus, mercaders i barquers- que havien contactat amb comerciants i patrons d'embarcacions- que van certificar que des de la dècada dels vuitanta del segle XIII -fins i tot abans que fos territori Llúria-, havien vist troncs i naus comercials comerciant en aquests carregadors (Soler 2015: 298).

Així mateix, la via comercial de blat oberta per Roger de Llúria en 1290 des de Sicília amb la Corona d'Aragó usant els seus propis vaixells²⁸, gràcies a una concessió del rei Jaume en 1290 per a extreure cinc-centes cinquanta faneques de blat del regne de Sicília per a ser comerciades extra regnum, gratuïtament i sense el gravamen del pagament del ius exiture o dret d'extracció a la Cúria Règia siciliana (La Mantia 1990: 451-452, doc. CXCII; Lamboglia 2009-2010: 257), generava bons rèdits a la família, encara que va tenir alguns altercats com l'assalt de la nau "Turturina", propietat de l'almirall que va ser segrestada en 1311 per la República de Gènova, obligant a Pedro Garcés de Maçons i Jaume Sa Guàrdia reclamar 500 lliures

de compensació, gràcies als esforços diplomàtics dels jurats de la ciutat de València i del mateix rei Jaume II²⁹ (Soler 2022: 207).

Quant a la seua vida, sabem que va casar amb la noble Faïda de Maloleone l'any 1321, que augurava disposar d'un hereu home que garantís l'estabilitat de la família, però Berenguer Roger cau malalt l'any 1323, sent atès pel seu metge de capçalera el metge Bartolomé Casaldoria (Fullana 1923: 108). Malgrat els esforços del físic, Berenguer Roger va morir a mitjan desembre de l'any 1324 a l'edat de vint anys. El seu cos va ser enterrat en el Convent de San Francisco de València, i allí va romandre fins que es va acabar la construcció del Reial Monestir de Santa Clara de Xàtiva, sent traslladat al costat de les restes del seu germà Robert i la seua mare Na Saurina per disposició testamentària d'aquesta última (Fullana 1923: 109).

L'arbitratge real de Jaume II de 1325

Amb Berenguer mor l'últim dels fills homes de la Casa de Llúria i obre un breu, però incert futur sobre l'herència de l'almirall. Els seus descendents homes han desaparegut i dona tota la impressió que, per a alegria dels seus detractors, l'antany d'èpica dels Llúria s'apagava de manera abrupta. No obstant això, la desaparició d'un poder senyorial amb tant de domini territorial podria provocar més problemes que beneficis. Una desaparició tan brusca podria generar una greu lluita senyorial per les terres de l'almirall, generant una crisi d'abast incert.

I la Corona ho sap, preferint negociar que, en el cas d'un buit d'autoritat senyorial, les terres tornaren a ser de reialenc. Per a això, disposa que siga Bernat de Nuce³⁰, Ball General de València, el que actue com a procurador universal i absolut en qualitat d'interí, per a dur a terme la partició dels béns dels Llúria, cessant els anteriors marmessors de la família³¹ i nomenant Bernat de Sarrià³², el vell enemic dels Llúria, perquè actue com a defensor del pro-

27 "Viginti anni fuit usatum carricari in portubus seu maritimis ipsorum castrorum res et merces quascumque exceptis prohibitis a nobis fuit igitur nobis ex parte dictis tutoris humiliter supplicatum dicto Rogerono" ACA, Processos, 1317-H.

28 ACA, RC, CR, 9835. 1290, març 22.

29 ACV, Pergamins, noms. 3004, 430, 9343 i 8216.

30 ACA, RC, Reg. 284, f. 249v.

31 ACA, RC, Reg. 284, f. 250v.

32 ACA, RC, Reg. 184, f. 286v.

curador perquè res ni ningú puga entorpir la seua tasca de partició (Fullana 1923: 112). Saurina i els marmessors de la família es veuen obligats a lliurar tota la documentació³³ al nou procurador, qui estableix un repartiment de les propietats entre la mare i filles vives de l'almirall -Saurina, Beatriu, Hilària i Margarida amb l'excepció dels llocs de Navarrés, Plans i Margarida, que li corresponien a la difunta Jofredina de Llúria i Lancia³⁴, que feia temps que s'havia casat amb Otó de Montcada, descendent per línia femenina del rei Pere II (r. 1109-1213), pare de Jaume I (Planells 2011: 69).

La seua germana Hilària de Llúria i Lancia que, en un primer moment, havia cedit aquestes propietats a Jofredina, les intenta recuperar una vegada mor, iniciant un llarg plet contra Otó de Montcada per la custòdia d'aquests llocs que va obligar al rei, en primera instància, a encarregar l'any 1325 a Francisco de Lluna que controlés la cessió de manera correcta i adequada i, en segona instància, a Pedro Calbet i Guillem Escrivá, jutges de la cort perquè dictaren sentència definitiva sobre el plet³⁵, atès que encara no s'havia resolt. Encara va haver-hi una tercera intervenció real en 1327 en sol·licitar-li a Bernat de Sarrià que prengué sota la seua cura la guarda dels llocs de Navarrés, Plans i Margarida i dispensés la seua protecció als seus vassalls i habitants (Fullana 1923: 130-131).

La pugna familiar durant el repartiment va ser molt intensa, sobretot per part de Na Beatriu, com a primogènita del primer matrimoni de l'almirall i, per tant, filla viva més major enfront de Na Saurina d'Entença, vídua de l'almirall, mare de l'últim home de la família i tutora de la seua filla menor Na Margarida. Pel que sembla, l'acord no va ser possible i el rei en persona, acompanyat del seu fill l'infant Alfons, va establir un arbitratge per a dirimir el plet.

L'1 de maig de 1325³⁶ es va dictar sentència per la qual Na Saurina i la seua filla Margarida "habeant perpetu" els llocs d'Alcoi, el castell de Seta, que li corresponia pel dot matrimonial, el lloc del Puig de Santa Maria, la vall de Travadell, els castra de Calp i Altea, l'hospici de Gandia, unes certes heretats situades a Dénia -que havien estat d'Isabel·la d'Amicis-, les vinyes de la partida de Bisquert en Xàtiva i les heretats que es trobaven a la ciutat de València. Per part seua, els fills de Jofredina i Otó de Montcada van rebre Castellnou, Beselga i la vila d'Onil, així com els castells Navarrés, Plans i Margarida, en plet amb Hilària³⁷. Finalment, a Na Beatriu li va correspondre el lloc de Iri -actual Torre de les Maçanes-, el lloc de Bellús i el "castrum et villam" de Cocentaina³⁸, definida per Lluís Fullana com "la capital de Estado de los Lauria" (1923: 117).

Així mateix, el rei va instruir dues mesures: la primera feia referència als crèdits que la família disposava en el Regne de València, ordenant que la meitat s'adjudicaren a Na Saurina d'Entença i la seua filla Margarida, mentre que l'altra meitat es partís, de manera equitativa, entre Beatriu i els fills de Jofredina. La segona mesura feia referència a la documentació de la família que es trobava en mans de Bernat de Nuce i dels procuradors de la família per a instruir la causa, que havia de ser lliurada als hereus legals i que els restants documents es conservaren en la sagristia de la Seu de València³⁹ perquè els hereus pogueren utilitzar-los en cas de necessitar-los.

Cocentaina sota el control de la dòmina Beatriu de Llúria

Després de l'arbitratge del rei Jaume II, la vila i dominis de Cocentaina⁴⁰ són controlats per la "nobili Beatrici de Loria" primogènita del primer matrimo-

33 ACA, Rc, Reg. 184, f. 287v. 1325, gener 28.

34 Del seu matrimoni van néixer 9 fills de nom "Othonis" (Otó), "Periconi" (Pere), "Guillermi" (Guillem), "Raimundi" (Raimon), "Rogeroni" (Roger), "Constància" (Constança), "Elisende" (Elisenda), "Sibilie" (Sibilla) i "Beatricis" (Beatriu) (Fullana 1923: 129). D'entre ells, va destacar Pere de Montcada i Llúria, que va ser almirall de la Corona d'Aragó al servei del rei Pere IV (Soldevila 2014: 1036 y 1177; 2023: 236).

35 ACA, RC, Reg. 191, f. 115v. Barcelona, 1327 octubre 13.

36 ACA, RC, Reg. 183, f. 204v. València, 1325 maig 1.

37 ACA, RC, Reg. 183, f. 205.

38 ACA, RC, Reg. 183, f. 204, València, 1325 maig 2.

39 "*Predicta autem instrumenta communia deponatis in sacristia Sedis Valencie in sequestro pro illis quos tangere dignoscantur ut ex ei cum ipsis necessarium fuerit Valeant se inveniri*" (ACA, RC, Reg. 183, f. 237v. Terol, 1325 juny 5).

40 ACA, RC, Reg. 183, f. 205v. València, mayo 2.

ni de l'almirall, Na Beatriu de Llúria i Lancia (1275-1346), prestant el jurament a causa del rei com dòmina de Cocentaina per poders a Saragossa el 19 de setembre de 1325⁴¹.

Fins a arribar a aquest punt, la vida de Beatriu va passar per un primerenc matrimoni com tota dona de la seua època, sent a més la primera filla de l'Almirall. El seu enllaç es va acordar⁴² a través del mateix rei Jaume II en 1297, qui va establir que la "filiū nobilis Rogerii de Loria Ammirati nostri" contraigués núpries amb Jaume II de Xèrica, que era net reconegut del rei Jaume I i Teresa Gil de Vidaure (Hinojosa 2002: 611).

Durant els anys de matrimoni, Na Beatriu només es va dedicar a les labors de consort en un vast territori format al nord del Regne de València. No obstant això, poc li coneixem sobre la seua incidència en la gestió dels assumptes de la família. Només sembla haver arribat la súplica⁴³ que realitza davant el rei perquè es reconegués que gran part de la fortuna de la família estava lligada al seu germanastre Berenguer Roger, a la seua mare Na Saurina d'Entença i a la seua capacitat per a gestionar -"las sus cosas"- és a dir, els assumptes de la casa (Scarlata 1993: 239-240, doc. 262; Lamboglia 2009-2010: 391).

Inicialment, Na Beatriu posseeix el poder de decisió sobre el territori de Cocentaina, però no el domini directe i el mer imperi que va conservar el rei, amb el que l'autonomia de Beatriu estava molt disminuïda. El rei només va acceptar⁴⁴ lliurar-li-ho l'any 1326, quan la primogènita de l'almirall es va comprometre davant el monarca a no transmetre'l als seus hereus⁴⁵. A més, també va rebre el lloc de Iri (Torre de les Maçanes) (Fullana 1923: 124).

A aquest territori, Na Beatriu va afegir l'usdefruit vitalici⁴⁶ de les propietats a Xèrica del seu marit, una vegada es produeix la seua defunció l'any 1321 i sempre que la filla de l'almirall "no casant e tenint

castetat" (Fullana 1923: 122). No obstant això, pese a l'ampli volum de rendes que acumulava, la seua fortuna va ser motiu de disputes amb el seu fill primogènit, Jaume III, qui va reclamar els béns del seu pare, una vegada havia adquirit la majoria d'edat, prenent per la força cap de les places que pertanyien a la seua mare.

Poc o res sabem dels anys de gestió de la vila contestana per part de la dòmina Na Beatriu. Només tenim l'esment d'un hospital, construït en el segle XIII per ordre de l'almirall i que va ser mantingut per Na Beatriu (Ferragud 2015: 173). Suposem que les obres de reconstrucció de la vila estarien en procés de finalització, així com la construcció de la Torre Gòtica i de l'alcàsser previ al Palau Comtal dels Corella.

Na Beatriu va redactar el seu testament el 15 de maig de 1334, instituint com el seu hereu universal al seu tercer fill Alfons Roger de Llúria, amb el compromís que si morís sense descendència, la vila de Cocentaina retornaria a les mans de rei Pere IV, en una solució idèntica a l'adoptada amb Na Margarida de Llúria i Entença, com veurem després (Fullana 1923: 128).

Ressorgir de la Casa de Llúria. La figura de la dòmina Na Margarida de Llúria i Entença (1292-1334)

Per tant, l'única decisió que va quedar en mans de Na Saurina d'Entença va ser l'establiment de la seua hereva, la seua filla natural Margarid, a través del "volumus et mandamus quod si forte dicta dompna Margarita filia et heres nostra" que va fer constar en les clàusules del seu testament⁴⁷. D'aquesta manera, a la mort de la seua mare, produïda, l'1 de setembre de 1325, es converteix en una senyora de ple dret -"iure institucionis nobis heredem nostram [propriam et univer]salem instituimus" sobre totes les terres i propietats -aproximadament, dues tercers parts del que posseïa Ruggiero di Lauria- que havien estat transferides gràcies a l'arbitratge real de maig de 1325. No

41 El cavaller Pere Garcés Densa, en el seu nom, va prestar jurament davant el rei Jaume II, en ACA, RC, Reg. 25, ful. 300. Saragossa, 1325, setembre 12.

42 ACA, RC, Reg. 256, f. 16. Castell d'Alhama, 1297, febrer 28.

43 ACA, RC, CR, cj. 16, nom. 1092, 1305, gener 18.

44 ACA, RC, Reg. 229, f. 262. Barcelona, 1326, abril 9.

45 ACA, RC, Reg. 229, f. 261v. Barcelona, 1326, abril 9.

46 ARV, Títols i Alienacions, Llibre 1, f. 184. Xèrica, 1321, juliol 17.

47 ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29.

obstant això, Saurina estableix que, els fills que Na Margarida “teneantur es nominés de pronomine de Loria”, per davant del cognom del marit legítim, alguna cosa que no era habitual, atés que es prevalia sempre la condició de l’home, fora pare, fill, familiar o marit. D’aquesta manera, vetllava per la conservació del cognom en la línia dinàstica de la família.

En els anys en què va actuar com dòmina d’aquests territoris, de 1325 a 1344, Na Margarida es convertirà en la mà executora dels desitjos de la seua mare, duent a terme, una gran política edilícia tan notable com va emprendre en el “fer almoyna”, les conegudes obres piules vinculades amb monestirs i esglésies. Així mateix, va créixer el patrimoni que se li havia transferit amb noves adquisicions que van engrandir les seues arque, com va ser la compra per franc i lliure alou del Castell i vila de Guadalest⁴⁸, amb les seues alqueries i cases disseminades, prats, selves, deveses, fonts, forns i població tant “...cavallers e fembres e homens axi christians com juheus e sarrahins, com altres de qualsevol llei i condició...”, així com el nero i mixt imperi, les carregues, els drets de host exercit calgada per 6.000 lliures barcelonines (Fullana 1923: 142). Sens dubte, aquesta compra acaba d’arrodonir les propietats de la família que, després de l’arbitratge real de 1325, havia quedat reduïda als dos terços de les terres de la família, la qual cosa va suposar, a més una autèntica “pica a Flandes” en apropiar-se d’una propietat que es trobava en ple territori d’influència de Bernat de *Sarrià, amb tot el simbolisme que aquest fet suposava. A més, com veurem, el seu testament serà vital per al futur del territori, ja que les seues últimes voluntats marcaran el destí del qual ara diem la comarca de la Marina Alta.

Quan es converteix en dòmina, Na Margarida fa temps que resideix en el regne de Nàpols i està casada en segones núpcies, com així testifica la mateixa Na Saurina en el seu testament: “dompnam Margaritham, filiam nostram, uxorem nobilis Bartholomei de Capua”, qui era Protonotari i Maestre Racional del Rei de Sicília (1248-1328), participant en el procés de canonització de Tomàs d’Aquino en 1323 (Hinojosa 2002: 608). El primer matrimoni de Na Margarida va ser al cap de disset anys amb el noble Ugó de Chiaramonte, l’any 1309, qui posseïa el senyoriu d’una part

de les terres nats de Roger de Llúria, la qual cosa assegurava aquest patrimoni dins de la casa. Però Ugó mor l’any 1318, deixant a Margarida viuda i sense fills. Per a Bartolomé i Margarida eren les seues segones núpcies⁴⁹. Com havia passat amb Ugó de Chiaramonte, Bartolomé mor en 1328, deixant a Margarida novament viuda i sense fills, però com dòmina d’un gran territori i sense matrimoni a la vista, alguna cosa que a la corona no el satisfia, amb el que constreny a l’hereva perquè torne a casar-se.

Per a aquesta ocasió la corona planteja el matrimoni amb Nicolau de Joinville-Briquenay i de Ruffo, -aquí cridat per les fonts com Nicolau de Janvilla o Jambilla- que era Comte de Terranova i de Sant’Angelo i batlle de Morea (Galiana 2018: 298). Per tant, era un noble d’antiga soca, vinculat amb una de les principals cases franceses, assentat en el regne de Nàpols i posseïdor del comtat de Terranova, on es trobava Reggio i altres places, vinculades amb la família Llúria des del seu origen. Joinville apareix de manera oportuna gràcies al suport del rei Alfons IV (r. 1327-1336), qui beneeix l’enllaç l’any 1329 (Mutgé 2006: 409-434; Galiana 2018: 298; Kieseewetter 2004). No sembla haver-hi dubte en l’interés real a col·locar a un amic i conseller, un noble de la seua confiança, en un territori tan sensible com el que ostentava Na Margarida, qui va passar a ostentar a partir d’aquest moment el títol de Comtessa de Terranova i Sant’Angelo.

Però no va ser l’únic obstacle de Na Margarida per aconseguir el grau de dòmina. L’arbitratge de Jaume II i les clàusules testamentàries de Na Saurina eren documents legals difícils que no van impedir que hagués de viure envoltada de procuradors com Gil Martínez d’Entença i Jaume Sa Guàrdia, en altre temps fidels servidors de Saurina i intermediaris reals com Pere Calbet (Fullana 1923: 139), qui va intentar deixar fora de les negociacions a la mateixa Na Margarida, obligant-lo a acudir al mateix rei el 5 d’agost de 1327, qui va haver d’ordenar que no se li impedís la seua participació en la “executionem testamenti”⁵⁰, ja que li assistia dret com a hereva universal (Fullana 1923: 140), per a això ordena al mateix Bernat de Sarrià, com el seu Lloctinent en el Regne de València, que estigués atent al fet que els marmessors compliren amb aquest mandat (Campón i Pastor 1989: 78).

48 ARV, Alineacions, Llibre IV, f. 154v.

49 Bartolomé s’havia casat amb Mattia di Franco, tenint 5 fills en la seua relació.

50 ACA, RC, Reg. 191, f. 11v. Barcelona, 1327 agost 9.

D'aquesta manera, Bernat de Sarrià garantirà el traspàs legal de les propietats de la Casa de Llúria a Na Margarida, en la qual s'afegeixen una sèrie de privilegis sol·licitats per la nova dòmina. El primer d'ells, era el vell privilegi d'ús i gestió dels "... carregador in locis de Calp e Altea...", el benefici de la qual havia finalitzat amb la mort de Berenguer Roger. Ara, el rei el reconeix novament⁵¹ amb el suport de Bernat de Sarrià (Fullana 1923: 140; Campón i Pastor 1989: 79). Un segon privilegi era un desig llarg temps desitjat per Saurina, com era la venda l'any 1332 per a si i per als seus descendents del nero i mixt imperi sobre la vila d'Alcoi i les alqueries de Barxell i Xirivell, la vall de Seta i les seues alqueries i les viles de Calp i Altea per 20.000 sous de moneda valenciana, prèvia cessió, per part dels comtes de Terranova, de 88.236 sous de moneda de Barcelona en concepte de deutes contrets per la Corona en aquestes terres⁵² (Fullana 1923: 141; Pastor 1989: 78).

Amb el matrimoni assentat i les rendes i territoris reequilibrats amb els nous privilegis i propietats, Na Margarida inicia també un intens període de noves obres en els llocs de la seua propietat amb l'objectiu de reubicar l'estirp dels Llúria en l'espectre polític i territorial d'antany, apostant per la mateixa política que van dur a terme els seus pares, a través d'un important auge constructiu que confirme la solidesa i recuperació de la saga.

Les obres de la dòmina Na Margarida de Llúria a la Poble d'Ifac

Si Beatriu de Llúria s'havia quedat Cocentaina que era l'epicentre dels territoris de la família fins a aquest moment, calia generar altres enclavaments que actuaran d'igual forma en els territoris controlats per la dòmina Na Margarida. D'aquesta manera, a la Poble d'Ifac en el castrum de Calp, les obres del qual s'inicien amb el seu pare Roger en 1297 i es finalit-

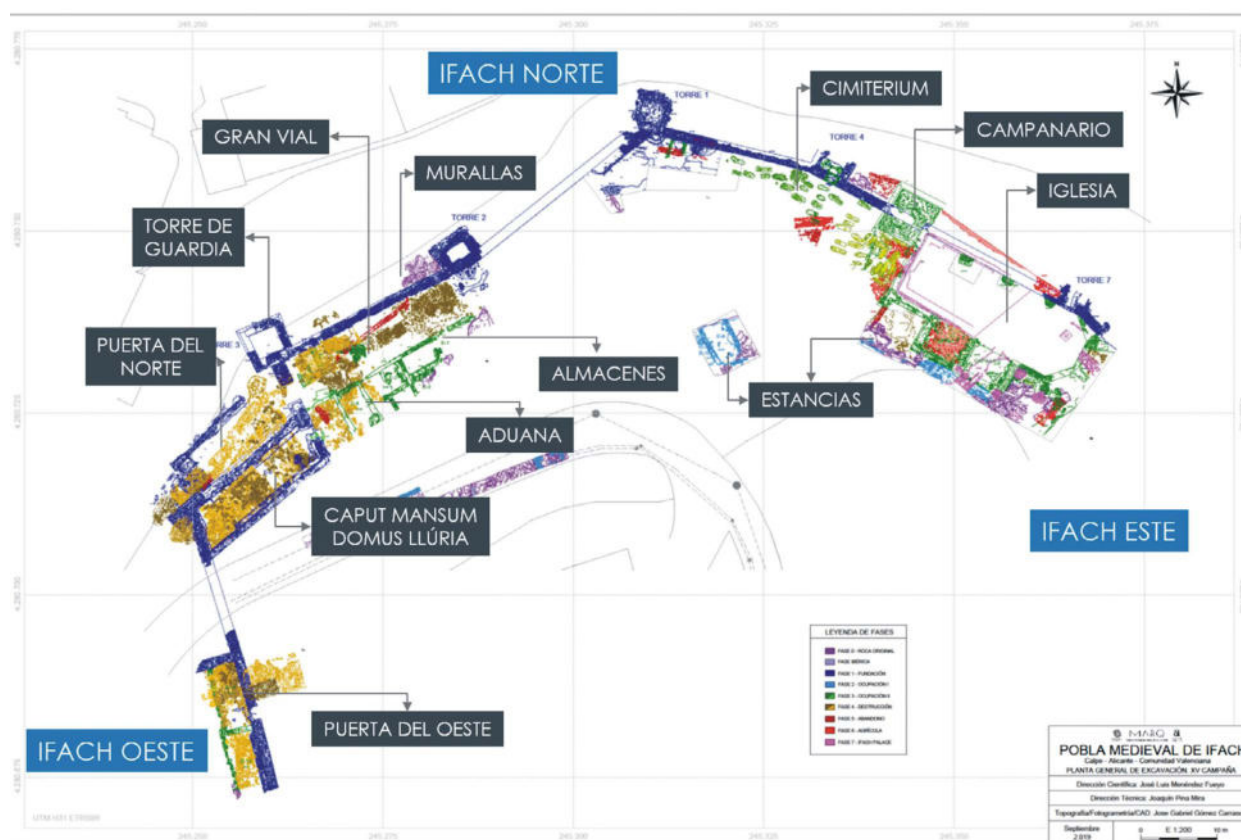

Fig. 1: Planta de les restes excavades de la Poble d'Ifac a Calp. La duana i els magatzems són les zones d'ampliació de les obres de na Margarida, a partir de l'any 1325. ADT MARQ.

51 ACA, RC, Reg. 191, f. 149. 1327, Barcelona, octubre 9.

52 En general, com apunta Júlia Campón i Jaume Pastor Fluixà, els privilegis i concessions que els monarques feien a les grans famílies es dirigien en la major part dels casos a solucionar vells deutes contrets per la monarquia, per a això, el rei feia cessió dels seus drets a canvi d'una quantitat en metàl·lic (1989: 79).

zen per a la seua ocupació per part de Gombau i Na Saurina d'Entença sota la tutoria de Berenguer Roger sobre 1307, Na Margarida plantejarà un projecte constructiu d'ampliació que afectarà, en primer lloc, a part dels espais ja construïts pels seus progenitors.

Les excavacions arqueològiques dutes a terme en aquests últims vint anys en el jaciment ens han permés establir una tercera fase d'obres en la pobla caracteritzada per una important modificació de l'espai constructiu intern de l'enclavament. Per exemple, a la Porta del Nord, el principal accés a la ciutat, Na Margarida amplia el sistema d'ingrés, dotant-lo d'una tercera porta amb una cambra coberta que connecta directament amb la Torre de Guàrdia i amb planta baixa de la domus domini o residència de la família o dels seus procuradors en el castrum (Menéndez i Pina 2018: 87-89).

L'arqueologia també ha detectat la construcció d'un barri d'edificis annexos a la Porta del Nord amb una funció de magatzematge de gerres i grans contenidors (Edifici 1), diferents edificis amb funcions múltiples (Edifici 2 i 3) i la construcció d'una duana o espai al costat de la porta que servís de control de les mercaderies que es mogueren per l'ingrés a la ciutat, podent cobrar el perceptiu "portatge" per travessar el llinard (Fig. 1). Per a això, es va disposar una balança per al pes de grans fardells davant de la porta de la duana, dotada de pesos de pedra amb argolles per al mesurament de les mercaderies (Fig. 2). Així mateix, dins s'han trobat nombrosos catúfols de sínia, la capacitat de la qual coincideix amb les variants de pesos i mesures utilitzades en aquesta època per a establir la mesura dels productes (Menéndez i Pina 2018: 112-114) (Fig. 3).

Però sens dubte, la gran obra d'ampliació promoguda per la dòmina Na Margarida de Llúria serà la construcció de l'església Beata Santa Maria d'Ifac (Fig. 4), un temple d'unes grans dimensions, que s'ha convertit en l'edifici religiós d'època medieval de més entitat de la comarca (Menéndez, Kiss i Pina 2018: 117-143).

De l'església Beata Santa Maria destaquem la seua gran grandària, amb més de 30 metres de longitud i 15 metres d'amplària, dotada d'una única nau amb absis facetada de tres cares, arcs diafragma i dues capelles laterals cobertes amb voltes de creueria amb doble motllura i boçel amb clau central (Menéndez, Kiss i Pina 2018: 117-144). En una

Fig. 2: Pesa de pedra amb argolla de ferro per a la mesura dels pesos disposada en el carrer d'ingrés a la pobla d'Ifac davant la duana (Edifici 4). ADT MARQ.

Fig. 3: Reconstrucció del carrer principal d'accés a Ifac amb la ubicació de la balança per al pesatge de fardells. ADT MARQ.

Fig. 4: Vista panoràmica de les restes de l'església Beata Santa Maria d'Ifac, promoguda i construïda per Na Margarida de Lauria. ADT MARQ.

Figura 5: Muntatge de les restes de la volta de la capella sud 1 de l'església Beata Santa Maria, descobertes en les excavacions de l'any 2009. ADT MARQ.

d'elles, la capella Sud 1, vam poder recuperar la seua volta al complet durant les excavacions de l'any 2009 (Fig 5). Una recent reconstrucció virtual (Fig. 6) ens permet recuperar la imatge més pròxima a la seua realitat, en la qual s'accediria a l'interior per l'est, a través d'una escalinata que porta a una gran porta de doble fulla amb batents i llindar de carreus tallats.

Figura 6: Reconstrucció de l'església Beata Santa Maria d'Ifac, d'acord amb les dades arqueològiques que posseïm.
 Infografia: 3D Studio. ADT MARQ.

L'església sembla aixecar-se cap a l'any 1341, data en la qual apareix en una clàusula testamentària⁵³ de Na Margarida de Llúria i Entença, en la qual s'indicava «pretereia volumus et mandamus quod in loco seu popula de Yfach, quam nos fieri fecimus ordinetur construat et fiat per dictum dominum comitem, virum nostrum vel per manumissores ipsos una ecclesia». En el mateix codicil testamentari, la Comtessa de Terranova estableix la creació de tres capellanies o beneficis sota l'advocació de la Mare de Déu, de l'Arcàngel San Miguel i de Sant Nicolau i dotats cadascun amb una renda de 400 sous anuals⁵⁴. A més, disposem de dos cedeixes o documents comptables, datats l'any 1341, que fan referència al pagament als picapedrers Arnau Piquer i Francesc Taló i a l'escultor Ramon Guerau, per treballs fets en Ifac -segurament a l'església-, promoguts per la dòmina⁵⁵ (Fig. 7).

A més, Na Margarida va impulsar la construcció annexa d'una torre campanar de planta quadrangular

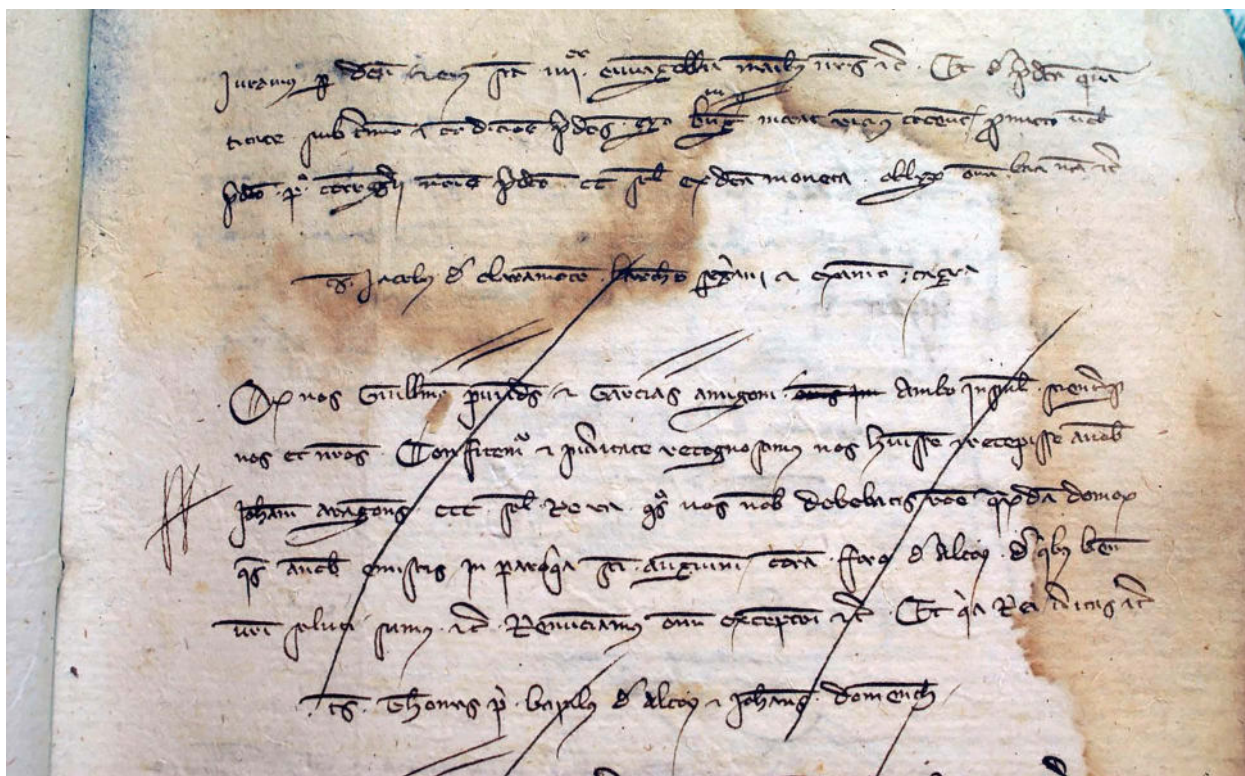

Fig. 7: Cèdula o albarà dels treballs realitzats a la Pobra d'Ifac pels picapedrers Arnau Piquer i Francesc Taló i per l'escultor Ramon Guerau en 1341. Arxiu Municipal d'Alcoi, Protocol Notarial de Domènec Picó, Registre 483, fol. 111 r-v i 118r. Cortesia de l'historiador Ricard Banyó Arminyana.

53 BRAH, FSC M-78, ff. 73r-84v. València, 1341 març 8.

54 "videlicet sub invocacione Sancti Michaelis Archangeli, alterum sub invocacione Beati Nicholai, confessoris et episcopi, ordinetur eciam et construantur tres prebiteri qui dictis ecclesie et altaribus perpetuo serviant et ministrent".

55 Arxiu Municipal d'Alcoi, Protocol Notarial de Domènec Picó, Registre 483, f. 111 r-v i 118r. Agraïm a l'historiador alcoià Ricard Banyó Arminyana el fet d'haver-nos cedit aquestes referències per al nostre text.

amb unes dimensions de 6,19 x 5,84 metres, ocupant una superfície d'una mica més de 36 m² (Fig. 8) La torre realment cavalca sobre la muralla medieval de la pobla, sent construïda amb un farciment intern d'encofrats de tàpia composta per morter de tonalitat ataronjada i maçoneria de mitjà i gran grandària, disposat en filades horitzontals. Exteriorment, totes dues parts estan folrades amb carreus tallats a cara vista, idèntica tècnica a la mostrada per l'església d'Ifac. Interiorment, la torre aprofita l'existència de l'adarb de la muralla per a disposar un deambulatori del qual sale una escala circular de caragol en tàpia del qual es conserva un gir de 180 graus faltant un altre gir, almenys, per a arribar a la planta primera, calculant una altura de 14-16 metres (Ménendez, Kiss i Pina 2018: 1171-143).

Les obres a l'església del Puig de Santa Maria

A part de la Pobla d'Ifac, la dòmina Na Margarida potencia altres enclavaments del seu territori com ocorre en la important reforma de l'església del Puig de Santa Maria (Fig. 9), i del qual na Saurina i Na Margarida són responsables de la seua reforma integral, convertint una església de reduïdes dimensions i de caràcter provisional en l'època de Jaume I amb una portada del romànic-gòtic de transició llaurat en pedra calcària, en un enorme recinte de raó agustiniana, de forma rectangular de tres naus de cinc crugies a les quals s'adossen deu capelles laterals –cinc a cada costat– els murs transversals del qual constitueixen els contraforts dels robustos arcs torals i diagonals de les tres naus (Torrecillas 2012: 123).

Margarida va tenir un enorme interès en les obres realitzades darrere de la Capella Major, on actualment es troba el Cambril de la Verge, ja que en l'arcosoli esquerre la dòmina va planificar que es disposés el seu sepulcre funerari, com després veurem. També és autora de la reforma de la capella al costat de l'Evangeli, on avui es troba el sepulcre del mercedari fra Joan Gilabert Jofré, fundador l'any 1409 del primer hospital psiquiàtric i, per descomptat de la capella on descansa el monument funerari gòtic amb les restes de Bernat Guillem d'Entença, besoncle de Na Saurina i heroi de la defensa del Puig l'any 1237.

També és responsabilitat seua la construcció d'un nou cor, situat en el costat Oest, que antany va estar tancant la Capella Major, així com l'aixecament

Fig. 8: Vista de les restes de la torre campanar de l'església Beata Santa Maria d'Ifac. ADT MARQ.

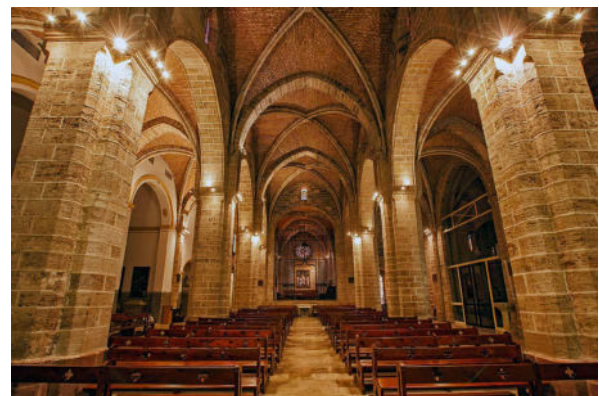

Fig. 9: Nau central de l'església del monestir del Puig de Santa Maria, reformada per na Margarida de Lauria.

d'un nou cenobi, de planta rectangular, escairada per quatre robustes torrasses angulars de planta quadrada, convertit en una domus domini o residència per a albergar les seues estades i del seu consort Nicolau i, que va ser derrocat en el segle XV per a substituir-la per l'estructura conventual actual, del qual es conserva un brocal per a la cisterna, reconvertit en un púlpit de pedra que presideix l'actual refectori (Torrecillas 2012: 125).

La construcció del Reial Monestir de Santa Clara en Xàtiva

Com havia expressat Na Saurina en el seu testament, la seua filla Margarida promourà les obres de construcció del Reial Monestir de Santa Clara en Xàtiva que ha d'albergar les restes de la seua mare Saurina i germans que encara es troben a l'església del Convent de San Francisco de València. Margarida introdueix en el nou edifici espais per a acollir a dones nobles, encara que va ser una disposició no reflectida per Saurina en el seu testament, ni argumentada per Na Margarida com a promotora. Però sí que és cert que, des d'un primer moment, la comunitat estarà formada per sors menoretes, religioses de cor d'ascendència noble, sobretot filles menors i vídues; i per religioses d'observança, procedents de la resta de grups socials, que entraven molt joves⁵⁶ i eren educades allí amb la idea que prengueren l'hàbit (Galiana 1988: 80). El caràcter aristocràtic de la comunitat és més evident en repassar els llinatges de les seues abadesses entre les quals destacarà la filla del Duc de Gandia, Na Yolanda d'Aragó (1419-1453) (Galiana 1988: 81). Ja hem indicat en paràgrafs anteriors referents al testament de Saurina, com els marmessors Jaume Sa Guàrdia i Gil Martínez d'Entença van fer present al papa Joan XII la voluntat de la testadora i el pontífex, l'1 de juny de 1326, des d'Avinyó, va despatxar butlla al bisbe de València a favor de l'obra (Galiana 1988: 50).

Com hem vist en altres capítols d'aquesta obra, el monestir va ser fundat a extramurs⁵⁷ de la ciutat de Xàtiva l'any 1325, però va sofrir enormes deterioracions per les guerres nobiliàries -Guerra de la Unió- i contra Castella -Guerra dels Dos Peres- des de mitjan segle XIV sent derrocat l'any 1359. Durant la segona meitat del segle XIV, es va erigir un nou monestir, aquesta vegada a intramurs de la ciutat xativina, d'un marcat caràcter gòtic, seguint les tradicions arquitectòniques valencianes del gòtic religiós i popular, acabant-se el claustre cap a l'any 1413 (Ventura 2007).

La reforma de la dòmina Na Margarida en la Cartoixa de Porta Coeli

Finalment, dins d'aquest ampli programa constructiu emprés per la Comtessa de Terranova, la dòmina s'implica en les obres de construcció de la Cartoixa de Porta Coeli⁵⁸ (Fig. 10), el monestir de monjos cartoixans, que està situat en les terres de la Vall de Llutxent, a escassos quilòmetres de Serra, un establiment que marca una fita, pel fet que es tracta del primer establiment de cartoixans dins dels límits del recentment conquistat regne de València, i el tercer de la corona d'Aragó. Era una ordre nova, amb tot just dos segles d'existència, i només dues cases a Catalunya: Scala Dei (1163) i Sant Pol de Maresme (1270). Va ser fundat per Andreu Albalat (1248-1276) -tercer bisbe de la diòcesi de València- en 1272, en les acaballes del regnat de Jaume I (Torrecillas 2012: 135).

Els començaments de Porta Coeli van ser molt sobris, edificant-se únicament unes estructures pobres i austeres, arribant alguns religiosos des de Scala Dei. No obstant això, va anar en els segles XIV i XV quan va aconseguir la seua esplendor, fins a arribar a convertir-se en un gran conjunt monàstic. Jaume II (r. 1291-1327) va concedir al monestir cartoixà, l'any 1298, el privilegi de protecció i salvaguarda,

Fig. 10: Vista general de la Cartoixa de Porta Coeli, l'obra de la qual impulsà na Margarida de Lauria i Entença en la primera meitat del segle XIV.

56 A poc d'instituir-se la comunitat, l'any 1341, l'abadessa sor Beatriu de Saragossa accepta com a novícies a "...decem puellas bene natas et pro vestra religione ydoneas secundum vestri ordinis instituta..." (Galiana 1988: 80).

57 Disposem també del document d'escriptura de la compra d'aquests terrenys, localitzades als afores de la ciutat, amb data el 26 de juny del mateix any de 1326 (Torrecillas 2012: Doc. núm. 29). L'import global de la compra ascendeix a onze mil vuit-cents trenta-quatre sous, i l'extensió de terra adquirida va ser de vint-i-una fanegues i cent seixanta-tres "braces", és a dir, la qual cosa equivaldria a uns 18.128 metres quadrats, i això representa unes 289 hectàrees (Galiana 1988: 50).

58 La Cartoixa de Porta Coeli pertany al municipi de Serra, a la comarca del Camp de Túria, província de València, situat en el vessant meridional de la Serra Calderona.

confirmant l'any 1307 els atorgats a la Cartoixa pels seus predecessors (Torrecillas 2012: 136).

En aquest sentit, les donacions realitzades per la dòmina Na Margarida, una obra en els extraradis del seu espai territorial, van suposar un respir important per a aquesta comunitat, la qual cosa va permetre als monjos sortir d'aquestes estretes i fosques cel·les de la seua primitiva construcció. Margarida, amb àmplia experiència prèvia en les obres d'Ifac, Santa Clara i el Puig de Santa Maria, projecta un ambiciós pla de reformes centrades en les sales cenobíiques i en l'àmbit eremític, a més d'atorgar-los drets feudals, com per exemple els que reben del seu testament, atorgat el 8 de març de 1341 pel qual Na Margarida va deixar ordenat que s'embenen els seus instruments musicals, anells i robes precioses del seu llit i del seu import es construïsquen tretze cel·les en el Monestir de la Cartoixa de Portaceli i dels rèdits del Puig de Santa Maria, i es destinen tres mil sous anuals per als tretze religiosos que ocupen "...in ipso monestir tredicim celle bone et idonee similis aliis in eodem monestir".

Les obres van orientades fonamentalment cap a l'església i els claustres de la comunitat cartoixana. Després d'uns primers edificis, austers i toscos, construïts en la segona meitat del segle XIII, arriba una època d'ampliacions i millores gràcies a les donacions de la comtessa de Terranova. A través dels estudis realitzats recentment sobre la cartoixa (Serra 1993; Pascual 2023: 167-200; Orts, Serra i Lozano 2024), existeixen una sèrie de documents que evidencien que l'església que comença a construir-se a costa de Na Margarida inicia les seues obres el 4 de febrer de 1325. Es tracta d'una església d'una sola nau i sense capelles laterals, de 18 metres de longitud per 8 metres d'amplària, dotada de coberta de fusta de dos aiguavessos, excepte el presbiteri, que era de pedra i de forma poligonal de tres costats.

Per part seua, en els claustres on resideix la comunitat s'aixeca un "claustrillo" de reduïdes dimensions que també comença a edificar-se l'any 1325 i que es converteix en el veritable lloc de l'escassa vida comunitària de la comunitat (Fuster 2003). Una altra de les grans aportacions de la dòmina va ser la construcció de dos claustres, amb les cel·les dels monjos, producte de la gran devoció que tenia a aquesta casa i el desig que cresqueren en número els seus religiosos, per la qual cosa va fer construir un claustre amb dotze cel·les, que es va denominar Claustre vell. I com el claustre era tant incomode per humit i apartat de l'església, va do-

nar ordre que començaren a edificar un altre claustre en el cementiri, les obres del qual van començar l'any 1339 a càrrec de dos mestres obrers de Llúria, primera referència que tenim sobre les persones que van dur a terme algunes de les obres, que va començar a ser habitats per cartoixans cap a l'any 1340. Al costat de l'aixecament d'aquests immobles, la comtessa també fa obsequi d'un retaule per a l'església, d'un breuari en pergami i d'objectes per al culte (Serra 1993; Pascual 2023: 167-200; Orts, Serra i Lozano 2024).

No obstant això, els diners eren una cosa i el manteniment de les obres altra molt distinta. Amb el temps, el "claustrillo" es va anar abandonant fins que es va destruir l'any 1478, edificant-se un nou, per la qual cosa de l'obra de la Comtessa de Terranova no va quedar res. De l'església aixecada l'any 1325, amb arcs de diafragma i coberta de fusta, a penes han romàs els murs laterals i la part baixa de la capçalera. Del primer "claustre vell", no queda absolutament cap rastre arqueològic. Tenim constància que va ser aixecat en el vessant oriental del turó, en el lloc que avui ocupa el claustre de novicis, encara que en un primer moment es va pensar a fer-se més gran, no es va arribar a acabar.

D'altra banda, del claustre del Cementiri només queda el nom i la seua ubicació, l'actual, perquè va ser reconstruït posteriorment en diferents ocasions. Respecte als objectes que es van donar, únicament es conserva la imatge de la Verge que presidia el retaule, ja que aquest va ser substituït a principis del segle XV, quedant ocult, en el segle XVIII, quan el presbiteri va ser remodelat. La imatge de la Verge va presidir la capella de Santa Anna en un primer moment, per a passar en 1744 a la parròquia d'Olocau, per donació de la comunitat. Actualment, es conserva en el Museu de la catedral de València (Serra 1993; Pascual 2023: 167-200; Orts, Serra i Lozano 2024).

L'inici de l'ocàs. El testament i exitum de la dòmina Na Margarida de Llúria

Amb el pas dels anys, la intensa política d'ampliació territorial i rendista es va mantenir, però sempre sobrevolava l'etern problema successori que tota casa nobiliària desitja evitar: la seua extinció. Com era d'esperar, el matrimoni amb Nicolau de Joinville no havia aportat descendents, alguna cosa que ja li havia passat a Margarida en els seus dos matrimonis anteriors. L'absència d'hereus directes del matrimoni suposava un greu problema per a la família, cosa que beneficiava a la corona, ja que, en cas de

morir la dòmina sense descendència, les propietats podien ser finalment reclamades pel rei perquè tornaren al seu control directe.

No tenim proves documentals, però sembla que l'elecció de Nicolau de Joinville per part d'Alfons IV era dirigida al control de les accions i recursos de la família més que a la generació d'hereus que perpetuaren l'estirp. D'aquest semblar havia de ser també el rei Pere IV, una vegada que accedeix a la corona l'any 1336. Ell, més que cap, va defensar el retorn de les propietats lliurades als nobles temps enrere pels seus avantpassats, i ell, més que ningú, estava interessat en què no hi hagués més Llúries que s'interposaren entre la corona i en uns territoris enormement vinguts de gust per la casa reial.

Encara més, Joinville va arribar a ser conseller entre 1339 i 1349, majordom real en 1341 i ambaixador de la Corona d'Aragó en la Santa Seu⁵⁹ (Sevillano 1950: 165; Mutgé 2006: 419-420) i va ser un actiu defensor del rei Pere IV durant la Guerra de la Unió en 1347-1348. A més, el procurador que portava tots els assumptes de la dòmina en el seu últim any de vida va ser Lorenzo Tascione⁶⁰, un arquitecte d'origen napolità, molt pròxim⁶¹ a la figura del rei Pere IV, per a qui havia servit com a espia durant la Guerra de la Unió, com a diplomàtic davant el papa, al costat de Joinville, arribant a ser capturat i alliberat pel mateix Pere IV durant un atac genovès a Ifac en 1358 (Sevillano 1950: 165; Galiana 2018: 297-306). Sembla evident que la missió de Tascione i de Joinville era controlar els moviments de Na Margarida i dels Llúria, amb l'objectiu que, al final, s'extingís l'estirp de la família. Era evident que a ningú -excepte als membres directes de la família i als seus vells i fidels procuradors d'antany- li interessava que la saga continués existint.

Per això, el testament de Na Margarida⁶², redactat a València el 8 de març de 1341 enfront del notari Ramon Sicardo (Ventura 2008: 215-225, doc. 78)

(Fig. 11), suposa el punt final d'aquesta branca de l'estirp de l'almirall en el Regne de València. El text passa revista amb tot luxe de detalls mostrant com quedarà el futur dels seus territoris una vegada es produïska el seu exitum i el ple coneixement que Na Margarida tenia de la seua complexa situació.

El principal tema del testament, més enllà de les qüestions de la seua sepultura que després veurem, se substancia en una frase fonamental que marca l'esdevenir de les seues últimes voluntats: "serenissimum dominum regem Petrum, heredem nostrum universalem subscriptum" (Fig. 12), és a dir, estableix que el destí final dels seus territoris, béns i propietats serà el de la

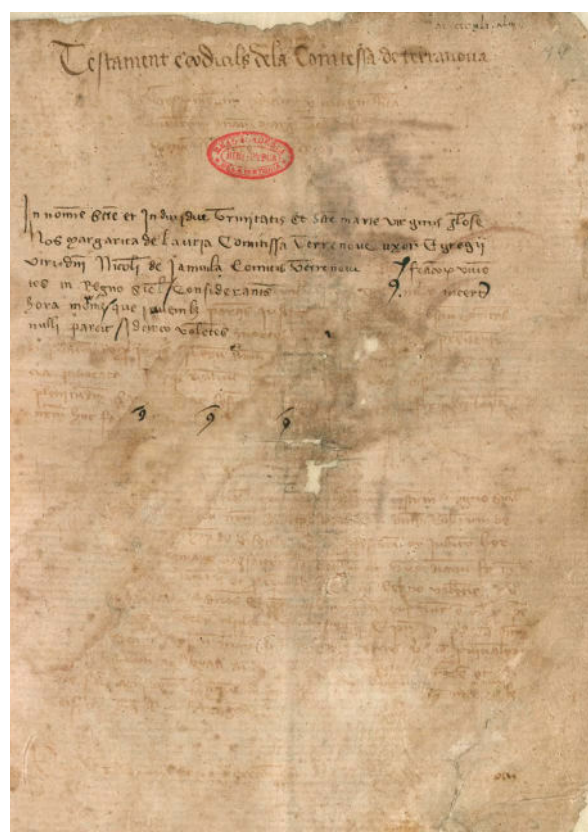

Fig. 11: Primera pàgina del testament de Na Margarida de Lauria i Entença. ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29.

59 ACA, RC, Reg. 1112, f. 123v.

60 Consta com a testimoni en el testament de Na Margarida de Llúria com "notarius Laurencius Taxoni, de civitate Sancti Angeli".

61 El rei el tractava de "dilectum de domo nostro" (ACA, RC, Reg. 990, f. 153v.-154r. Barcelona, 1343, agost 23), i de "familiar i comensal real" (ACA, RC, Reg. 1315, f. 154. València, 1349, maig 28), la qual cosa definia clarament la vinculació i vassallatge de Tascione a la corona, abans que a la Casa de Llúria.

62 Com ocorre amb Na Saurina d'Entença, existeixen tres còpies de les últimes voluntats de la dòmina Na Margarida. El primer està datat en 1349 (BRAH, Fons Salazar i Castro, M-78, ff. 73r-84v. València, 1341 març 8), la segona còpia es data l'any 1409 (AMV, a2-1, pàg. 1-19), mentre que la tercera es data l'any 1665 (ARV, JC 628, ff. 127r-143r.). Agraïm l'enorme treball de l'historiador Josep Tébar Gómez en el seu treball de regesta i cerca documental realitzat per al MARQ.

ultimo testamento ut pmeretur meo p aia eiusd dñe marie
nre que dñu mon fecit qstunt dñe

Itm mandamo q ordinao q famulibz q pñoribz nris omibz
sexus quibz p nos satisfacti no est de pñcio p eos nob
pñro sup que eoz satisfactio pñro volumz satisfacti bñt
q decant p dños manumissos nros ad bona qstam et
natura eoz dñm

Itētea attendens merita laude digna dñi dñi Comas vñ
mñ q pñna laudabilia q nob multiplicat exhibuit q labores
quos p defensionē bonoz nroz substituit et p executionē
hūo mñ testamēti substituit. Tu de ipso circa executionē
pñro constans pñro qstam qstam qstam qstam qstam
rare pñro qstam qstam qstam qstam qstam qstam
omibz q legamz eoz dño vñ nro omia Casta villas
alchareas q loca omia q singla q alia immobilia bona nra
q habemz q possidemz q hēre q possider debemus quo modo
nūq p Regno valeat qdū dñm dñus vñ nre vñ
q ad pñdas nupcias no qualiter itaqñde q dñus dñs
Comas teneat q possideat toto ipso vice sue dñi bona tu
onoz qstam qstam qstam qstam qstam qstam qstam
vñder donat ul quicqñ nro alienat bona immobilia
pñro qstam ipa pñro vñtatur post eoz abici
ul si ad pñdas nupcias qualiter ad pñro dñm
Regem Petru hēdē nūq vñsalom pñro

Et alienatione aliqua faceret de pñro illa dñro
non vñt

In pñro fuit.
Comas vñ
pñro dñm
pñro qstam

Fig. 12: Pàgina del testament de na Margarida en la qual cita el rei Pere IV com a hereu universal seu. ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29.

casa del mateix rei Pere IV. Mentrestant, estableix que, donats els seus lloables serveis a la seua causa⁶³, el seu marit Nicolau de Joinville, siga el propietari de “omnia castra, villas et alchareas et loca universa et singula, et alia inmobilia bona nostra que habemus et posidemus”.

No obstant això, la dòmina específica, que aquestes possessions serien seues, sempre que no les vengua, regale i aliene -“quod non possit vendere, donare vel quovis titulo alienare bona inmobilia supradicta” mentre estigués viu i continués sent viudo -“vixerit et ad secundas nupcias non convolaverit”. En el cas de contreure un nou matrimoni, Joinville perdria tots els drets, i el rei i els seus hereus podrien reclamar-los en vida del propi comte -“rex Aragonum et sui heredes infrascripti dicta bona alienata possem in vita eciam dicti domini comitis recuperare, petere et habere”-.

A la vista del text, és evident que Na Margarida és plenament conscient de la situació, de les pressions que la corona exercia des de l'inici del seu domini, perquè les propietats acabaren a les seues mans. Amb l'extinció establerta, era qüestió de temps que es produís. Nicolau de Joinville, després de la mort de Margarida, va casar en segones núpcies⁶⁴ amb Na Jaumeta de Romaní⁶⁵ en 1354, tenint un fill anomenat Jofré, moment en què el rei decideix executar la clàusula testamentària, ordenant la subhasta de les propietats i béns de la dòmina i recuperant el feu per a la casa del monarca⁶⁶ (Campón i Pastor 1989: 93) (Fig. 13).

Amb aquesta adquisició, Pere IV tenia via lliure per a unificar tots els territoris per sobre de la serra del Mascarat sota un únic títol nobiliari adscrit a un membre de la casa del rei: El Comtat de Dénia. El designat per a ser el primer titular va ser el seu cosí, l'infant Alfons de Ribagorça, sobrenomenat “el Vell” (1332-1412), qui va ser proclamat Comte de Dénia l'any 1355 (Iglesias 2001), englobant un amplíssim territori que abastava el districte de Gandia que incloïa la seua pròpia vila i terme i els castells de Palma i de les valls de Galliner i Ebo; el districte de Dénia, amb les viles de Dénia i Xàbia; el districte de les Muntanyes d'En Sarrià, amb els termes de Callosa, Tàrbena, Polop, Bellaguarda, Benidorm, Relleu,

Finestrat, Castell de Castells, Confrides i Guadalest; i el districte del castrum de Calp i lloc d'Altea amb Calp, Teulada i Benissa com a nuclis més importants (Tomás 2013). És a dir, la pràctica totalitat del que denominem les comarques de la Marina Alta i baixa, un territori històric que avui reconeixem i valorem i que es va produir gràcies al exitum de la dòmina Na Margarida de Llúria i Entença.

Quant al lloc de la seua sepultura va establir dues possibilitats. La primera, relativa a si la defunció es produïa en sòl aragonés o valencià, triant la dòmina ser enterrada “in eodem tumulo ubi quiescit corpus nobilis quondam Rogerii de Lauria, reverendi domini patris nostri”, és a dir, a l'interior de la tomba del seu pare, Roger de Llúria en el Panteó Real del Monestir de Santes Creus a Tarragona (Fullana 1923: 142), un honor amb el qual la dòmina

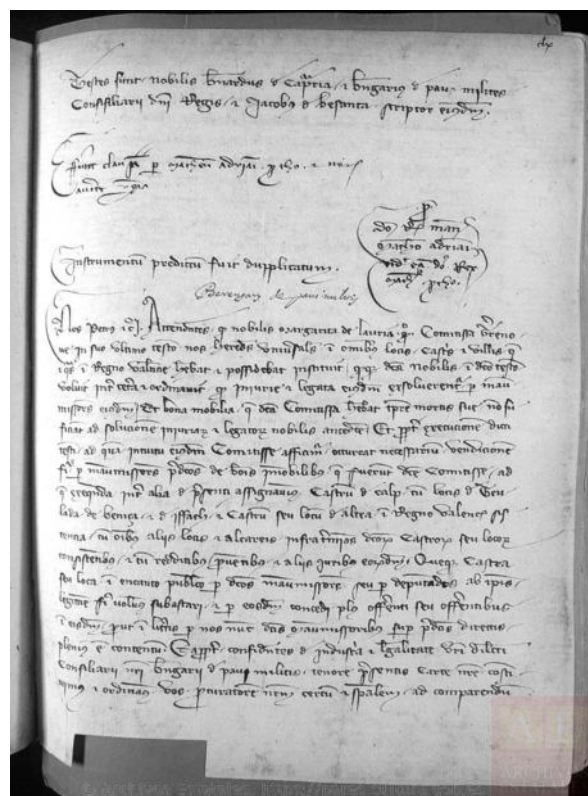

Fig. 13: Primera pàgina del document pel qual el rei ordena la subhasta pública dels castra de Calp i Altea amb els pobles de Benissa, Teulada i Ifac. ACA, RC. Reg. 898, fol. 160. Barcelona, 1356, febrer 19.

63 “servicia laudabilia que nobis multipliciter exhibuit, et labores quos in defensione bonorum nostrorum”.

64 Agustí Galiana no li atribueix cap matrimoni previ, cosa que la historiografia italiana sí que fa, casant-lo amb una tal Giovanna del Balzo, encara que és molt probable que fora un familiar seu (2018: 299).

65 En canvi, els historiadors Júlia Campón i Jaume Pastor Fluixà recullen que la dona triada per al segon matrimoni de Nicolau de Joinville es deia Ramoneta de Romaní (1989: 90).

66 ACA, RC. Reg. 898, f. 160. Barcelona, 1356, febrer 19.

persegueix equiparar-se al prestigi i gestes del seu progenitor i demostrar la importància de la Casa de Llúria en l'espectre cortesà⁶⁷. No obstant això, en cas que la parca el sorprenga “in dicto regno Sicilie citra Farum finierimus dies nostros nostri corporis”, Na Margarida, ordena que siga enterrada en el Convent de Santa Clara de Nàpols (Fullana 1923: 142) al costat del sepulcre on descansan les restes de Sancha, la segona esposa de Robert d'Anjou i reina de Jerusalem i Sicília, una “gubernatrix” que va exercir el poder de manera efectiva i que estava molt relacionada amb les clarisses (Gaglione 2017: 7-21). És evident el desig d'emulació que Margarida sentia per aquest perfil, que era molt similar al de la seua mare Na Saurina, d'aquí el seu interès a enterrar-se al costat d'ella a Nàpols.

No obstant això, cap de les dues opcions es durà a terme, ja que, en el seu primer codicil⁶⁸, datat el 6 de març de 1343 i per ordre del seu marit, Nicolau de Joinville, “dictus dominus menges, vir noster, elegerit ac eciam ordinaverit”, el seu sepulcre ha de disposar-se a l'església de Santa Maria del Puig “davant altare manus dicti ecclesie in illo boig ubi”. Segurament, aquest canvi d'ubicació es deu a la impossibilitat d'enterrar-se en el panteó real, davant la més que segura negativa del mateix Pere IV i al fet que el sepulcre que havia d'albergar les seues restes i els de Nicolau de Joinville⁶⁹ ja estava en construcció, una obra encarregada al gran mestre Aloi de Montbrand⁷⁰, el millor escultor de la seua època, autor de monuments tan notables com el sepulcre de Teresa d'Entença, el Panteó Real

del Monestir de Poblet i el conjunt d'escultures del Saló del Tinell al Palau Reial de Barcelona (Franco 1987: 255-264; Liaño 2014: 29-53).

En una llista de despeses⁷¹ remesos al Maestre Racional per Joinville i els marmessors de Na Margarida i aprovats pel rei Pere IV, apareix l'apunt “diverses quantitats de diners per rahó de la sepultura de la dita comtessa, en los quals són onclosos (sic) los .VIII. mil·lia sous qu[e estav]en pagats a maestre Aloy per rahó de la tomba o monument de la dita comtessa” (Fig. 14). Aquest pagament de 8.000 sòls també apareix en una declaració⁷² davant notari en la qual el mestre Aloi, a través del mestre Robenoy de Cornualles com el seu procurador, es compromet a la construcció del monument funerari de la dòmina per la quantitat avantdita (Freixas 1982-1983: 79-80, nota 6).

Sembla que el mestre executa l'obra amb un avançament de 2.000 sous que li lliura Pere de Melano, veguer de Barcelona i el Vallès, en el taller que tenia a la ciutat de Girona on resideix-se'l denomina “magistro Eloy, s[cul]ptore l[a]pidum habitorem Gerundem”, ja que l'alabastre utilitzat en aquesta mena de monuments s'extreia de les pedreres de Beuda (Yarza 1980). No obstant això, en 1345 l'obra no sembla estar acabada, ja que el rei ordena al veguer, a petició de Nicolau de Joinville, que no abone els 6.000 sous restants mentre el mestre no finalitze l'obra⁷³ (Fig. 15). Des de Girona ho envia especejat fins a la ciutat de València, on coordinarà el muntatge i els últims detalls que entenem que ha de fer-se en 1346.

67 També estableix que els marmessors lliuren anualment a l'Abat de Santes Creus la quantitat de “duos mille solidorum abbati et conventiui antedicti” i que sis pares de la congregació residiren en el monestir i celebraren missa i altres oficis per ànimes dels seus pares i d'ella mateixa (Fullana 1923: 142).

68 BRAH, FSC M-78, ff. 83v-88r. Terme de Balones? 1343, març 6.

69 En la fitxa del monument que va encarregar la Reial Acadèmia de la Història i que va ser redactada el juliol de 1868, en l'apartat de “Persones alludides” apareix la intitulació “Guillén de Entenza, Bernardo; Lauria, Roberto de; Lauria, Margarita de; Terranova, comtessa de...” (Mora i Tortosa 2001: 94), la qual cosa va portar amb si que tots els investigadors posteriors i fins i tot els mateixos monjos del monestir que van col·locar un cartell en la tomba, consideraren que el sepulcre albergava les restes de Na Margarida i del seu germà Robert, qui havia mort quan era infant. En morir la dòmina i atés que Joinville havia tornat a casar-se, és dona per entès que Na Margarida hi havia va decidir enterrar-se amb el seu germà qui no comptaria amb un monument d'aquest tipus. Aquest plantejament va ser recentment descartat ex aequo per Emma Liaño Martínez (2014: 35-38) i Pere Martí i Martínez (2014: 421-472), que van identificar els escuts heràldics i van confirmar que era el sepulcre dels Llúria-Joinville.

70 Malgrat la rotunda documentació existent sobre l'encàrrec, existeixen alguns autors que inclouen el sepulcre de Na Margarida de Llúria en el repertori d'obres del mestre Jaume Cascalls de Berga, al costat del Crist del Sant Sepulcre de l'Església de Sant Feliu de Girona de 1350, el sepulcre de Sant Daniel de 1345, la cadira episcopal i cor de fusta de la Seu de Girona de 1351 o el retaule de la capella dels Sastre de la Seu de Tarragona de 1368, obres d'aquest autor, sota la supervisió d'Aloi de Montbrand però no realitzades per ell (Alcoi i Besera 1990: 93-119).

71 ACA, RC. Reg. 1.307, ff. 122r-123v. Barcelona 1344, octubre 20.

72 AHG, Guillem Reig, Notaria 5, Reg. 36.

73 ACA, RC. Reg. 637, ff. 175v-176r. Girona, 1345, novembre 30.

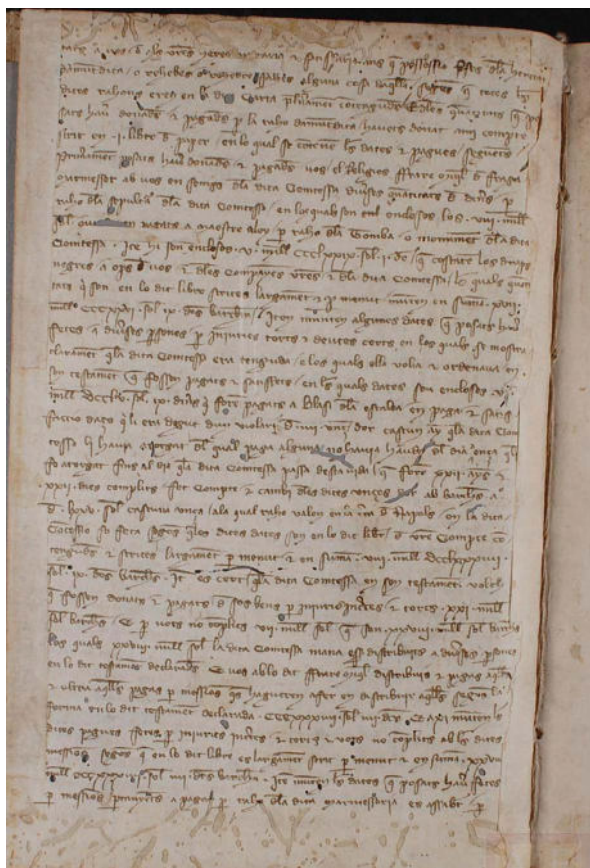

Fig. 14: Pàgina de l'albarà del Mestre Racional amb una sèrie de despeses relacionades amb el testament de na Margarida de Lauria, entre les quals es troba el pagament de 8.000 sous al mestre Aloi de Montbrand per a la construcció del seu sepulcre. ACA, RC, Reg. 1.307, ff. 122r-123v. Barcelona 1344, octubre 20.

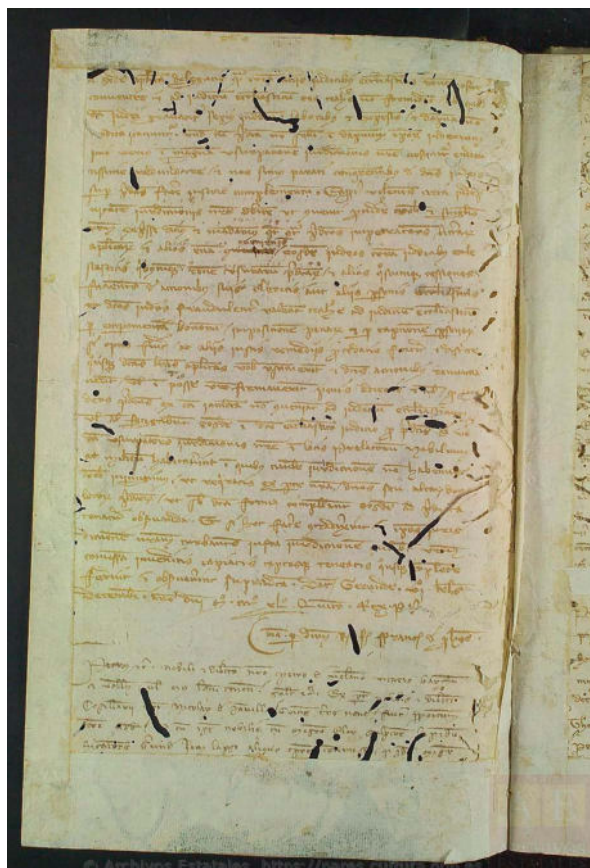

Fig. 15: Ordre del rei Pere IV a Pere de Melanno, veguer de Barcelona i del Vallès, per tal que no abone els 6.000 sous restants al mestre escultor Aloi de Montbrand fins que no acabe el sepulcre de na Margarida de Lauria. ACA, RC, Reg. 637, ff. 175v-176r. Girona, 1345, novembre 30.

El mestre hauria executat una obra de producció en sèrie, però molt luxosa, seguint el model de la tomba de Teresa d'Entença i el del sepulcre de Bernat Guillem d'Entença, encara que suprimint alguns detalls. La tomba havia de ser doble, situada en l'arcosoli esquerre del presbiteri de l'església (Fig. 16), amb una tapa a dos vessants sobre el got funerari, on l'estàtua jacent de Na Margarida quedés mirant cap al presbiteri, mentre que l'estàtua de Nicolau de Joinville fora dirigida cap a la nau dreta.

La figura femenina mostrava una dama jacent amb els ulls tancats en actitud reposada, portant entre les seues mans un rosari (Fig. 17). Apareix vestida amb una toca, portant al seu cap una corona a la qual tenien drets els Llària i els Entença pel seu vincle regi. El cap reposava sobre un coixí decorat amb margarides i del qual penjaven els escuts d'armes dels Llària -tres barres horitzontals d'atzur sobre plata- i els Joinville -un lleó emergent del cap del blasó de gules- (Fig. 18). Als peus, la figura estava sostinguda per àngels disposats a acompanyar-la en

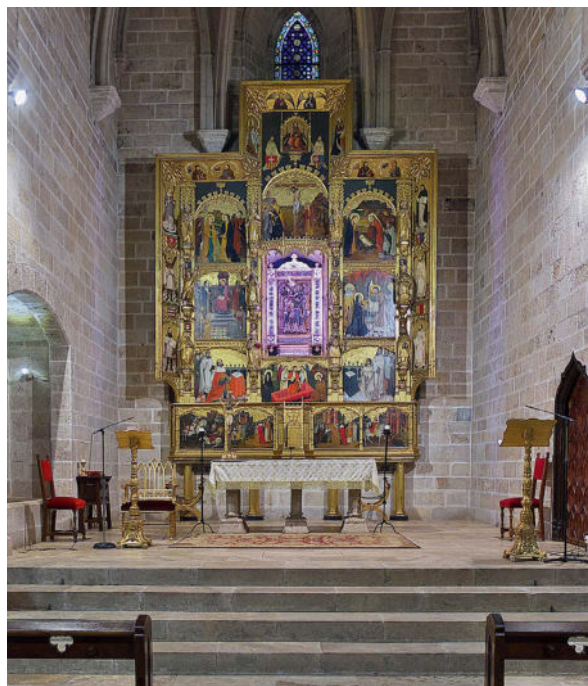

Fig. 16: Vista general de l'altar major de l'església del monestir del Puig de Santa Maria. A l'esquerra, es troba l'arcosoli, ara buit, on es trobava el sepulcre de na Margarida de Lauria i Entença.

Fig. 17: Fragment principal recuperat del frontal intern de la tapa del sepulcre de na Margarida, on s'observa la figura d'una dama. Sagristia de l'església del monestir del Puig de Santa Maria. Foto: Autor.

Fig. 18: Detall dels escuts heràldics dels Lauria i dels Joinville penjant del coixí sota el cap de la figura femenina. Sagristia de l'església del monestir del Puig de Santa Maria. Foto: Autor.

Fig. 19: Fragment del frontal extern amb el cos de cavaller que porta en la cota de malla l'escut heràldic dels Joinville. Sagristia de l'església del monestir del Puig de Santa Maria. Foto: Autor.

el seu viatge al més enllà (Liaño 2014: 29-53; Martí 2014: 458-459). Segons els treballs d'Emma Liaño (2014: 37), en la seua figura s'aprecia un lleuger “contraposto” insinuat pel moviment del peu, com si Margarida estigués a punt de travessar les Portes del Paradís, un recurs molt utilitzat per molts artistes de l'època, a part del mestre Aloi, com és el cas de Jean Pepin d'Huy en el sepulcre de Robert d'Artois que actualment es troba en la Basílica de Saint-Denis a França.

El cavaller que representava a Nicolau de Joinville portava llogira de malla amb aljófar i mànigues senceres, cota d'armes blasonada amb les armes dels Joinville (Fig. 19) (Simonet 1875; Liaño 2014: 37), calces de malla, cinte amb rengues i espasa de cintó amb creuera i ornamentació ogival. Igual que la figura de Na Margarida, el seu capell de ferro anava cenyit amb una corona, distintiu real per estar directament emparentat amb la casa reial (Martí 2014: 459). Els escassos fragments recuperats d'aquest costat del sepulcre mostren restes de policromia que hem d'estendre'ls a la resta del conjunt. El got sepulcral estaria recorregut per un festeig de 8 planyívoles per costat sota una sèrie d'arcs conopials (Fig. 20), estant sostingut per lleons en cada cantonada i una sanefa de cercles polilobulats, un motiu recurrent en el repertori decoratiu del mestre Aloi.

Dels seus detalls donen bon compte Teodor Llorente (1933: 6-7; 1980), un gravat de José Benlliure de 1876 (Fig. 21) i una col·lecció de fotografies de l'Arxiu Mas (Liaño 2014: 36) i altres realitzades pels monjos del monestir prèvies a l'any 1932 (Fig. 22), moment en què el monument va ser vandalitzat en el context de les violències anticlericals ocorregudes en moltes esglésies i monestirs. Recordem que la tomba de Na Saurina d'Entença en el Reial Monestir de Santa Clara en Xàtiva, també va ser destruïda en aquestes mateixes dates. En l'actualitat, només es conserven alguns fragments que van permetre un intent de reconstrucció⁷⁴ i que ara es troba en la sagristia de l'església (Martí 2014: 421-472).

Els següents aspectes del testament fan referència a les múltiples obres empreses per la dòmina, en el seu afany de “fer almoyna”, seguint la senda marcada per la seua mare Saurina. En primer lloc, es

74 La reconstrucció de les restes del sepulcre es va realitzar per a l'exposició “Jaume I, memòria i mite històric”, realitzada en el Centre del Carme del 27 de novembre de 2008 a l'1 de febrer de 2009 i organitzada per la Generalitat Valenciana l'any 2008.

Fig. 20: Fragment del vas sepulcral amb l'escena del seguici de ploranes davall una sèrie d'arcs conopials. Sagristia de l'església del monestir del Puig de Santa Maria. Foto: Autor.

Fig. 21: Gravat de José Benlliure, publicat en la portada de la revista «La Ilustración Española y Americana» el 30/08/1876. Fons documental BNE.

va ocupar d'impulsar la finalització del Convent de Sant Agustí a Alcoi, que ja es trobava en construcció sobre les restes de la vella domus domini dels Llúria, atorgant-los 3.000 sous per a la “construccionem et oppere ecclesie monasterii antedicti terminum”; 1.000 sous més per al “neçessari alimenti fratrum conventus eidem monasterii” i que, una vegada aca-

bada l'obra, se'ls lliuren anualment 4.000 sous per al manteniment dels religiosos amb la condició que romanguen vint frares en el convent perquè celebren misses en sufragi per les ànimes de la seua ànima, dels seus pares i del seu cònjuge Nicolau de Joinville (Fullana 1923: 143).

Per a la Cartoixa de Porta Coeli i els tretze monjos cartoixans allotjats, la dòmina destina 3.000 sous de les rendes del Puig de Santa Maria i dona l'ordre de venda de “coronis, perlis et raubis nostris, quas volumus vendi, et exceptis inde vestibis nostris primam aurei et sirici” per a la construcció de “tredicim çelle bone et idonee similis aliis in eodem monestir” de les quals ja hem parlat anteriorment (Fullana 1923: 143; Pascual 2023: 167-200; Orts, Serra i Lozano 2024). Per al Monestir mercedari del Puig de Santa Maria llega 600 sous anuals perquè celebraren misses per la seua ànima, afegint 300 sous més perquè un sacerdot celebrés missa “in ecclesia seu capella beate Caterine constructe in dicto castre de Podi” i 500 sous per al manteniment del “hospitali pauperum” que havia creat al costat del monestir (Fullana 1923: 143; Vela 1996: 9).

Com ja hem vist, per a la Pobla d'Ifac, la seua obra civil més important i probable seu dels seus dominis, Na Margarida ordena que es construïska l'església de Beata Santa Maria (Fig. 23), on estableix tres capellanies dedicades a la Mare de Déu, a l'Arcàngel Sant Miquel i a Sant Nicolau, amb els seus corresponents beneficis de 400 sous anuals cadascun, reservant-se el dret de seleccionar als preveres a l'hereu universal dels seus bens (Campón i Pastor 1989: 80). Per al Reial Monestir de Santa Clara en Xàtiva, la benvolguda obra de la seua mare Na Saurina, consigna que es lliuren anualment la quantitat de 16.000 sous, com havia deixat estipulat “dictam dominam matrem nostram in suo ultimo testament” per al manteniment de les Clarisses en aquesta ciutat (Fullana 1923: 143).

La dòmina deixa per al final, aquelles construccions que desitja emprendre en terres valencianes, com la construcció d'un monestir de clausura a la ciutat de València, dedicat a la Verge de l'Asunción per a les “recludantur moniales de ordine cistercenca”; i en terres italianes, atorgant 500 sous d'or per a la construcció d'un monestir de franciscans a Terranova o els 100 sous d'or perquè es feren misses en la seua memòria a l'església Beata Santa Maria de Zorella, un lloc molt pròxim a Scalea, la terra natal del seu pare Roger.

Fig. 22: Imatges de la tomba de na Margarida de Lauria i Entenza en l'arcosoli de l'església del Puig de Santa Maria, prèvies a les violències de 1932. Arxiu Mas. Cortesia del monestir del Puig de Santa Maria.

És molt interessant apreciar els recordatoris a unes certes persones que responen a les cuites i reparacions que la dòmina desitja deixar tancades abans del seu exitum. És cridanera la presència de la seua “sorora nostra” Hilària de Llúria i Lancia, molt perjudicada en el repartiment de les propietats de l'almirall en l'arbitri real de 1325, llegant-li a ella i els seus descendents els castells de Layna i Recte Mirifori, situats a la regió de Calàbria. Així mateix, també llega “dictum castrum de Terranova” al seu altre nebot Ruggerio de Sanseverino, Comte de Mèlito (1312-1376), fill del matrimoni de Hilària (Fullana 1923: 144) que li serà lliurat a la mort de Nicolau de Joinville en 1355. També té un recordatori per als fills de la seua germanastra Jofredina, en concret, per a l'almirall Pere de Montcada “nepoti nostro”, a qui llega la quantitat de 20.000 sous de València (Fullana 1923: 143). Per descomptat, també té un gest final amb la seua admirada reina Sanxa de Sicília a la qual li lliura “centum uncias auri” perquè les utilitze en “fer almoyna”.

Amb el exitum i sepeli de la dòmina Na Margarida desapareix el senyoriu valencià dels Llúria. Sent un pas breu per la història –entre 1276 i 1344, no superior als setanta anys- sí que ho va ser en intensitat de fets i decisions i en importància, ja que de la seua creació van sorgir poblacions com Alcoi, Centaina, Ifac, Calp, el Puig de Santa Maria. Unes

es van extingir com Ifac i altres van créixer i van desenvolupar fins a l'aspecte que actualment mostren, gràcies a aquest primer impuls sota el domini dels Llúria.

Fins i tot en el seu ocàs, la seua sortida de l'escenari polític i territorial va brindar l'oportunitat de generar un nou ordre, amb nous espais comuns com el Comtat de Dénia, germen de la Marina Alta i baixa en el qual avui ens identifiquem. La seua història mereixia ser glossada per l'enorme valor que la petjada material i històrica d'aquesta família que, si bé no va començar sent valenciana, va apostar fermament per establir les seues arrels en la nostra terra, generant un extraordinari pont de comunicació amb Sicília i els territoris italians, i adquirint la valencianitat que avui els reconeixem com una de les estirps nobiliàries més importants de l'antic Regne de València.

Quingude pbr in aliam uidz dno capelle orar ad dnm i missas
ac alia diuina officia celebrare p dno pbrs i mares nro p
rea ac dñ dñ vñ nri pbrs i pbrs teneat i in ead capella
qñua facer residentia psonalem

Iteā volumus madame q in loco seu popula d' xparh qua
nos fides formz ordinet qñuat i fiat p dñ dñ comite
vñ nri ul p manumissos ipos vna iñha in eo uidz
loco in quo dñ dñ comit mag uidetur expedire in qua gde
iñha constuatur i ordinetur capelle tres cum tñbz al
tñbz altari vñbz sub pñuacione beate marie vñbz glo
altari sub pñuacione beate marie vñbz altari sub pñ
uacione beate officii qñuacione i Ep

Ordinetur etiam constuatur tres pbrs qui dñs iñha i altari
pñuo pñuat i mñstret i mñbz pñuacione pñuacione mñuacione
i mñuacione pñuacione pñuacione pñuacione pñuacione
diuinas pñuacione pñuacione pñuacione pñuacione pñuacione
cu ea qua quier deuacione i pñuacione pñuacione pñuacione
i in ead iñha facer residentia

Quibzquide tñbz pñuacione dñuacione i assignentur annis singlis nuppe
tñuacione vñbz omñuacione pñuacione pñuacione pñuacione
vñbz pñuacione pñuacione pñuacione pñuacione pñuacione
d' calp i alijs pñuacione

Fig. 23: Pàgina del testament de na Margarida en el qual ordena la construcció de l'església Beata Santa Maria a la Poble d'Iñac.
ARV, JC 628, València, 1325, agost 25-29.

COCENTAINA SOTA LA CASA DE LLÚRIA. CONSTRUCCIONS PER AL PODER FEUDAL EN EL REGNE DE VALÈNCIA

Jose Luis Menéndez Fueyo

MARQ Museu Arqueològic d'Alacant

Un dels episodis històrics claus en la formació del nou Regne de València, germen i essència de les nostres arrels com a valencians, ho trobem en les difícils i complexes dècades que van des dels finals del segle XIII i bona part del segle XIV. En aquest període, es detecta una ràpida transició entre una societat tributària-estatal islàmica en franca descomposició i la implantació del nou model feudal sobre un territori encara sense transformar. Per a finalitzar aquest abrupte procés de transformació, es va revelar fonamental la creació dels primers senyoriis territorials a la fi del segle XIII que permetran un moderat enlairament del model feudal. Alguns autors com Enric Guinot han assenyalat que la gran majoria d'aquests senyoriis es creen com recompensa a l'obligada compra d'ajuda militar reclamada per part del rei que els nobles realitzen durant tota la conquesta del šarq al-Àndalus (1993: 98-99).

Entre aquests senyoriis creats, ordenats i controlats per la fèrria mà de la corona que van acabar de trencar l'espina dorsal del sistema territorial social i econòmic almohade en el qual s'ha definit molt encertadament com l'assalt a la terra (Torró 1992; 1999), es trobava una casa senyorial que el seu principal actiu i fundador es trobava en la figura de l'almirall calabrès Roger de Llúria, Lauria o Lòria, un dels nobles de major transcendència en aquestes primeres dècades d'un Regne de València en consolidació.

Per a la major part dels nobles de bressol, la recepció de terres en els nous territoris conquistats al sud del regne es va convertir en un patrimoni secundari

més. Molt diferent va ser el cas de la Casa de Llúria, a la qual podem considerar com una dinastia capital d'aquesta primera noblesa autòctona valenciana (Guinot 1993: 103), nascuda a partir de les nombroses donacions rebudes per l'almirall en recompensa a la seua fidelitat als serveis prestats en la gènesi de l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó que van acabar per convertir els seus territoris valencians en una obligada "residentiam personaliter" en el Regne de València (Fullana 1923: 159, Doc. 1; Soldevila 1955: 332).

De tots els territoris controlats per l'almirall, Cocentaina serà l'exemple més interessant on aquest procés s'observa amb major nitidesa (Fig. 1). Concedida inicialment la seua batllia¹ pel futur rei Pere III l'any 1276, va ser confirmada posteriorment pel monarca com a senyor² "in feudum honoratum a costum de Barcelona" l'any 1291 (Fullana 1923: 72; Torró 2011: 7; Planells 2011: 65), el govern de Cocentaina serà clau en la seua carrera política i la seua primera gran responsabilitat al servei de la Corona, convertint-se amb el temps en l'eix central del seu senyoriu en el Regne de València (Soldevila 1963: 30). Els successius aixecaments de la població mudèjar, majoritària a la muntanya alacantina, havien convertit aquesta zona de frontera en un autèntic focus d'inestabilitat i dificultats que el jove senyor ha de bregar amb astúcia i determinació.

No obstant això, no és objectiu d'aquest treball abordar l'extensa i complexa problemàtica del desenvolupament

1 ACA, Cancilleria, Reg. 38, f. 23r. Jaca, 1276 agost 26.

2 ACA, Cancilleria, Reg. 192, ff. 4r-4v. Lleida, 1291 setembre 11.

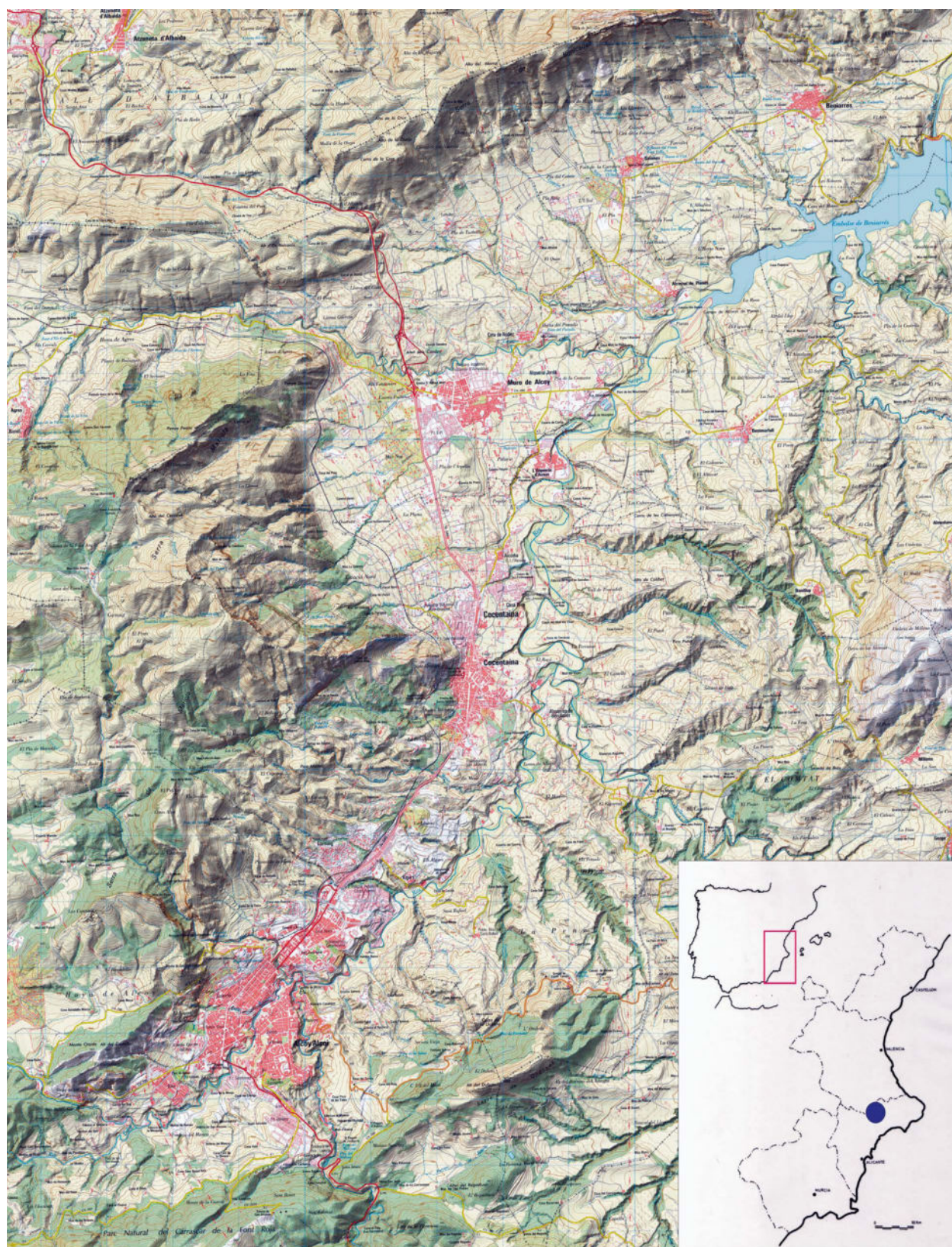

Fig. 1: Ubicació de Cocentaina a la comarca alacantina del Comtat.

lupament del procés senyorial valencià i contestà el qual ja ha tingut recents monografies dedicades a mostrar de forma detallada el desenvolupament de tot el procés (Torró 1999; 2002: 451- 462; 2009: 27-37; Ferragud 2003). Les nostres intencions són més modestes i centrades a aportar noves reflexions aportades pel registre material sobre els processos constructius que afecten els edificis medievals més emblemàtics de Cocentaina i que fins ara, encara que descrits i assenyalats en diverses publicacions anteriors (Ferrer 1992; Torregrosa 2003; Portela 2003; Azuar 1996: 39-42; Domènech 2003), no havien estat objecte d'una anàlisi arqueològica més detallada on connectaren amb l'estudi dels processos constructius durant l'edat mitjana valenciana. L'escenari generat a la fi del segle XIII i primera meitat del segle XIV a Cocentaina durant el període de domini de la Casa de Lauria ens permetrà mostrar la plasmació física d'aquest model feudal implantat bruscament en el territori que requeria referències clares que van traslladar als colons i mudèjars que ocupaven aquest espai la imatge d'un poder rebut directament de la corona del qual emanava l'estabilitat, la justícia i l'ordre.

ELS REFERENTS CONSTRUCTIUS DE LA COCENTAINA MEDIEVAL. LES EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES

Una de les eines més utilitzades en els senyorius per a transmetre a la població l'establiment del poder feudal en el territori i traslladar als colons i mudèjars la idea d'estabilitat, justícia i ordre va ser la construcció d'esglésies, castells, palaus, muralles o ponts, que actuarien com a excel·lent targeta de visita d'una ciutat en un regne puixant i vital (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 15). Des de les claus aportades pel registre material aplicat als processos constructius, podem desxifrar les claus que permeten acostar-nos a aquest important moment històric de Cocentaina, període caracteritzat per trobar-nos davant un gòtic en procés de maduració, els engranatges de la qual no estan encara del tot afinats.

Fins a mitjan segle XIV, no assistirem a un primer moment d'eclosió constructiva amb un creixement exponencial del parc urbà en totes les ciutats i pobles del regne que converteix a la indústria de la construcció en un dels principals referents econòmics només comparable al sector alimentari i al tèxtil quant a l'ús de matèria primera, de mà d'obra, transport de materials, maquinària i eines

(García-Marsilla i Esquerre 2014: 18). Per a desenvolupar les explicacions precises, ens centrarem a analitzar des de les proves aportades pel registre arqueològic, quatre de les principals obres que caracteritzen la realitat urbana medieval de Cocentaina: d'una banda, el recinte emmurallat com a delimitador de l'espai urbà de la vila cristiana; per un altre, la magnífica Torre gòtica, aixecada en el cim del Castell de Cocentaina; la imponent domus, convertida després en el grandios Palau Comtal, com a mostra de la residència del poder senyorial en el territori i l'Ermita de Santa Bàrbara, com a mostra de la implantació del poder religiós sobre la reduïda comunitat de colons cristians i davant la majoritària presència del col·lectiu mudèjar.

El recinte emmurallat de la Cocentaina medieval

Sota la fèrria mà de l'almirall calabrès i dels seus descendents, la vila de Cocentaina adquirirà bona part dels principals referents constructius necessaris per al desenvolupament d'una ciutat medieval de l'època. No obstant això, abans de la seua arribada el que es trobarà Roger de Llúria és una Cocentaina disposada en el vessant oriental del turó del castell, abastant una superfície urbanitzada d'unes 5 hectàrees d'extensió i situada sobre part de les restes de la primitiva Qustantiniya andalusina.

Alguns estudis apunten al fet que la cèl·lula original de la medina islàmica es trobava en la pròxima alqueria d'Atech (Navarro 1987: 199), l'esment del qual desapareix de la toponímia després dels primers repartiments de terres en època cristiana i que també sembla donar suport al registre arqueològic amb l'aparició d'un abundant material ceràmic (Català 2009: 39-49) i alguna troballa numismàtica primerenca (Torró 1992: 29-48; Todolí i Navarro 2009: 99) que permetrien plantejar l'existència d'un assentament islàmic ocupant el turó del castell i el pla perimetral entre els segles X i primera meitat del segle XIII.

Gràcies al registre documental de l'arxiu, sabem que durant la forqueta cronològica compresa entre els anys 1269 a 1275, la vila comptava amb un recinte emmurallat (Fig. 2) pràcticament conclòs gràcies a l'exempció del pagament de la primera contribució de la peyta, que va ser destinada per a emmurallar convenientment la vila (Ferragud 2003: 151), construir els principals portals d'accés, realitzant-se també l'obertura del fossat dissuasiu que la circumdava per a la seua protecció, encàrrec realitzat a un tal Guillem

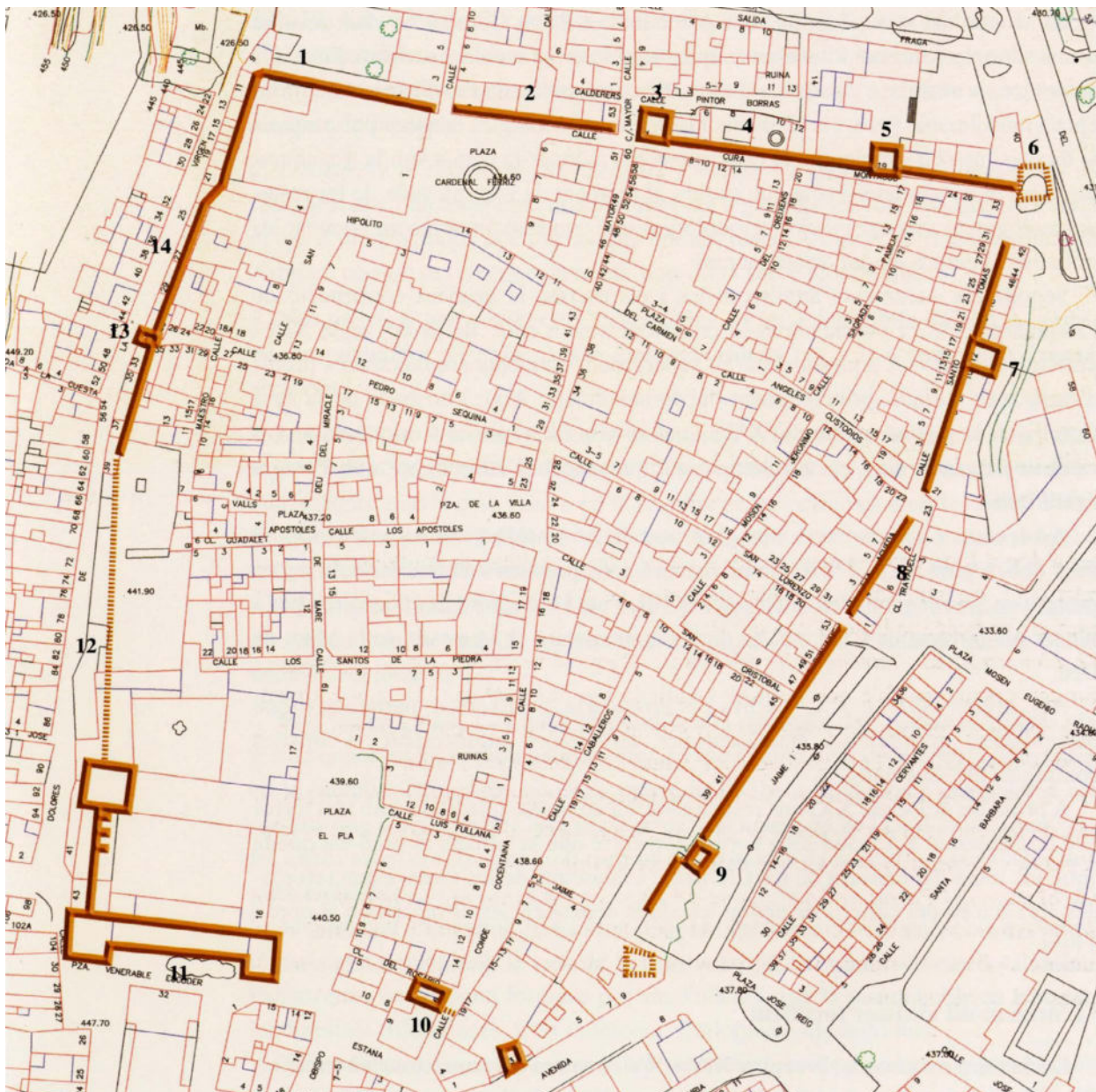

Fig. 2: Planta de les restes documentades del recinte emmurallat de la vila medieval de Cocentaina. Font: Domènech 2003.

de Montbardon (Domènech 2003: 18). El que sabem per la mateixa boca de l'almirall³ és que malgrat els esforços de la població en els anys anteriors per establir un recinte emmurallat, Cocentaina era un «*flac loc» a ulls d'un expert militar com era Llària.

Així que aquestes són les defenses que es troben les tropes del-Abbas ben Rahu en el seu assalt a la vila contestana a la fi del mes d'agost i principis de setembre de 1304 (Ferrer 2002: 53-150). És cert que, avui dia, no existeixen evidències arqueològiques

clares d'aquest setge quant a localitzar nivells d'incendi en les excavacions realitzades en el barri antic. No sabem si va afectar la vila o als seus ravals, encara que ho considerem més que probable. El que sabem és que va ser curt en el temps però molt intens, obligant les dones i nens a refugiar-se al castell per ordre de l'almirall, mentrestant "los homes e combateren-nos la vila tot entorn fins a hora de tèrcia e [entraren en] la vila [e dues] vegades lo-ns gitam ab gran dan quels fem e con venc a hora de tèrcia". Una vegada passat el perill, l'atac el descriu l'almirall, in-

3 ACA, Cancilleria, cr Jaume II, caixa 122, núm. 1479. Cocentaina, 1304 setembre 3.

dicant que “tot lo térmen de Cusentayna [e de Planes ni de] ni de Travadell no ha romasa casa ni casal ni almàsara que tot no sia cremat e tot ço que aviem per los [locs] tot és cremat e totes les vinyes talades”.

La documentació aporta alguna cosa més que les paraules de l'almirall, ja que uns anys després, en 1312, es concedeix una franquícia d'impostos⁴ a favor de les habitants de Cocentaina perquè pogueren reconstruir les seues muralles i es confirma la concessió vitalícia de l'escrivania contestana a Domingo de Capillo⁵, ja que el document original s'havia perdut en la presa i incendi de la vila, la qual cosa ens indica que si l'escrivania havia estat incendiada, és probable que el nucli urbà on es trobarien els principals edificis de la vila, també ho hagués estat.

En aquest sentit, és evident que sent la Casa de Llúria com a titular del feu de Cocentaina, el pes de la seua reconstrucció va recaure directament en la família de l'almirall, atés que Roger va morir en 1305. Per tant, el focus va recaure en Na Saurina d'Entença, la seua segona dona, i en els seus fills com Roger i Berenguer Roger, filles com Na Beatriu i Na Margarida i en els seus nets, com Alfons Roger, els qui promouran ressorgir constructiu, econòmic i social de la vila de Cocentaina.

Acceptant aquest plantejament, bona part de les obres que avui es conserven en la vila es deuria a la perícia i bon govern de la Casa de Llúria i als pobladors i pobladores de la vila contestana. Actualment, la petjada material d'aquest recinte emmurallat i de la seua trama urbana es conserven gairebé intactes, podent reconstruir-se el traçat complet del recinte medieval amb la disposició de les seues 8 torres defensives en sortint com les de Fraga, Torreta, Sant Tomàs (Figura 3) o les tres defenses que perimetran l'alcàsser o Palau Comtal; les petjades dels portals de l'Àngel, Sant Jaume o Nou, i Fosc, o els llargs llenços de muralla aixecada en tàpia de maçoneria en les quals encara es conserven espitlleres i altres obertures defensives (Domènech 2003: 21-28).

Les proves arqueològiques obtingudes per excavació de la seua fonamentació són escasses per no dir nul·les, i la seua cronologia està sostinguda per la manifesta construcció ex-novo que la documenta-

ció medieval ens ha mostrat. No obstant això, en algun treball recent s'apunta la possible existència de fragments del llenç de muralla, d'adscripció islàmica, que es troben en la zona oest del Palau, i que podria defensar l'espai entre una possible residència del governador almohade i la mesquita islàmica situada al costat del Viver de Dalt, que va ser posteriorment derrocada quan s'aixeca l'església cristiana de Santa Maria en el segle XIII (Fig. 4).

Prova de tot això podríem trobar-la en l'existència de diversos murs de tàpia que, per les seues mesures i orientació, no guarden cap relació amb el traçat de l'alcàsser medieval (Catalá 2009: 46) el que porta a plantejar que siguin anteriors i pertanyents a un

Fig. 3: Detall d'una de les torres de tàpia de la muralla medieval de Cocentaina (Arxiu Direcció General de Patrimoni Cultural València. Generalitat Valenciana).

Fig. 4: Reconstrucció hipotètica de la vila medieval de Cocentaina en temps del domini de la Casa de Llúria. Font: ADT MARQ.

4 ACA, RC, Reg. 209, f. 150 r. 1312, abril 3.

5 ACA, RC, Reg. 232, f. 374 r. 1315, maig 14.

recinte emmurallat anterior a la conquesta cristiana. Aquesta interessant proposta hauria de ser confirmada en el futur per uns sondatges arqueològics practicats en el perímetre emmurallat, la qual cosa ens donaria una cronologia de fundació que confirmaria o negaria l'origen de la muralla medieval contestana.

A més, també sabem alguna cosa de la seua configuració interna, ja que coneixem que disposava de taverna, alhóndiga i fins i tot de bordell. També sabem que constaven de un espai públic en la plaça de la vila, on es trobava l'església de Santa Maria. Igualment disposaven de carnisseria, una almàssera (Domènech 2003: 342), alguns forns, diversos molins i tallers (Ferragud 2003: 76) així com un fossar o necròpoli cristiana en l'antic passatge del fossar, la qual cosa ara és l'actual carrer de Sant Hipòlit i que situa l'àrea funerària als voltants de l'església de Santa Maria (Domènech 2003: 426-432). Al costat de la vila murada, es disposaria el Raval, d'unes 7 hectàrees d'extensió, situat al sud-oest i separada d'aquesta per un barranc on s'acolliria a la població musulmana des de moments anteriors a l'any 1260 (Navarro 1987: 199).

El Castell de Cocentaina

Les abundants restes arqueològiques disseminades pel turó de Sant Cristòfol ens han confirmat la llarga perduració residencial de l'assentament que domina visualment la vall i que controla el que ocorre en el pla on es va disposar primerament la medina islàmica i amb posterioritat la vila medieval cristiana. Per sobre de totes les seues restes, que han estat analitzats de manera reiterada per molts autors (Segura i Torrò 1984; 1985; Azuar 1995: 39-42; Ferrer 1992: 115-164; Domènech 2003), es troba la imponent Torre Gòtica (Fig. 5), el procés de restauració del qual projectat i executat en els anys noranta del segle passat (Portela 2003: 125-143), va permetre documentar l'edifici de manera completa i fins i tot realitzar sondatges arqueològics a l'interior de la planta baixa (Fig. 6).

Els resultats obtinguts durant les actuacions dirigides per l'arqueòloga Palmira Torregrossa (1995; 2003: 144-158) van donar la raó als estudis que havien assenyalat que la torre s'hauria construït entre les dècades finals del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, identificant-se amb un extraordinari i únic exemplar de Gòtic militar de primera època del qual no disposem de paral·lels pròxims (Azuar 1995: 39-42; Ferrer 1992: 115-164).

Fig. 5: Vista general de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina. Foto: Autor.

Fig. 6: Vista aèria de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina abans de la seua restauració (Arxiu Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià. Generalitat Valenciana).

El seu sistema constructiu, definit com a gran torre o *turris fortissimae* (Fig. 7), imitant a les torres del nord de la península Itàlica del Dos-cents i Tres-cents, basat en l'aixecament de paraments verticals realitzats en tàpia de maçoneria i associats amb el reforç a les cantonades de carreus encadenats, encaixa perfectament amb aquesta base alamborada que serveix de mera plataforma per a solucionar l'abrupta orografia de l'entorn (Fig. 8). No és gens desconegut aquest sistema constructiu, que podem rastrejar en altres construccions de la zona com en les defenses d'Alcoi (Torró 2009), Penàguila (Azuar 1995), Castell de Perputxent (L'Orxa) (Bazzana, Guichard i Segura 1988) o al Castell de Planes (Menéndez 1996: 163-175; 1996a: 153-179) o en altres més allunyades, però també dins del territori controlat per la Casa de Llíria a la Poble d'Ifac (Calp) (Menéndez 2018).

Els seus recursos defensius són simples i directes,

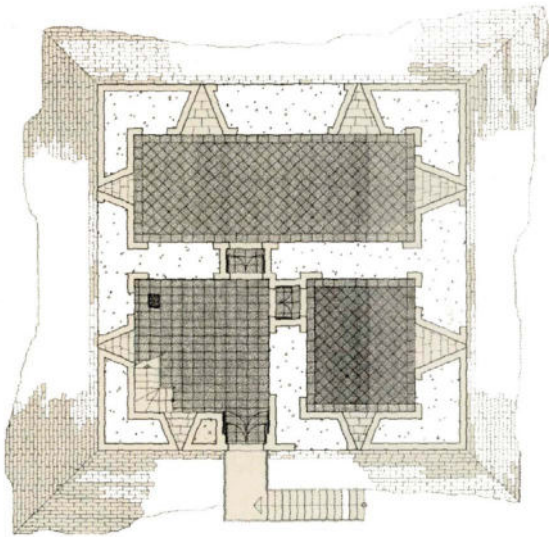

Fig. 7: Planta de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina abans de la seua restauració. Font: Portela 2003.

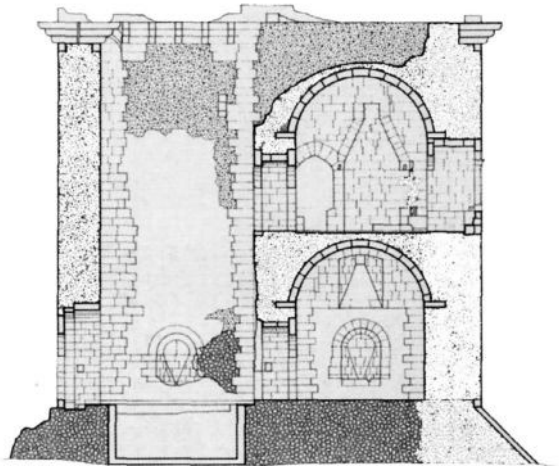

Fig. 8: Secció de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina abans de la seua restauració. Font: Portela 2003.

Fig. 9: Vista aèria del Palau Comtal de Cocentaina, l'antiga domus de la Casa de Llúria (Arxiu Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià. Generalitat Valenciana).

encaminats a dominar l'entorn més pròxim amb espitlleres de desenvolupament vertical amb deriva interna i a controlar verticalment l'accés amb les lladroneres sobre mènsules de pedra que permeten evitar la sapa i la turmentaria a peu de torre. Així mateix, tant el registre material procedent dels voltants del Castell dipositat en el Museu Arqueològic d'Alcoi, com l'obtingut de les intervencions arqueològiques l'any 1995, ofereixen un registre homogeni en el qual destaquen les típiques produccions associades al taller valencià de Paterna i que es poden datar de manera genèrica en el segle XIV (Menéndez 2015: 216-217).

La restauració va permetre a més solucionar un deute històric, realitzant la recollida de totes les marques exteriors que s'observen en el cadirat de l'edifici, un treball molt valuós que només podia realitzar-se comptant amb una bastimentada integral com l'utilitzat durant els treballs de restauració de la torre. Les conclusions que es van extreure d'aquest estudi van ser publicades (Portela 2003: 125-143; Miralles 2003: 35-37) i que van ser revisades fa uns anys, on es van identificar 403 marques que es van associar finalment a 3 grups de picapedrers que treballaven de manera habitual amb els Llúria, ja que les marques coincideixen amb altres obres encarregades per família a Alcoi i a la Pobla d'Ifac durant la primera meitat del segle XIV (Menéndez 2015: 213-229).

El Palau Comtal de Cocentaina

Si excepcional són les restes de la torre gòtica, més encara ho són els de l'imponent Palau Comtal (Fig. 9), que ocupa el sector sud-oest dominant el que ara coneixem com la plaça del Pla i servint part de la seua estructura com a muralla exterior de la vila les evidències arqueològiques de la qual fins a la data són escasses i més recolzades en la documentació històrica que en el registre material (Domènech 2003: 28).

Els estudis sobre aquesta monumental obra s'acumulen secundant-se en les mateixes referències documentals que s'utilitzen per a explicar el traçat del recinte emmurallat (Segura i Torró 1984, 1985; Català 2009) o per a establir l'origen medieval de la vila contestana (Azuar 1995; Ferrer 1992) o per a atendre les diferents fases d'una restauració encara per finalitzar (Martínez 2003: 67-128). Com ja hem indicat anteriorment, semblaven existir proves de l'existència d'alguna mena d'estructura sota l'actual planta

de l'edifici, identificant-se amb les restes d'un recinte defensiu que servia de protecció a un hipotètic palau residencial del governador de l'amal de Qustantaniya islàmica (Català 2009: 46) del qual no tenim la més petita referència documental ni arqueològica.

Mancant la necessària confirmació que només pot oferir el registre arqueològic, som més tendents a plantejar que l'antic alcàsser respondria a la tipologia característica dels edificis fortificats de primera època feudal en l'àmbit rural de la zona alacantina que hem denominat com a "domus domini" (Menéndez 2010: 31-59; 2011: 222-242; 2023: 45-78) i l'estructura constructiva del qual es defineix per tenir una planta quadrangular dotada de pati central que està delimitat per quatre torres defensives situades en els extrems de l'edifici (Fig. 10). La tècnica constructiva coincideix amb la desenvolupada a la torre gòtica, amb l'ús de la tàpia de maçoneria en els paraments centrals i el cadirat encadenat a les cantonades i elements de pas, obertures i elements defensius. Els resultats arqueològics oferts per les actuacions de 1995 (Torregrosa 1995: 19-21) i de 2002 (Domènech 2003: 425-436) en la façana principal de l'edifici són decebedors i gens clarificadors sobre l'origen de la construcció, podent només documentar-se un mur de contenció de 45 metres de longitud i 3 metres de profunditat que va ser construït com a fonamentació de l'edifici dins de les reformes realitzades pels Corella a la fi del segle XV o principis del segle XVI (Domènech 2003: 31; Torrecillas 2012).

Però sens dubte, els resultats obtinguts en les recents excavacions dutes a terme per l'arqueòloga Elisa Domènech en el sector nord de l'interior de l'edifici, de les quals s'adona en un capítol d'aquest mateix volum, evidencien l'existència d'un alcàsser o estructura residencial prèvia a la construcció de l'actual palau que podem situar en els inicis de segle XIV. Aquesta obra sembla construïda ex-novo, sense que s'aixequi sobre cap estructura andalusina anterior, la qual cosa permet relacionar-la amb les obres empreses per la Casa de Llúria en la vila, tant prèviament a l'atac de 1304 com en la reconstrucció posterior.

Casos similars al Palau de Cocentaina els hem pogut localitzar en àrees pròximes com la desapareguda "domus domini" de la vila d'Alcoi (Fig. 11), situada a extramurs de la ciutat i reconvertida en el segle XV

en el Convent de Sant Agustí –actual plaça de Dins– la construcció del qual hem de situar en dates molt similars a la de Cocentaina (Torró 2006: 72-91) o el cas de la també desapareguda domus de Vilajoiosa (Fig. 12), que hem de datar en la primera meitat del segle XIV dins de la fundació de l'enclavament viler per l'almirall Bernat de Sarrià a partir del 1300 (Menéndez 2011: 222-242); o el també desaparegut castell de Callosa d'Ensarrià, situat dins del perímetre emmurallat medieval de la vila l'aixecament de la qual podria situar-se en el primer terç del segle XIV (Menéndez 2011: 222-242). Edificacions molt similars, però situades fora de recintes urbans trobaríem el castell de Forna (Fig. 13) (L'Atzúvia), aixecat a partir d'una torre islàmica (Azuar 1995) i datat en la segona meitat del segle XIII (Torró 2002: 451-462); el desaparegut Castell d'Olimbroi en la rodalia de Dénia (Fig. 14), del qual només disposem d'un gravat de principis del segle XX pertanyent a la crònica de Roc Chabàs que ens mostra un edifici de planta quadrangular amb pati i quatre torres a les cantonades (Ivars 2014: 19-35). Tots ells presenten similars cronologies, un sistema defensiu similar tractant-se com un espai mixt, dotat d'uns certs elements defensius –com un sistema d'accés controlat, obertures de deriva reduïda, algun element de defensa vertical i emmerletats espitlleres en les rematades–, però on predominen els espais dedicats a la funció domèstica i residencial. Malgrat la seua frugalitat, allunyats del gust i monumentalitat de palaus situats en les grans ciutats de l'època, aquestes edificacions s'han identificat com els espais del poder feudal convertits en les residències permanents o ocasionals dels senyors en els territoris que dominen.

L'ermita de Santa Bàrbara

Dels edificis religiosos que es coneixen des d'època medieval en la vila de Cocentaina destacarem aquí l'Ermita de Santa Bàrbara, situada en el paratge del mateix nom per ser considerada un edifici religiós de conquesta datat en els finals del segle XIII i la primera meitat del XIV per troballa documental⁶, forqueta cronològica que quadra amb el domini de la Casa de Llúria, període objecte d'aquest treball. L'edifici ha sofert una dilatada evolució de reformes al llarg del temps que van desembocar en un projecte de rehabilitació emprés des de l'Ajuntament de Cocentaina a la fi del segle passat (Moya 2003: 191-202). L'edi-

6 Sembla que va ser habitada per l'eremita Benet de Palerm que vivia de "fer almoyna" pública i serà assassinat l'any 1318, per la qual cosa va haver de ser construïda en dates anteriors (Navarro 1992: 282).

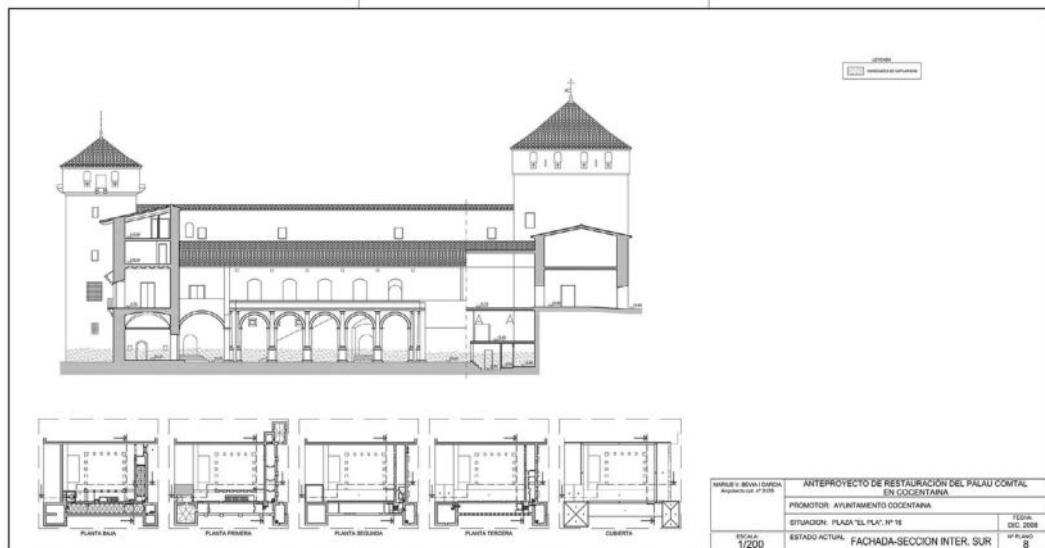

Fig. 10: Plantes i secció de les diferents altures del Palau Comtal de Cocentaina (Cortesia: Màrius Bevià).

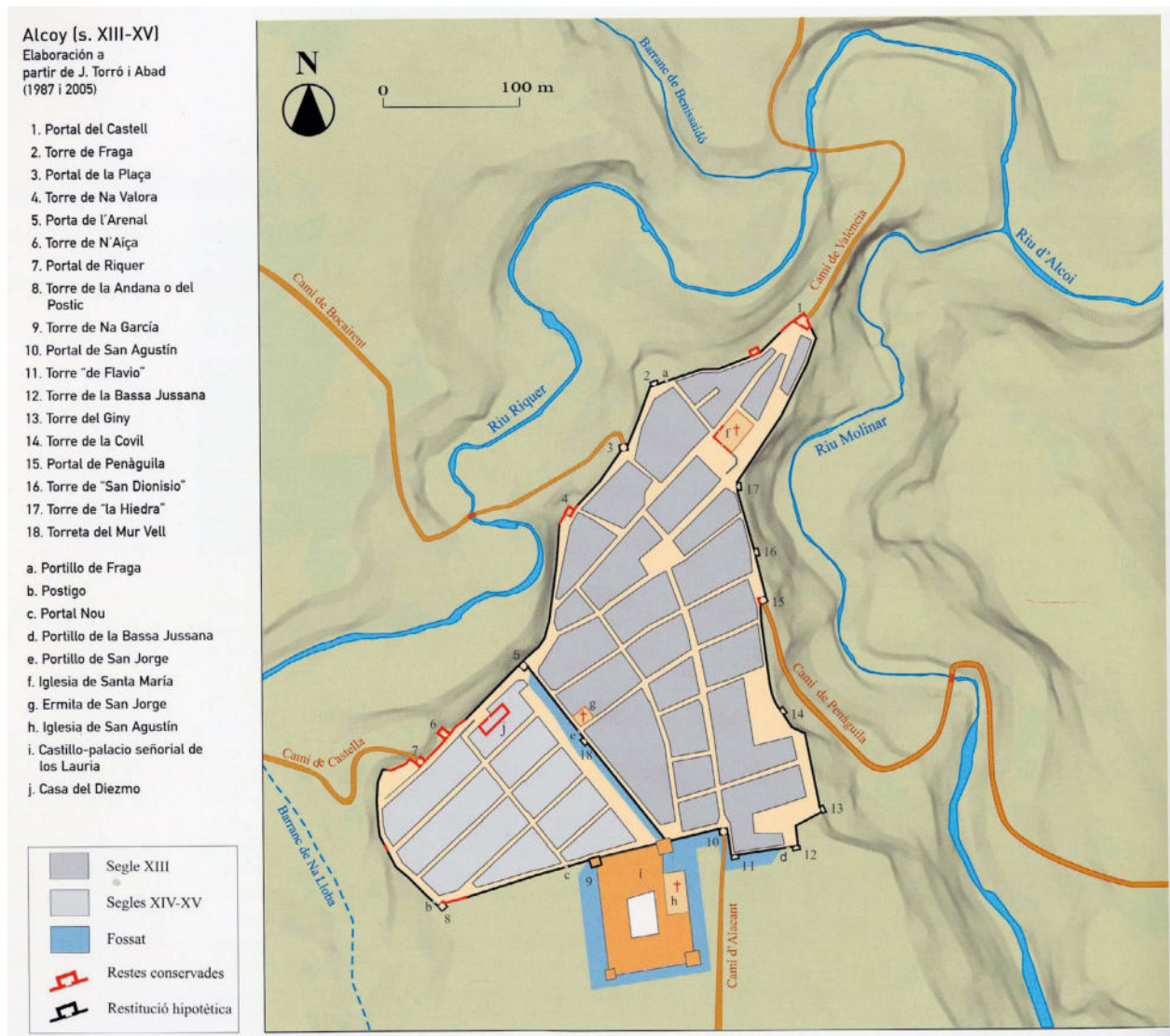

Fig. 11: Pla del recinte emmurallat medieval d'Alcoi. A baix, la disposició de la domus d'Alcoi construïda durant el domini de la Casa de Llíria (Font: Torró 2008).

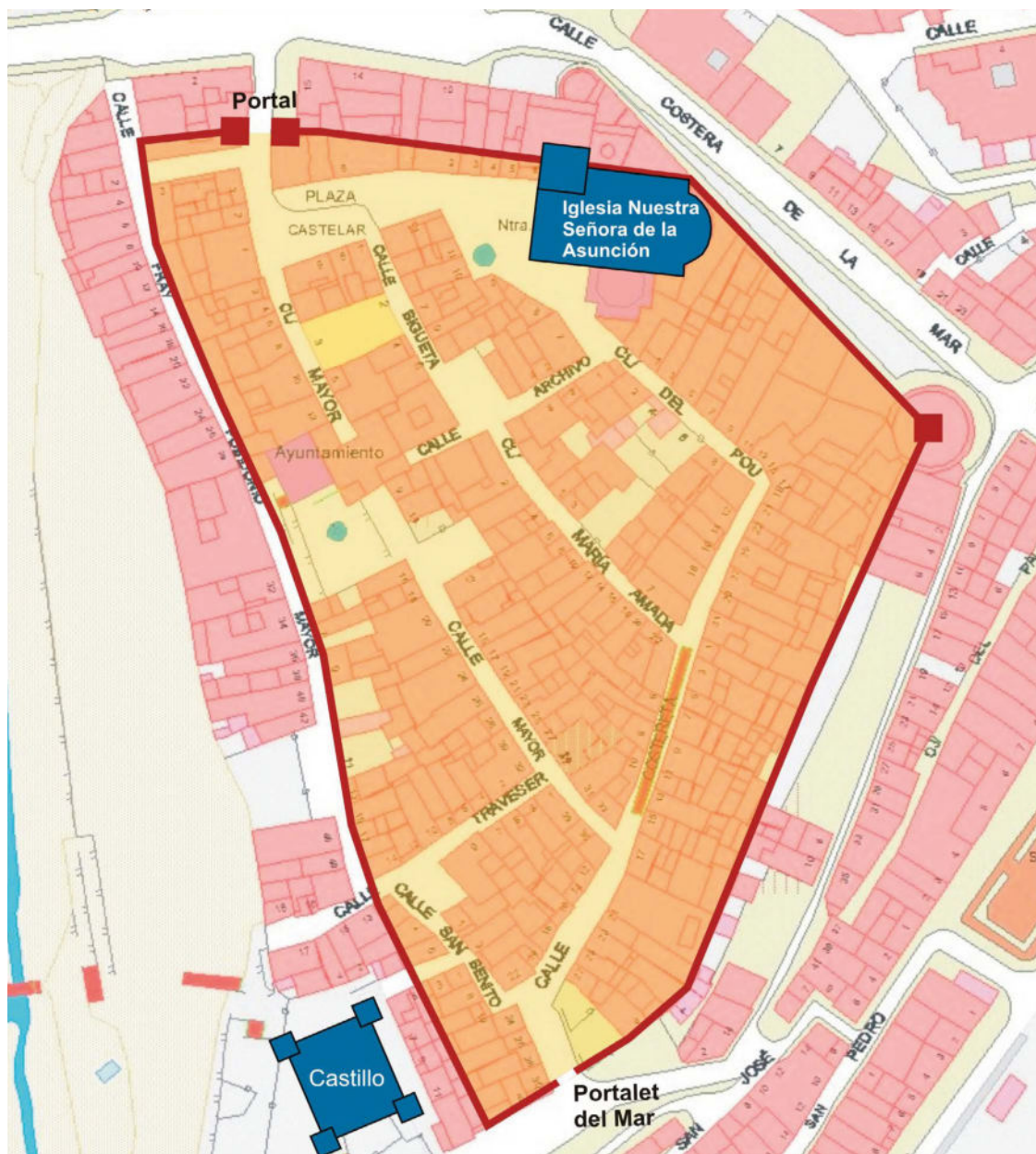

Fig. 12: Pla del recinte emmurallat medieval de Vilajoiosa. A l'esquerra, la ubicació de la desapareguda domus de la vila.

Fig. 13: Vista aèria de la domus medieval del Castell de Fornà (L'Atzúvia).

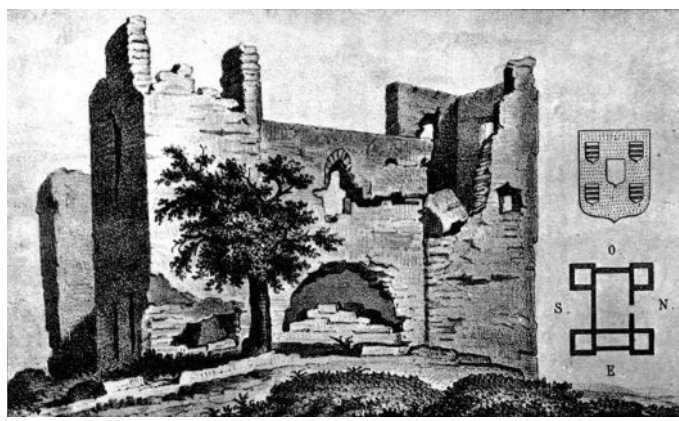

Fig. 14: Gravet del cronista dianense Roc Chabàs en el qual mostra el desaparegut Castell d'Olímbroi, als afores de la ciutat de Dénia.

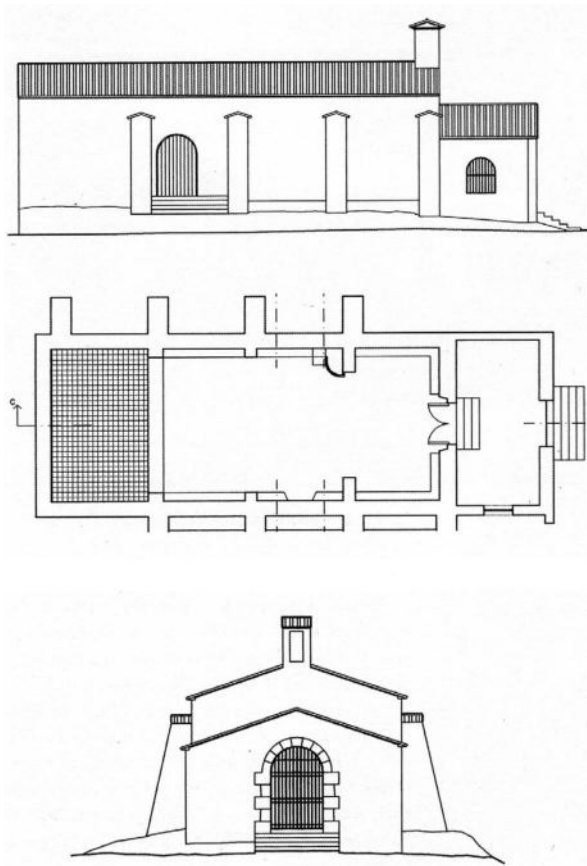

Fig. 15: Planta i alçats de l'Ermite de Santa Bàrbara de Cocentaina.
Font: Domènech 2003.

fici presentava una planta d'una sola nau de quatre crugies separades per arcs de diafragma que generen contraforts a l'exterior que es tanquen amb una coberta de fusta de dos aiguavessos (Fig. 15), amb una longitud de 14,60 metres i 6 metres d'amplària i amb una única entrada a través d'un arc de mig punt.

No disposem d'estudis arqueològics que ens permeten trobar referències cronològiques clares. Només cal indicar que la seua planta podem associar-la amb els primers edificis religiosos documentats en àmbit rural en territori valencià després de la conquesta cristiana dels quals encara es conserven molts com l'ermita de la Sang a Castalla, que es troba dins del recinte emmurallat de l'albacar del Castell; l'ermita de Sant Joan als voltants de la ciutat de Dénia; o l'ermita del Cap de Sant Antoni a Xàbia que va ser aixecada entre els anys 1377-1387 al davant dels quals va estar una famosa ermitana, Caterina de Vas, protegida dels Ducs de Gandia (Cruaños 1986: 13). Si alguna cosa podem destacar de l'interior de l'ermita contestana és que allí residia un excel·lent retaule gòtic dedicat a la santa, datat entre els anys 1378 i 1387, probablement encarregat per Donya

Sibilá de Fortiá, quarta esposa del rei Pere IV (r. 1344-1387) i atribuïble a la mà d'algun pintor italià establert a València, com Gerard Starnina o al Mestre d'Albal i que actualment s'exposa restaurat en les dependències del Palau Comtal.

El subministrament de materials de construcció a la Cocentaina medieval

Emprendre només una de les obres que es realitzen a Cocentaina durant el domini de la Casa de Llúria respon a un autèntic laboratori d'experimentació contínua en el qual el mestre d'obres va transmetent els seus coneixements de manera oral i visual. Allí, a peu d'obra, mentre creixen els treballs es desenvolupen les diferents etapes que estaran marcades per les tasques a realitzar i pels materials emprats.

El proveïment de pedra

Un dels materials fonamentals per a la correcta execució de les construccions que s'aixequen a la Cocentaina medieval serà la pedra tallada. L'arquitectura gòtica valenciana va aconseguir unes altes cotes de desenvolupament de l'estereotomia, gràcies a les experiències dutes a terme des de l'últim terç del segle XIV. La presència de pedra era molt abundant als voltants de les principals ciutats i recognoscible en cadascuna de les parts dels edificis, des dels fonaments, i bases de llenços de plementeria fins a les parets de les torres, portals i capelles. El perfeccionament de les tècniques de construcció, el progrés tecnològic i el mateix utilatge emprat per picapedrers i escultors va millorar extraordinàriament les tècniques d'extracció i de talla (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 49).

Així i tot, a la fi del segle XIII i durant la primera meitat del segle XIV, les obres que s'emprenen desenvolupen han de caracteritzar-se per la falta d'aquest perfeccionament, qüestió que no va en detriment de la seua qualitat, però sí en l'estandardització de la producció i, sobretot, en l'organització del transport del material, elecció del personal i el repartiment de les càrregues de treball.

L'estereotomia valenciana es va basar en la disponibilitat de pedreres distribuïdes de llarg a llarg del territori valencià que van propiciar un proveïment regular el que va abaratir els costos d'aquest material. La varietat de gèneres de pedra aportada va contribuir sens dubte a ampliar les expectatives dels clients i els artífexs de les obres. L'origen de la pedra amb

la qual es van construir els edificis de la Cocentaina medieval no aconseguirà les cotes de les pedreres del Tossal de Rocafort i Godella, o les d'Almaguer en el terme d'Alginet; o les extreïtes de Bellaguarda a Altea (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 50) que van subministrar molta pedra per a la construcció de les torres i portals de la ciutat de València des de finals del segle XIV, però ha permés aixecar diverses de les obres més emblemàtiques amb les quals compta la vila contestana. Conèixer la seua composició va ser un dels objectius d'una extracció localitzada de pedra que realitzem fa alguns anys amb permís de l'Ajuntament de Cocentaina i de la Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià (DGPCV) de la Generalitat Valenciana al Palau Comtal i a la Torre Gòtica del Castell les anàlisis del qual han estat realitzats per l'Institut de Materials de la Universitat d'Alacant⁷. L'objectiu d'aquesta recerca se centrava a obtenir referències de diferents obres construïdes durant el domini de la Casa de Llúria i contrastar-les amb el cadirat que estem documentant en la pobla medieval d'Ifac, una altra de les grans obres aixecades en aquest mateix moment. Els resultats encara que lluny de ser concloents quant a la relació directa entre totes les obres, sí que ens han llançat unes primeres valoracions sobre el tipus de pedra utilitzada.

A la llum del microscopi, la mostra extreïta de la Torre Gòtica del Castell està formada per la unió de cristalls blanquinosos i incolors entre els quals s'aprecien petites inclusions d'altres tonalitats, composició que no sembla coincidir amb les altres mostres extreïtes d'Ifac o d'Alcoi. Els resultats obtinguts amb la tècnica de fluorescència de raigs X (FRX) permeten avançar alguna cosa més, resultant que també en ella els carbonats són els compostos dominants, com ocorria amb la resta de la col·lecció analitzada. Els percentatges de presència d'òxids és molt similar a algunes de les mostres preses en Ifac (64,9-64,8%) però en aquesta mostra procedent del Palau, el percentatge de CaO és superior en un 1,71% i el de quars inferior en un 1,39%, duplicant-se, no obstant això, les quantitats de MgO i caient a la meitat la de Fe₂O₃. L'aplicació d'aquests percentatges en el difractograma ens mostra que el cadirat de la Torre, bàsicament és una

pedra calcària amb un molt alt component de calcita, al qual se li uneix una petita proporció de dolomia. El quars és el compost que segueix en importància, però en quantitats petites i finalment apareixen reflexions molt febles que ens indiquen la presència testimonial de guix. Amb aquest prisma de matèries dominants podem concloure que el que tenim a la Torre Gòtica és un gres, una roca sedimentària pertanyent a la fàcies Keuper, de tipus detrític en el qual predomina la calcita i en el qual també apareix el quars i una mínima dosi de dolomia present donada la unió del carbonat de calci amb el de magnesi.

Per al cas de la mostra extreïta del Palau Comtal, mostra una composició a base de carbonat càlcic, amb percentatges una mica més alts que l'anterior encara que similars (62,90%). A diferència de la mostra de la Torre, aquí la presència de quars és més baixa i no arriba a l'1%. D'entre els compostos detectats, destaca la presència del SO₃, que encara que baix, supera al del SiO₂ i que ens estaria indicant la presència de guix en la mostra. D'acord amb les dades de l'anàlisi de FRX, les reflexions del difractograma es corresponen amb la calcita, mentre que les del quars i els del guix apareixen amb bastant menor intensitat. Per tant, si la comparem amb la mostra anterior són bastant similars amb l'excepció de la presència de dolomia en la mostra de la Torre i que en la mostra del Palau s'han detectat un conglomerat de petxines i esquelets de petits animals marins així com esquelets de foraminífers i restes d'algues calcificades que ens indica clarament que ens trobem davant una pedra procedent d'una platja fòssil. Per tant, és molt possible que estiguérem enfront d'una calcària margosa o en defecte d'això d'una calcirrudita bioclàstica.

Per a conèixer la procedència de les aportacions, és interessant contrastar el resultat d'aquestes dades en el mapa geològic de l'Institut Geològic Miner⁸ (Fig. 16). El resultat és que tots dos tipus de pedra els podem trobar, de manera predominant en el turó que corona el Castell de Cocentaina, que es converteix en l'aportació més pròxima per a subministrar pedra tant per a la construcció de la Torre Gòtica com per al Palau Comtal. L'extracció de pedra per a la cons-

7 Amb l'Institut de Materials de la Universitat d'Alacant (IUMA) mantenim una línia oberta de recerca centrada a analitzar diferents materials i peces procedents de la Poble medieval d'Ifac i d'aquells edificis que formaven part del senyoriu de la Casa de Llúria. És una línia molt important de recerca que no seria possible sense l'adreça del professor David Cazorla Amorós i el lliurament i il·lustració dels professors Eduardo Vilaplana Ortego i Isidro Martínez Mira als qui des d'aquí volem agrair el seu treball i dedicació.

8 Hem utilitzat la fulla d'Alcoi núm. 821 (29-32) en 1:50.000 de l'any 1972.

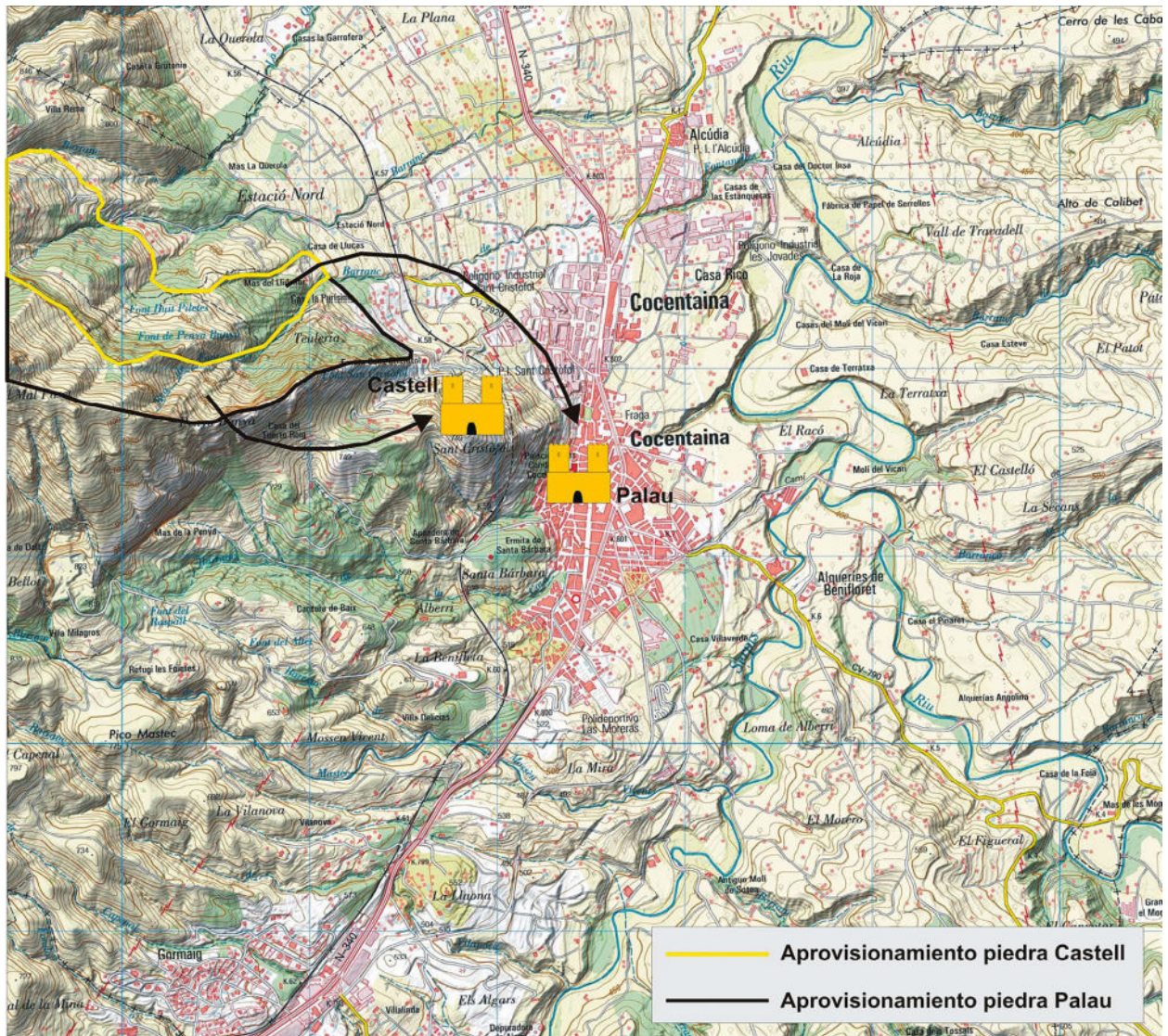

Fig. 16: Àrees d'aprovisionament de pedra per a la construcció del Castell i el Palau Comtal de Cocentaina segons les anàlisis pètries realitzades per l'Institut de Materials de la Universitat d'Alacant.

trucció era un costum bastant habitual des que el rei Jaume I va concedir mitjançant privilegi al desembre de l'any 1239, plena llibertat per a “*pendre, levar, fer portar, e fer talar futs menuts, grosses, pochs e grans, calç, guix o algepç, moles o rodes de molins e pedres a mellorar o a fer e a edificar*” (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 50). El monarca també va cedir els drets d'exploració de les pedreres, sempre que el seu ús anés per a l'edificació. L'activitat productiva en una pedrera era discontinua, ja que s'actuava en ella només quan es preveia necessitat de pedra per a dur a terme un determinat projecte constructiu. En el nostre cas, a més sabem que l'extracció s'emprenia en els mesos primaverals per a interrompre's a mitjan novembre amb els primers temporals de la tardor (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 61). Per al treball s'utilitzava el pic i el punter per a escalabornar tots els blocs en una primera aproximació; amb

l'escoda s'obtenia a continuació un acabat més repujat amb l'ajuda de cisells, tallantes i maces. Per a procedir a la llaura, el picapedrer havia de marcar prèviament les projeccions ortogonals en almenys 5 de les seues cares, ja que si la sisena quedava oculta a l'interior de la fabrica n'hi havia prou amb escalabornar. En aquest punt es requeria un altre tipus d'eines per a marcar sobre les peces, usant cordes i plomes banyades en almagre o emprant plantilles d'intradós o de llit de dovelles dels elements que es pretenia construir construïdes en paper, cartó, pergamí, lona, teixits de lli, estany, ferro blanc, encara que predominava la fusta (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 76).

A diferència d'altres obres realitzades a la ciutat de València, per exemple, on es viatja a una certa distància per a obtenir el material petri que es conside-

ra el més oportú, en aquest cas sembla que el mestre decideix basar la seua obra en la pedra local, aprofitant la que ofereix el mateix turó als voltants de Cocentaina. Per a això, és imprescindible que en la vila existís professionals de la construcció formant part d'un artesanat autòcton sent vitals per a la Casa de Llúria per la necessitat que d'ells es precisarà per a reconstruir la vila després de la ràtzia nasrí de 1304 (Ferrer 2002: 53-150; Ferragud 2003: 166).

La documentació d'arxiu ens confirma l'existència de Guillem Piquer, un picapedrer que en 1269 realitza un arc per a l'església de Santa Maria (Navarro 1992: 290; Ferragud 2003: 92). Malgrat ser una data una mica primerenca, ens assenyalava almenys l'existència d'alguns professionals de l'extracció de la pedra treballant en la vila contestana. Més clarificadora és la referència de l'any 1376, molt més tardana en què es disposa que dos picapedrers treballaran a la Torre Gòtica durant dues setmanes per a arreglar els desperfectes ocasionats en dues arqueres -mer-

lons espitlleres- a conseqüència de l'impacte d'un raig en la cresteria de la torre⁹ (Ferrer 1992: 141).

D'aquesta manera, les tasques d'extracció es realitzen en el mateix turó, tallant els blocs amb una determinada talla segons els perfils que proporciona el picapedrer després de confirmar-lo el mestre d'obres. Aquest procediment estandarditzat millorava l'extracció i alleugeria el transport, cosa que permet dissociar la seqüència de llaura de la seua col·locació i fins i tot, distanciar-se en el temps perquè els blocs podien emmagatzemar-se. És el que es coneix com un sistema de esquadra (Fig. 17), basat en el càlcul de mesures i plantilles i angles de cada carreu i això permetia una divisió del treball i establir una classificació de tipus de peces a necessitar en la construcció (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 65-66).

Si seguïrem aquesta classificació a la Torre Gòtica, trobaríem que podem identificar la pràctica totalitat dels tipus de peces que de manera habitual es po-

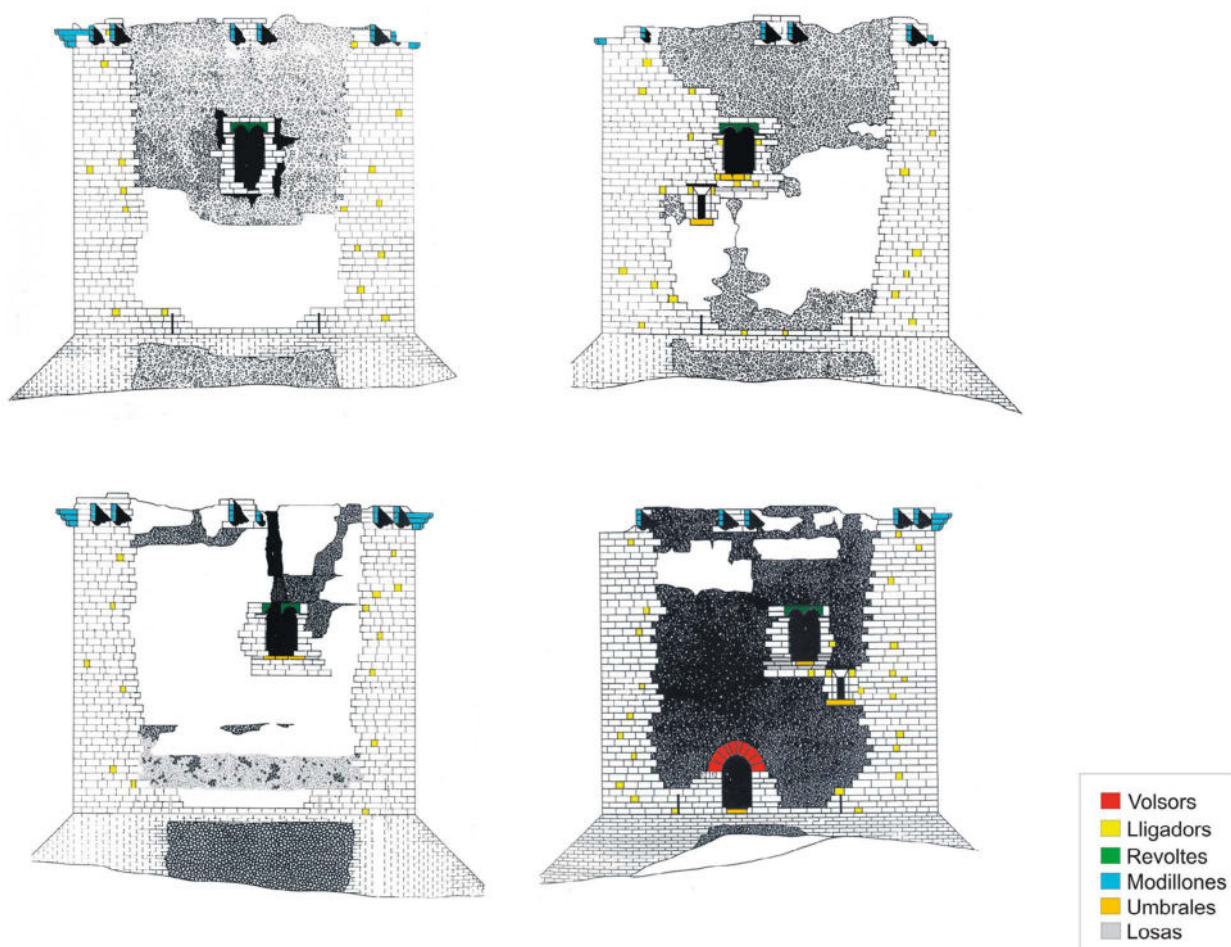

Fig. 17: Esquadra i classificació dels diferents tipus de peces a la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina.

9 Arxiu Municipal de Cocentaina, Cort de Justícia, 1376, f. 82

den trobar en qualsevol obra gòtica del moment¹⁰. Per exemple, la Torre presenta com a pedra d'ús majoritari la coneguda com a pedra de talla, que és la que es precisa de manera habitual per a aixecar els paraments de l'edifici i que es talla en gran nombre i amb les mateixes mesures. En el nostre cas les pedres de talla configuren els paraments de les quatre façanes de la torre presentant unes mesures estàndard de 60 x 30 x 25 centímetres¹¹. A la Torre també hem localitzat diversos “volsors”, un tipus de pedra en forma de tascó que s'utilitza habitualment com a dovelles dels arcs de portes, finestres o obertures defensives acabades en arcs ogivals o de mig punt. A la torre els trobem sobretot en l'arc d'entrada en la façana nord-est (Fig. 18) i en l'espitllera vertical que es troba a mitjana altura de la façana sud-est.

Més comú serà localitzar els lligadors, un carreu que tindria el mòdul de les pedres de talla, però que es col·loca a soga, actuant com andareja o dent per a encaixar millor la seqüència de peces que formen la filada. Al Castell, n'hem pogut localitzar 41, situats en les quatre façanes de la construcció (Fig. 19), donant cohesió a les filades de pedra, sobretot a aquelles que s'integren de manera excel·lent en el morter de tàpia dels paraments centrals, actuant com a corretges de transmissió entre el parament de tàpia i les cantonades de carreus, o també per a encaixar millor la filada si en ella es troba una de les finestres geminades o la mateixa arcada d'entrada a la torre. També és bastant senzill identificar les revoltes o peces corbades que coronaven la part superior dels arcs de portals i finestres i que en el nostre cas, sembla que s'identifiquen amb les arcades corbes que formen les 4 finestres geminades que presenta la torre (Fig. 20). Aquest tipus d'arcades corbes també les hem pogudes localitzar en les excavacions de la pobla medieval d'Ifac a Calp, associades a un edifici de grans dimensions associat al sistema d'accés a l'enclavament urbà i que hem identificat com un cos de guàrdia (Fig. 21). En canvi, la clau o peça central de les arcades no les hem identificades en aquest cas, ja que l'arc ogival que serveix d'accés a l'interior està format realment per dos volsors col·locats en el cen-

Fig. 18: Detall de la Porta d'ingrés a la Torre Gòtica del Castell on s'aprecien els “volsors” que conformen l'arc superior i els llindars que formen l'obertura d'accés. Font: Autor.

Fig. 19: Detall d'un dels paraments de la Torre Gòtica del Castell, on és marcant la presència dels lligadors que permeten l'ajust de les diferents filades de carreus que conformen l'edificació. Font: Autor.

tre de l'arc i no per una única peça central. També hem pogut identificar una vintena de llores, un tipus de peça, de forma quadrangular -rectangular en

10 A pesar que les dades de referència que ha aportat la documentació històrica procedeixen majoritàriament d'obres públiques, no creiem que la praxi i el mode organitzatiu de les talles siga diferent per tractar-se d'obres per encàrrec privat o per les necessitats d'un senyor feudal.

11 En les visites de camp que hem realitzat les mesures preses a diferents pedres de tall del Palau Comtal i del Castell de Cocentaina ofereixen una forqueta mètrica situada entre el 60 x 30 x 25, passant pel 50 x 25 x 20 fins al 48 x 25 x 24 centímetres. Per exemple, en el cas d'una altra mena de peces menys comunes com poden ser els lligadors, aquestes dimensions rondan els 28 x 25 x 24 centímetres.

el nostre cas-, més plana que les pedres de talla que generalment s'utilitzava per a pavimentar i que aquí serveix per a ajustar i assentar les filades que se situen per sota de les finestres geminades amb l'objectiu de quadrar l'espai deixat en l'obra per a les peces que configuraran les finestres de les quatre façanes.

Com a peces especials, la talla específica de les quals es realitzava per encàrrec, veiem que apareix a la torre afectant elements constructius que requereixen un treball particular, identificant la pràctica totalitat de les possibles opcions que es remenen en una construcció del segle XIV (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 68-69). Els modillons o mènules abocelades que conformen el seient de les lladroneres de la cresteria seria el més destacat (Fig. 22), podent identificar-se fins a 58 peces en la rematada conservada prèvia a la restauració de l'edifici. També podem identificar els llindars, peces tallades d'una grandària superior a l'estàndard que serveixen d'ingrés a l'interior i que les localitzem a la porta de la façana nord-est i en les bases de les finestres de les quatre façanes de la torre. Finalment i vinculades amb aquestes últimes, trobem els festejadors (Fig. 23), peanyes de pedra emplaçades en els laterals de les finestres com a seients des dels quals observar l'exterior (Ferrer 1992; Portela 2003; Sucre 1996; Menéndez 2015: 223).

L'interés augmenta en observar les conclusions extretes de l'estudi de les marques, les conclusions preliminars de les quals ja van ser publicades (Torregrosa 2003: 144-158) (Fig. 24) i revisades fa alguns anys (Miralles 2003: 35-37) (Fig. 25) en el qual recordem, que es van identificar 403 marques que es van associar a 43 grups de picapedrers, un número considerat excessiu pels investigadors i que sembla respondre a l'existència de les mateixes marques col·locades de manera aleatòria el que enterboleix la lectura dels signes.

No obstant això, una vegada exposades les raons, els investigadors no van considerar oportú fer el següent pas, agrupant novament les marques i simplificant els motius identificats sense atendre la seua orientació. Si apliquem aquest criteri, independentment de com les observem en els 4 alçats de la torre, resulta que només tenim 12 grups de marques dels 43 anteriors (Fig. 26). Encara més, si sumem totes les marques de la mateixa forma, el resultat és encara més limitat, ja que identifiquem només 3 grups.

Fig. 20: Detall d'una de les finestres geminades de la Torre Gòtica del Castell on s'aprecien les arcades corbes que formen els arcs de l'obertura. Font: Autor.

Fig. 21: Arcada d'una possible finestra geminada pertanyent a la Pobra medieval d'Ifac (Calp) amb una talla molt similar a les documentades en les finestres de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina. ADT MARQ.

Fig. 22: Detall dels modillons que conformen les mènules de la rematada de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina. Font: Autor.

Fig. 23: Detall de l'interior del festejador d'una de les finestres de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina. Font: Autor.

Nº Inv.	Signo	Dim. cm	Total
1	L	9,5	34
2	+	7	60
3	△	7	1
4	▽	7	5
5	△	7	20
6	▽	8	12
7	L	13,5	8
8	L	4	20
9	L	16,5	10
10	L	9,5	34
11	△	10	10
12	L	9,5	44
13	L	9	10
14	∨	7	19
15	∨	8,5	8
16	∨	9	8
17	L	13	1
18	∨	8	10
19	X	7	4
20	L	15	2
21	∨	10,5	11
22	∨	13	2
23	L	9,5	20
24	L	13,5	13
25	∨	7	2
26	∨	7	1
27	L	9	3
28	∨	7	3
29	L	9	1
30	L	13,5	1
31	∨	7	1
32	∨	7	1
33	L	7	4
34	L	13,5	3
35	X	8,5	3
36	∨	7,5	1
37	X	9	10
38	X	8	1
39	X	8,5	1
40	∨	8	1
41	∨	8	1
42	L	12,5	1
43	∨	8	1

Fig. 24: Taula de les marques de la Torre Gòtica del Castell de Cocentaina. Font: Torregrosa 2003.

El primer seria el majoritari, concentrant el 77% de les marques documentades amb 3 motius bàsics cosa que permet identificar a 3 picapedrers principals, que aporten les 3/4 parts de les peces que conformen els alçats de la torre. D'altra banda, estaria un grup de marques de presència limitada, format per 5 grups de signes que representen el 17% de les marques documentades. Finalment, estarien les marques residuals, que apareixen de manera esporàdica i gairebé única en el registre, i que es corresponen amb 4 tipus de marques que representen el 3% de les marques totals (Fig. 27). Les marques residuals apareixen en tres ca-

Nº (quantitat)	MARCA	Nº (quantitat)	MARCA	Nº (quantitat)	MARCA
1 (34)	L	16 (8)	∨	30 (1)	∨
2 (60)	+	17 (1)	∨	31 (1)	∨
3 (1)	△	18 (10)	∨	32 (1)	∨
4 (5)	▽	19 (4)	X	33 (4)	∨
5 (20)	△	20 (2)	∨	34 (3)	L
6 (12)	▽	21 (11)	∨	35 (3)	X
7 (8)	L	22 (2)	∨	36 (1)	X
8 (20)	L	23 (20)	∨	37 (1)	X
9 (10)	L	24 (13)	∨	38 (1)	X
10 (34)	L	25 (2)	∨	39 (1)	X
11 (10)	△	26 (1)	∨	40 (1)	∨
12 (44)	L	27 (3)	∨	41 (10)	X
13 (10)	∨	28 (3)	∨	42 (1)	∨
14 (19)	∨	29 (19)	∨	43 (1)	∨
15 (8)	<				

Fig. 25: Taula revisada de les marques de documentades en les façanes de la Torre Gòtica del Castell. Font: Miralles 2003.

res de les quatre de la torre, i podem confirmar que la seua presència està limitada a la meitat superior de la torre de manera exclusiva. Aquestes marques semblen respondre al model d'encàrrecs puntuals d'altres grups de picapedrers que van treballar en la zona o en altres edificis, donat el seu escàs número -14 marques en total de 403 identificades-.

També és molt interessant si aquestes dades els creuem amb altres edificis dels quals tinguem detectades marques, com succeeix amb el Palau Comtal (Fig. 28). És curiós observar que en la comparativa amb les marques existents en la domus o alcàsser senyorial -92 marques en total- hi haja sis marques que coexisteixen en els dos edificis. Després és possible concloure que els mateixos grups van treballar en totes dues fàbriques de manera coetània. Bé,

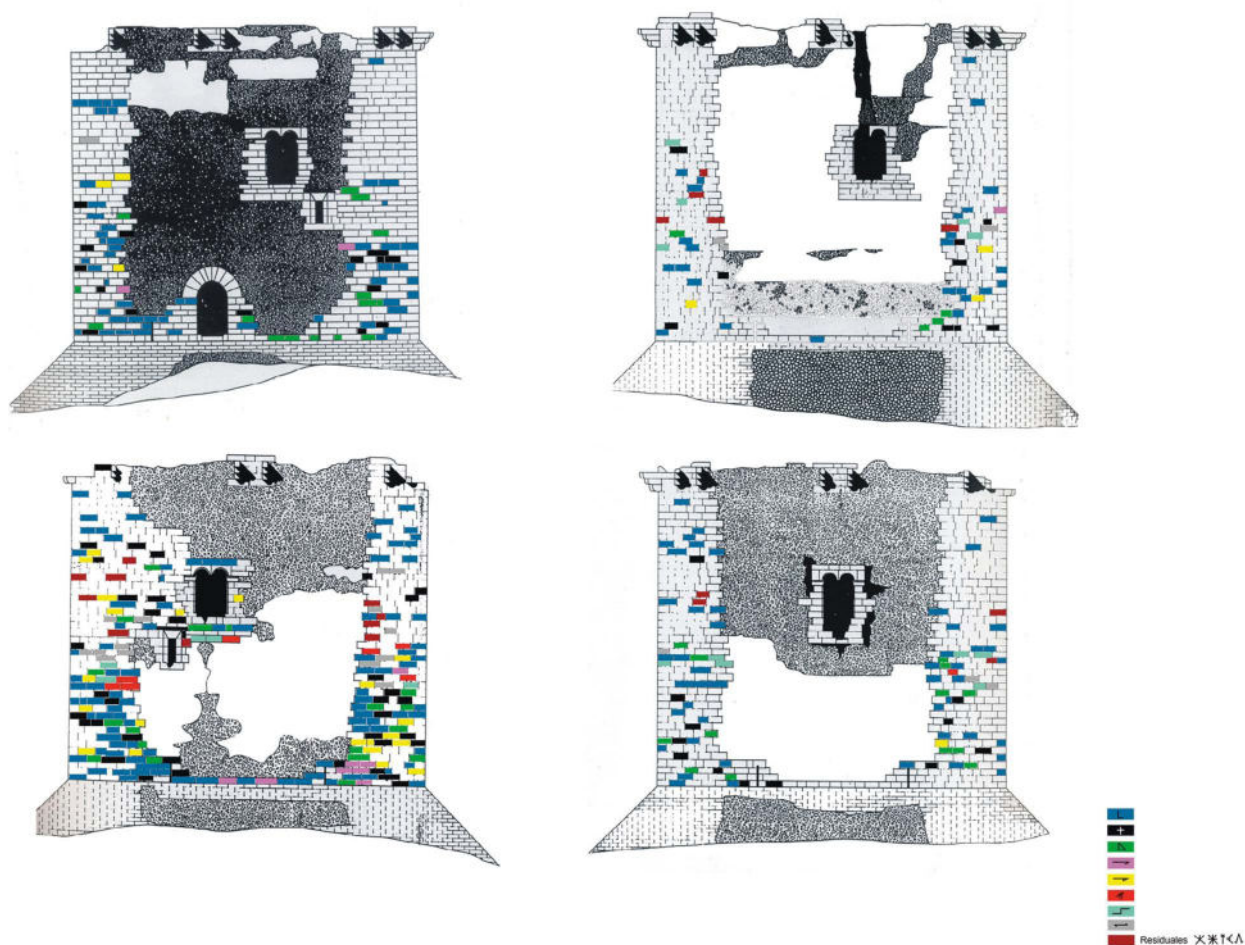

Fig. 26: Distribució i localització de les marques de la Torre Gòtica del Castell en els quatre alçats de l'edifici, atesa la nova proposta d'ordenació.

FAMILIA	L	+	△	→	↗	↖	⌋	✕	✱	✧	◁	∩			↑	f	
Torre Condal	199	64	50	10	22	20	16	6	5	10	2	1					
Palau Comtal	9	28				1	2			1	2		25	21	1	1	1

Fig. 27: Taula comparativa de les 12 marques principals localitzades en els paraments de la Torre Gòtica del Castell i al Palau Comtal de Cocentaina.

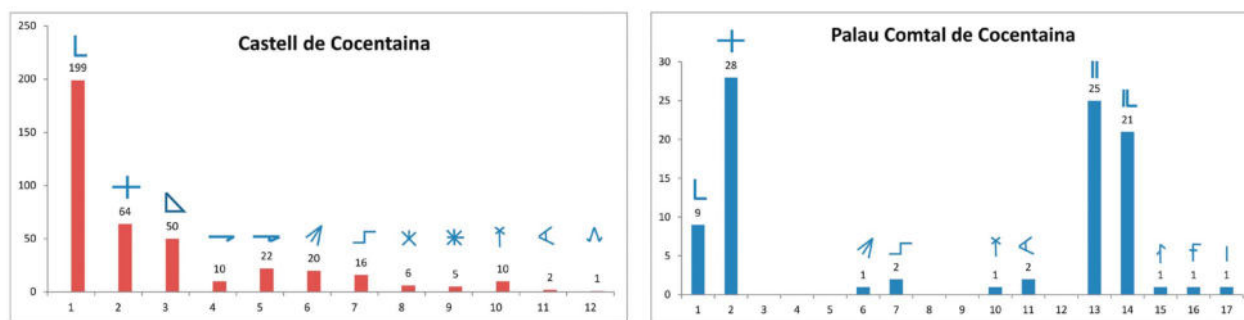

Fig. 28: Gràfic comparatiu de freqüència de les 12 marques principals documentades a la Torre Gòtica del Castell i al Palau Comtal de Cocentaina.

d'aquestes sis marques només una és present i dominant en les dues obres que és el signe cruciforme.

Aquesta marca és encara més interessant atés que també apareix en altres obres del territori Llúria en dates molt similars. Per exemple, la podem trobar documentada en 8 carreus del Portal de Riquer a Alcoi, les excavacions arqueològiques del qual situen la data de construcció en els inicis del segle XIV confirmant que la seua erecció es va produir sota el domini de la Casa de Llúria (Torró 2006: 72-91; 2008: 7-66). També documentem aquesta marca en 36 peces de carreus de la pobla medieval d'Ifac (Calp), vinculades majoritàriament a les obres d'erecció de l'església Beata Santa Maria d'Ifac, promoguda per Na Margarida de Llúria i Entença, filla de l'almirall, entre els anys 1327 i 1341 (Menéndez i Torrecillas 2013: 16-17). Aquesta forqueta està més que confirmada per la troballa monetària d'un croat de plata d'Alfons el Benigne (r. 1327-1336) localitzat sobre el paviment de la Capella Sud 2 de l'església que ens dona una data "post quem" i per l'emissió del testament de la mateixa dòmina Na Margarida, redactat l'any 1341¹², on s'ordena la construcció i finalització del temple religiós medieval (Menéndez Kiss i Pina 2018: 117-144).

Per tant, és evident que la forma cruciforme és enormement comuna en el repertori de marques seria impropï associar a un únic grup de picapedrers la propietat d'aquesta marca. No obstant això, trobem interessant les coincidències de la mateixa marca en un moment històric i constructiu comú que permet relacionar diversos edificis allunyats geogràficament entre si amb un mateix territori i un mateix domini senyorial que promou la seua construcció. A manera d'hipòtesi, és tremendament suggeridora que el registre de marques ens permeti almenys plantejar la possibilitat d'assistir a l'estudi d'aquestes marques que, sense partícips d'una realitat sociopolítica de caràcter territorial que afecta només les obres que n'hi haja sota el domini de la Casa de Llúria.

Continuant amb la comparativa entre Castell i Palau, també hem detectat que quatre de les sis marques que apareixen en el Palau són de les considerades minoritàries al Castell, és a dir que mostren una apreciable quantitat de peces indicades, però

no aconsegueixen les altíssimes cotes dels tres picapedrers documentats a la torre. No obstant això, s'observa que en totes dues obres s'aporten pedres en igual forma i proporció, la qual cosa augmenta la seua consideració de picapedrers d'ús freqüent però no predominant. En el cas de les residuals, només una marca coincideix en les dues obres, aportant també el mateix nombre de peces (2) a la construcció de tots dos edificis, la qual cosa potencia la seua consideració com a proveïdors residuals o ocasionals en el transcurs de totes dues obres.

Rebutjant les marques limitades i les residuals ens queden 3 marques que concentren la major part de les peces localitzades. I sí, és cert que és difícil adscriure un patró, ja que es troben tant en la línia d'inflexió amb l'alambor, com en els alçats de les quatre cares. Això sí, com ha indicat els estudis publicats fins al moment, les marques es concentren majoritàriament en la part medial i inferior de la torre, una cosa significativa encara que no decidim perquè sabem que la rematada de la torre ha estat perdut per culpa d'un llamp que va destruir bona part de la cresteria i a més per la proposta de restauració més recent que va apostar per una rematada massissa i contínua en el qual es respectaven les línies d'ubicació de les lladroneres però acabades en recte, ja que no es conservava cap element de la rematada original. En aquest sentit, és interessant el document existent en l'arxiu municipal de Cocentaina aportat per Pere Ferrer en 1992 en el qual s'indica que la torre va ser manada reparar en 1376 a conseqüència de la destrucció ocasionada en dues arqueres -merlons de carreus amb espitllera- per un raig, dos picapedrers treballaran al castell per a arreglar el problema durant dues setmanes¹³ (Ferrer 1992: 138).

En cas de ser certa aquesta referència, podríem establir que la rematada de la torre comptava amb alguna mena de cresteria formada per merlets espitllers, un element castellològic que genera cronologia, sent molt típic de la primera meitat del segle XIV amb enormes paral·lels en obres fortificades com la Torre de Serrans a València, l'alcassaba de Sagunt, la domus maior del Castell de Castalla (Menéndez 2010: 31-59) (Fig. 29) o les defenses de les muralles medievals de Vilajoiosa aixecades per

12 BRAH, FSC M-78, ff. 73r-84v. Còpia de l'any 1349. València, 1341 març 8.

13 Arxiu Municipal de Cocentaina, Cort de Justícia, 1376, f. 82

Fig. 29: Emmerletat espillerat de la cresteria de la domus medieval del Castell de Castalla.

Bernat de Sarrià en 1300 (Menéndez 2011: 222-242). L'existència d'aquests merlets serien d'òptim servei per a les ballestes, llances i altres armes utilitzades per al servei del castell¹⁴, localitzades en el document emès el 2 de maig de 1325, en el qual el rei Jaume II concedeix el castell i vila de Cocentaina a Na Beatriu de Llúria i Lancia, filla de l'almirall del seu primer matrimoni. Aquestes dades afegirien més força, si fos possible, a la cronologia proposada en el seu moment per Pere Ferrer (1992: 115-164) i beneïda per Rafael Azuar (1996: 39-42).

Un altre aspecte interessant que ens ofereix l'estudi detallat de les marques és el procés de talla i col·locació de la marca. És evident que el procés de tallat de les peces i marcat ha de fer-se als voltants de l'obra. L'estudi de situació de les marques ja va oferir com a resultat una enorme dispersió i mescladissa entre les marques, la qual cosa indica que els carreus no es van col·locar en un ordre concret o havien d'ajudar a reforçar una part concreta de la construcció, ni atenien a construir un element concret de l'obra com una finestra o una porta. Sembla que s'anirien col·locant a mesura que es disposaven d'ells, segons s'anaven tallant a peu d'obra. Més difícil d'admetre és que aquest procediment de reconeixement de marca es fes posteriorment a la seua col·locació en l'obra, la qual cosa generaria enorme controvèrsia per les possibles confusions que es podien produir. Igual que succeeix en altres edificis medievals estudiats amb abundant presència de marques, aquestes es realitzen sobre la pedra abans de la seua col·locació. D'aquí ve que pensem que els 3 picapedrers treballaven a peu d'obra, subministrant els carreus que s'anaven col·locant a mesura que s'acabaven. I

aquest fet és comprovable, ja que els carreus que porten les tres marques de picapedrer principals, a vegades, es mostren en la mateixa filada, fins i tot pedra amb pedra, la qual cosa podria indicar que les peces es van col·locant tal com l'obra avança sense atendre la seua pertinença a un grup d'obra o un altre. És cridaner que les mènsules de la rematada no conserven marques, així com les principals obertures de la construcció com són la porta i les diferents finestres geminades amb les quals compta la torre.

En aquest sentit, si la marca no ens pot donar més informació, sí que el pot fer l'estereotomia. El registre material ens ha beneït amb noves dades molt interessants que procedeixen de la pobla medieval d'Ifac a Calp, en el qual hem pogut localitzar diverses arcades de pedra arenisca la talla de la qual és exactament igual a les documentades a la torre del Castell de Cocentaina, formant aquestes finestres dobles geminades tan característiques d'aquest gòtic militar de primera època i que també es documenten en el número 5 del carrer Major de la vila (Richart 1992: 171). Les arcades les hem localitzades en tres edificis de la pobla, l'E4, l'E5 i sobretot, la imponent domus domini d'Ifac, seu del poder de la Casa de Llúria en el castrum de Calp, al qual hem considerat el cos de guàrdia que serveix de descans a la tropa i permet la defensa completa del sistema d'accés a la pobla medieval. La seua cronologia està directament vinculada amb la fundació de la pobla -el que hem denominat Fase 1- que tenim datada per troballa monetària entre finals del segle XIII i les primeres dècades del segle XIV. Les altres dues arcades es troben en l'E4 i E5, dos edificis que es construeixen en una fase de reforma urbana de la pobla en el que hem definit com a Fase III i que té una forqueta cronològica general situada en les dècades centrals del segle XIV, dins de les obres promogudes per Na Margarida de Llúria i Entença, senyora del castrum de Calp, Comtessa de Terranova i filla de l'almirall i Na Saurina d'Entença des de 1325 fins a la seua mort en 1344.

El fet que compartesquen el mateix tipus d'arcada no permet concloure gens de manera definitiva, però sí que afegeix molt interès a la datació de la torre comtal i a la certesa que els mateixos mestres picapedrers que van treballar per als Llúria en Ifac ho feren d'alguna forma en la construcció de les

14 ACA, Cancilleria, Reg 183, f. 205.

principals obres de Cocentaina mentre es trobaren sota el domini de la mateixa família. Aquest fet seria plausible i digne de considerar atés que coneixem l'existència de la implicació professional de mestres picapedrers i escultors que treballen per a la Casa de Llúria en diferents obres disperses pel seu ampli territori senyorial. Aquestes dades han estat aportades per l'historiador alcoià Ricard Banyó Arminyana qui ha descobert en l'Arxiu Municipal d'Alcoi¹⁵ uns ceideixes (albarans) datats l'any 1341 en el qual es fa referència al pagament als mestres picapedrers Arnau Piquer i Francesc i l'escultor Ramon Guerau Taló per uns treballs fets en la pobla d'Ifac, treballs finançats per Na Margarida, filla de Roger de Llúria i Comtessa de Terranova i que segurament tenen relació amb la ja comentada construcció de l'església Beata Santa Maria. La presència d'aquests professionals, que també han estat localitzats en una altra obra de Casa de Llúria, com és el Convent de Sant Agustí d'Alcoi (Santonja 2001: 213-214), bé podrien haver estat els mestres d'obres en diferents construccions encarregades per la família, donada la vinculació directa entre els projectes i aquests gremis professionals que han estat confirmades en molts altres casos, com el de Francesc Tona al Pont de Catalans l'any 1400 (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 47).

Els pagaments rebuts de la Casa de Llúria provenen de la relació contractual que existia entre ells, en reconèixer el deute contret per un treball fet o per realitzar. No demostra que treballaren a temps complet per a la família encara que també apareixen en la construcció d'un altre edifici que havia estat de família, la "domus domini" d'Alcoi, reconvertida en el Convent de Sant Agustí. Podrien haver treballat en les obres de Cocentaina? Díficil pregunta amb les dades històriques i arqueològiques que posseïm i la resposta actual de les quals ha de ser no. Per a aquests moments pròxims a mitjan segle XIV, Cocentaina ja correspon a una altra de les branques familiars de la Casa, a Na Beatriu de Llúria i Lancia -filla major de l'almirall amb Na Margarida Lancia, la seua primera esposa-, que és senyora de Xèrica gràcies al seu matrimoni amb Jaume II de Xèrica, cosí germà del mateix rei. En dates posteriors coincidents amb el temps de treball dels mestres picapedrers en Ifac, Cocentaina està sota el domini d'Alfons Roger de Xèrica i de Llúria (1335-1355) més conegut per ser qui va sol·licitar el privilegi de la celebració de fira anual durant un

nombre determinat de dies, petició que va concedir el rei Pere IV el 12 de maig de 1346, fet que, sens dubte, ha marcat històricament la vida econòmica i social de Cocentaina des de llavors.

Bé podria ser que existís un transvasament de professionals que treballaren per a la família en auxili d'una demanda realitzada per la germana dels dominis de la qual ja no pertanyien de manera directa als Llúria sinó que formaven part del senyoriu de Xèrica, sent una dada realment interessant, ja que obtenia per testament el domini i el poder territorial -la frase era "propietària i poderosa en tots els meus béns", rendes incloses- una maniobra que li produirà seriosos enfrontaments amb el seu propi fill Jaume III de Xèrica (Fullana 1923: 123), pel fet que la seua mare ostentava de manera directa el domini sobre aquells territoris, com és el cas de Cocentaina, que formaven part del senyoriu de Xèrica pel testament de Na Saurina com a herència de Beatriu. No obstant això, amb l'estat actual de les dades serien elucubracions sense base material ni documental. Tanmateix, no deixa de ser interessant la hipòtesi de l'existència d'uns professionals de la construcció vinculats a una casa en concret els encàrrecs del qual els obliguen a desplaçar-se allà on considera el senyor que els seus serveis poden ser útils.

El subministrament de fusta

Totes les obres que estem analitzant exigeixen l'ús d'un alt percentatge de fusta, al qual podríem considerar el segon material de construcció més necessitat en una obra d'aquesta envergadura. Bé per als elements auxiliars com a cintres, bastides i màquines d'elevació que han de fixar-se per a elevar la construcció; bé en les travesses i bigues que conformen les sostrades, la fusta serà un material de necessitat obligada. Desgraciadament, malgrat els diferents projectes d'intervenció que s'han proposat i executat en els edificis medievals de Cocentaina, no comptem amb estudis que ens informen del tipus de fustes que havien utilitzat per a aixecar els edificis com sí que disposem de jaciments com la Poble medieval d'Ifac a Calp, on les anàlisis han llançat una densa bateria de dades que ens identifiquen les espècies arbòries usades en la construcció de les muralles i edificis de la pobla així com de la seua procedència el que aporta important dades sobre el seu transport i implicà des de les conquestes els

15 Arxiu Municipal d'Alcoi, Protocol Notarial de Domènec Picó, Registre 483, f. 111 r-v i 118r.

rius Xúquer, Millars i Túria fins al jaciment (Ntinou et alii 2013: 115-128; Carrión et alii 2018: 343-360).

Com en altres llocs del regne, a la comarca del Comtat, l'orografia condiciona el mitjà vegetal. En les zones més humides a una altitud de 800-1000 metres trobem boscos de galeres (*quercus faginea*), i algun exemplar de teix (teix), dominant sobre un sotabosc d'heures, lligabosc, pi blanc (*pinus halepensis*). En els llits dels barrancs es poden trobar esbarzers, acompanyades de jonqueres, pollancre, i algun om (*ulmus minor*) (Faus 2009: 24). Per al cas concret de Cocentaina tenim algunes referències documentals que poden resultar d'interés a l'hora de determinar les possibles fonts d'aprovisionament. Malgrat la intensa política d'explotació del "incultum" que es realitza després de la conquesta i que es generalitza per tot el territori del regne, el paisatge que se'ns dibuixa sembla mostrar-nos un entorn arbori on no ha de sobrar la fusta d'aquí ve que existisca una sensibilitat especial respecte a la tala i recollida de fusta en aquesta zona.

Per exemple, l'any 1332, la vila d'Alcoi acorda la prohibició de talar arbres de la Font Vermella-La Teixeda si no anaven a ser utilitzats per a usos bàsics com la llenya, les tasques agrícoles o per a l'espai domèstic, així com es prohibia fer foc en el bosc. Aquestes mesures són producte, en opinió de Carmel Ferragud, d'una política de protecció del bosc contestà davant la més que segura sobreexplotació del mitjà en les primeres dècades posteriors a la conquesta cristiana (2003: 25), en un temps on es produeix la construcció i consolidació dels principals nuclis fortificats del territori, així com l'erecció dels primers edificis on s'ostenten el nou poder feudal mostrat en les domus domini, els recintes emmurallats i les esglésies i ermites. D'altra banda, els incendis com el produït pel jove Domingo de Calataiud l'any 1306 en la partida de la Plana, prop de Mariola, no fa més que confirmar la necessària presa de mesures urgents (Ferragud 2003: 25).

Per tant, aquesta estratègia de la muntanya rematada (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 95), basada en l'alienació completa de l'arbratge utilitzant la doble via de la tala indiscriminada i l'incendi descontrolat provocarà que, a la fi del segle XIV es faça difícil trobar fusta de pi en abundància, sobretot aquella fusta que es pogués dedicar a la construcció. Maria Teresa Ferrer apunta que aquesta escassetat provoca, per exemple, que l'any 1384 la reina Sibila demanés permís al Marqués de Villena per a traslladar

100 troncs de pi per a diverses obres a Cocentaina i a Elda (Ferrer 1990: 508). També està ben documentat l'ús de la fusta de pi per a fer els "cabirons" utilitzats a les cases. Com veiem per aquests documents, la sobreexplotació obliga a transportar la fusta des d'altres llocs com van ser les pinedes d'Ibi quan amb motiu de les obres senyorials al Palau Comtal l'any 1381 s'encarrega a dos mudèjars contestans que transporten fusta des d'allí. L'operació sembla repetir-se l'any 1382 quan els mudèjars Ali Albaycar i Ataç, al costat de dos cristians, són enviats a seleccionar la fusta que s'havia de tallar (Hinojosa 1997-1998: 16-17). Sembla que a més de la fusta de pi, s'usaven també els àlbers i els oms, arbres de zones humides, segurament pròxims als barrancs dels rierols pròxims mentre que els pins sembla que ocupaven la major part de les muntanyes (Ferragud 2003: 30).

No podem reconstruir al detall el procés constructiu vinculat amb les fustes, però sí que podem apuntar algunes referències generals que podrien extrapolar-se al nostre cas contestà. Al cap i a la fi, partim de la senzilla base que les obres públiques no han de diferenciar-se en excés de les obres d'iniciativa privada perquè les seues diferències neixen de la seua diferent promoció però no d'existir praxis diferents de l'hora d'actuar. El seu ús vinculat amb les estructures auxiliars a la construcció com són bastides i tarimes ens donen peu per a il·lustrar aquest treball amb les referències tretes de l'excel·lent monografia publicada per Joan Vicent García-Marsilla i Teresa Izquierdo Aranda (2014) en la qual s'analitza al detall tots els factors materials i eines que s'usen en les obres públiques del Regne de València.

En aquest sentit, les bastides més simples que podrien haver-se utilitzat en les muralles de la Vila, al Palau Comtal o al Castell de Cocentaina passarien per una lògia suportada per cavallets sobre la qual pujaven els operaris per a arribar a una altura superior a la seua pròpia. Les lògies més usades semblen ser unes armadures formades per una sèrie d'importos de fustes verticals i transversals que formaven una espècie de creu de Sant Andreu units entre si mitjançant sogues de fibra de cànem. L'estabilitat de la bastida s'assegurava en el sòl mitjançant estakes que servien per a tibar les cordes i dotaven al conjunt de màxima elasticitat i fermesa davant el vent, encara que exigia un alt manteniment que elevava el seu cost. Per això havien de reservar-se per a unes certes operacions complexes, ja que comportava l'ús

d'una gran quantitat de fusta (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 226).

A parer nostre, aquest cost excessiu havia de dificultar la seua utilització en les nostres obres en estimar que els membres de la Casa de Llúria gestionen els esforços i les conseqüents despeses econòmiques. Creiem més apropiat que hagueren utilitzat bastides dependents que obligaven a la introducció de plataformes autoportants recolzades sobre el mur en construcció mitjançant la inserció d'estaques de fusta que s'encaixaven en el llenç. L'entramat dependent era una modalitat més complexa però més fàcil de documentar i datar arqueològicament, ja que s'acoblava directament a la construcció i era més sòlid i barat atés que en incrustar-se precisava una menor quantitat de fusta (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 229-230).

Per a ús i aplicació en la construcció dels edificis i defenses de Cocentaina, sembla que va caldre i necessari el desenvolupament de l'artesanat autòcton, atés que les necessitats exigides per la Casa de Llúria eren immediates i sol·licitaven amb urgència la presència d'una sèrie d'oficis i professions (Ferragud 2003: 166). En aquest sentit, des de l'any 1297 tenim documentada l'existència de Joan de Mas, un fuster treballant en la vila (Navarro 1992: 290).

La producció de calç

Juntament amb la pedra i la fusta, la producció de calç és una necessitat que tota obra havia de tenir en compte, buscant forns on la van proveir o bé, generant els seus propis sistemes de subministrament. Els centres proveïdors de calç més coneguts en l'edat mitjana es trobaven en el cinturó artesanal situat als voltants de la ciutat de València on destacaven Ribavermella, Bétera, Torrent, Picassent, Alcàsser i Montcada (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 145). Són enclavaments situats en zones de mitja muntanya que estaven esquitxats d'abundants forns de calç o caleres que funcionaven gairebé tot l'any a ple rendiment.

No obstant això, aquests centres es trobaven bastant lluny de Cocentaina pel que estimem poc probable que s'acudís a ells per a obtenir tan preuat material. Apostem per l'autosubministrament, a través

de forns improvisats de caràcter temporal vinculats amb el procés de construcció dels edificis. És un sistema molt habitual en construccions allunyades dels nuclis urbans importants o als castells en les difícils zones muntanyenques. Per exemple, sabem que a la ciutat de Xàtiva, la calç s'elaborava en forns improvisats en els vessants del mont Bixquert, prop dels dos castells que coronen la població (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 145) (Figura 30). Aquesta dada és tremendament important, ja que recordem que una de les primeres heretats que rep Roger de Llúria en propietat l'any 1279 són "duas pecias vinearum" (vinyes) en la partida de Bixquert (Fullana 1923: 71; Ferragud 2003: 106 i 141), la qual cosa permet plantejar la possibilitat que aquest punt pogués actuar com a subministrador de calç per a aquells enclavaments que eren propietat de l'almirall, una cosa plausible perquè sabem que, per exemple, en Morvedre (Sagunt), la calç es portava de Gillet, Petrés i Albalat dels Tarongers. A Gandia venia de Beniarjó, senyoriu dels March a Vilallonga i Beniopa (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 146). També el registre arqueològic ens ha deixat alguna prova material d'aquesta mena de forns improvisats a peu d'obra com el descobert al costat de la Torre Aquiló¹⁶, a La Vila Joiosa, i que servia com a solució eficaç per a atendre les contínues reparacions d'aquesta torre de cronologia preabaluartada -primera meitat del segle XVI- dedicada a la defensa del perímetre costaner alacantí (Menéndez 2014: 351). Un altre cas cridaner és el documentat al Castell d'Ambra a Pego, dins d'una de les estades d'ús col·lectiu de la comunitat de colons assentada en les restes de la fortificació almohade durant bona part de la segona meitat del segle XIII (Azuar, Martí i Pascual 1999: 279-301). Per tant, la creació de caleres per a l'obtenció de calç havia de ser pràctica habitual en les zones d'obra pròximes als edificis.

Desconeixem si existien obradors de calç en la vila, ja que no ens han arribat cap resta material dels mateixos encara que sí que sabem que, d'una forma o una altra la vila de Cocentaina s'erigeix en un proveïdor de calç d'àmbit local, segurament a través de professionals assentats en el raval mudèjar, com és el cas d'Ali Xichxo, musulmà que va subministrar 98 cafissos de calç l'any 1381 per a la Torre de les Maçanes (Hinojosa 1997-1998: 16-17). Per a aquest subministrament, és molt possible que la

16 Agraïm a l'arqueòleg José Ramón Ortega Pérez, CEO de l'empresa ARPA Patrimoni i a l'arqueòloga que va dirigir els treballs, Sílvia Yus Cecilia, les facilitats prestades per a la consulta de la memòria arqueològica prèvia al projecte de restauració.

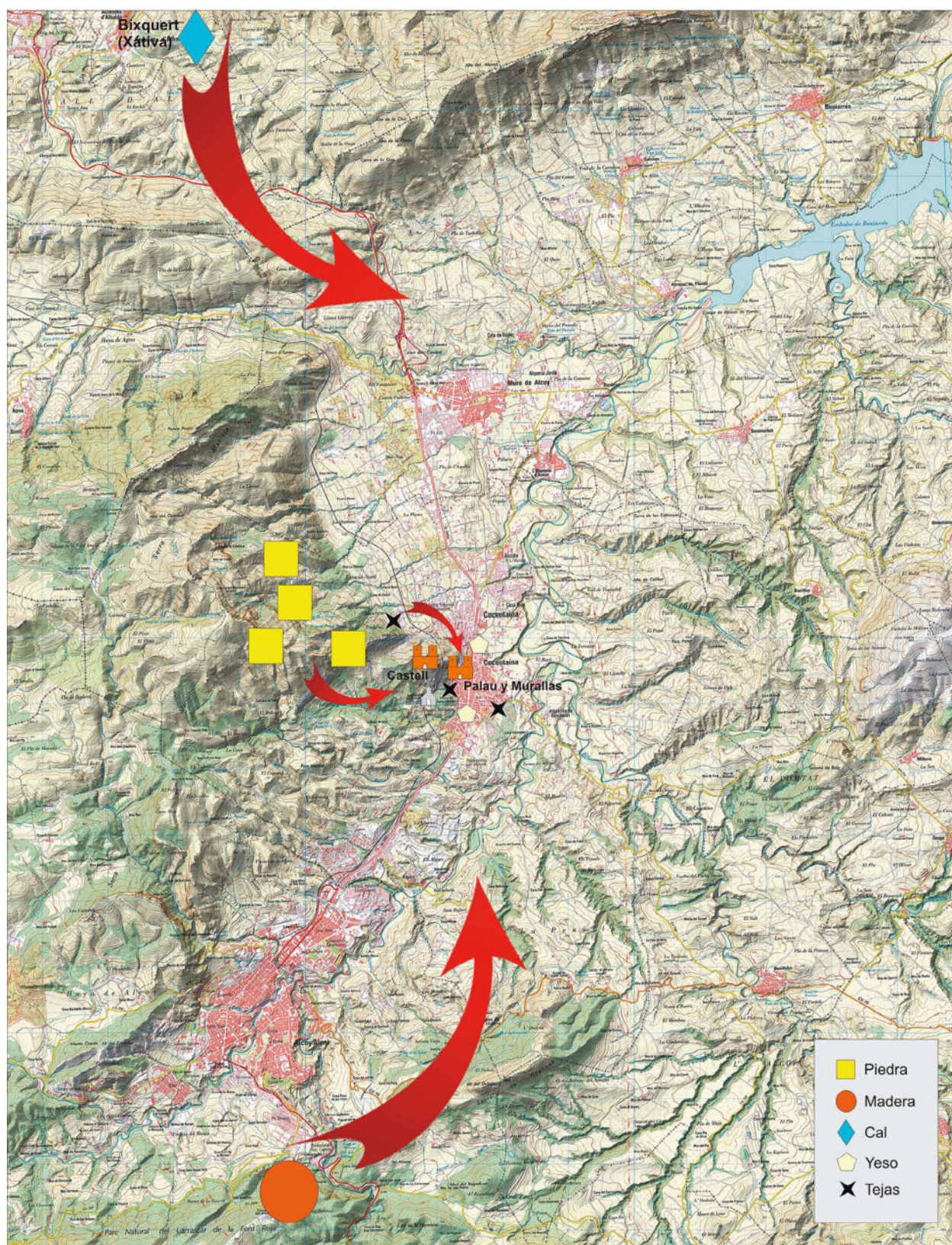

Fig. 30

vila contestana comptés amb carreters i “traginers” que utilitzarien els seus carros i relligues de mules (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 250), ja que per a moure una quantitat tan elevada com 98 cafissos calia disposar d’una petita flotilla de transport que en el cas contestà estaven sempre vinculades amb el raval mudèjar, com la flota de mules de Cat Aljal, qui l’any 1418 va portar des de la ciutat de València unes càrregues per a Jaume Calaix, veí de Cocentaina (Hinojosa 1997-1998: 24).

El subministrament de guix

El algepç o guix medieval ve a ser fonamental, ja que es tracta d’un material d’acabat, aquell que dona llustre i una correcta finalització a l’obra blanquejant parets, ràfecs, teulades, en els solats de les plataformes o en els arrebossats dels aljubs. També ho hem pogut documentar en aplicacions adherides a les parets com a element decoratiu com ocorre a la porta de la Pobra medieval d’Ifac a Calp. Les aplicacions del guix, per tant, són enormement freqüents i habituals en qualsevol obra medieval i en les de Cocentaina no anava a ser menys. La seua fabricació exigia una tecnologia menys desenvolupada que en el cas de la calç, ja que per al batut i tamisatge de la mescla només era necessari comptar amb bons malls de fusta i el forn de cocció no havia de suportar temperatures excessivament elevades -130 graus durant 3 hores- com ocorria amb la fabricació de la calç (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 171-172).

En principi, gràcies al privilegi concedit pel rei Jaume I el desembre de 1239 (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 50), el guix es podia extreure lliurement de les muntanyes i encara que els afloraments no eren tan abundants com els de calcàries, aquests es troben àmpliament distribuïts pel regne, amb topònims com a l’Algepçar, l’Aljezar, Aljezares, Algeces (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 174). No obstant això, l’arribada del guix de localitats diferents d’aquelles en les quals radica l’obra que es proveeix és freqüent en altres viles del regne. En Xàtiva, que es nodria de la Vall de Càrcer en 1453, una de les grans pedreres del regne que subministrava material a les comarques centrals. A Alfafara, en 1420, va ser necessari comprar-ho a Cocentaina i pagar el transport (Figura 32). Aquest detall és important, ja que assenyalava a la població contestana com un referent en l’obtenció i distribució de guix. Potser cal entendre-ho en la profunda tradició comercial que la vila contestana ha tingut com a nucli de pas des

que Casa de Llúria aconseguí per a Alcoi i Cocentaina en 1294 la franquícia de lleuda, peatge, pesatge i mesuratge i la creació de la fira en 1346 per part d’Alfons Roger de Llúria i el rei Pere IV (Ferragud 2003: 164).

De la documentació localitzada, no sembla que s’hagen registrat artesans del guix. No obstant això, sí que hem pogut trobar referències a mestres obrers com els mudèjars Çat Abenlop i Mahimat Azxeyt els qui van aportar materials, guix i teules per valor de 31 sous van treballar en la reparació de la casa destinada a l’alfòndec de la vila l’any 1396. O el cas de l’alamí que l’any 1426 tapava amb guix certs forats existents al Palau Comtal de la vila (Hinojosa 1997-1998: 16-17).

El subministrament de material ceràmic de construcció

Un element fonamental per al correcte acabat d’una obra medieval de la qualitat i dificultat de les quals trobem a Cocentaina requeria l’existència de teulers o punts on es fabricaven teules i altres elements de ceràmica constructiva que el mestre d’obres pogués necessitar. Tant en la construcció privada com en la pública, la ceràmica de construcció va tenir una presència destacada. Els usos de teules eren múltiples i estaven relacionats amb freqüència amb soteranis i infraestructures que havien d’estar en contacte amb l’aigua com a aljubs, clavegueres o caixers de séquies en els quals s’aprofitava la impermeabilitat del fang cuit (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 114). En les parts altes dels edificis, les teules àrabs amb secció corba es van fabricar en abundància per a palaus, castells i fortificacions, així com per a les més modestes i efímeres construccions com els porxes per a guardar l’eina on, si era possible, es rematava amb una coberta de teula per a protegir-la de l’imprevisible règim pluviomètric (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 121).

A Cocentaina s’han trobat restes de ceràmica de bona qualitat dels segles XIV i XV i la coneguda popularment com a cantereria dels moros, s’havia de situar a cent metres de l’actual carrer Jesuset de l’Hort que va ser coneguda abans com a carrer de Cantereries, al carrer Teular (Ferrer 1988: 80; Català 2009: 48) (Figura 32). En ella sabem que es fabricaven sobretot olles i teules (Hinojosa 1997-1998: 17). Una altra sembla que es trobava en la rodalia de Muro, en el camí de Turballos que dona nom a l’actual partida del Teular en 1372 (Navarro 1992:

292). Sembla que també es trobaria un altre nucli de ceramistes en el Camí del Puntarró, on s'ha pogut documentar activitat terrissaire situada en el costat del camí d'entrada a Cocentaina recuperant-se un interessant conjunt ceràmic que provaria una interessant activitat terrissaire que alguns vinculen a moments previs a la conquesta cristiana (Català 2009: 48). No obstant això, i encara que el conjunt documentat no deixa de ser important, fins a la data no s'han detectat els atifles, barres d'argila i deixalles de cocció que solen ser les millors proves de l'existència d'una terrisseria ceràmica. A més, en cas de ser producte d'una activitat artesanal d'època almohade, aquesta degué ser destruïda i reblerta amb l'arribada de la conquesta cristiana, com succeeix en la totalitat de les terrisseries almohades documentades en el sarq al-Àndalus (Azuar 1998: 57-75). En canvi, en cas de confirmar-se una cronologia cristiana, seria un cas interessant, ja que no comptem en el nostre territori amb proves materials de l'existència de tallers fora del cinturó artesanal de Paterna i Manises, la qual cosa permetria, d'una banda, establir l'existència d'un "know-how" procedent de l'àmplia comunitat mudèjar existent en l'aljama de Cocentaina; i, per un altre, relacionar passats i futures troballes ceràmiques amb tallers de producció existents al marge del potent i dominador centre terrissaire valencià.

Si el registre material no és concloent, la documentació medieval és més clara sobre aquest tema. Hi ha constància de teulers contestans que subministren les teules necessàries per a les obres privades o públiques de la vila com Pere Calandri en 1303 i Pere Garcia en 1318 (Navarro 1992: 292). També coneixem el cas del mudèjar Çahet Mazlema, un mestre de fer teules, qui l'any 1396 va reparar el forn de fer teules (Hinojosa 1997-1998: 19). A més, si bé aquestes referències són les úniques, en canvi, hi ha algunes més sobre mestres obrers com el mudèjar Hamet Abenlop qui va reparar la teula de l'almàssera de l'alqueria d'Alcúdia l'any 1396; o les obres de la teulada de l'alcàsser senyorial que es van realitzar l'any 1429 dirigides pel mestre Bertomeu Sirera, que va ser ajudat per l'alamí de l'aljama.

El personal dedicat a la construcció

Ja hem pogut observar que si per a la correcta construcció dels edificis és bàsica una cuidada selecció dels materials, igual d'important és l'organització del personal que treballa en les obres, on grans o

petites quadrilles de treballadors han estat capaços d'erigir aquests monuments que ara són el testimoni vivent d'una societat molt més estructurada i complexa del que popularment podem entendre del que era una societat medieval. L'especialització va portar la disposició d'una jerarquia, d'una estructura professional per nivells que organitzava als operaris, classificant-los per la seua activitat o la seua especialització trobant fins a 30 tipus diferents de salaris diferents (García-Marsilla i Izquierdo 2014: 248).

En les obres de Cocentaina, moltes de les referències documentals que es coneixen fins a la data ens parlen d'un alt percentatge de població mudèjar vinculada amb els treballs relacionats amb la indústria de la construcció. Alguns d'ells ja els hem citat en paràgrafs anteriors. Uns altres els coneixem per referències documentals tardanes de principis del segle XV com el mestre obrer Cahat Mazlema qui va treballar amb 5 ajudants en les obres de reparació del Palau Comtal l'any 1432. Un altre mestre obrer va ser Cahet Fraig que en 1430 va reparar l'almàssera de l'alqueria de l'Alcúdia, mentre que el també mestre d'obres Cilim Maganga reparava el magatzem de la senyoria en l'esmentada alqueria. Les obres de reparació de l'assut del molí fariner del Comte de Cocentaina efectuades l'any 1480 van ser encarregades a Atap Mecli, alamí de la moreria i el novembre de 1498 se cita com a testimoni en un acte notarial a Azmet Xatxi, obrer. La versatilitat professional era una cosa habitual en l'època i aquests especialistes de la construcció podrien fer també altres treballs artesans com veiem en 1420 a Çayt Maslema mestre obrer elaborar una reixa per al porxo del Palau per valor de 26 sous (Hinojosa 1997-1998: 16-17).

Encara que no els hem dedicat un apartat específic, també es documenten ferrers com en l'any 1260 un tal Abdurhamet qui va rebre diversos privilegis per part de les autoritats de la vila a canvi que exercís el seu ofici (Navarro 1987: 181-182). Les rendes de la senyoria no donen més notícies d'aquests ferrers fins a 1420 en què Cilim ferrer del raval, va percebre 40 sous per calçar i acerar sis pitxers del molí fariner de la reina, altres 16 sous per arreglar i fer un tancat de ferro per a un queixal i 3 sous per calçar un pal de ferro per a aquest molí. En 1421 es documenta un altre ferrer, Carbó, que va elaborar 12 varetes per als pessebres de l'alcàsser mentre que a partir de 1425 les reparacions del molí de la senyo-

ria les va realitzar Cahat Xachxi. En 1429 se li van pagar 40 sous per acerar i calçar els pics dels molins mentre que en 1431 va confeccionar una destrat per a la carnisseria de la moreria. En l'últim quart del segle XV trobem altres ferrers mudèjars com Azmet Naga en 1469 i 1485 o Azmet Pachi que en 1474 embene a Berenguer Lopiç moliner d'Alcoi un mul i una albarda, en tant que en 1485 Caat Xativí exercia la seua professió en la moreria contestana (Hinojosa 1997-1998: 20).

No obstant això, en aquestes obres no treballaran exclusivament professionals. La resta de la població mudèjar del populós raval de Cocentaina estava obligada a realitzar "sofras de aga i fusta" en tots els castells de Cocentaina i Alcoi i podrien relacionar-se amb la construcció de les fortificacions i edificis emblemàtics de la vila contestana (Navarro 1987: 203; Burns 2015: 458). La sofra és una càrrega procedent d'època islàmica (sujra) i que es converteix en senyorial amb l'arribada dels cristians i que s'aplica bàsicament a les regions muntanyenques del regne vinculat a la servitutem castrorum, consistent a implicar al castell, amb bèsties o sense elles, principalment aigua i llenya o una altra classe de pertrets amb l'objectiu de construir, reparar o reconstruir fortificacions per a la defensa del territori (Guichard 1979: 64-71; Epalza i Rubiera 1986: 33-37; López 1987: 195-206; 1993: 235-238).

L'establiment dels primers senyorijs sembla implicar la recuperació d'aquesta prestació personal que no pot vincular-se amb les prestacions feudals que els colons tenien envers el seu senyor i casa seua (Guinot 1991: 329-356) com ja ocorre des de l'any 1258 a Cocentaina, Alcoi i Castell de Castells (Ferragud 2003: 160) i que apareix clarament expressada en les cartes de poblament atorgades a les aljames al voltant del 1300 en les quals es mostra la desviació d'aquest servei cap a la satisfacció de les diverses necessitats senyorials (Torró 2009: 32-33). D'aquesta manera, podríem deduir que per sobre de les peonades estrictes és a dir, aquelles jornades laborals, considerades obligatòries i no retribuïdes establertes pel senyor sobre la comunitat mudèjar i que eren secundàries, es trobaven les peonades remunerades amb retribucions tarifades pel senyor i taxades en menys de la meitat o fins i tot una tercera part del jornal que hagueren pagat en condicions normals. Aquests serveis retribuïts es destinaven sobretot a la construcció d'edificis, magatzems i enginyers de la senyoria, o al transport de productes diversos cap a

les residències urbanes dels senyors, així com per a cavar les vinyes i els horts d'aquest. Van ser aquests serveis obligatoris remunerats els que van ser decisius en la configuració definitiva del control senyorial sobre les activitats dels vassalls musulmans (Torró 2009: 32-33).

A més, al costat de professionals i població mudèjar sotmesa a treballs forçats, sabem que havia d'existir una mà d'obra desproveïda d'experiència i pràctica en la construcció com són els bracers, peons i ajudants. En la major part de les ocasions els tractes per al seu servei es tancaven en la plaça pública, enrolant a passants, dones, i nens en les diferents labors posant els seus animals de càrrega per a ajudar a moure i transportar materials com a canyes, sorra, reble -conjunt heterogeni de pedres i terra procedent d'algun camp o també freqüència d'enferrocaments o de les restes d'explotació de les pedreres-, terra o aigua, per a escombrar, agranar o fins i tot fins a cuinar per als treballadors de les obres. Aquest recurs de la mà d'obra variada és extremadament acusat en les zones rurals com podria ocórrer a Cocentaina, on pràcticament els habitants del lloc s'involucren d'algun mode en la construcció i més si es tractaven d'aquelles infraestructures destinades a garantir la defensa de les seues cases i famílies.

BIBLIOGRAFIA

Abulafia, D., (2006): *I regni del Mediterraneo occidentale dal 1200 al 1500. La lotta per il dominio*, Bari.

Abulafia, D., (2017): *La guerra de los 200 años: Aragón, Anjou y la lucha por el mediterráneo*, Barcelona.

Aguilar, J.A., (2015): *La Crònica de Ramon Muntaner: edició i estudi*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Alcoberro A., Sarobe R., Cingolani S.M. i Subiranas, C. (2016): *El panteó reial de Santes Creus Estudi i restauració de les tombes de Pere el Gran, de Jaume II i Blanca d'Anjou i de l'almirall Roger de Llúria*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Museu d'Història de Catalunya https://www.academia.edu/31423902/El_pante%C3%B3_reial_de_Santes_Creus

Almenar, L., (2021): "Bell e net vidre. Producció, distribució i consum de vidre en el regne de València durant la Baixa Edat Mitjana", *Revista de Historia Industrial* Vol. 30, n.º 83: 13-42 [en línia]

<https://raco.cat/index.php/HistoriaIndustrial/article/view/394217>.

Amari, M. (1843): *La Guerra del Vespro Siciliano o un Periodo delle Istorie Siciliane del Secolo XIII*, vols. 1-2, París.

Amari, M., (2003): *La guerra del Vespro siciliano*, Roma.

Aranegui, C., (1973): "Materiales arqueológicos del Peñón de Ifac (Calpe)", *Papeles del Laboratorio de Arqueología*, 9: 49-69.

Aranegui, C., Bazzana, A., (1980): "Vestiges de structures defensives d'époque romaine tardive et d'époque musulmane au Peñón d'Ifac (Calpe, province d'Alicante)", *Mélanges de la Casa de Velázquez* 16: 421-436.

Augurio, F., Musella, S., (2000): *Ruggiero di Lauria. Signore del Mediterraneo*, Lauria-Napoli.

Azuar, R., (1995): *Castillos de Alicante*, León.

Azuar, R., (1996): "El Castell de Cocentaina: Una obra singular del gòtic militar valenciano", *Castells. Revista de la Sección Provincial de la Asociación de Amigos de los Castillos* 6: 39-42.

Azuar, R., (1998): "Alfares y testares del Sharq al-Andalus (siglo XII-XIII). Producción, tipología y distribución", *Cerámica medieval y postmedieval. Circuitos productius i seqüència cultural*: 57-75.

Azuar, R., Martí, J., Pascual, J., (1999): "El Castell d'Ambra (Pego). De las producciones andalusíes a las cerámicas de la conquista feudal (siglo XIII)", *Coloquio La cerámica andalusí. 20 años de investigación. Homenaje a Guillermo Roselló-Bordoy*: 279-301.

Badenes, J.S., (2018): "Bernat Guillem d'Entença, alcaide del Castillo del Puig de Santa María y personaje fundamental en la conquista de Valencia y su reino", en N. Gil, Francisco Cardells (dir.), *El ciclo de la vida comarcal y su transgresión*: 225-236.

Banyó, R., (1981): "Contribució a l'estudi de les sublevacions d'Al-Azraq en les comarques de l'Alcoià i del Comtat", *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos* 33: 39-63.

Banyó, R., (1982): "El monasterio de San Agustín de Alcoi", en *Ciudad, Alcoi*, 14 y 21 de enero de 1982.

Banyó, R., (1987): "Registros reales en los siglos XIII-XIV en el Archivo Municipal de Alcoi", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 6: 207-288.

Banyó, R., (2006): "Los señores de Alcoi", en Santonja, J.-L., Segura, J.M., (coords.), *Historia de Alcoi*: 150.

Barberà, J.M. de, (1892): *Los restos de Roger de Lauria, ¿dónde están?, exposición elevada a las Reales Academias de la Historia y las Bellas Artes*, Madrid.

Barraquer, G., (1915): *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, 3 vols., Barcelona.

Bazzana, A., Guichard, P., Cressier, P., (1988): *Les châteaux ruraux d'al-Andalus. Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*, Madrid.

Benito, M., (2018): "Alimentación y formas de vida en la Población de Ifach a la luz de los datos de la arqueozoología", en Menéndez, J.L. (coord.), *La Población medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Peñal d'Ifac (2005-2015)*: 307-320.

Bernabeu, S., (2024): "Perspectivas de gènere i recerca en història medieval a la Universitat de València", *Perspectivas de género en la investigación de la Facultad de Geografía e Historia*: 63-74.

Bernat, M., Serra, J., (1992): "El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca", *BSAL* 48: 91-114.

Boccaccio, G., (2006): *Decameron*, Roma.

Bolós, J., (1997): "El territori i els seus límits. El poble, la parròquia i el castell a l'edat mitjana", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, documentació*, Tomo I: 41-82.

Bolufer, J., (2018): "Els primers temps de la conquesta feudal a Xàbia. L'evidència arqueològica", *VI Congrés d'Estudis de la Marina Alta*: 183-199.

Boscolo, A., (1982): "L'eredità sveva di Pietro il Grande, re d'Aragona", *CHCA* 11: 83-101.

- Bróccoli, U., (1986): *Archeologia e Medioevo*, Roma.
- Burns, R.I., (1985): *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia, The registered charters of the Conqueror Jaume I, 1257-1276*, Princeton.
- Burns, R.I., (1991): *Diplomatarium II: Documents 1-500. Foundations of Crusader Valencia, Revolt and recovery 1257-1263*, Princeton.
- Burns, R.I., (2001): *Diplomatarium III: Documents 501-1000 Transition in Crusader Valencia: Years of Triumph, Years of War, 1264-1270*, Princeton.
- Burns, R.I., (2007): *Diplomatarium IV: Documents 1001-1500 Unifying Crusader Valencia, The Central Years of Jaume the Conqueror*, Princeton.
- Burns, R.I. (2015): *Medieval colonialism: postcrusade exploitation of Islamic Valencia*, Princeton University Press.
- Cabezuelo, J. V., (1997): "Procuración, frontera y organización defensiva del Reino de Valencia frente al Islam a principios del siglos XIV: Gombau D'Enteça y Granada", *Actas del Congreso la Frontera Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (S. XIII-XVI)*: 93-100.
- Cabezuelo, J.V., (2023): *Formación y declive del estado señorial de Bernat de Sarrià en el Reino de Valencia (finales del siglo XIII-1335)*, Madrid.
- Cabezuelo, J.V., (2023): "Per lo feyt de la Torre de les Maçanes (1318), un pequeño enclave rural in Finibus Regni Valencie", en Toro, F. (coord.), *Estudios de frontera nº 12: Monarquía y ciudades de frontera. Homenaje a Manuel García Fernández*: 75-85.
- Campón, J., Pastor, J., (1986): *VI Centenari de la Partició del Terme del Castell de Calp, Benissa i Teulada, Calp*.
- Campón, J., Pastor, J., (1989): *Historia de Calpe*, Alicante.
- Carrión, Y., Badal, E., Ntinou, M., (2018): "Leña para el fuego y madera para la construcción en la Poble de Ifach", en Menéndez, J.L. (coord.) *La pobla medieval de Ifach (Calp, Alicante): 10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac (2005-2015)*: 343-360.
- Casanovas, A., (1992): "La utilització de pedres i elements gravats com a fites i indicadors de límits territorials. Aportacions documentals", *Gala. Revista d'Arqueologia, Antropologia i Patrimoni*, 1: 133-152.
- Catalá, E., (2009): "Poblament musulmà a Cocentaina. Antecedents històrics i evolució", *Els Musulmans al Comtat. 1609-2009, 400 any de l'expulsió*: 39-51.
- Cingolani, S.M., (2003): "Historiografía catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 1. Crònica del rey Pere", *Acta historica et archaeologica medievale*, vol. 25: 201-227.
- Cingolani, S.M., (2006): *Llibre de l'Infant Pere*, Alicante.
- Cingolani, S.M., (2010): *Pere el Gran: vida, actes i paraules*, Barcelona.
- Cingolani, S.M., (2011): *Diplomatarium de Pere el Gran. Cartes i Pergamins (1258-1285)*, vol.1, Barcelona.
- Cingolani, S.M., (2015): *Diplomatarium de Pere el Gran. Relacions internacionals i política exterior (1260-1285)*, vol.2, Barcelona.
- Colomer, G., (2022): *Memòries de la Guerra de les Vespres (1282-1285). Controvèrsies ideològiques i conflictes polítics a la mediterrània occidental*, Tesis doctoral, Barcelona, Universitat Rovira i Virgili.
- Companys, I. et alii (1994): *Catàleg del fons del Museu del Monestir de Santes Creus (I)*, Santes Creus.
- Corell, J., Gómez, X., (2006): *Inscripcions romanes del País Valencià. Saetabis i el seu territori*, València.
- Cruañes, G., (1986): "Efemerides històriques de la vila de Jábea", *Xàbiga* 1: 13-109.
- Del Estal, J.M., (1996): *El reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305) Corpus documental*, 1/3, Alicante.
- Del Treppo, M., (1964): *L'espansione catalano-aragonesa nel Mediterraneo*, Milano.
- Delicado, F.J., (2004): "Arquitectura y arte en el Real Monasterio de Santa Clara de Xàtiva", *La clausura femenina en España*: 2: 1127-1140.
- Demians, G., (1980): *Les Fouilles de Rougiers. Contribution a l'archeologie de l'habitat rural medieval en Pays Mediterranéen*, Valbonne-Paris.
- D'Haucourt, G., (1965): *La vie au Moyen Age*, París.
- Domènech, E., (2003): "El nucli antic", *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques. Cocentaina*: 423-436.
- Dufourcq, Ch-E., (1969): *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental, segles XIII i XIV*, Barcelona.
- Epalza, M. de, Rubiera, M.J., (1986): "La sofra (sujra) en el Sharq Al-Andalus antes de la conquista catalano-aragonesa", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudéjares y moriscos*. Alicante, pp. 33-37.
- Español, F., (1999): "Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV)", en Yarza, J.J., Fité, F. (ed.), *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*: 77-127.
- Español, F., (2007): "El córrer les armes". Un aparte caballeresco en las exequias medievales hispanas", *Anuario de Estudios Medievales* 37/1: 867-905.
- Esquilache, F., (2012): "Les obres del palau reial de València a l'entorn del 1400. Un acostament a la història de la construcció valenciana en la baixa edat mitjana", en R. Alcoy (ed.), *Contextos 1200 i 1400. Art de Catalunya i art de l'Europa meridional en dos canvis de segle*: 407-416.
- Eiximenis, F. (1981): *Lo libre de les dones*, 2 vols., Barcelona.

- Faus, E., (2009): "Geografia del Comtat", *Els Muslims al Comtat. 1609-2009, 400 any de l'expulsió*: 21-25.
- Fernández, C., (1901): "El apelativo y la patria del almirante Roger de Lauria", *Setaín de la Real Academia de Historia*, vol. 38: 8-20.
- Fernández, J.J., (1981): *Excavaciones medievales en Valeria (Cuenca)*, Cuenca.
- Ferragud, C., (2003): *El naixement d'una vila rural valenciana: Cocentaina, 1245-1304*, València.
- Ferrer, M.T., (n.d.): "Roger de Lauria. Real Academia de la Historia [en línea]. [Consulta: 22 de marzo de 2025]. Disponible en: <https://dbe.rah.es/biografias/11791/roger-de-lauria>
- Ferrer, M.T., (1990): *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona.
- Ferrer, M.T., (1990): "Boscos i deveses a la Corona Catalano-Aragonesa (s. XIV-XV)", *Anuario de Estudios Medievales* 20: 486-539.
- Ferrer, M.T., (2002): "La incursió de l'exercit de Granada de 1304 pel regne de Valencia i l'atac a Cocentaina", *Alberri* 15: 53-150.
- Ferrer, M.T., (2007): "Una família de navegants: els Marquets", in C. Batlle. M. T. Ferrer, M.C. Mañé, J. Mutgé, S. Riera, M. Rovira, *El "Llibre del Consell" de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona: 135-267.
- Ferrer, R., (1983): "Repoblación de tierras alicantinas por Jaime I", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, n° 2: 33-48.
- Ferrer, P., (1992): "Murallas i Castells del Comtat", *El Comtat a l'època feudal (segles XIII-XV)*: 115-164.
- Filangieri, R., (1950-2006): *I registri della Cancelleria angioina*, vol. 1-49, Napoli.
- Fodale, S., (2001): "La Calabria angioino-aragonesa", en A. Placanica (ed.), *Storia della Calabria medievale. I quadri generali*: 189-190.
- Foerster, F., (1987): "La táctica de combate de las flotas catalano-aragonesas del siglo XIII, según la describe Ramon Muntaner (1265-1315)", *Revista de historia naval*, vol. 5, n. 16: 23-36.
- Fort, E., (1949): *El historiador de Santes Creus, Fr. Domingo. Sus precursores y el Libro de Pedret*, Santes Creus.
- Fort, E., (1973): *Llibre de Santes Creus*, Barcelona.
- Fort, E., (1991): *Roger de Llúria*, Barcelona.
- Fossati, S., Mannoni, T., (1975): "Lo scavo della vetreria medievale di Monte Lecco", *Archeologia Medievale* II: 31-97.
- Franco, A., (1987): "Influenze catalane nelle sculture monumentale del trecento in Sardegna" *Arte Cristiana* LXXV: 255-264.
- Freixas, P., (1982-1983): "L'Obra del mestre Aloï a Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXVI. Homenatge a Carles Rahola*: 77-85.
- Friedl, Ch., (2005): *Studien zur Beamtenerschaft Kaiser Friedrichs II im Königreichs Sizilien (1220-1250)*, Wien.
- Fullana, Ll., (1920): *Historia de la villa y condado de Cocentaina*, Valencia.
- Fullana, Ll., (1923): "La Casa de Lauria en el Reino de Valencia", *III Congreso de Historia de la Corona de Aragón*: 65-164.
- Gaglione, M., (2017): "Sancha de Aragón-Mallorca, una reina franciscana", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* 27: 7-21.
- Galán, M., (1993): "Estudios jurídicos sobre el papel de la mujer en la Baja Edad Media", *Anuario filosófico*, 26(3): 541-557.
- Galiana J. P., (1988): *Del claustro al señorío: El archivo del convento de Santa Clara de Xativa*, Tesis de Licenciatura inédita, Valencia.
- Galiana, A., 2010: "La villa de Vilajoiosa, Bernat de Sarrià y el 1300", *La Vila Joiosa. El centenario del título de ciudad, 1911-2011*: 13-16.
- Galiana, A., 2011: *Documentació històrica i bibliografia de la Marina Baixa*, La Vila joiosa.
- Galiana, A., (2017): "Altea en temps de Bernat de Sarrià. Sarrià", *Revista d'investigació i assaig de la Marina Baixa*, (13): 39-60.
- Galiana, A., (2018): "El maestro Lorenzo Tascione, un arquitecto en Ifach", en Menéndez, J.L., (coord.), *La Población medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifach (2005-2015)*: 297-306.
- Gallofré, R., (1968): *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón, relativos al antiguo reino de Valencia y contenidos en los registros de la Corona de Aragón*, Valencia.
- Gallofré, R., Trenchs, J., (1989): "Almirantes y Vicealmirantes de la Corona de Aragón", *Miscel·lània de textos Medievales*, 5: 117-194.
- García, A., (1977): *Història de la marina catalana*, Barcelona.
- García, F., (1991): *Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'edat mitjana*, València.
- García, I., (1998): "La vivienda medieval: perspectivas de investigación desde la arqueología", *La vida cotidiana en la Edad Media. VII Semana de Estudios Medievales*: 77-110.
- García-Marsilla, J.V., Izquierdo, T., (2014): *Abastecer la obra gótica: El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*, Valencia.
- Giunta, F., (1989): *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*, Barcelona.

González, M., (2010): *Els tresors de les clarisses del Museu de l'Almodí. El retorn del Sant Sopar*, Xàtiva.

González, M., (2023): *Civitas populusque Saetabis: diplomatarium inèdit de Xàtiva*, vol. 1. Xàtiva.

Guerrazzi, F.D., (1827): *La bataglia di Benevento*, Livorno.

Guichard, P., (1979): "Le problème de la sofra dans le Royaume de Valence au XIIIe siècle", *Awraq: Estudios sobre el mundo árabe e islámico contemporáneo* N° 2: 64-71.

Guillot, D., (2015): "Mujer y marginación: prostitutas, alcahuetas y concubinas en la ciudad de Valencia (XIV-XVII)", en Iglesias Rodríguez, Juan J. et alii (eds.), *Comercio y cultura en la edad moderna: 2025-2037*.

Guinot, E., (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*, Valencia.

Guinot, E., (1997): "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història medieval* 8: 79-108.

Guinot, E., (2004): "La implantació de la societat feudal al País Valencià del segle XIII: la gènesi de les senyores i l'establiment de les terres", *El temps i l'espai del feudalisme. VI Curs d'Estiu Comtat d'Urgell*: 421-442.

Guinot, E., Martí, J., (2006). "Las villas nuevas medievales valencianas (siglos XIII- XIV)", *Setaín Arkeolan* 14: 183-216.

Gutiérrez, S., (2012). «La arqueología en la historia del temprano al-Andalus», en Ph. Sénac, (dir.), *Vila 4. Histoire et archéologie de l'Occident musulman (VIIe-XVe siècle): Al-Andalus, Maghreb, Sicile*: 33-66.

Hernández, B., (1886): *Historia del Rl. Monasterio de SS. Creus*, su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificadas hasta el presente, Tarragona.

Hernández, B., (1890): *Roger de Lauria*, Tarragona.

Herrera, P. T. de (1644): *Alphabetum augustinianum in quo praeclara Eremitici Ordinis germina virorum(ue) & faeminarum domicilia recensetur*, Madrid.

Hinojosa, J.R., (2006): *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*, Donostia-San Sebastián.

Hirel-Wouts, S., "Las nodrizas en la historiografía peninsular (siglos XIII-XV)", *Histoire et éducation (XV-XVIIe siècles)*, [Las nodrizas en la historiografía peninsular \(siglos XIII-XV\)](#).

Huici, A., (1914): "Las cuentas de Roger de Lauria", *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, 4: 57-66, 149-156, 261-268 y 369-372.

Ibn Khaldoun, (1927): *Histoire del Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*, París.

Iglesias, M., (2001): *Historia del condado de Ribagorza*, Huesca.

Infesta, J. Ll., (2003): *Roger de Llúria*, Barcelona.

Ivars, J., (1987): "Contribució a l'estudi històric dels nostres herbatges i terres de pastura", *Mil·lenari de Benissa*, s. p.

Ivars, J., (1991): "DOCUMENTS: Los homenajes de la baronía de Calp, Benisa e Teulada presos per lo magnífich Cessar Marrades, cavaller, en nom e com ha procurador del noble Don Johan de Palafox, senyor de dita baronía", *Aguaites. Revista d'investigació i assaig* n° 7: 89-96.

Ivars, J., (2014): "Olimbroi (Dénia): Domum sive castrum", *Aguaites* 34: 19-37.

Jamsilla, N. di, (1726): *Historia de rebus gestis Friederici II imperatoris eiusque filiorum Conradi et Manfredi Apuliae et Siciliae regum ab anno MCCX usque ad MCCLVIII*, Milano.

Javierre, A., (1966): "Costanza de Sicilia en las crónicas de su tiempo", *Rivista storica del Mezzogiorno*, vol. 1 fasc. I-II marzo-giugno: 171-185.

Jordán, Fray J., (1704-1712): *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón de la sagrada Orden de Ermitaños de Nuestro P. S. Agustín*, Valencia, 3 vols.

Kagay, D.J., (2007): *War, government, and society in the medieval Crown of Aragon*, Aldershot.

Kiesewetter, A., (1999): "Die Anfänge der Regierung König Karls II. von Anjou (1278-1295). Das Königreich Neapel, die Grafschaft Provence und der Mittelmeerraum zu Ausgang des 13ten Jahrhunderts [Historische Studien, 451], Husum 1999: 76-297.

Kiesewetter, A., (1999): "Die Regentschaft des Kardinallegaten Gerhard von Parma und Robert II. von Artois im Königreich Neapel 1285 bis 1289", Karl en Borchardt und Emil Bünz (coord.), *Forschungen zur Reichs-, Papst- und Landesgeschichte*: 477-522.

Kiesewetter, A., (2005): "Lauria, Ruggero di", *Dizionario biografico degli Italiani*: 98-103.

Kiesewetter, A., (2005): "Niccolò Jamvilla (Joinville-Briquenay)", *Dizionario biografico degli Italiani*.

Lafuente, M., (2012): *Dos coronas en guerra. Aragón y Castilla (1356-1366)*, Zaragoza.

La Mantia, G., (1911): *La guerra di Sicilia contro gli Angioini negli anni 1313-1320 e la data dei capitoli di nuove gabelle regie per le galere e la difesa del regno*, Palermo.

La Mantia, G., (1990): *Codice Diplomatico dei re Aragonesi di Sicilia, Vol. I (Anni 1282-1290)*, Palermo.

Lambert, N., (1982-1983): "La verrerie médiévale forestière de la Beube Claret (Hérault)", *Archéologie en Languedoc* 5: 177-244.

Lamboglia, R., (2009-2010): *Ruggero di Lauria nel contesto del Mediterraneo bassomedievale*, Basilicata.

Lamboglia, R., (2011): “Tessere documentali per l’identità dell’ammiraglio Ruggero di Lauria”, *Archivio Storico per la Calabria e la Lucania LXXVII*: 15-54.

Lamboglia, R., (2011-2012): “Aspetti della guerra del Vespro. Il biennio 1296-1298 nella prospettiva di Federico III, re di Sicilia, e di Ruggero di Lauria”, *Archivio normanno-svevo*, III: 121-151.

Lamboglia, R., (2013): “Aspetti della guerra del Vespro. La svolta del 1300 nella prospettiva di Giacomo II d’Aragona e Ruggero di Lauria”, *Bullettino dell’Istituto storico italiano per il Medio Evo CXV*: 327-344.

Lamboglia, R., (2017): “Fonti catalane per la Basilicata angioina?”, en Panarelli, F. (ed.), *Alle fonti della Basilicata medievale: edizioni, progetti e cantieri*: 219-264.

Lamboglia, R., (2023): “L’infanzia e la giovinezza di Ruggero di Lauria: appunti biografici”, *Basiliskos*, VI: 47-55.

Landingham, M. van, (1997): “The Hohenstaufen Heritage of Costanza of Sicily and the Mediterranean Expansion of the Crown of Aragon in the later Thirteenth Century”, en D. AGIUS, I.R. Netton (eds.), *Across the Mediterranean Frontiers: trade, politics and religions, 650-1450*: 87-104.

Leguay, J.P., (1997): *La Rue au Moyen Age*, Rennes.

Liaño, E., (2013): “Aloi de Montbrai imaginador. Del Regne de França a la Corona d’Aragó al segle XIV”, *Locus Amoenus* núm. 12: 29-53.

Liaño, E., (2014): “Aloy de Montbrai imaginador. Del Reino de Francia a la Corona de Aragón en el siglo XIV”, *Locus amoenus* 12: 29-53.

Llorente, T. (1980): *Valencia sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, Reimpresa en 2 volúmenes, edición facsímil e ilustrada de 1887, Valencia.

Llorente, T. (1933): “Los sepulcros de la Iglesia de Nuestra Señora del Puig”, *ABC (Madrid-Sevilla)* 01/11/1933: 6-7, (Hemeroteca ABC).

López, P., (1987): “Carácter plurifuncional de la “sofra”, *Anuario de estudios medievales* N° 17: 193-206.

López, P., (1993): “Las necesidades de alimentos y agua en los castillos valencianos (siglos XIII- XIV)”, *Miscelánea Homenaje a José María Doñate*: 235-238.

López, J.M., (2018): “El instrumental pesquero de la Pobl medieval de Ifach”, en Menéndez, José Luis (coord.), *La Pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d’Ifac (2005-2015)*: 245-254.

Luján, A., (2018): “La aportación del registro malacológico al conocimiento de los modos de vida de los pobladores de Ifach. Campañas 2007-2011”, en Menéndez, José Luis (coord.), *La Pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d’Ifac (2005-2015)*: 321-330.

Malagutti, S., Menéndez, J.L., (2015): “Morir en Ifach. Un posible caso de brucelosis en una tumba doble de la pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante)”, *MARQ. Arqueología y Museos* 06: 159-181.

Malagutti, S., Menéndez, J.L., Pina, J., (2018): “Triginta passus eclesiasticos. El cimiterium medieval de Ifach”, en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d’Ifac (2005-2015)*: 145-178.

Malaspina, S., (2014): *Storie delle cose di Sicilia (1250-1285). Rerum sicularum Historia*, Cassino.

Malaterra, G., (1928): *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, Ernesto Pontieri (ed.), Bolonia.

Mallorquí, E., (2009-2010): “El forn de vidre de Santa Pellaia de l’any 1304”, *Acta històrica et Archaeologica Medievalia* 10: 489-511.

Manzano, E., (2006). *Conquistadores, emires y califas. Los Omeyas y la formación de al-Andalus*, Barcelona.

Marcos, E., (2005): *Almogàvers, la història*, Barcelona.

Marlasca, R., (2018): “Las ictiofaunas de Ifach”, en Menéndez, José Luis (coord.), *La Pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d’Ifac (2005-2015)*: 331-342.

Marqués de Montoliu, Salas, R., (1892): *Observaciones al folleto los restos de Roger de Lauria ¿Donde están?*, Barcelona.

Martí, P., (2014): “Identificación heráldica de los sepulcros del Monasterio del Puig en Valencia: los Joiville y los Lauria”, *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas* n° 364: 421-472.

Martínez, P. Fr. V., (1803): *Historia de la provincia de Valencia*, Valencia.

Martínez, J. E., (1948): *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, Barcelona.

Martínez, C., Escudero, C., (2003): “El Palau”, *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques*: 65-122.

Medina, R., Vidal, C., González, M., Bernabeu, A. M., y Galofré, J. (2001). “Modelado de la morfodinámica de playas por medio de formulaciones de “Equilibrio”, *Física de la Tierra*, 13: 95-117.

Meix, L. (2024): “Saurina d’Entença, una dona excepcional”, *La Riuada* n° 45: 21-33.

Menéndez, J.L., (1996): “El Castell de Planes: Un poblado fortificado a la luz de los nuevos descubrimientos arqueológicos”, *Reçerques del Museu d’Alcoi* n° 5: 163-175.

Menéndez, J.L., (1996a): “La Puerta del Castillo de Planes (Alicante): Una aportación al estudio de las

puertas en recodo de fortificaciones de ámbito rural en época almohade”, *I Jornada de Arqueología Medieval de la Comunidad Valenciana Setain de Arqueología Medieval* nº 9: 153-179.

Menéndez, J. L., (2009): “*Turres et fortalicium*: la pobla medieval de Ifach, un proyecto arqueológico para el futuro”, *Calp, Arqueología y Museo*: 152-193.

Menéndez, J. L., (2010): “Arquitecturas del poder feudal en la provincia de Alicante: La domus maior del Castell de Castalla”, *El Castell de Castalla. Arqueología, arquitectura e historia de una fortificación medieval de frontera*: 31-59.

Menéndez, J. L., (2011): “*Construere in vila*. Vilajoirosa y las poblas de fundación feudal en el Sur del Reino de Valencia”, *La Vila Joiosa, Arqueología y Museo*: 222-242.

Menéndez, J.L., (2015): “Estereotomía y proceso constructivo en la Cocentaina medieval bajo la insignia de la Casa de Llúria”, *Cocentaina, Arqueología y Museo*: 212-230.

Menéndez, J.L., (2015a): “*Construatiss domos et hedia* vestra. Los procesos de construcción en la Cocentaina medieval durante el dominio de la casa de Llúria (ss. XIII-XIV)”, *Arqueología y Territorio Medieval* 22: 79-120.

Menéndez, J. L., (2016): *Dominar la costa, conquistar el miedo. Arqueología del paisaje de la defensa de la costa de la provincia de Alicante* (ss. XIII-XVI), Alicante.

Menéndez, J.L., (coord.) (2018): *La Pobra de Ifach. 10 años de arqueología medieval en el Peñón de Ifach* (2005-2015), Alicante.

Menéndez, J.L., (2018). *Los pilares del Reino. El capitel gótico de la pobla medieval de Ifach*, Alicante.

Menéndez, J.L., (2019): “Reocupar els castells, fundar les poblles. La construcció territorial del Regne de València al castrum de Calp durant els segles XIII i XIV”, *Aguaits. Revista d'Investigació i assaig* 40: 33-81.

Menéndez, J.L., (2020): *El caballero de Ifach. El ocaso de la ciudad medieval*, Alicante.

Menéndez, J.L., (2023): “La materialidad de los espacios del poder feudal en el reino medieval de Valencia: la domus domini de la Pobra de Ifach (Calp, Alicante)”, *MARQ, Arqueología y Museo* 14: 45-78.

Menéndez, J.L., Pina, J., (2014): La visión de lo percibido. Una lectura arqueológica de las vistas de Ifach de Alexandre de Laborde, *Butlletí Calp Història: Institut d'Estudis Calpins* 7: 13-16.

Menéndez, J.L., Pina, J., (2016-2017-2018): “Ifach ad portas. Nuevas aportaciones al estudio del sistema defensivo de la Pobra medieval de Ifach (Calp, Alicante)”, *Jornades d'Arqueologia de la Comunitat Valenciana 2016-2017-2018*: 385-404.

Menéndez, J.L., Pina, J., (2018): “Entre el cielo y el suelo. Una década de arqueología medieval en la ladera de Ifach (2005-2015)” en Menéndez J.L. (coord.), *La Pobra de Ifach* (Calp, Alicante). *10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac* (2005-2015): 45-94.

Menéndez, J.L., Pina, J., (2018): “Espacios para la defensa, construcciones para la vida”, en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobra medieval de Ifach* (Calp, Alicante). *10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac* (2005-2015): 103-109.

Menéndez, J.L., Pina, J., (2018): “Organización y producción cerámica en los siglos XIII-XIV en el Reino de Valencia: La cerámica medieval de Ifach”, en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobra medieval de Ifach* (Calp, Alicante). *10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac* (2005-2015): 179-220.

Menéndez, J.L., Pina, J. (2024): “Marcar la cerámica. Una aproximación a las cerámicas con graffiti de la Pobra de Ifach (Calp, Alicante)”, *XIIIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics*: 159-162.

Menéndez, J.L., Torrecillas, J.M., (2013): “Escrito en la piedra. Marcas de cantería en la Pobra de Ifach”, *Butlletí Calp Història* 6. Calp, pp. 16-17.

Menéndez, J.L., Kiss, D., Pina, J., (2018): “Arquitecturas para la oración, construcciones para la fe: La iglesia medieval de Ifach”, en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobra medieval de Ifach* (Calp, Alicante). *10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac* (2005-2015): 117-144.

Miquel, M.; Subiranas, C., (2012): “Les tombes reials de Santes Creus”, *Llibre de Tona*, <https://raco.cat/index.php/LlibreTona/article/view/307621>

Miralles, S., (2003): “El Castell”, *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques*: 33-37.

Mirazita, I., (1983): *Documenti relativi all'epoca del Vespro, tratti dai manoscritti di Domenico Schiavo della Biblioteca Comunale di Palermo*, Palermo.

Miret, J., (1914): “Notes sobre la expedició del Rey Pere lo Gran a Berbería”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*: 354-360.

Montagut, T. (1987): *El Mestre racional a la Corona d'Aragó, 1283-1419*, Barcelona.

Morisani, C., (1900): *Il cognome e la patria del grande ammiraglio Ruggero di Lauria*, Reggio Calabria.

Mott L.V., (1993): “How cruel was Roger de Lauria?”, *Catalan Review*, vol. 3, n. 1: 79-96.

Mott L.V., (1999): “The Battle of Malta, 1283: Prelude to the Disaster”, en Kagay, D.J., Andrew, L.J., *The circle of war in the Middle Ages*: 145-172.

- Mott L.V., (2003): *Sea Power in Medieval Mediterranean. The Catalan Aragonese Fleet in the War of the Sicilian Vespers*, Florida.
- Moxó, F. de, (1990): *La casa de Luna (1276-1348). Factor político y lazos de sangre en la ascensión de un linaje aragonés*, Münster.
- Moya, F., (2003): “Santa Bárbara”, *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques*: 189-202.
- Muntaner, R., (1562): *Chronica, o descriptio dels fets, e hazanyes del inclyt rey Don Iavme Primer...* Barcelona.
- Mutgé, J., (2006): “Alfonso el Benigno y el santuario de Montserrat (Barcelona) en el siglo XIV”, *Culti suntuari pellegrinacci in Sardegna e nelle penisola iberica tra medioevo ed l'età contemporanea*: 409-434.
- Nadal, V., (2015): “Una vila fortificada: Les muralles medievals de Cocentaina”, *Cocentaina, Arqueologia y Museo*: 230-241.
- Narro, J., (1932): *Les victòries de Roger de Llúria*, Barcelona.
- Navarro, J., (1987): “Los mudéjares contestanos en el siglo XIII”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval* n° 6: 175-206.
- Navarro, G., (2004): “Las etapas de la vida en las familias artesanas de Aragón y Valencia durante el siglo XV”, *Aragón en la Edad Media*, (18): 203-244.
- Neocastro, B. di, (1921-1922): *Historia Sicula*, Bologna.
- Ntinou, M., Badal, E., Carrión, Y., Menéndez, J.L., Ferrer, R., y Pina, J., (2012): “Wood exploitation in a medieval village: The contribution of charcoal analyses to the history of land-use at Pobra d' Ifach during the 13th and 14th century A.D. (Calp, Alicante, Spain)”, *Vegetation History and Archaeobotany* 335: 115-128.
- Ortega, J.R., Esquembre, M.A., (2018): “El instrumental de hierro de la Pobra de Ifach (Calp, Alicante)” en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobra medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifach (2005-2015)*: 221-244.
- Orts, A. F., Serra, F. F., Lozano, J. M. G. (Eds.). (2024): *La cartoixa de Portaceli (1272-2022): Vuit segles de testimoni*, València.
- Palmieri, N., (1883): *Biografia dell'illustre ammiraglio Ruggero di Loria*, Lagonegro.
- Pascual, V.C., (2023): “Margarida de Llúria: poder, patrocini i memòria en els inicis de Portaceli”, *La cartoixa de Portaceli (1272-2022): Vuit segles de testimoni*: 167-200.
- Pastor, J., (1990): *Historia de Calpe*, Alicante-Calp.
- Pastor, J., (2005): *Història de les baronies de Calp, Benissa, Teulada i Altea (segles XIV-XIX)*, València-Calp.
- Pepe, R., (1955): “Ruggero di Lauria”, *Almanacco calabrese*, n. 5: 95-107.
- Pérez, V. R., (2023): “Susurros en las tinieblas. Las mujeres en el mundo rural valenciano durante la Baja Edad Media”, *Studia historica. Historia medieval*, 41(2), 159-181.
- Petrarca, F., (1993): *Il Canzoniere e i Trionfi*, Roma.
- Piferrer, P. (1839-1841 y 1844-1850): *Recuerdos y bellezas de España: obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc.* Vols. 1 y 2. Barcelona.
- Placanica, A., (1999): *Storia della Calabria dall'Antichità ai nostri giorni*, Roma.
- Planells, A., (2011): *Roger de Llúria: el gran almirall de la Mediterrània*, Barcelona.
- Ponce, G., Dávila, J.M., Moltó, E., (2011): “Los paisajes industriales de l'Alcoià”, en G. Canales, R. Navalón, G. Ponce (coords.), *Paisaje y geografías en las tierras allicantinas. XXII Congreso de geógrafos españoles*: 11-72.
- Pons, V., Cárcel, M.M., (1997): “Obras pías y otras instituciones eclesiásticas: La caridad institucional y privada en la Valencia medieval”, *Memoriae Ecclesiae XI. Beneficencia y hospitalidad en los archivos de la Iglesia central hispano-mozárabe en las diócesis de España*: 11-50.
- Portela, J.A., (2003): “El Castell”, *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques*: 123-143.
- Pryor, J. H., (1983): “The naval battles of Roger di Lauria”, *Journal of Medieval History*, vol 9.3: 179-216.
- Pryor, J.H., (1987): “The naval battles of Roger of Lauria”, en J. H. Pryor, *Commerce, shipping and naval warfare in the medieval Mediterranean*: 179-216.
- Pujol, M., (2008): “La batalla de Les Formigues i la consolidació de la Corona d'Aragó com a potència naval”, *II Jornada tècnica sobre la Futura Reserva Marina de les Formigues*, consultado 27 de enero de 2026, desde <http://hdl.handle.net/10256.1/753>.
- Quintana, J.M., (1959): *Vidas de españoles célebres: El Cid - Guzmán el Bueno - Roger de Lauria*, Madrid.
- Quintana, J.M., (1922): *Apéndices a la vida de Roger de Lauria*, Madrid.
- Ramon, J., (1891): “Los restos de Roger de Lauria”, *La Ilustració Catalana*, XII, 270, (15/10/1891): 290-291.
- Roca, C., Rodes, F., (2006): “Espondilosis y espina bífida: lesiones en la columna en individuos del siglo XVII”, en Martínez-Almagro, A., Armada, E., (ed. Lit.), *Diversidad biológica y salud humana*: 719-728.
- Romero, M., (1977): “El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli: años 1173-1324”, *Historia. Instituciones. Documentos* 4: 515-582.

- Rubió, A., (2001): *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409), Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient I dels Ducats d'Atenes i Neopatria*, edició facsímil, Barcelona.
- Richart, J.M., (1992): "L'arquitectura gòtica al Comtat", *El Comtat a l'època medieval (segles XIII-XV)*: 169-184.
- Runciman, S., (2009): *Las vísperas sicilianas*, Barcelona.
- Sánchez, M.A., (2018): "La fortaleza del vidrio feudal de la Pobl de Ifach", en Menéndez, J.L. (coord.), *La Pobl medieval de Ifach (Calp, Alicante). 10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifac (2005-2015)*: 255-268.
- Sanchis, R., (1986): *Memoria sobre antigüedades históricas*, Alcoi.
- Santonja, J. L., (1991): "De vita regulari: los frailes agustinos en el Alcoi del XVIII", *Revista de historia moderna* 10: 97-124.
- Santonja, J. L., (1992): "El real colegio de San Agustín de Alcoi: una aproximación histórica (siglos XI-V-XIX)", *Analecta Augustiniana*, 55: 181-205.
- Santonja, J.L., Castelló, A., (2001): *Alcoi: fiestas, devociones, iconografía (s. XIII-XIX)*, Alcoi.
- Sanudo, M. (1873): "Istoria del Regno di Romani", en Ch. Hopf (eds.), *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues, avec notes et tables généalogiques*, 99-170.
- Scarlata, M., (1993): *Carte reali diplomatiche di Giacomo II d'Aragona riguardanti l'Italia (1291-1327)*, Palermo.
- Sciascia, L., (1993): *Le donne e i cavalieri, gli affanni e gli agi. Famiglia e potere in Sicilia tra il XII e XIV secolo*, Messina.
- Sevillano, F., (1950): "Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso", *Anuario de Historia del Derecho Español* XX: 137-241.
- Segura, J.M., Torró, J., (1984): *Catàleg castellològic de l'àrea de treball del Museu Arqueològic d'Alcoi*, Alcoi.
- Segura, J.M., Torró, J., (1985): *Torres i castells de L'Alcoia-Comtat*, Alcoi.
- Sendra, P., (1926): "Testamento de la noble D.ª Saurina de Entenza legando parte de sus bienes para fundar un convento de clarisas en Xàtiva (Valencia)", *Archivo Iberoamericano*, 25: 250-261.
- Serra, A., (2013): "Análisis y evolución del manso en la organización del espacio rural y en su forma constructiva (Catalunya ss. XI-XVIII)", en Arizaga, B., Mariño, D., Díez, C., Peña, E., Solórzano, J. A., Guijarro, S., Añibarro, J. (eds.), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre: 1915-1932*.
- Sicardi, E., (1917): "Due cronache del Vespro in Volgare Siciliano del secolo XIII", *RIS*, vol. 34: 49-62.
- Simonet, J., (1875): *Essai sur l'histoire et la généalogie des sires de Joinville (1008-1386), accompagné de chartes et documents inédits*, Langres.
- Soldevila, F., (1952): *Els almogàvers*, Barcelona.
- Soldevila, F., (1995): *Pere el Gran*, Barcelona.
- Soldevila, F., (1955): *Els grans reis del segle XIII. Jaume I, Pere el Gran*, Barcelona.
- Soldevila, F., (1995): *Pere el Gran: l'infant*, Barcelona.
- Soldevila, F., (2008): *Les quatre grans cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*, Barcelona.
- Soldevila, F., (2011): *Les quatre grans cròniques III. Crònica de Ramon Muntaner*, Barcelona.
- Soler, J.L., (2015): *El comercio en el Reino de Valencia durante la primera mitad del siglo XIV: Instituciones, rutas y grupos mercantiles*, Tesis doctoral, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Alicante. <http://hdl.handle.net/10045/86892>.
- Soler, A., (2022): *Calp, Geografia, Història i Patrimoni*, Calp.
- Speciale, N., (1727): *Historia Sicula in VII libro distributa ab Anno MCCLXXXII usque ad Annum MCCXXXVII*, Milano.
- Stanton, C.D., (2019): *Roger of Lauria (c. 1250-1305). Admiral of Admirals*, Woodbridge (UK).
- Starabba, R., (1879): "Documenti inediti riguardanti la esecuzione di uno dei patti della pace di Caltabellotta (1302)", *Archivio storico siciliano, N.S.*, IV: 189-192.
- Todolí, J.L., Navarro, J., (2009): "La circulació monetària andalusí al Comtat", *Els Musulmans al Comtat. 1609-2009, 400 any de l'expulsió*: 85-108.
- Toker, F.K.B., (1975): "Scavi del complesso altomedievale di Santa Reparata sotto il Duomo di Firenze", *Archeologia Medievale* II: 161-210.
- Tomás, B., (2013): *El Condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo*, Valencia.
- Torrecillas, J.M., (2012): *Arqueología del señorío feudal en el Antiguo Reino de Valencia. El caso de los Llíria (segunda mitad del siglo XIII-XIV)*, Trabajo Fin de Master, original mecanoscrito, Alicante.
- Torregrosa, P., (2003): "El Castell de Cocentaina", *El patrimoni Històric i Artístic de Cocentaina i la seua recuperació, Les Intervencions arquitectòniques i Arqueològiques. Cocentaina*: 144-158.
- Torró, J., (1992): "Tres dirhams de la seca de Daniya (483 H. / 1090-91) trobats al Castell de Cocentaina (Hisn Qusantaniya). Notícia d'un ocultament", *Alberri*, 5: 29-48.
- Torró, J., (1995): "L'assalt a la terra: qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al regne de València (1233-1304)", *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*: 317-338.

Torró, J., (2002): “Dominar las aljamas. Fortificaciones feudales en las montañas del reino de Valencia (siglos XIII- XIV)”, *Mil Anos de fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*: 451- 462.

Torró, J., (2006): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, Valencia.

Torró, J., (2006): “Alcoy. Arqueología medieval y moderna”, *Alcoy, Arqueología y Museo*: 72-91.

Torró, J., (2009): “Els camperols musulmans del Regne de València: De la conquesta a la conversió”, *Els Musulmans al Comtat. 1609-2009, 400 any de l'expulsió*: 27-37.

Torró, J., (1999): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238- 1276)*, Valencia.

Torró, J., (2011): *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269-1290)*, València.

Torró, J., Segura, J. M., (2009): “Arqueología urbana en Alcoi: los datos del subsuelo”, *Recerques del Museu d'Alcoi 17-18*: 7-66.

Tosco, T., (1872): *Gesta imperatorum et pontificum*, Hannover.

Tramontana, S., (1982): “La Sicilia prima del Vespro”, *CHCA 11*: 37-55.

Turmeda, A., (1928): *Disputa de l'ase*, Barcelona.

Santonja, J.L., (2001): *Alcoi. Sociedad, Fiestas, Devociones, Iconografía (s. XIII-XIX)*, Alcoi.

Vecchi, A.V., (1876): “Ruggiero Loria e Corrado Lancia almiranti di casa Aragona”, *Rivista marittima*, n. 9, fasc. 12.

Vela, A. R., (1996): “El hospital medieval de El Puig: esbozo de su historia”, *Estudis castellanencs*, (7): 5-14.

Ventura, A., (2008): *Orígens del convent de Santa Clara de Xàtiva. Des de la fundació en 1325 fins a 1482: aportació documental al terç del senyoriu de les monges sobre els castells i viles de Calp, Altea, Benissa, Teulada, el Puig, Alcoi, Gorga i les valls de Seta i Trevadell, Xàtiva*.

Villanueva, C., (2006): “Estudio de la producción y comercialización de la cerámica bajomedieval entre los reinos de Aragón y Valencia”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval XIV*: 249-287.

Visalli, V., (1899-1900): *Su la nascita e la giovinezza dell'ammiraglio Ruggiero di Lauria*, *Atti della Reale Accademia Peloritana*, n. 14: 407-441.

Webster, J.R., (1984): “Ejemplos de devoción real a los franciscanos de Valencia. ¿Piedad o política?”, *XI Congreso de Historia de la Corona de Aragón 4*: 443-451.

Wickham, Ch., (2007). «Fonti archeologiche-fonti storiche: un dialogo complesso», en Carocci, Sandro (cur.), *Il Medioevo (secoli V-XV). Dal medioevo all'Età de-*

lla globalizzazione, Storia d'Europa e del Mediterraneo, vol. IX: 15-49

Wieruszowski, H., (1938): “La Corte di Pietro d'Aragona ei precedenti dell'impresa siciliana: I. Diritti di Costanza al trono di Sicilia. Italiani alla Corte aragonesa”, *Archivio storico italiano*, 96(2) (366): 141-162.

Wieruszowski, H., (1935): “Conjuraciones y alianzas políticas del rey Pedro de Aragón contra Carlos de Anjou antes de las Visperas Sicilianas: nuevos documentos procedentes del Archivo de la Corona de Aragón”, *Setaín de la Academia de la Historia*: 547-602.

Yarza, J., (1980): *La Edad Media. Historia del Arte Hispánico II*, Madrid.

Zurita, J., (2003): *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza.

